MANFRED KÜNNE

kaucsuk

MANFRED KÜNNE

KAUCSUK

Egy nyersanyag regénye

MANFRED KUNNE

kaucsuk

Egy nyersanyag regénye

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1961

A mű eredeti címe:
KAUTSCHUK
Roman eines Rohstoffes
PAUL LIST VERLAG, LEIPZIG 1959.

Fordította:
SZÍJGYÁRTÓ LÁSZLÓ

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

A FOLYÉKONY FA

Gonzalo Pizarro, Peru meghódítójának öcse 1541 elején egy négyszáz spanyolból és négyezer indián teherhordóból álló sereg élén útrakelt Quito városából, hogy a Kordillerákon túl elterülő, még ismeretlen síkságon felkutassa Doradót, a legendás aranyországot. Pontos helyét senki sem ismerte, de azt állították róla, hogy falai közt mérhetetlen kincs van felhalmozva. A spanyolok átvonultak a Kordillerák jeges fennsíkjain, majd leereszkedtek az esőáztatta, erdőkkel borított hegyoldalakon, behatoltak az őserdő rejtelmes sűrűjébe, s a Napo folyását követve — hét hónappal Quitóból való elindulásuk után — rábukkantak az Aguaricóra. A hatalmas őserdei folyó útjukat állta. Az éhségtől és fáradtságtól elcsigázott sereg tábort vert a folyó partján, az omagua indiánok egyik faluja közelében. Pizarro, akit súlyos láz döntött le lábáról, rájött, hogy hajók nélkül lehetetlen folytatni az utat. Átadta a fővezéri tisztet helyettesének, Orellanának, s a spanyolok néhány nap múlva Orellana irányításával, az őserdő kellős közepén hozzáfogtak egy brigg építéséhez.

1

A kovácstüzek fényétől megvilágított hajótest görgőkön nyugszik az erdő mélyén, a zöldes homályban. A fejszék ütemes csattogása és a fűrészek csikorgása közben pillanatonként felhangzik Andrés Durante, a hajóács érdes hangja, a katonák szitkozódása s az indiánok torokhangú kiáltozása. A tüzekből felszálló maró füst belepi a tisztást, amelynek szélén a sátrakat felütötték. Recsegve-ropogva dől meg egy-egy fa törzse, amelyről az indiánok előzőleg

már levagdosták a fényesen csillogó, sötétzöld levelekkel borított ágakat, s tompa puffanással zuhan a földre.

Andrés Durante végignéz a verejtékező embereken, akiken már hetek óta nem volt mellvért, sem fegyver az oldalukon, s akik most a fatörzsek fölé hajolva félmeztelenül ácsolnak, fűrészelnek, faragnak, vagy a tüzek mellett guggolva verdesik kalapáccsal az izzó vasat. Durante tisztában van vele, miért viselik el zokszó nélkül a megerőltető munkát, mi hajtja őket. Az aranyon jár az eszük!

Mikor hónapokkal ezelőtt útrakeltek Quitóból, fegyvereik fényesen ragyogtak a reggeli napfényben, a lovak belenyerítettek a friss levegőbe, s minden arcon a jókedvű várakozás kifejezése ült. Csatakígyókat, szakállas puskákat, fejszéket, kéziágyúkat és kardokat cipeltek magukkal — súlyos toledói pengéket, amelyek már a felföldi indiánok elleni hadjáratokban is jó szolgálatot tettek —, egész lámanyájakat raktak meg szerszámokkal és élelmiszerrel, s a sereg nyomában az indiánok százával hajtották a disznókat, mivel a spanyolok nem akarták vadászattal vesztegetni az időt.

Néhány indián asszony motyogva húzódott félre előlük, mikor a végtelennek tetsző menet végigvonult az inkák idejében épült úton, mely átvezetett a hatalmas hegyláncon túlra. Andrés Durante az előhadban lovagolt, szorosan Orellana mögött, s hallotta, mikor Pedro, az egyik indián tolmács lefordította az alvezérnek, mit jövendölt nekik az egyik asszony:

— El fogtok pusztulni! Felfalnak benneteket a szellemek!

Orellana nevetett. Sisakja alatt, bal arcáról rézsút fel a homlokáig hosszú forradás húzódott, s ha egyenesen ült a nyeregben, bal válla tartásán észre lehetett venni, hogy valamikor ott is sebet kapott. Mint Pizarro bizalmasa, Peru véres meghódítása idején bebizonyította, hogy bátor, eszes katona. Orellana az akkori mészárlásban, amelyhez hasonló kísérte néhány évtizeddel előbb Kuba, majd Mexikó meghódítását, nem látott semmi borzasztót. (Ugyanez Las Casast, az agg dominikánust arra késztette, hogy szembeszálljon rendtársainak rablási vágytól fűtött térítési dühével, s a spanyol királyi ház kincssóvár álszenteskedését szóban és

írásban megbélyegezze.) A harcok végeztével kinevezték egy gazdag tartomány alkormányzójává, alapított egy várost, s a sok száz indián rabszolgán kívül a Pizarro által zsákmányolt aranyból is megkapta a maga részét. Mikor azonban a helytartó újabb tervéről értesült, úgy érezte, ez még mind semmi. Összes pénzét feláldozta egy harminc lándzsásból álló lovascsapat felszerelésére, s katonái élén Pizarróhoz vonult. Bajtársias magatartása és hozzáértése folytán népszerűbb volt a katonák közt, mint maga a vezér.

— Néhány hónap, és visszafelé lovagolunk ezen az úton — szólt oda most Orellana a mellette lovagló Ramírez hadnagynak. A hadnagy — becsületes, nyílt arcú, derűs mosolyú óriás, széles, bozontos szakállal — a segédtisztje volt.

— Néhány hónap csupán — bólintott helyeslően Ramírez.

S mindenki ugyanígy vélekedett a seregben.

Ki sejthette, hogy a hegyek, amelyek közt még egyikük se járt, szakadékokkal vannak teli, s elég egy botlás, hogy ember s állat lezuhanjon; hogy a meredek, jeges ösvényeken elcsúsznak a lovak, s hogy az éjszakánként sivító, dermesztő szélben megfáznak a könnyű pamutruhába öltözött indiánok, s napok alatt végez velük a láz? Ki tudhatta, hogy a Kordillerák lejtőit borító erdő valóságos pokol, amelynek sűrű bozótja szinte lehetetlenné teszi az előrejutást? S ki gondolt a kullancsokra, amelyek befúrták magukat a bőr alá, a mérges pókokra, a lódarazsakra meg a nagy, fekete hangyákra, amelyek esténként csapatostul támadták meg fekvőhelyükön az embereket, s késpenge élességű állkapcsukkal keresztülfúrták magukat a ruhájukon?

A nedvességben penészedni kezdtek a bőrzekék, kitört a malária, lámák és disznók merültek az iszapba, a lovak nagy része elpusztult, s mikor a hegyeket maguk mögött hagyva behatoltak a mélyebben fekvő bozótos erdőbe, az utolsó állatok is megfulladtak egy vízzel elöntött lapályon, s több mint száz indián is elmerült a súlyos csomagok miatt, melyeket lámák híján nekik kellett cipelniük.

Néhányan már kezdték csíkokra szabdalni ruházatuk bőrtartozékait, s megpróbálták puhára főzni és megenni. Mások fiatal fák kérgét hántották le, s azt rágcsálták. Csak ritkán sikerült valame-

lyik íjásznak elejtenie egy-egy szarvast vagy vaddisznót, amely az útjukba vetődött.

Pater Carvajal, a limai érsek, aki elkísérte a sereget, vasárnap reggelenként összegyűjtötte a katonákat egy tisztáson, s misét mondott nekik. Fekete csuhában, szikáran állt a katonák gyűrűjében az ősz szakállú pap, s határozott, erős hangon prédikált:

— Az Úr nehéz próbára tesz bennünket. Megfoghatatlan az ő jósága, s félelmetes az ő haragja. De emlékezzünk szavaira: Ne feledjétek, hogy mindnyájan a gyermekeim vagytok! Ezért menjetek és bízzatok bennem, aki mindnyájatoknak atyja vagyok, s veletek megyek, bárhová visz az utatok...

Erőtlenül, lázasan vonszolták tovább magukat a spanyolok, csalogatta őket a sárga fém, amelyet képzeletük ököl nagyságú gyémántokkal kirakott hegyekké tornyosulva varázsolt elébük.

Mikor az Aguaricóhoz érkeztek, s látták, hogy a keresett arany-országig még nyilván hosszú és veszélyekkel teli utat kell megtenniük, s ráadásul még az is bizonytalan, hogy egyáltalán eljutnak-e a célig —, még akkor sem akadt egyetlenegy sem közöttük, aki vissza akart volna térni. Sokkal elevenebben éltek még emlékezetükben az őserdőnek csak az imént átvészelt borzalmai; jobban rettegtek a visszatéréstől ezen a poklon keresztül, mint attól, ami még előttük állt, s amit még egyikük sem ismert.

Az omaguák, akiknek falvai a közelben feküdtek, eleinte bizalmatlanok voltak a fehér emberekkel szemben. Mikor azonban Pizarro színes üveggyöngyöket, sárgaréz karkötőket és kendőket küldött nekik ajándékba, barátságosabbá váltak, sőt még el is jöttek asszonyaikkal együtt a fehér emberek táborába, s húst meg gyümölcsöt hoztak nekik. Csak a sámán, egy állatcsontokkal és színes kövekkel teleaggatott, szikár indián maradt távol a tábortól, mivel aznap, mikor a fehérek követei megjelentek falujában, éppen szellemeket idézett az erdőben, s így elesett az ajándékoktól.

A spanyolok pihentek néhány napig, durva tréfákat űztek az indián nőkkel, vasárnap meg misét hallgattak, amelyen sok omagua is megjelent. Főleg a tömjénfüst s a hosszú viaszgyertyák ejtették ámulatba őket, s mikor a páter befejezte a prédikációt, kö-

réje gyűltek, hogy keresztelje meg őket. Közben olyan arcot vágtak, mint a gyerekek, akik először nézik végig egy bűvész mutatványait.

Egy reggel aztán behívták Andrés Durantét Pizarro sátrába, ahol a beteg fővezér Orellanával, pater Carvajallal és Ramírez hadnaggyal megbeszélést tartott. A megbeszélés végén Andrés Durante egy darab puha, sima fakérget kapott Orellanától, s ő a kéregre faszénnel rárajzolta egy hajó tervrajzát.

Orellana parancsára a katonák hozzákezdtek a fák kidöntéséhez. Az őserdőben elhullott lovak patkóit magukkal hozták, s így a kovácsoknak — a seregben számos kézműves akadt — volt miből vaspántokat, kampókat és hosszú szegeket kalapálniuk. Csakhogy a fák akkor se dőltek el, mikor átvágták a törzsüket, mert ágaik egymásba akadtak. Erre az omaguák mint nagy, barna macskák felkúsztak a fák törzsén, kőbaltáikkal levagdosták a koronájukat, s így hamarosan tisztást vágtak az őserdőben. Ezen a tisztáson dolgoztak aztán a katonák. A vaskemény fatörzseket fáradtságos munkával hosszú deszkákká és pallókká fűrészelték. Az indián nők pálmarostból és liánból kötelet sodortak, nádból gyékényt fontak, s a gyékényekből egy hajdani matróz útmutatásai szerint hatalmas vitorlákat varrtak.

S Andrés Durante most ott áll az általa tervezett hajó fedélzetén, s az ácsok munkáját ellenőrzi. Elégedetten vizsgálgatja talpa alatt az erős fapadlót. Még egy-két hét, s a folyón vitorláznak az aranyország felé, nem kell többé az őserdőben menetelniük. Már csak az árbocokat kell felállítani, elhelyezni rajtuk a keresztrudakat, a rudakra rákötözni a vitorlákat. S aztán: előre...

Durante összeráncolja a homlokát.

Az ám! Megtárgyalták a munka elosztását, azt is, hogy előreláthatóan meddig fog tartani, megállapodtak benne, hogy a hajónak kettős fedélzete lesz, s hogy a tatján lőréseket fűrészelnek a mellvédbe a csatakígyók számára, s hogy a kormányt nem szabad túlságosan nehézre építeni.

De ugyan kinek fő a feje amiatt, hogy nincs szurok — szurok az eresztékek tömítéséhez?

— Tuahala!

Rovarok donganak a sátor fala körül. A bejáraton át tompa fény vetődik be valamelyik tűz felől. A tisztásról idehallani a katonák zsivaját.

— Tuahala! Beszélni akarok veled! Hallod?

Pedro, a tolmács lelkiismeretesen fordítja a fehér ember valamennyi kérdését.

— Miért nem beszélsz? Szükséget szenvedsz valamiben? Vagy félsz?

A leány mozdulatlanul, szorosan összezárt ajakkal kuporog a fűszőnyegen, melyet Pedro font számára. Csuklóin nehéz rézkarikák csillognak. Ragyogó fekete szemével úgy néz el Ramírez hadnagy mellett, mintha az nem is szólt volna hozzá.

A hadnagy lassan megfordul és kilép a sátor elé.

Mindennap újra meg újra megpróbálja szóra bírni Tuahalát, és mindig hiába. A leány a sátor hátsó falánál kuporog, s valósággal megmerevedik, ha a hadnagy a közelébe lép. Ramírez mérgében egyszer megragadta a leány hosszú, sima haját, s fejét két ökle közé szorította.

A leány azóta nem eszik és nem iszik.

Ramírez visszagondol menetelésüknek arra a forró, gyötrelmes napjára, amelyen zsákmányul ejtette a leányt, már régen, hetekkel ezelőtt. Előző éjszaka vágták le utolsó lovukat, s reggel mégis tizenegy végelgyengülésben elpusztult teherhordót kellett hátrahagyniuk.

Déltájban az Orellana vezette elővéd katonái egyszer csak kunyhókat és különös cölöpépületeket pillantottak meg gránátvörös virágokkal borított, magas quatibo-fák és egy patak partját szegélyező bozót között. Megtermett, izmos indiánok hosszú, fatörzsből vájt csónakokat taszigáltak ki a vízből. Orellanának volt esze: visszatartotta kiéhezett embereit, s két tolmácsot küldött be a faluba a törzsfőnöknek szánt ajándékokkal. A követek egy óra múlva visszatértek. A főnök meghívta a „Nap fehér fiait" a faluba.

Az indiánok félénken nézegették a bevonuló spanyolokat. Orellana rögtön észrevette, hogy sok indián kis aranyrudacskákat visel a fülcimpájában és átfúrt orrsövényében. A törzsfőnök és harcosai gazdag tolldíszt hordtak, s a fehér emberekkel a malocához vonultak. Ez egy nagy, levegős, csarnokszerű helyiség volt, a falai nádból voltak fonva. Maga a főnök jelölte ki vendégei helyét.

Amikor Orellana nyomban az aranyországba vezető út felől akart kérdezősködni a főnöktől, Pedro titkon intett neki, s odasúgta, hogy az indián illem nem engedi meg, hogy beszélgetésbe kezdjenek, mielőtt házigazdáik eleget tettek volna a vendégfogadás szokásainak. Orellana utasította hát embereit, hogy egy darabig maradjanak nyugton, s önmagára is szigorú hallgatást parancsolt, miközben az indiánok lapos agyagtálakon valami jó illatú fehér húst és gyümölcsöt tálaltak fel. Orellanának egy magas termetű leány, a törzsfőnök leánya nyújtotta át a vendéget köszöntő italt. Ramírez, aki az alvezér mellett ült, megcsodálta a leány magas, hajlékony termetét, természetes mozgását, s az ajkai közül elővillanó erős, gyöngyfehér fogsorát. Mikor a leány neki is átnyújtotta a teli poharat, még rá is mosolygott a hadnagyra. Ramírez mohón nyúlt a pohár után, ivott, aztán hirtelen elpirult.

Később hallotta, hogy a leányt Tuahalának nevezik.

Miután az étkezés véget ért, a törzsfőnök illatos, barna levelekből sodort tekercseket hozatott be. Ezeket az egyik végükön meggyújtották, s fűszeres füstöt lehetett színi belőlük. A vendégek tiszteletére az indiánok pálmaborral telt, öblös korsókat is hoztak elő. A korsók kézről kézre jártak, s a spanyoloknak egy-kettőre széles jókedvük támadt.

Orellana már éppen hozzá akart fogni a kérdezősködéshez — a Pedróval szemközt ülő törzsfőnök már pedzette is, hogy tudják, hol van az aranyország —, mikor a falu bejárata felől nagy kiáltozás és dobpergés hangzott fel. Az indiánok hegyezni kezdték a fülüket. Orellana gyorsan megmagyarázta nekik, hogy most érkeztek meg fehér barátai, akik őt előre küldték; az újonnan érkezettek is hosszú és vesződséges utat tettek meg, akárcsak az ő katonái, s szintén éhesek. S kérte a törzsfőnököt, hogy rendezzen nekik is lakomát.

Az indiánok igyekeztek eleget tenni kívánságának, de csodálkozva és egyre növekvő nyugtalansággal szemlélték, milyen sok „Nap fia" vonul be a faluba. Nem is jutott mindnyájuknak a falu készleteiből.

A törzsfőnök — nehogy megharagítsa a fehér embereket — amennyi pálmaboruk csak volt, mind előhozatta.

A spanyolok az ismeretlen italtól megrészegedve meregették szemüket az indián nőkre, akik a korsókat átnyújtották nekik. A fáklyák vörös fényében szinte izzott a testük.

Senki se tartotta vissza a hatalmas termetű, szakállas katonát, aki egyszer csak felugrott, és megragadta az egyik nőt. Sikoltás hasított bele az ünnepi zsivajba.

A törzsfőnök is felugrott. Gyors léptekkel a szakállas előtt termett. A spanyol öklével az arcába csapott. Egy másik katona odaszaladt, és kitépte a főnök fülcimpáiból az aranyrudacskákat. A törzsfőnök összerogyott. Néhány pillanaton belül talpon volt szinte valamennyi fehér ember, és rárontott az indiánokra.

Ramírez egy csapásra kijózanodott. Látta, hogy a katonák közül többen megmarkolták késüket, mások meg a nők felé tolakszanak a tömegen keresztül. Hangos, kétségbeesett kiáltozás és részeg kacaj töltötte be a csarnokot. Itt-ott már mozdulatlan indiánok hevertek a földön. A maloca bejáratánál összetorlódtak a testek, néhányan elvágódtak, s a többiek rajtuk keresztültaposva törtettek ki a szabadba. Nők is voltak köztük, akik menekülni próbáltak, a katonák azonban utolérték, durván megragadták és magukkal vonszolták őket a kunyhókba, ahonnan nemsokára sikoltozás és elcsukló zokogás hallatszott.

Ramírez keresztülfurakodott a tömegen, karon ragadta Tuahalát, és kivonszolta a csarnokból. A leány Ramírez mellének feszítette szabad kezét, és ki akarta tépni magát szorításából. Mikor ez nem sikerült, úgy beleharapott, hogy a férfi kénytelen volt elereszteni. A leány azonban észrevette, hogy néhány katona rohan feléje, s nem mozdult. Az egyik pimasz röhögéssel utánakapott. Ramírez kirántotta kardját, elébe ugrott, s úgy rásújtott, hogy menten összeesett. Cimborái erre elszaladtak. Ramírez ránézett Tuahalára, aki mozdulatlanul állt mellette.

Beszélni kezdett hozzá, próbálta megnyugtatni, a leány azonban ügyet se vetett rá, csak bámult mereven az egyik, fáklyafényben úszó kunyhó felé. Ramírez ekkor vette észre, hogy a leány apja, a törzsfőnök a kunyhó bejárata előtt hever, s körülötte vérben ázik a feltúrt talaj. A holttest mellett üvöltöző katonák szaladgáltak. Orellana, aki ebben a pillanatban szaladt ki a csarnokból, odarohant, és az egyik katonát átdöfte kardjával.

— Őrültek! — üvöltötte.

Másutt azonban tovább folyt a fosztogatás és kegyetlenkedés. Még Pizarro is tüzet rakatott, és izzó parázzsal vallatta az indiánokat, hogy hol rejtegetnek aranyat a faluban. Orellana erre dühös nevetéssel fordult Ramírezhez:

— No lám! A fővezérnek sincs több esze, mint legutolsó katonájának!

Az indiánok azt vallották, hogy a faluban nincs arany, s hogy a fehér emberek által Doradónak nevezett országba vezető utat csak a törzs főnöke ismerte. Odacipelték hát a törzsfőnököt, hogy megnézzék, van-e még benne élet. Mikor megállapították, hogy már nem dobog a szíve, Pizarro megkerestette a katonát, aki kést döfött a főnök hátába, s fel akarta akasztatni.

Ebben a pillanatban meredek lángnyelv csapott fel a maloca tetejéről, s messze bevilágította a falu utcáját. A tűz átcsapott a kunyhók tetejére. Nagy sivalkodás támadt, s itt is, ott is barna alakok szaladtak ki a kunyhók nyílásain, s az erdő felé menekültek.

Ramíreznek sikerült Tuahalát maga mellett tartania. A leány szinte érzéketlenül követte a falu közepén levő szabad térségre, ahol kevésbé sütött a tűz heve, s valamennyi spanyol ott szorongott. Ramírez kerek pajzsával oltalmazta Tuahalát a levegőben röpdöső szikráktól, s féltékenyen vigyázott, hogy egyetlen katona se juthasson a közelébe.

A faluban rövidesen elnémult a lárma.

Pizarro Orellanához lépett.

— Mintha a föld nyelte volna el az egész bandát!

— Ha rám hallgatott volna kegyelmes uram, már tudnánk, hol keressük Doradót — felelte gúnyosan Orellana.

Pizarro dühösen pillantott rá. De nyilván belátta, hogy valóban okosabb lett volna nem rárontani az indiánokra, és nem szólt.

— Egyébként van egy foglyunk, egy nő — folytatta Orellana.

— Ejha! Egy nő?

— A törzsfőnök leánya. Talán ő is útba igazíthat bennünket. Ott áll a hadnagy mellett. Ő ejtette foglyul.

Pizarro odasietett Ramírezhez, s az indián nő arcába nézett.

— Beszélt már valamit?

— Egy szót se, uram.

— Hívjátok ide a tolmácsot! S hozzon valaki egy korbácsot! — kiáltott Pizarro a közelben álldogáló katonákra.

Ramírez megdermedt.

— Nem tűröm, hogy megüssék, uram!

Pizarro felhúzta a szemöldökét. Aztán felröhögött.

— *Caramba!** És ha a hajánál fogva akasztatom fel? — kérdezte.

A tűz fénye rőtre festette Ramírez arcát. Magas termetével szálfaként hatott az alacsony, zömök vezér mellett.

Orellana odalépett, és Pizarro karjára tette a kezét.

— Úgyse fog beszélni a leány, és ha igen, akkor is csak hazudik. Bízzuk inkább a hadnagy őrizetére, míg magától meg nem szólal. Legalább van túszunk, ha harcra kerül a sor.

— Rendben van — egyezett bele Pizarro. — A fejével felel érte, hadnagy, ha a leány megszökik!

Az éjszakát füstfelhőben, lángoktól körülövezve töltötték a spanyolok a téren. Sisakjukat levették, bőrzekéjüket kigombolták, s időnként fölpillantottak a lángvörös égre. Mire megvirradt, már csak egy rakás hamu vette körül őket, melynek tetejéről a szél szünet nélkül fújta az arcukba a finom hamuszemcséket. A hamugyűrű peremén lemészárolt emberek görcsösen összehúzódott hullái hevertek.

A spanyolok szitkozódva felöltötték mellvértjüket, fogták fegyverüket és pajzsukat, s útnak indították az indiókat, akik már alig bírták cipelni terhüket. Aztán megint megkezdődött az út az ős-

* Teringettét! — *Szerk.*

erdőn keresztül. A hosszú sor élén néhány indio haladt, aki ösvényt vágott a bozótba. Egyikük egyszer csak elejtette a fejszét, torkához kapott, s előrezuhant. Mikor fölemelték, látták, hogy hosszú, tollas végű nyílvessző fúródott a nyakába.

Ugyanakkor mindenfelől tompán, komoran búgó tülkök és öblös kagylótrombiták harsantak fel. A menetoszlop végéről azzal a hírrel szaladt előre egy indio, hogy Murillo kapitányt, Pizarro egyik régi bajtársát szemén találta egy nyílvessző. Eldördült néhány szakállas puska. A tülkök és trombiták rövid időre elnémultak, aztán megint felharsantak, megzörrentek a bokrok, s a sűrűből újra surrogva röpködtek a nyílvesszők.

A spanyolok a lehető legnagyobb gyorsasággal igyekeztek tovább. Ramírez szorosan Tuahala mögött lépkedett, s igyekezett pajzsával fedezni. Mire este tábort ütöttek egy tisztáson, több mint harminc indiánnak nyoma veszett terhével együtt, Murillo kapitány halott volt, s a katonák közül — akiknek testét a páncél megvédte — soknak mély, nyílvesszőtől származó seb volt az arcán vagy a kezén.

A következő hetekben szinte mindennap újra meg újra megtámadták őket. Mivel nem volt hova letérniük arról a keskeny ösvényről, melyet az élükön nyomuló indiók vágtak a bozótba, szinte védtelenül ki voltak szolgáltatva az ellenség nyilainak. Félelem és keserűség fogta el az embereket. Az éhezés, amelynek nyomai kiültek az arcokra, nem viselte meg annyira a sereget, mint ez az állandó életveszély. Maga Pizarro is közel volt a kétségbeeséshez, s a katonákat csak Orellana lenyűgöző hidegvére mentette meg az összeroppanástól.

Ramírez hiába próbált Tuahalába életet önteni. A leány esténként érzéketlenül kuporgott mellette; Ramírez szavai, amelyeket Pedro fordított le indiánra, közömbösen peregtek le róla. Hasonlóképpen közömbösen hagyta a katonák szemérmetlen mutogatása és a durva tréfák áradata, amelyeket meg sem értett. Ramírez karddal őrizte a leányt. Éjszakánként legyűrte; ellenállása előbb őrjöngő haragra ragadta, azután hirtelen megborzongatta, s úgy húzódott el Tuahalától, mint egy halottól. Undorát, szégyenét és vak dühét a katonákon vezette le, pedig Tuahala szinte tudomást

sem vett a rávetett pillantásokról. A katonák csodálkozva és félve kerülték el Ramírezt.

Mire az Aguaricóhoz érkeztek, s letáboroztak a partján, az indiók közül már csak egy-kettő volt életben. A forró őserdő szinte mind egy szálig elemésztette a nyúlánk, barna bőrű legényeket, akik a felföld lázmentes levegőjében nőttek fel, s minden negyedik spanyolt nyíl sebzett. Orellana megzavarhatatlan nyugalma azonban új reményt öntött az emberekbe. A betegek megfeledkeztek fájdalmaikról, s a kétkedőket elnémította az újból fellángoló remény, hogy meg fognak gazdagodni.

Tuahala, akinek Ramírezzel közös sátorban kellett laknia, itt sem válaszolt egyetlen kérdésre sem. Az omaguák főnöke, aki egyszer véletlenül elhaladt a sátor előtt, megpillantotta odabenn a leányt, s mintha földbe gyökerezett volna a lába. Tuahala fehér, láma-gyapjú köntöst viselt, amit Ramírez azon a lángoktól izzó éjszakán, a zsákmányból való részesedésként kapott. A törzsfőnök a köntös piros mintájára meresztette a szemét. Ramírez kérdésére először nem felelt. De aztán kiderült, hogy az omaguák ellenséges viszonyban vannak azzal a törzzsel, amelyhez Tuahala tartozik.

Ramírez ezentúl vigyázott, hogy többé egyetlen omagua se közelítse meg a sátrát, s napközben takarót akasztott a bejáratra. Gyakran ült Tuahalával kettesben. A leány nem hunyta be szemét, nem húzódott el tőle, s ha a férfi utánanyúlt, már egyetlen mozdulatot sem tett, hogy elhárítsa. De a pillantását Ramírez még akkor sem tudta elfogni, ha homlokát a homlokához szorította.

A beteg vezér időnként megtudakoltatta, sikerült-e Ramíreznek kiszednie a leányból, merre visz az út az aranyországba. A tudakozódás egyre gyakoribbá vált. Végül Ramírez már alig bírta leküzdeni a belsejét fojtogató dühöt, mikor Pizarro küldötte a sátorba lépett.

Reggelenként, mikor a papagájok rikácsolása felébresztette, látta, hogy Tuahala arcát eltakarva kuporog a sátor hátsó falánál. Egyszer egy tőrszerű kis kést talált nála, amilyet egyik-másik spanyol hordott magánál. Mikor kitépte a kezéből, eszébe se jutott, hogy a leány a késsel őt is leszúrhatta volna alvás közben.

— Pedro! Hogy jutott a késhez a leány?

A legény ijedt képet vágott. Ramírez vállon ragadta.

— Nem tudom, uram! — bökte ki Pedro.

Ramírez megrázta. Aztán hirtelen elengedte, s fojtott hangon így szólt hozzá:

— Ha valami kárt tesz magában... akár ma, akár egy hónap múlva, teljesen mindegy... Érted?!

Pedro tágra meresztette a szemét, s bólogatott.

— Agyonverlek. Jól jegyezd meg magadnak!

— Igenis, uram!

Másnap reggel Tuahala nem nyúlt a gyümölcshöz, amelyet Ramírez elébe tett. A hadnagy meghökkent. Aztán odanyújtott a leánynak egy darab húst. Nem vette el. Nem kellett neki a kókuszdió sem, amelyet valamivel később Pedro tört fel neki egy kődarabbal. A legény vizet hozott egy csészében, s Tuahala elé tette a földre. Nem ivott belőle.

— Kérdezd meg, mi baja! — parancsolta Ramírez.

Tuahala nem felelt.

Ramírez a leány ölébe tette a húst. Mikor egy idő múlva odanézett, látta, hogy a hús még mindig érintetlenül hever az ölében.

3

Ramírez csak akkor riad fel gondolataiból, mikor Orellana már előtte áll. A puha talaj elnyelte a lépések neszét. Orellana fürkésző pillantást vet a zavart arcú emberre, aztán a sátorra mutat, és ezt kérdi:

— Elárulta már?

Ramírez csak vállat von. Orellana tovább kérdezősködik:

— S nem is eszik?

— Nem.

Andrés Durante lépked lassan feléjük a fák közt, megáll a közelükben, s várakozó tekintetet vet az alvezérre.

— Hm... Akkor ki kell szednünk belőle... Legfőbb ideje — mondja Orellana.

Aztán odafordul a hajóácshoz:

— Mit gondolsz, Durante, mikor bocsáthatjuk vízre a vitorlást?

— Egy hét múlva . . . esetleg.

— Hogy értsem ezt?

— Előbb tömítenünk kell, uram.

— Lássatok hát neki!

— Az ám, de mivel? Talán köpéssel?

Orellana csodálkozva néz rá.

— Csakugyan! Hogy az ördög vinné el! — mondja meghökkenve. — Honnan veszünk szurkot?

— Ronggyal meg falevelekkel már betömtük — lép közelebb Durante. — Szurok nélkül azonban így is beázik.

Orellana rövid gondolkozás után Ramírezhez fordul:

— Próbáljon meg felhajtani az indiánoknál valami szurokfélét, különben ittragadunk ebben az átkozott erdőben! S tegyen jelentést a vezérnek — fűzi hozzá. — Én addig megnézem, mire mentek a falevelekkel.

Ramírez elindul Pizarro bíborszínű sátra felé, amelyet húsz indio a hátán cipelt Quitóból idáig, a Kordillerák égbenyúló csúcsain át, aztán a bozóton, a térdig érő iszapon s a vízben úszó erdőkön keresztül.

A sátorban világos van, mivel a bejárat előtt két tábortűz is ég. Miguelito, Pizarro barna bőrű szolgája ágakkal és gyantás forgáccsal táplálja éjjel-nappal a lángokat. A vezér fázik. Takarókba burkolózva gubbaszt pálmalevelekből vetett fekhelyén. Beesett arcát sűrű szakáll nőtte be, a bőre sárga és ráncos.

A bejárat közelében egy fatuskón ül pater Carvajal, aki rendszerint a fővezér társaságában tartózkodik. Térdén a nyitott misekönyv, amelybe faszénnel írásjeleket ró. Reggelenként így szokott feljegyzéseket készíteni a táborban történtekről.

A két tábortűz felől beáradó hőségtől izzadság gyöngyözik a páter homlokán. Sűrűn abba kell hagynia az írást, hogy csuhája bő ujjával — állandóan csuhát hord a táborban — megtörölje az arcát.

Ramírez gyorsan előadja, milyen váratlan nehézség támadt a

hajó befejezése körül. A páter abbahagyja az írást. Pizarro káromkodik egyet.

Ramírez beszámol az Orellanától kapott megbízatásról is.

— Helyes! Menjen, intézze el gyorsan! — mondja Pizarro.

Ramírez Pedrót maga mellé véve keresi meg az omaguák főnökét, aki a tábortüzek és a kidöntött fatörzsek közt, tarka tollköpenyébe burkolózva kuporog indiánjai körében. Az omaguák összébb húzódnak, mikor a kék szemű fehér ember hozzájuk lép, s az arcukon félénk kifejezés jelenik meg. Szinte mind karcsú és magas termetű, s ami a spanyoloknak már az első nap feltűnt, s máig is érthetetlen maradt: a fejük körte alakú, mintha a halántéktól fölfelé össze lenne nyomva.

Ramírez a törzsfőnök előtt áll.

— Magyarázd meg neki, Pedro, hogy szurok kellene.

Pedro zavart képet vág. Nem ismer az indián nyelvben semmilyen kifejezést, amely a „szurok" szónak megfelelne. Nagyokat nyel, mély lélegzetet vesz, torkát köszörüli, végül hosszú szónoklatot intéz a törzsfőnökhöz. A főnök odahívja két emberét, s mond nekik valamit. Az indiánok eltűnnek a falujuk irányában a fák közt. Hamarosan vissza is térnek. Üblös kis agyagedényekben lándzsamérget hoznak. A mérget a sámán segédei készítik a falu kunyhóitól távol, egy barlangban.

— Hát ezzel mit kezdjek? — fordul Pedróhoz Ramírez. — Nekünk szurok kell... Szurok vagy valami szurokhoz hasonló!

Pedro újból magyarázni kezd a törzsfőnöknek. A főnök bólint, hogy érti. Emberei ezúttal barbascóval a kezükben térnek vissza. Ez valami finomra vágott dudva-féle, melyet az indiánok a folyó vizével táplált kis tavacskákba szoktak szórni. A növény elkábítja a halakat, s könnyűszerrel össze lehet fogdosni őket.

Most már maga Ramírez próbálja jelekkel megértetni a főnökkel, hogy mit akar. Az indiánok csak állnak egymás mellett, összse-összesúgnak, és Ramírezre pillantgatnak. Megfoghatatlanok ezek a fehér emberek! Miért kívánnak állandóan ilyen érthetetlen dolgokat? S miért csinálnak mindig olyasmiket, amit egy indián nem csinálna? Nekik ugyan semmiféle főnök se parancsolhatna olyasmit, hogy ilyen, két embernél is magasabb s a leg-

nagyobb utazó-kenunál is nagyobb hajót építsenek! Mit akar még tőlük a Kékszemű, aki olyan hosszúra nőtt, és olyan erős, hogy félni kell tőle?

Ramírez a hajóra mutat, ráparancsol Pedróra, hogy illessze egymás mellé a két, fölfelé fordított tenyerét, hogy ugyanolyan lapos hajó-félét alkosson, rámutat a hajó oldalaira, s aztán mintha idomtalan ecsettel kenegetné, egyenletesen föl-le mozgatja a kezét.

A törzsfőnök ismét bólint. Emberei ezúttal is gyorsan visszatérnek, s agyagcsészét tartanak Ramírez elé. A csészében híg, színtelen folyadékot pillant meg.

— Mi ez?

A főnök mond valamit.

— Valamilyen növénynek a nedve. Aki iszik belőle, megismeri a jövendőt — tolmácsolja Pedro.

Mikor a főnök látja, hogy a fehér ember kétségbeesett mozdulatot tesz, Pedro közvetítésével felajánlja neki, hogy menjen el ő maga az omaguák kunyhóiba, s nézzen körül, megtalálja-e ott, ami kell neki.

Ramírez tehát elindul az indián falu felé. Pedro és a főnök vele megy.

A kaucsuk létezéséről a XVI. század közepe táján érkezett az első hír Európába. „Az indiánoknak" — írták akkortájt a tudós misszionáriusok az Újvilágból — „valami egészen másféle anyagból készült labdáik vannak, mint nekünk; ezek a labdák fölugranak, ha földhöz vágja őket az ember . . ."

„A rejtélyes anyagot egy sudár fából nyerik az indiánok" — olvashatjuk egy spanyol tiszt feljegyzéseiben. — „Kőkéseikkel belemetszenek a kérgébe, s a bevágásokból sűrű, tejfehér nedv szivárog. A nedvet kókuszdió-héjban felfogják, s az a levegőn nyúlós, sárga masszává sűrűsödik; a masszát erős füstöt árasztó pálmadió-tűz fölött megfüstölik, s ettől sötét színt kap."

Az indiánok takarókat is bekentek ezzel az anyaggal, s ettől a takarók vízhatlanná váltak.

A falu nagy, négyszögletű kunyhókból áll. A náddal fedett épületek közt erdei malacok és meztelen, körtefejű gyerekek hancúroznak. A falut patak folyja körül félkörben; a három férfi néhány indián asszonnyal találkozik a partján. Az asszonyokon térdig érő ing van, s agyagkorsókkal vizet merítenek. Az ő fejük is furcsa körte formájú. Ramírez és Pedro a törzsfőnök kíséretében sorra benéz a kunyhókba. Találnak bennük diót, falevelek közé eltett szárított halat, rudakból és hatalmas kagylókból készült ásóforma szerszámokat, húst és gyümölcsöt, nyílvesszőket, lándzsákat, kőkéseket, agyagedényeket, s valamilyen fa kérgét is igen nagy mennyiségben: az indiánok ruhadarabokat készítenek belőle. Az egyik kunyhóban csecsemő óbégat. Mikor Ramírez a kezdetleges bölcsőhöz lép, észreveszi, hogy a gyerek feje zsineggel egy deszkadarab és a bölcső hátsó fala közé van szorítva. Ramírez csodálkozó mozdulatot tesz, aztán a homlokára csap, s harsányan felkacag.

— Hó! Ide nézz, Pedro! Így csinálják a körtefejeket!

Ebben a kunyhóban is vannak fakéregből készült ruhadarabok, meg néhány olyan takaró, amelynek egyik oldalát valami sötét színű, puha réteg borítja. A takarók nehezek. Ramírez egyikmásik holmit felveszi a földről, egy darabig forgatja a kezében, aztán tanácstalan mozdulattal visszateszi a helyére.

— Mehetünk, Pedro! Céltalan az egész!

Fejcsóválva csúsztatja ki kezéből a nehéz takarót, melyet utolsónak emelt fel, s a törzsfőnök nyomában kilép a szabadba.

— Kérdezd már meg, mire valók ezek a takarók.

Pedro néhány szót vált a főnökkel.

— A nedvességtől védenek — mondja aztán Ramíreznek. — Az esős évszakban beléjük burkolóznak, s egyetlen csepp víz sem hatol át rajtuk.

— Egyetlen csepp sem?

A törzsfőnök az újabb kérdezősködésre váltig erősítgeti, hogy a sötét színű, puha massza, amellyel a takarókat bekenték, egy csepp vizet sem enged át. Valamilyen növény nedvéből állítják elő: a

nedvet hagyják megsűrűsödni, aztán megfüstölik, mire az rövidesen megszilárdul, s jobban véd a nedvességtől, mint a pálmarost vagy a fakéreg.

Ramírez hirtelen megtorpan.

— Hiszen akkor ezt keressük!

A törzsfőnök ijedten néz rá.

Ramírez visszarohan a kunyhóba, újból megvizsgálja, megtapogatja a takarót, s még az orrához is emeli. Kellemetlen, perzselt szagot érez.

A törzsfőnök és Pedro is visszajön.

— Vizet! — kiáltja Ramírez.

Pedro némi keresés után egy agyagedényt nyújt oda neki. Ramírez egy keveset a takaróra fröccsent belőle, látja, hogy a vízcseppek visszapattannak és leperegnek róla; még önt rá egy kicsit, s a víz szertefröccsen, üvegszerű golyócskák gurulnak végig az anyagon anélkül, hogy keze, amellyel alulról fogja a takarót, megnedvesedne. Erre Pedro markába nyomja a takaró két csücskét, ő maga megfogja a másik kettőt, aztán mind a négyet összefogva beleönti a maradék vizet. Megemeli a takarót, amely most feszes és nehéz. Bámulva nézi.

— Csakugyan . . . tartja a vizet!

Ide-oda himbálja a kezében tartott batyut, lassan megforgatja, s ámuldozva bólogat.

Hirtelen szétnyitja a markát, s a takaró csattanva terül szét a földön.

— Kérdezd meg tőle — fordul mohón Pedróhoz —, kérdezd meg tőle, hol terem ez a növény!

Pedro megkérdezi.

— *Cahuchu* — mondja a főnök.

— Tessék?

A főnök Ramírezre néz, s megismétli:

— *Cahuchu.*

— Folyékony fa — tolmácsolja Pedro.

— Mi? A növény?

— Az anyag, uram.

— Folyékony fa? Furcsa! Kérdezősködj csak a növény után!

A főnök int Ramírezneknek, hogy kövessék. A falu alsó végére vezeti őket, egy magánosan álló kunyhóhoz. A kunyhóból egy szikár indián lép ki elébük. Kitömött madarak, fadarabok és tollak borítják a testét.

— A nagy varázsló! — súgja Pedro.

A törzsfőnök halkan beszélni kezd a szikár indiánnal, hátranéz, Ramírezre mutat, s néhány mozdulatot tesz. A sámán sötéten pillant a fehérekre, és suttogva válaszolgat a főnöknek. Fel-felemeli csontos kezét. Toppant a lábával.

Végül a főnök int a fehéreknek. Most már a sámánnal együtt mennek tovább a patak mentén, s elérkeznek egy sárgászöld virágokkal borított fához, amelynek a gesztenyefáéhoz hasonló, hosszúkás levelei vannak. Ilyen fa sok nő a falu közelében. A fa kérge vékony, sima, világosszürke színe elüt az erdő többi fájától.

A törzsfőnök ferdén végighúzza a tenyere élét a fa törzsén, s Ramírezre mutat.

— Mit akar?

— Hogy vágjon bele nagyságod késével a kéregbe — magyarázza Pedro.

Ramírez előhúzza kését, és belevág a fa kérgébe. A vágásból fehér, ragadós nedv buggyan ki. Ramírez a vágásra teszi az ujját, aztán visszahúzza, s látja, hogy a ragadós réteg pillanatok alatt megalvad rajta.

— Szóval ez az az anyag? — s fölmutatja az ujját. A főnök bólogat.

— *Cahuchu* — mondja.

Aztán rámutat a fatörzsbe vágott friss sebre, amelyből lassan, szünet nélkül, nehéz, csillogó cseppekben szivárog az anyag.

Ramírez odalép egy másik fához, és megismétli a kísérletet.

A sámán tágra meresztett szemmel figyeli a fehér ember mozdulatait. Ramírez megint a főnökhöz fordul.

— Be kell metszenünk az összes fát!

— Az összeset? — A főnök arcán rémület tükröződik. — Olyan is van köztük, amelyik a szellemek oltalma alatt áll!

— Akkor is!

A főnök ismét sugdolózni kezd a sámánnal. A sámánnak eltorzul az arca.

— Tuahala — mondja a főnök.

Ramírez meglepődve néz rá.

Pedro tolmácsol:

— Az omaguák törzsének fiai hajlandók a fehér embereknek a szárnyas kenu megépítéséhez elegendő cahuchut előteremteni, ha a fehérek cserébe nekik adják az idegen törzsfőnök leányát...

Ramírez hirtelen mozdulatot tesz.

— Mit akartok vele?

Csend.

— Nos?

Pedro gyámoltalanul ingatja a fejét.

— Nem kapjátok meg! — jelenti ki Ramírez.

Dühében arcába szalad a vér. Gyorsan elfordul.

A törzsfőnök Pedro közvetítésével beszélni kezd:

— Mi húst adtunk a fehér embereknek. Kunyhót építettünk nekik faágakból, s falevelet tettünk a sebeikre. A nád, amelyből gyékényt fontunk nektek, felsebezte asszonyaink kezét...

— Elég!

Ramírez karon ragadja Pedrót, s ügyet sem vetve a legény rémült dadogására, magával vonszolja. Botladozva, nagy léptekkel közelednek a kunyhóhoz, amelyben még mindig óbégat a csecsemő. Ramírez beront a kunyhóba, de már jön is ki, rekedt nevetéssel pillant az erdő széle felé, ahol a sámán heves mozdulatokkal magyaráz valamit a törzsfőnöknek, aztán előrelökdösi Pedrót a cserjés felé.

5

Mikor a táborba érnek, látják, hogy a spanyolok szoros gyűrűben állnak körül néhány indiánt. Ezek az indiánok kötésig meztelen, félénk, nyugtalan tekintetű, apró, sovány emberkék, fekete hajuk hosszan lelóg. Orellana egy tolmács segítségével éppen most vallatja őket. Ramírez odalép, s int Pedrónak, hogy kövesse. A

spanyolok megtudják a tolmácstól — aki az idegenek kurta hangokból álló, szaggatott beszédét csak nehezen tudja fordítani —, hogy a hitvány kis emberkék a macuk törzséhez tartoznak, amelynek tagjai íjjal és nyíllal felfegyverkezve járják az erdőt, s többnyire nincs állandó lakóhelyük. Kunyhókat nem építenek, a szél és eső elől fakéregből készített magas ernyők alá húzódnak. Hol itt, hol ott bukkannak fel a vadonban, s ha emberekbe botlanak, elszaladnak előlük. Filipp hadnagy a reggel néhány íjásszal és egy csapat indióval vadászni indult az erdőbe. Vadászat közben pillantotta meg az egyik katona egy forrás közelében a macu indiánokat. A hadnagy rájuk uszította az indiókat, akiknek a bozótban folytatott vad hajsza után sikerült is néhányat foglyul ejteni közülük.

Orellana egy kis aranykeresztet tart az erdei emberek elé, s a tolmács segítségével megkérdezi, merre van Dorado. A macuk még rémültebb arcot vágnak. Egyikük kelet felé mutat. Orellana még egyszer feltéteti a kérdést. A macu ismét kelet felé mutat.

A spanyolok izgatottan beszélnek összevissza. Az omaguák ugyanígy jelölték meg az útirányt. Orellana megparancsolja, hogy bocsássák szabadon a macukat. Lassan szétnyílik körülöttük a spanyolok gyűrűje. Néhány pillanat múlva már össze is csapódnak a bozót gallyai a sovány kis emberkék mögött.

Ramírez Orellanához lép, s beszámol az omaguák falujában tett felfedezéséről.

— S csakugyan nem ereszti át a vizet az az izé? — kérdezi az alvezér, s a takaróra mutat, amelyet Ramírez magával hozott a kunyhóból.

— Nem az, egy cseppjét se!

Orellanának felderül az arca.

— Minden hiába lett volna — mondja. — Gyerünk, hadnagy!

Elindulnak Pizarro sátra felé.

Azt mondják, egy öreg indián mesélte egyszer Latacunga városka helytartójának, hogy valahol messze a hegyek közt egy tó partján él egy nép, amely valahányszor új királyt avat, az ünnepség befejezéséül csillogó drágakövekkel teli áldozóedényeket süllyeszt a tó vizébe, s ifjú

uralkodóját aranyporral szórja be. Az indián állítása szerint a tó fenekét feltétlenül kincs borítja, s ez még mind semmi az ország templomaiban és palotáiban található kincshez képest.

Latacunga kormányzója csak néhány bizalmasának árulta el, hogy mit hallott. Teljes titokban felszerelt egy csapatot, s azt tervezte, hogy néhány hónap múlva elindul az őserdőkbe, s megkeresi a tavat, amelynek partján „el dorado", a „bearanyozott" uralkodik.

A legendás név sebesen szállt szájról szájra. A katonák ezt a nevet emlegették esténként a tábortüzek mellett, az indiók ezt suttogták egymás fülébe. Quitó csapszékeiben ezt adták tovább egymásnak borozás közben a tisztek, s a helytartók erről tárgyaltak barátaikkal zárt ajtók mögött. S ahol egyszer kiejtették ezt a nevet, ott éjjel-nappal csak ez foglalkoztatta az emberek képzeletét. Már több helytartó követte latacungai honfitársa példáját, katonákat toborzott, lovakat és fegyvereket vásárolt, s sürgősen élelmiszereket gyűjtetett be az indióktól, hogy elsőnek kelhessen útra a távoli aranyország felé. Miféle emberek voltak ezek a helytartók? Hajdan azért bocsátották szabadon őket Barcelona és Madrid börtöneiből, hogy egy új világot hódítsanak meg a spanyol koronának; részt vettek az inkák birodalmának szétzúzásában, s néhány évvel később a lázadó Almagro hordái ellen harcoltak, de még mindig nem voltak hajlandók beérni zsákmányolt kincseikkel, — olyan emberek voltak, akik folyton kalandokra és még nagyobb gazdagságra vágytak.

Gonzalo Pizarro volt az egyik közülük.

6

A fővezér, fekhelyén fölülve, feszült figyelemmel csügg Orellana ajkán, aki beszámol róla, mit vallottak a macuk. Pizarro szinte egész testével issza magába Orellana szavait.

— Végre! — mondja aztán rekedten.

— Hát igen... végre valami — mondja Orellana. — De mit sem érnénk vele, ha...

S Ramírezre mutat. A fővezér tekintetével követi a mozdulatát.

— Van valami jelenteni valója számomra, hadnagy?

— Igenis, kegyelmes uram.

Pater Carvajal, aki ezúttal is misekönyve fölé hajolva üldögél a bejárat mellett a fatuskón, fölnéz. Figyelmesen hallgatja Ramírez jelentését.

Pizarro bizalmatlanul kérdezi:

— Szurok tehát nincs?

Ramírez behívja Pedrót. A legény a szemük láttára összefogja a takarót, s megtölti folyóvízzel. Szinte megbűvölve bámulnak mindnyájan az ismeretlen anyagra, amely megfeszül a víz nyomásától.

— Nagyszerű! — töri meg a csendet Orellana.

Pizarro fellélegzik.

— Micsoda felfedezés! Ez igen!

Áradozva fejezi ki elismerését és elégedettségét. Ramírez közbevág:

— Mit csinálunk akkor, kegyelmes uram, ha a barna bőrűek nem eresztenek bennünket a fákhoz?

Pizarro felkacag.

— A törzsfőnök a fogoly leányt akarja.

— Micsoda? Megkorbácsoltatom a fickót!

Orellana beavatkozik:

— Ne vesszünk össze velük, Gonzalo! Az indián leány úgysem hajlandó kinyitni a pofáját.

— Hm!

— S egy falatot se eszik. Holnap vagy holnapután úgyis a föld alá kell dugnunk.

— Gondolod?

Egy darabig csend van.

— Hát jó. Legyen a törzsfőnöké!

Pizarro nyögve próbál felállni fekhelyéről. Közben ismét Ramírezre esik a tekintete.

— Milyen pofát vág maga, hadnagy? Talán fáj a szíve az indián galambocskájáért, he?

Ramírez nem felel.

— Szeretném tudni, mit veszít azzal a ringyóval?

Ramírez heves mozdulattal kapja fel a fejét.

— Ên ejtettem zsákmányul!
— Na és?
— Az enyém!
— Kárpótlást kap érte.
— Annak a barna bőrűnek nincs joga a leányhoz!
— Mégis megkapja.
Egy pillanatig csend van. Aztán Ramírez kijelenti:
— Nem adom oda!
Pizarro homlokán kidagad egy ér.
— Ide figyeljen! — mondja élesen. — A bátyám csapatában akadt egy lázadó tiszt. Tudja, mit csináltak a fickóval?
Csend.
— Belefojtották a legközelebbi folyóba! — mondja Pizarro.
Ramíreznek arcába szökik a vér. Udvariatlanul sarkon fordul, és elhagyja a sátrat. Közben még hallja, hogy a fővezér kiadja az utasítást:
— Orellana! Gondoskodj róla, hogy a fák azonnal biztonságba kerüljenek! Küldj oda embereket, vagy legjobb lesz, ha magad mégy oda!
Orellana kilép a sátorból.
— Mi bújt magába, hadnagy? Az ördög vigye el, folyton felingerli a vezért azzal az indián nővel! Akkor, ott a faluban kénytelen voltam igazat adni magának, de most? Tán nem tudjuk, merre kell mennünk? Nem éppen maga akadt rá erre a nedvre? Az istenfáját! Mi értelme lenne civakodást kezdenünk a barna bőrűekkel? Nekik kell elkészíteniük számunkra ezt a nedvet, mert maga éppoly kevéssé ért hozzá, mint én vagy bárki más közülünk.
Ramírez lassan a sátrához ballag.
Mikor felemeli a bejáratot fedő takarót, megtorpan. Első pillantásával Tuahalát keresi a sátor hátsó fala tövében. A leány a földön fekszik. Egyetlen ugrással ott terem mellette, s fölé hajol. Gyorsan megfordítja, s látja, hogy a leány szeme tágra nyílva mered rá, s valahogy különösen fénylik. Szólongatni kezdi, s közben odaráncigálja a takarót a saját fekhelyéről. Kezét megcsapja Tuahala forró lehelete. A leány felsikolt, megüti Ramírezt, s lelöki magáról a takarót. Mikor Ramírez le akarja fogni, a karcsú test

nekifeszülve ellenáll. Visszanyomja fekhelyére, mire a leány tagjai hirtelen elernyednek, s zihálva, lökésszerűen tör föl belőle a lélegzet.

Ramírreznek többször is kiáltania kell, míg a bejáratra akasztott takaró felemelkedik. Pedro megrémül, mikor Tuahalát megpillantja.

— A gonosz láz, uram!

Ramírez ránéz. Aztán Tuahalára pillant, s ismét Pedróra. A legény izgatottan mondja:

— Mindjárt keresek ... az majd segíteni fog ...

— Valami gyógyszert?

— Egy fát! Varázserő van a kérgében, előzi a szellemeket ...

Kisvártatva néhány vöröses kéregdarabbal s egy ölnyi tűzifával tér vissza. Lerakja a földre, előszedi a vaskondért, amelyben húst szokott főzni Ramírreznek, aztán megint kimegy, s néhány pillanat múlva vízzel tele hozza vissza a kondért. Aztán harmadszor is kiszalad, s parazsat hoz a tisztásról. A parazsat a sátor bejárata előtt heverő kövek közé helyezi, fát rak föléje, s addig fújja a parazsat, míg fel nem csapnak a fényes lángnyelvek, aztán a kövekre helyezi a kondért.

— Nagyságos uram!

Ramírez csak akkor néz föl, mikor Pedro másodszor is szólítja.

— Mi az? Segít majd a kérged?

— A láz elmúlik, nagyságos uram, Tuahala mégis meghal ma éjszaka.

— Mit locsogsz?

— A fővezér éppen most indított útnak egy csomó fehér meg barna embert. A faluba mennek, s megmetszik a sárgavirágos fákat. Megmondják a főnöknek, hogy a fehér generális nekiadja a fogoly leányt.

— Láttad őket?

Pedro igent int. Tágra nyílt szeme csupa iszonyat.

— Meg kell engesztelni Zume Topanát — mondja.

— Micsoda?

— Ő a Nagy Erdei Szellem, uram!

— Ostobaság!

Pedro suttogva folytatja:

— Nem szabad emlegetni. Mindent hall, s ha akarja, kiégeti az ember szívét.

— Bolond vagy!

— Ó! Az omaguák megharagították. Villámokat fog szórni a Félszemű! Áldozatot akar!

Ramírez még mindig nem érti. S ekkor Pedro ezt suttogja:

— Tuahalát...

Ramírez egyetlen lépéssel mellette terem.

— Ezt magad se hiszed!

Pedro elhúzódik tőle.

— Fiú!

A legény kitépi magát Ramírez markából, a sátor egyik sarkába ugrik, s arca elé kapja a kezét.

Ramírez elrohan, egyenest a fővezér sátrába. Pizarro dühös mozdulatot tesz.

— Rémlátás! Ne nevettesse ki magát!

— A legényem komolyan gondolja!

— Az egy ostoba állat!

— Kegyelmes uram!

— Egy szót se többet! — üvölti dühösen Pizarro.

Ramírez visszatér a sátrába.

A sátorban sokáig csend van. Csak a tisztáson csattognak a fejszék, a majmok lármáznak az erdőben, s a nyirkos mohaágy felől hallatszik néha a beteg nyöszörgése.

Pedro felszedi a földről a kéregdarabokat, és a kondérba dobja. Ramírez elnézi, hogyan táncolnak a vizen: akár az örvénybe került csónak. Egy idő múlva Pedro merít egy kéregpohárral a bugyborékoló folyadékból. Ramírez segítségével föltámasztja Tuahala testét. A leány nagy kínnal, hosszú szüneteket tartva szürcsölni kezdi a főzetet. Mikor a pohár kiürül, Ramírez visszaengedi a tehetetlen testet a fekhelyre, s Pedróhoz fordul:

— Szóval meg akarják ölni?

— Igen, nagyságos uram.

Ramírez int.

— Eredj!

Letelepszik Tuahala fekhelye mellé a földre. A leány lehunyt szemmel fekszik, Ramírez mozdulatlanul ül.

Felidézi emlékezetében az extremadurai kis kastélyt, ahol gyermekkorát töltötte, húgait, azokat a vidám fekete hajú teremtéseket, akiknek kacagásától visszhangoztak az épület homályos folyosói, s jóságos arcú, termetes anyját. Szinte hallja, hogy süvölt a szürke fennsíkokon, hogy zúg a szurdokokban a koraőszi szél. Egy ilyen őszi napon zuhant le lováról vadászat közben az apja. Barátai hozták haza este, a kastély előtt leemelték a mozdulatlan embert a nyeregből, fölcipelték a kőlépcsőkön, s lefektették szobájában a kemény ágyra. Néhány nap múlva meghalt anélkül, hogy magához tért volna.

Mikor újból nyár lett, s a sziklaösvények izzani kezdtek a nap tüzében, mint a testvérek legidősebbike, ő szállt apja nyergébe, s még szinte serdületlen ifjúként keresztül-kasul lovagolta a hegyeket, ivott a források jéghideg vizéből, a meredek csúcsokig kergette a vadkecskéket, s csengő hangján lekiáltott a völgyekbe, ha az éles esti szél a haját cibálta.

Néhány év múlva összeakadt a hegyek közt egy emberrel, aki Trujillo városából jött fel oda, hogy bátor embereket toborozzon, akik átkelnének vele a tengeren a legendás Újvilágba. Az ifjú sokat hallott már az Újvilágról s Cristóbal Colónról, a felfedezőjéről, aki még negyven éve sincs, hogy három korhadt hajóval, viharokkal és izzó napsütéssel dacolva átvitorlázott a hatalmas, ismeretlen vizen, s hosszú-hosszú idő múlva rábukkant ama távoli partokra. S még mindig országszerte emlegették Hernando Cortés vakmerő hódító hadjáratait. Ramírez esténként gyakran elüldögélt ott fenn a hegyekben egy-egy sziklán, a szakadékok és völgyek fölött elmerengett arrafelé, amerre a tengernek kellett lennie, s kalandokról és hősökről álmodozott.

Aztán egyszer ott ült, szemközt az idegennel. Leszállt az éjszaka, apró tábortűz lobogott köztük, fénye a sziklafalakra és a kiaszott, tar bokrokra vetődött. Az idegen a vademberekről mesélt, akiknek barna a bőrük, és mérgezett nyilakkal lövöldöznek; templomokról és ismeretlen városokról meg az aranyról, amely mérhetetlen mennyiségben található e városokban, s még több is rejtőzik az

áthatolhatatlan őserdőkben, a hegyek sötét üregeiben s a hatalmas folyók partjain.

Az idegen Francisco de Orellana volt.

Ramírez vele tartott. Nyolc hónap múlva az Orellana parancsnoksága alatt álló hat hajó egyikének fedélzetén egy sereg honfitársával meg kasztíliaival és andalúziaival együtt útrakelt a távoli Peru felé. Úgy mondták, hogy ott várja őket Francisco Pizarro egy kis sereg kalandorral. Az újoncokat ennek a „hadseregnek" a megerősítésére toborozták.

Útközben Ramírez szoros barátságot kötött Juan de Gascanóval, egy katalóniai kereskedő fiával, akit — akárcsak őt — a kalandvágy szöktetett el a szülői háztól. Míg egyesek az átkelés alatt idejük nagy részét azzal töltötték, hogy kockát vetettek az aranyért, amelyet majd az idegen országban fognak találni, mások meg ittak vagy verekedtek, Ramírez és Gascano a többiektől félrehúzódva a felső fedélzeten üldögélt; a hőstettekről tárgyaltak, amelyeket majd véghez fognak vinni, s tekintetükkel követték a sebes röptű fehér sirályokat, amelyek néha a hajó körül keringtek.

És hosszú hónapok múlva, egy nap sötét csík jelent meg a vizen, valahol a messzeségben. Az árbocokosárban őrködő matróz kiáltására mindenki a hajó baloldalára rohant. A Darién-öbölben jártak, s az a csík ott a távolban a keresett ország partja volt.

Mennyi várakozással lépett erre a partra Ramírez! Milyen izgalom fogta el, mikor először pillantotta meg Francisco Pizarrót, eldurvult, napégette katonáit, majd az országot lakó barna bőrű embereket! S micsoda szemeket meresztett, mikor csapata egy reggel bevonult azoknak a nagy templomvárosoknak egyikébe, amelyekről Orellana mesélt neki! De mi történt aztán? Nem parancsolta-e meg Pizarro, hogy lőjenek a barna bőrű emberekre? Nem úgy rontottak-e rá egyszer csak a spanyolok az indiánokra, mint valami megvadult ökörcsorda?! S nem nyomultak-e be a templomokba, nem döntötték-e le talapzataikról a kőszobrokat, nem törték-e ki a falakból az aranyat és drágaköveket, nem rabolták-e ki az áldozati helyiségeket, s nem dobtak-e végül tűzcsóvát a templomokra? A várost vörösre festette a vér és a tűz. A spanyolok arca fekete lett a lőporfüsttől. Atahualpát, az inkát fog-

ságba vetették. Gualimernek, a leányának be kellett feküdnie Pizarro ágyába. Háromszáz felszentelt szüzet hurcoltak fenyegetőzve és röhögve az erdőbe a spanyolok, s az indián papokat kínpadra vonták.

Az arany?

Ramírez nehezen lélegzik. Barátját, Gascanót Pizarro parancsára megfojtották, mert az egyik templomban magához vett egy művészien megmunkált, ujjnyi nagyságú szobrocskát, s a harc végeztével nem dobta oda a zsákmányolt kincsekből emelt halomra. Az inka, akinek Pizarro azt ígérte, hogy szabadon bocsátja, ha egy templomcsarnokot olyan magasan megtöltet arannyal, amilyen magasra fel tud nyúlni egyik embere a kardjával, ugyanúgy pusztult el, miután csaknem teljesítette a követelést. Hozzátartozóit Pizarro üldözőbe vette, utolsó javaikat is elrabolta, s legyilkoltatta őket, Gualimert sem kímélve. Ramírez saját szemével látta, mikor két katona egy előkelő nemzetségből származó aggastyánt agyonvert, hogy kényelmesebben rángathassa le karjáról és lábáról az aranyékszereket, s azt is látta, hogyan vesztek össze a katonák az ékszereken, hogyan rántottak egyszer csak kardot, s estek egymásnak.

Az indiánok többször is felkeltek elnyomóik ellen. Diego Almagro maga köré gyűjtött egy sereg lázadó spanyolt, s Pizarro ellen vezette őket. Az erdő fekete földje barna és fehér bőrű emberek vérét itta. S aztán egyszer csak elterjedt a spanyolok közt az a mendemonda Doradóról! Ramírezt is megszédítették a legendában rejlő kalandos lehetőségek, Orellana hívására másodszor is felcsapott a seregébe, s a segédtisztje lett. Követte Orellanát, követte Gonzalo Pizarrót, s lám, a katonák szemét megint elhomályosította az arany utáni vágy, s megint vér folyt.

És ő?

Ramírez dermedten ül.

Ő talán nem ölt?

Pedro oly nesztelenül lépett a sátorba, hogy Ramírez észre sem vette.

— A fehér generális üzeni, hogy menjen hozzá nagyságod...

Ramírez tekintete egy szívdobbanásnyi időre találkozik a legény aggodalmas pillantásával. A sátor nyílásában arcok tűnnek fel —, már több omagua áll Pedro mögött, köztük a tolldíszes sámán.

Ramírez felugrik, és elébük lép. Az indiánok visszahúzódnak. A sámán kis ideig állja a fehér ember tekintetét, aztán lesüti a szemét.

Ramírez lassan visszamegy a sátorba. Zekéje alá nyúl a tőréért, s odalép Tuahala mellé. Hosszan elnézi a leány arcát, amelyről szinte teljesen eltűnt már a láz pírja, vonásait, amelyeket már nem torzít el a fájdalom, s barna, verejtékben úszó nyakát, amelyen oly sebesen ver az ütőér.

Aztán, egy pillanatra sem fordítva el róla a tekintetét, lehajol Tuahala fölé.

A sátor előtt várakozó omaguák Pedro rémült kiáltását hallják. Néhány pillanat múlva Ramírez kilép a sátor elé. Arca halálsápadt. Elmegy az omaguák mellett, tudomást sem vesz róluk. A tisztás szélén megáll, tétován körülnéz, s leroskad egy kidöntött fa törzsére.

Észre sem veszi, hogy az omaguák egy idő múlva habozva belépnek a sátorba, s azt sem látja, hogy tüstént ki is jönnek Pedróval együtt, egy mozdulatlan, takaróba burkolt testet cipelve magukkal, s hogy a sámán dermesztő pillantást vet feléje, mielőtt követné testvéreit, akik az élettelen testtel eltűnnek a bozótban.

Este, mikor Filipp hadnagy egy osztag katonával visszatér az omagua faluból, s tüstént Pizarro sátrába siet jelenteni a fővezérnek, hogy az indiánok az ismeretlen, tejszerű nedvet tartalmazó fák közül egész csomót megcsapoltak, s kókuszdióhéjakat és agyagedényeket helyeztek melléjük, hogy felfogják bennük a nedvet, amely máris bőségesen szivárog a bevágásokból, — Ramírez még mindig ott ül a fatörzsön a tisztás szélén.

Moszkitók és szentjánosbogarak surrognak körülötte, szünet nélkül neszez a trópusi erdő, s a tűzfényben úszó tábor fölött, a fák koronáját súrolva, nehézkes szárnycsapásokkal húz el egy éjjeli madár.

A kaucsuk kitűnő pótanyagnak bizonyult a hiányzó szurok helyett. Sűrű, nyúlós és ragadós folyadék lett belőle a tűz fölött, könnyen lehetett dolgozni vele. A vitorlás hamarosan úszóképes lett. Pizarro 1541 egyik kora decemberi napján „Victoria" névre keresztelte. Aztán tábort bontottak, a sereg összes poggyászát, fegyvereit, élelmiszertartalékát és valamennyi betegét a hajóra szállították, s Orellana előhadát bízták meg a legénység kiállításával. Nyolc fordulóban átszállították az egész sereget az Aguaricón, aztán a hajó elindult lefelé a folyón. Fedélzetén volt néhány omagua is, aki hajlandó volt a fehér embereket révkalauzként és kormányosként elkísérni a vadonon keresztül vezető útjukon. A sereg zöme, most már teher nélkül, gyalogosan folytatta útját a part mentén.

A spanyolokat az iszapos út és a sűrű bozót ismét halálosan kimerítette. Minden második ember megbetegedett. Pizarro tanácskozásra hívta össze tisztjeit, s úgy döntöttek, hogy Orellana és emberei tovább hajóznak a Curaray nevű őserdei folyóig, amely délkeletebbre a Napóba ömlik, s az omaguák állítása szerint hatalmas indián falvak fekszenek a partján. Orellana annyi élelmiszert vásárol ezekben a falvakban, amennyit csak tud, aztán azonnal visszatér. Közben Pizarro újból tábort ver a sereggel, a még rendelkezésre álló kevés élelmet szétosztatja emberei között, s bevárja Orellanát.

A betegeket visszavitték a hajóról a partra. Andrés Durante, a hajóács és pater Carvajal, akik mindketten a hajón maradtak, még egyszer gondosan megvizsgálták a vitorlákat és a kormányt.

S aztán — 1541. december 25-ének reggelén — Orellana megkezdte embereivel azt a hajóutat, amely a világ legnagyobb folyamának felfedezéséhez vezetett.

A FELFEDEZŐ, A TERMÉSZETBÚVÁR ÉS AZ ÜZLETEMBER

Pater Carvajal ránk maradt feljegyzései beszámolnak róla, milyen keservesen értek el Orellana és társai a léket kapott hajóval a Curaray mentén fekvő falvakhoz; hogyan lázadt fel ott váratlanul a legénység, s kényszerítette Orellanát, hogy mondjon le a Pizarro táborába való visszatérésről; hogyan javították ki a hajót, s építettek hetekig tartó munkával egy másik, kisebb brigget is; hogyan szereztek csereholmikért élelmiszert a coto indiánoktól; hogyan vetették papírra, miért nem lehet visszatérniük, s írták alá — a becsvágyó Sánchez de Vargas kivételével — valamennyien ezt az okmányt; hogyan hagyták a parton Pizarro felháborodott hívét, s vitorláztak tovább a két hajóval a folyón lefelé, míg tíz nap múlva egy roppant széles folyamhoz nem érkeztek; hogyan hajóztak merészen végig rajta nyolc hónap alatt, állandó harcok és nélkülözések közt, míg 1542. augusztus 26-án elérték a folyam roppant torkolatát; hogyan változtattak irányt a sárga vízben, melyet a folyam okádott a nyílt tengerbe, s hajóztak tovább az erdős partok mentén észak felé; hogyan haladtak el az Orinoco torkolatának örvényei mellett, s vágtak keresztül a szárazföld és Trinidad szigete közt a „sárkánytorkon", míg végül a két hajó, számos lékkel az oldalában, megtépett vitorlákkal és halálosan kimerült legénységgel szeptember 11-e reggelén befutott Nueva Cádiz kikötőjébe.

Ez idő tájt Gonzalo Pizarro serege maradékával kétségbeesetten menetelt az őserdőben. Türelmetlenségében és Orellana miatti aggodalmában ugyanis tábort bontatott, és elindult sokáig elmaradó alvezére után. Félúton szembe támolygott velük az éhségtől halálosan elcsigázott Sánchez de Vargas. Pizarro megtudta tőle a szörnyű valót, s a spanyolok, hogy legalább az életüket mentsék, hátat fordítottak álmaik Dora-

dójának. Ugyanakkor, amikor Orellana messze Spanyolországban, a királyi udvarban jelentést tett a nagy folyó csodáiról és a partjain elterülő gazdag vidékről, s Fülöp trónörökös lába elé rakta a zsákmányolt csatokat és gyűrűket, meg a művészien megmunkált agyagedényeket, pajzsokat és rézből készült fegyvereket, az egykor oly vidám, reményekkel eltelt sereg sírva és átkozódva vánszorgott a Kordillerák lejtői felé, ahonnan tizenkét hónappal ezelőtt leereszkedett. Pizarro végtelenül hosszú idő múlva érkezett meg néhány csontvázzá fogyott emberrel Quito városába, ahol megtudta, hogy hírhedt bátyját időközben meggyilkolták.

Orellana ellenben ünnepelt felfedezőként, nagy hajórajjal tért vissza az Amazonas északi torkolat-ágához. Azt a megbízatást kapta, hogy hódítsa meg a folyam mentén elterülő gazdag vidéket. Kikötött egy szigeten, két nagy bárkát megtöltött íjászokkal, s többi emberét a hajók mellett hagyva, útnak indult. Az volt a terve, hogy előhadával előnyomul a Río Negro, a „fekete folyó" mentén fekvő Manausig, egy népes indiánfaluig, ott erődítményt épít, s csak azután indítja útnak a teljes haderőt.

A szigeten felütött tábort azonban pokollá változtatták a szúnyogok. Néhány hét múlva a spanyoloknak több mint a fele maláriás volt. Miután eltelt egy negyedév, s Orellana felől semmi hír sem érkezett, a katonák visszatértek a hajókra, felszedték a horgonyt, s hosszas hajózás után Panama kikötőjébe érkeztek, ahol szétszéledtek, s olyan hajmeresztő történeteket meséltek a folyam menti vadon szörnyűségeiről, hogy nem akadt senki, aki hajlandó lett volna Orellana után kutatni. Orellana és társai eltűntek.

Később portugál hajósok próbáltak úrrá lenni a folyamon. Vitorlásaikkal behatoltak a széles deltába, végighajóztak a torkolatágakon, átküzdötték magukat az iszapon és hordalékfán, s szembeszálltak a féktelen áradattal.

Utánuk — két évszázadon keresztül — tömérdek hódító, kereskedő, jezsuita, vadász, tudós és kalandor következett, aki mind meg akarta hódítani a folyamot, ki akarta fosztani, hasznot akart húzni belőle, fel akarta fedezni és le akarta írni, vagy csak élményeket akart szerezni. Az óriásfolyam forrásvidékéig egyiküknek sem sikerült eljutnia. Sokan betegen és reményüket vesztve visszafordultak, másokkal a malária

végzett, vagy a rovarcsípésekbe pusztultak bele, megölték őket az indiánok, vagy áradás idején belefulladtak a sárgán tajtékzó örvényekbe.

Csak 1743-ban lebbent fel a fátyol, amely oly sokáig takarta a folyam titkait: Charles Marie de La Condamine francia matematikus, aki Peruból egy nyolc évig tartó fokmérő expedícióról indult el, egy csónakon végigutazott az Amazonason.

1

A folyam széles tükre úgy csillog a napfényben, mint a sárgaréz. Forgatagok, a hullámokból kiemelkedő lapos sziklák és homokzátonyok maradnak el a csónak mögött. A homokzátonyokon krokodilok hevernek egymás mellett és egymás hegyén-hátán, szürkén, valósággal kővé merevedve. Az indiók egyenletes ütemben mártogatják a vízbe az evezőket. Szemük belevakult a vizen szinte táncot járó lángnyelvekbe. Tenyerük úgy markolja az evezők nyelét, mintha hozzánőttek volna.

La Condamine időnként szeméhez emeli a távcsövet, ráirányítja a partra vagy a víz tükrére, s szemügyre vesz egy-egy úszó szigetet, amely lassan sodródik lefelé az árral. Kalapját tarkójára tolta, mellén nyitva a verejtékben ázó ing.

— Ó, uram, nagyon makacs ez a folyó!

La Condamine az előtte kuporgó indióra pillant, aki fekete szemét aggodalommal telve emeli rá.

— Én hiszek Szűz Máriában, uram! De ez a folyó egy vad kutya.

La Condamine elmosolyodik.

Pontosan tizenöt éve, hogy otthagyta a katonaságot, hogy teljesen a matematikának és a csillagászatnak szentelje magát. Beutazta a Földközi-tenger vidékét, Afrika napsütésben izzó partjait, tükrös távcsövét ráirányította a déli égbolt fehéren sugárzó csillagaira, s hazájába visszatérve írt néhány könyvet, amely ismertté tette nevét a tudósok körében. Mikor a Párizsi Tudományos Akadémia adjunktusa lett, kitartó buzgalommal igyekezett meghálálni ezt a kitüntetést, de az idegen országok iránt érzett szenvedélyes

érdeklődését sohasem tudta elfojtani magában. Még most is keserűséggel gondol az akadályokra, amelyekkel első utazásai alkalmával meg kellett küzdenie, maga előtt látja a szűklátókörű doktorokat, akiknek ostoba előítéletei annyi keserűséget okoztak neki, s még élénken emlékezetében élnek azok az órák, mikor a nyughatatlanság és a kerülés évei után rátalált az igére, amely erőfeszítéseinek új irányt szabott.

Egyik spanyolországi utazása alkalmával, a madridi Királyi Levéltárban bukkant rá a „folyamtenger" felfedezéséről szóló jelentés másolatára: néhány, szálkás betűvel telírótt pergamen-tekercsre, amelyeken kissé meg is fakult már az írás. A jelentést bizonyos pater Carvajal írta, aki — mint a szövegből kiderült — 1541-ig az akkor nemrég alapított Lima városának érseke volt, aztán csatlakozott Gonzalo Pizarro vakmerő Dorado-expedíciójához, s végül elkísérte a spanyol Francisco de Orellanát és társait a Nagy Folyón tett kalandos utazásukra.

La Condamine nem tudott szabadulni a jelentés hatása alól. A páter aprólékos leírása szemléletesen ábrázolta a távoli folyam vidékének gazdagságát és vadságát, a spanyolok mohó vágyát az arany után, az ismeretlen jelenségektől való babonás félelmüket, s az utazás borzalmait. Iszonyatos állatokról mesélt a páter, amelyeknek szárnyuk van, éjszakánként rátelepednek az alvó emberekre, és a vérüket isszák; rikító színű virágokról, melyeknek illata elkábítja az embert, mocsarakról és a folyó vizében virágzó pompás kertekről. Beszámolt a folyam két partjának erdeit lakó indián törzsekről — hatalmas, különféle és érthetetlen szokások szerint élő törzsekről —, leírta még a folyamnak azt a sajátosságát is, hogy hosszú szakaszokon mérföldnyi szélesen hömpölyög tova, aztán egyszerre csak keskeny utcákra, árkokra és ágakra oszlik, hatalmas mocsaras területeken szüremlik át, hogy később megint a korábbi szélességű és víztömegű folyammá egyesüljön. S mintegy záróakkordként beszámolt a páter a pororocáról, „a vizek mennydörgéséről". Ez valami szökőár-féle lehetett, amely két egymást követő éjszakán és a közbeeső nap derekán tört be zúgva és sustorogva a tengerről az északi torkolatágba, száz meg száz kilométerre fölszáguldva ár ellen a folyón, egész partrészeket, embereket,

állatokat, gyökerestül kitépett fákat, kunyhóroncsokat ragadva magával, beláthatatlan földterületeket elárasztva, s a második nap hajnalán, apálykor visszaözönlött a tengerbe, s mint az indiánok mesélték, csak évek múlva tér megint vissza.

— Valóságos természeti csoda! — kiáltott fel La Condamine.

A levéltár őre, egy sovány ábrázatú benedekrendi szerzetes vállalkozott, hogy segít neki a kutatásban, s együtt kerestek újabb leírásokat, de a pap előrebocsátotta, hogy nincs tudomása arról, hogy a felfedező utazás óta még egyszer sikerült volna fehér embernek az Amazonason a torkolatig végighajóznia.

La Condamine megnézte az egy évszázad óta Amerikának nevezett idegen világrész térképét. E világrész két hatalmas földrészből állott, amelyeket egy erősen tagolt, dél felé elkeskenyedő, hídszerű földnyelv kötött össze egymással. La Condamine-t a déli földrész érdekelte. A térképről meg lehetett állapítani, hogy nyugati partját hegyláncok védik a tenger ellen, melyekhez kelet felől nagy kiterjedésű erdők csatlakoznak.

Nyilván ezen a területen hömpölyög keresztül az Amazonas és számos mellékfolyója. S az a tölcsér alakú bevágás az északkeleti parton? Nem az-e a titokzatos folyam torkolata?

A következő hónapokban La Condamine egy sereg Peruról szóló értekezést tanulmányozott át. Ennek az országnak a hegyei közt kellett lennie — egyelőre még felfedezetlenül — a Nagy Folyó forrásának. A Francia Királyi Tudományos Akadémiára történt meghívása után, a csillagászat és a matematika bonyolult problémáinak tanulmányozása mellett is tudott még időt szakítani arra, hogy kiegészítse földrajzi feljegyzéseit.

Mikor 1734 tavaszán hozzáláttak annak a nagy francia fokmérő expedíciónak az összeállításához, amelyiknek az volt a feladata, hogy lehetővé tegye a Föld alakjának pontosabb meghatározását, az Akadémia — Pierre Bouguer és Godin mellett — őt bízta meg az expedíció vezetésével. Buzgón ki is vette részét a vállalkozás előkészületeiből, s az expedíció részvevői a következő esztendőben egy viharos őszi napon vitorlás gyorshajón elhagyták a marseille-i kikötőt, majd néhány hónap múlva, miután szerencsésen átkeltek az Atlanti-óceánon, befutottak Cartagena kikötőjébe.

Itt a földmérő műszereket és a többi felszerelési tárgyat öszvérekre rakták, nagy mennyiségű élelmiszert vásároltak, s azt is felpakolták az állatokra. Aztán ők maguk is öszvérhátra ültek, s egy reggel, indián hajcsárok kíséretében nekivágtak Nueva Granada hegyeinek. Hónapokig tartott, míg felértek Peruba; itt — pontosan az egyenlítő alatt — tábort ütöttek, és a sextánssal meghatározták azt a pontot, ahol aztán az első mérőcölöpöt beverték a sziklás talajba.

S megkezdődött a munka az iránytűvel, szögmérőkkel, mérőszalagokkal, jelzőrudakkal és cövekekkel. A tábor minden nap előbbrenyomult dél felé a nyolcvanadik hosszúsági fok mentén. Délidőben oly forrón tűzött a nap, hogy valósággal izzottak a kövek. Éjszaka viszont néha igen erősen lehűlt a levegő, a hegycsúcsokról metsző szél süvített végig a tájon, s megborzongatta sátraikban az embereket.

Esténként, röviddel alkonyat előtt La Condamine bement sátrába, s egyszerű mondatokban jelentést fogalmazott az aznap végzett munkáról. Napközben papírral és ceruzával a kezében járkált a földmérők nyomában, feljegyezte a kapott értékeket, s ezeket aztán esténként beírta a jelentésébe. Ezenkívül külön is kimutatásba vett minden számítást, s rajzokat is készített hozzájuk.

A tábor egy kúp alakú hegycsúcs erdős oldalához közeledett. A hegy lábánál falut pillantottak meg. Lakói — kistermetű, sötét bőrű emberek, akik már csaknem mindnyájan meg voltak keresztelve — odajöttek és dohányt kértek a fehér emberektől. Cserébe hosszú fáklyákat kínáltak fel, ezek azonban, mikor néhányat meggyújtottak közülük, erősen kormoztak, s olyan átható bűzt árasztottak, hogy La Condamine nem fogadta el. Adott egy kis dohányt ajándékba az indiánoknak, aztán elküldte őket.

Bouguer évente kétszer útnak indított egy küldöncöt Párizsba, aki átadta a Tudományos Akadémiának La Condamine jelentéseinek, rajzainak és számításainak másodpéldányait. Az Akadémia évente kétszer hasonlóképpen küldönc útján válaszolt.

Az emberek arcát rég feketére égette a nap, ruhájukat átáztatta az eső, aztán kiszárította a forró levegő, majd minden rajtalevőjük szétrongyolódott, s újat kellett felvenniük. Hét fehér embert és

három indiánt a malária ölt meg, négy másik indiánt pedig az alattomos hűlés, amelyet a nappali hőség és az éjszakai hideg váltakozása idézett elő.

Miután a quitói felföldön befejeződött a földmérési munka — több, mint három fok hosszúságú ívet meghatároztak —, az expedíció három vezetője elvált egymástól. Godin és Pierre Bouguer, valamint az expedíció többi részvevője a Magdalena-folyam mentén szándékozott visszatérni Cartagena városába, Condamine pedig délkelet felé indult, hogy elérje az Amazonas forrásvidékét. Mérhetetlenül csábította a Nagy Folyó!

Két indióval indult útnak, öszvérháton. Útjuk egyre magasabbra vitt a hegyek közt, repedezett sziklafalak és éles gerincek fölött, szakadékok mellett, völgyeken és meredek hágókon át. Zihálva szedték a lélegzetet a ritka, jeges levegőben, s állandóan résen kellett lenniük, nehogy valamelyik csökönyös öszvér elszabaduljon s éjszaka betévedjen valamilyen völgyelágazásba, vagy lezuhanjon a számtalan mély szakadék valamelyikébe.

Az utazás negyvenhatodik napján — La Condamine szabályszerű naplót vezetett — miután maguk mögött hagytak egy hófödte csúcsokból álló hegyvonulatot, egy széles völgyben erős esésű folyóra bukkantak, amely délnyugat felé hömpölygött. A folyó északi partján haladva, estefelé néhány kunyhóhoz érkeztek. A kunyhók szorosan a víz partján álltak, s rőzsével voltak fedve. Lakóik lélekszakadva rohantak elő, mikor La Condamine és kísérői megállították öszvéreiket az első kunyhó előtt, az idegenek köré csődültek, s összevissza fecsegtek. Azt a spanyol és indián szótöredékekből álló keveréknyelvet beszélték, melyet a fehérekkel való érintkezés során sok törzs megtanult. La Condamine megtudta, hogy még hosszú utat kell megtennie a Nagy Folyóig. Az indiánok rémült arcot vágtak, mikor meghallották, mit tervez a fehér ember.

— Uram! Az ördögön akarsz hajózni?

— Adjatok egy csónakot, s én adok nektek dohányt.

Az indiánok félrehúzódtak, és súgdolózni kezdtek.

La Condamine három napig maradt a faluban. Tovább már nem tudták fékezni vágyukat a barnák; néhány zacskónyi, errefelé

oly ritka „illatos levélért" adtak neki egy kenut, amelyben tíz ember számára volt hely. La Condamine pálmarost-zsinegből és egy sebtiben megfaragott deszkadarabból kormányt szerkesztett a járműre, hogy biztonságosabban lehessen irányítani. Hat indián hosszas habozás után vállalkozott rá, hogy elkíséri. A felszerelését tartalmazó bálákat elhelyezték a csónakban, La Condamine a falu lakóitól még egy halom kukoricamálét és szárított húst szerzett, s a két indiót, aki idáig kísérte, az öszvérekkel együtt visszaküldte Quitóba.

Másnap reggel tizenkét barna marok megragadta a hosszú evezőket, s eltaszította a csónakot a parttól. La Condamine a csónak farában ült, és a kormánylapátot kezelte. A falu lakói künn álltak kunyhóik előtt, s a vakmerő társaság után bámultak. A csónak a folyó közepére siklott, ott elragadta az áramlat, s könnyedén, gyorsan sodorta lefelé.

Néhány nap múlva elérték a Marañont, amelynek vize zúgva, tajtékozva száguldott sziklaágyában. Vízeséseken és sebes zuhogókon keresztül folytatódott az útjuk, most kelet felé. Néha örvény ragadta el a csónakot, s úgy megforgatta, hogy már-már felborult, telefröcskölte jeges vízzel és tajtékkal, aztán úgy lökte előre, hogy szinte táncot járt a vizen. Az utasok néha — a folyó kellős közepén — átmásztak a csónak peremén, nekidőltek a könnyű járműnek, s úgy tolták keresztül a sziklazátonyokon. Néha hosszú szakaszokon sziklalapról sziklalapra ugrálva cipelték át az őrjöngő hullámok fölött. Tántorogva kapaszkodtak egymásba, a csónak csőr alakú orrára rákötötték a kötelet, amelyet La Condamine magával hozott, s úgy rángatták maguk után. Máskor az áramlat segítségével siklatták át a keskeny csurgókon, miközben néhányan előregázoltak, hogy a lépcsőszerűen ereszkedő sziklák lábánál elkapják és továbblökjék; a csónak ilyenkor csikorogva csúszott a kavicson és gömbölyűre csiszolt köveken, gyakran el is akadt; a nekicsapódó hullámok felemelték, aztán újból a kövek közé szorították. Kiszabadították, s a sustorgó áradat közepette újból belemásztak, hogy folytassák az utazást.

A sziklák fokozatosan alacsonyabbak lettek mindkét parton, ittott száraz, tar bokrok bukkantak fel, meg gyenge törzsű, vihartól

meggörbült fák. Aztán mind sűrűbben tűntek fel a fák, törzsük mind magasabb és erősebb lett, ágaik egyre hosszabbak, s dús, sötétzöld lombozat borította őket. Végül aztán már az őserdő szegélyezte tömör falként mindkét partot, indái, kard alakú levelei és virágtól roskadozó ágai benyúltak a tajtékzó vízbe, maguk a fák is belesétáltak a folyóba, s fullasztóan fülledt levegőt árasztottak. Vízimadarak rajai röppentek föl rikácsolva, mikor a csónak keresztülszökellt egy-egy éren; tyúkrajok lármáztak az erdő sűrűjében, hatalmas tölgyek koronáiról kakaduk és papagájok rebbentek fel tarka felhőként.

La Condamine elővette a tájolót, és meghatározta helyzetüket. Mikor a térképen is megkereste a pontot, észrevette, hogy a rajz tévesen tünteti fel a folyó irányát. Belerajzolta a helyes irányt, s ezentúl naponta meghatározta helyzetüket, s ennek alapján kiigazította a térképet.

Eledelük, a kukoricamálé kemény volt és füstízű. La Condamine néha elejtett muskétájával egy-egy vízidisznót, egyszer egy sast is. Egyszer meg kínzó éhségükben megették egy majom rágós, olajízű húsát; a majmot Joa, a csónak legfiatalabb utasa terítette le egyetlen nyíllövéssel.

S aztán, utazásuk százhatodik napjának reggelén, elérkeztek arra a helyre, ahol a Río Napo a Nagy Folyóba ömlik.

Az indiánok bevonták az evezőket. A csónak lassan sodródott ki a tűző napsütésben az óriási víztükörre. Itt-ott szigetek emelkedtek ki belőle, s a partmenti nádasokból tarka nyakú kacsák úsztak elő. Az őserdő hangjai elmaradtak a csónak utasai mögött. Hirtelen csend lett körös-körül.

La Condamine tágra meresztett szemmel nézett végig a vizen. Ez hát a „folyamtenger", amelyen a spanyol Francisco de Orellana és emberei több mint kétszáz esztendővel ezelőtt végighajóztak! Ugyanez a víz hordozta hátán a spanyolok két hajóját, a „Victoriá"-t és a „San Pedró"-t! Ugyanez a kép tárult az istenfélő páter szeme elé, ezt írta le feljegyzéseiben!

*Que río mar!**

* Micsoda tenger nagy folyó! — *Szerk.*

Mint ahogy rövid idő alatt feledésbe merült Orellana felfedező útja, éppoly hamarosan megfeledkeztek az utazását lehetővé tevő csodálatos anyagról, a kaucsukról.

Az Újvilágból érkező első aranyszállító hajókkal eljutott Spanyolországba néhány darab az ismeretlen mézgából is, s néhány alkimista kezébe került. Az alkimisták megszagolták, összevagdalták, megfőzték és elégették, aztán határozottan kijelentették, hogy ez a sajátságosan büdös massza kétségtelenül az állatvilágból származik.

Ez idő tájt, mikor egyes utazók fölötte csodálatos dolgokat tudtak előadni utazásaikról, magától értetődik, hogy akadtak végül olyanok, akik azt állították, hogy saját szemükkel látták a mesebeli lényt, amelytől a kaucsuk származik. Azt állították, hogy a hajlékony, sárgás anyag nem egyéb, mint valamilyen hegyi sárkány ürüléke, s szavuk hitelre is talált néhány „tudósnál" abból a fajtából, amely naponta heves vitában szállt síkra a szeplőtelen fogantatás csodája mellett.

Egy fél évszázadon keresztül egzotikus érdekességként kerültek forgalomba Európában a kis kaucsukdarabkák, grammonként néhány ezüstreálért. Mivel azonban semmi hasznos dolgot nem tudtak kezdeni a furcsa anyaggal, végül is elfelejtették.

Most aztán, százötven évvel később, Condamine másodszor is felfedezte a kaucsukot.

2

— Hé, indián! Mi történt? Miért nem evezel?

— Valaki kiáltott arrafelé, señor!

S a csónak orrában ülő indián a buja, sűrű bozót felé mutat, amelynek irányába siklanak. Órák óta bolyonganak ide-oda a folyam ágainak labirintusában, homokzátonyok és mocsárszagot árasztó szigetek közt, fatörzsek mellett, növények szövevényén át, melyek közt furcsa virágok ragyognak: hosszú porzójú, színes szörnyek, húsos szirmaik széle bekunkorodik, s olyanok, mint megannyi nagyra tátott éhes száj.

La Condamine bevonatja az evezőket, s fülelni kezd. Az indián izgatott mozdulatot tesz. Már La Condamine is hallja a sűrűben

fölcsendülő hangokat, a kacagást és a meg-megismétlődő kiáltásokat.

— Talán valami falu! — mondja az indián.

Valamivel később egy öbölbe jutnak. A partmenti sekély vízben egy csapat asszony fürdik. Karcsú, barna testükön csillognak a vízcseppek, mozdulataik elmosódnak a fák magasba nyúló koronáin átszűrődő alkonyfényben.

Az egyik evező tompán a csónak falának ütődik. Sikoly száll végig az öböl fölött. Az asszonyok, combjukig a vízben, mozdulatlanná dermedve állanak. A csónak orrában ülő indián odakiált nekik valamit. Az asszonyok mindnyájan a fehér emberre néznek, mintha azt latolgatnák, hogy elszaladjanak-e előle. Az indián közben feláll a csónak keskeny orrában, s tovább beszél a mozdulatlan asszonyokhoz. A nők arcáról lassanként eltűnik az ijedtség. Halkan beszélgetni kezdenek egymással, s közben kíváncsian pillantgatnak La Condamine-ra. Végül kuncogva integetni kezdenek. La Condamine nem érti, mit akarnak.

— Menjünk velük a faluba, señor.

La Condamine beleegyezően bólint.

Az asszonyok kiszállnak a vízből, s a csónakkal párhuzamosan szaladnak a parton. A vidám Joa odakiált nekik valamit. A nők nevetnek, visszakiabálnak, integetnek.

A falu egy földnyelven fekszik, amely messze benyúlik a vízbe. Csupa kerek kunyhóból áll. Lakói meglehetősen világos bőrűek, arckifejezésük jóindulatú. Hamarosan legyőzik a fehér embertől való félelmüket, elfogadják a felkínált ajándékokat, s maniókalisztből sütött lepényt és szőlőszerű gyümölcsöt hoznak értük cserébe.

Este La Condamine a törzsfőnök kunyhója előtt üldögél a főnök oldalán, s azt próbálja megtudni tőle, hogy a folyó számtalan ága közül melyiken lehet leggyorsabban kijutni a szigetek labirintusából. Joa igyekszik tolmácsolni a kérdést. A főnök elmagyarázza az útirányt. Forró hamuban sült teknősbéka-tojást hozat vendégeinek. A teret homályos vörös lángok világítják meg, s evés közben olyan szag csapja meg La Condamine orrát, amely azokra a feketén kormozó fáklyákra emlékezteti, amelyeket az egyenlítővi-

déki Esmeraldasban kínáltak fel az indiánok cserébe a dohányért. Később fel is áll, és kezébe veszi az egyik fáklyát. Csakugyan! Ugyanabból a rugalmas anyagból készült, mint az esmeraldasi fáklyák. Épp úgy kormoz, és épp olyan büdös.

A törzsfőnök megkérdezi, elfogadná-e ajándékba a fehér ember a fáklyát. La Condamine a fejét rázza. Csak azt szeretné tudni, sok törzs használ-e ilyen fáklyákat a folyó mentén, s miféle furcsa fából készül.

— *Hhevé!* — mondja a főnök.

— Faféle?

A törzsfőnök igent bólint. Golyókat is csinálnak a hhevéből, tolmácsoltatja Joával. Azzal játszanak a gyerekek.

— Labdát!

Feláll, bemegy a kunyhóba, s kihoz egy ilyen gömböt, hogy megmutassa a fehér embernek. La Condamine a kezébe veszi. A labda nehezebb, mint gondolta, szürke színű, érdes tapintású, s rugalmasan enged, mikor összenyomja. Aztán leejti a földre, s visszahőköl. Valami szürke, gömb alakú tárgy ugrál előtte, aztán szökdécselve begurul a tűzbe, ahonnan rögtön felcsap az átható szag.

— Él? — kérdi elképedve La Condamine.

A főnök egy ágdarabbal kikotorja a tűzből a füstölgő, büdös labdát.

— Van még! — közli La Condamine-nal.

Hirtelen sejtelem fogja el La Condamine-t. Izgatottan kérdi:

— Hol?

A törzsfőnök bekiált valamit a kunyhóba. Egy öregasszony kihoz egy másik labdát. La Condamine alaposan megnézi a tűz fényénél. Hirtelen erősen földhöz vágja. A labda visszapattan. La Condamine vagy két lépést utána szalad, elkapja, megint földhöz vágja, s nevetve követi az ugrándozó szürke gömböt. Ez az! Ez az az anyag, amelyről pater Carvajal tudósításában olvasott! Ebből készítettek ugráló labdákat az indiánok már kétszáz évvel ezelőtt! Ezt használták fel tömítésre kátrány helyett a spanyolok! Ez a cahuchu! A csodaanyag!

La Condamine megkérdezteti a törzsfőnöktől, hogy kaphatna-e

ajándékba ilyen labdákat. Az öregember álmélkodó arcot vág, s Joának többször el kell ismételnie a kérdést, míg az öreg felfogja, hogy a fehér embernek ez a kívánsága csakugyan komoly.

— Fáklya nem kell?

De igen, most már fáklya is kell a fehér embernek.

A főnök beküldi az asszonyt valamennyi kunyhóba. Kisvártatva ott fekszik a tűz mellett a falu egész készlete: négy labda és egy kis halom fáklya.

La Condamine megajándékozza a főnököt egy késsel és egy sárga kendővel, melyet a csónakból hozat elő Joával. Aztán aziránt érdeklődik, hogy a kaucsukból — ezt az elnevezést a madridi levéltár egyik régi kéziratában olvasta — egyéb tárgyakat is készítenek-e.

— Cahuchuból? — kérdi a főnök. S hogy megbizonyosodjék a dolog felől, hozzáteszi: — Hhevéből?

Aztán mosolyogva igennel válaszol. Szemmelláthatóan képtelen megérteni, miért érdekli olyan nagyon a fehér embert az az anyag, amely épp oly bőségesen terem az erdőben, mint a fa meg a kéreg. Az asszony előhoz egy szürke, palack alakú edényt. Ezzel jár reggelenként ivóvízért a forrásra, magyarázza a főnök élénk taglejtésekkel La Condamine-nak.

La Condamine elővesz egy kis tükröt, s jelzi, hogy a palackot akarja érte. A főnök elveszi, s rémülten hőköl vissza. A tükröt messze eltartja magától, ide-oda forgatja, aztán kissé közelebb tartja, s félénken bámul az ezüstös lemezre, amelyről saját arca néz vissza rá, akár a tó vizéből. Lopva, bátortalanul, de égő kíváncsisággal veszi újra meg újra szemügyre az arcát. Végül elneveti magát, s kíváncsian lesi, hogy a tükörben látható arc is félrehúzza-e a száját.

La Condamine a palack után nyúl. Az asszony jajveszékelni kezd. A törzsfőnök felfortyan, és dühös kiabálással bekergeti az öregasszonyt a kunyhóba. Kezébe nyomja La Condamine-nak a palackot, és Joa segítségével tudomására adja, hogy a falu férfiai másnap megmetszik a hhevé-fát. Nedvéből új palackokat és új fáklyákat fognak csinálni. A fehér ember menjen velük és nézze meg.

La Condamine még sokáig ül a tűz mellett, s feljegyzi a nap eseményeit. A törzsfőnök mellette guggolva figyeli a vékony fapálcikát, amely oly fürgén mozog a fehér ember kezében a soklevelű könyv lapjain, s a hegye fekete vonalakat hagy maga után a „fehér bőrön".

La Condamine odatartja a könyvet a főnöknek: rajzoljon bele valamit. A főnök rémülten hárítja el magától.

— Fehér ember varázslata! Nem veszedelmes! — nyugtatja meg Joa.

Másnap reggel La Condamine elkíséri a nedvgyűjtőket, akik kenukba szállnak, föleveznek egy darabon a folyón, s egy tisztásnál kötnek ki, amelyet emberkéz vágott a parti bozótba. Fatálakat raknak a partra a csónakokból, aztán a törzsfőnök megérinti a fehér ember karját, s előremutat:

— Hhevé!

S La Condamine most pillantja meg első ízben a páter leírásából jól ismert karcsú, simatörzsű fát, a világosszürke kérget, az egyenesen felfelé törő ágakat, a hatalmas, tojás alakú termést, amely tömegével hever a földön, s a ragyogó, fényeszöld, gesztenyelevélhez hasonló leveleket. Lehajol, fölvesz a földről egy zöldessárga virágot, szétszedi, s megvizsgálja a portokot és a kocsányon ülő széles, hasított bibét.

Az indiánok kőkéseikkel ferdén bevagdossák a fa törzsét, a tálakat pálmarost-zsineggel a bevágások alá kötözik, aztán száraz faleveleket és ágakat hordanak össze, rétegesen halmokba rakják, s a magukkal hozott parázzsal lángra lobbantják.

La Condamine órák hosszat figyeli, hogyan szivárog a fa sebeiből a tejszerű folyadék. A teli edényeket az indiánok leoldozzák a fa törzséről, helyükbe üreseket kötöznek, majd késükkel elmélyítik a bevágásokat. A teli tálakat farudakkal csúsztatják a tűz közelébe. Néhányan bambuszrudakból állványzatot szerkesztenek az egyik tűz fölé, az edényeket liánból sodort zsineggel az állványzatra kötözik, s a meleg hatására meghígult nyúlós, világossárga tejet buzogányforma fadarabokra kenik és megfüstölik.

La Condamine nézi, hogyan vastagodnak szürke dorongokká a buzogányok, szagolja a csípős füstöt, rá-rápillant az indiánokra,

a tűzrakásokra, az ismeretlen, könnyező fára, s izgatottan firkálni kezd a zsebkönyvébe.

— Hhevé! — mondja közben fennhangon. — *Hevea! Hevea brasiliensis!*

3

Tizenegy nappal azután, hogy La Condamine és társai elhagyták a falut, a csónak ismét folyamágak áttekinthetetlen útvesztőjébe keveredik. La Condamine az iránytű segítségével talál ki ebből az újabb, kiúttalannak látszó szigetlabirintusból. Az indiók cserjevágó késsel vágnak utat a mocsarakat elborító növényzetbe, körülevezik a kidőlt fatörzseket, áthatolhatatlan sűrű bozóton, nádason, késpenge élességű mocsári füvön vonszolják keresztül a csónakot, evezőikkel félretaszigálják a túlságosan közelsodródó hordalékfákat. Néhány nap múlva ismét összetalálkoznak a folyók és patakok százai, az erdő elmarad, s ők megint a határtalan sárga vízen siklanak tova. La Condamine gyakran veszi elő az iránytűt és a tájolót, hogy a folyam bizonytalan, gyakran változó irányát, rengeteg ágát, apró és hatalmas szigeteit, mellékfolyóinak torkolatát és partjainak egymástól való távolságát meghatározza és berajzolja a térképbe. A munka nehéz, a gondolkodás megerőltető, s az alvás kényszere gyakran leküzdhetetlen. Az idő olyan, mint egy látványosságokkal teli, lustán tovahömpölygő folyó, amely kifárasztja az érzékeket, s néha váratlanul megszakad.

A hold hatalmas vörös tányérja alámerül az erdő mögött. A sötétség még nyomasztóbban fekszi meg a folyót, mint előbb. Aztán éles fényű, ezüstösen tündöklő csillagok jelennek meg az égen. A Dél Keresztje hidegen ontja fényét az éjszakába. Fű-szigetek sodródnak el a csónak mellett, némán, imbolyogva, szentjánosbogarak szikraesője táncol körülöttük. La Condamine lázasan fekszik.

Oly hatalmas, oly zavarbaejtő, oly gyűlöletesen szép ez a folyam, hogy agyonnyomja és elkábítja az embert, eltompítja és érzéketlenné teszi az agyát. Közömbösen szemléli méreteit, szinte

alig észleli színeinek özönét, csak sodródik a napok tengerén, s némán bámulja az égen tornyosuló kékesfekete felhőtömeget.

La Condamine lassan erőre kap. Lassan eltűnik szeme elől a bíborszínű kísértet.

Eljutnak a hosszú hajú, atlétatermetű araukán indiánok falvaihoz, akik a folyó körüli erdőkben űzött fáradságos vadászatból és földművelésből élnek. Elérkeznek a hatalmas tupi törzsek vadászterületeihez, a machiparók legelőihez, a ticunák földjéhez. Érkezésüket előre hírül adja az őserdei dobok tompa pufogása, amely több heti távolságra megelőzi a csónakot. Így eveznek faluról falura, s keresik fel a meglepett, félénk, kíváncsi bennszülötteket, akiknek cölöpkunyhóit kétszáz évvel ezelőtt kirabolták a folyón végighajózó spanyolok. Vörösre mázolt arcokba, gyanakvó szemekbe néznek, a fölégetett őserdők helyén édesburgonya-ültetvényeket látnak, amelyeket tulajdonosaik éjszakánként fakereplőkkel védelmeznek a falánk papagájokkal és a pézsma-disznókkal szemben, kutyákkal és szelídített aranyhomlokú majmocskákkal találkoznak. A falvak véneinek tanácskozó kunyhóiban La Condamine ősöreg törzsfőnökök társaságában issza a chichát, az őserdei pálinkát, s szívja a hosszú háncs-cigarettákat, amelyeket felkínálnak neki. Részt vesz az indiánok ünnepségein, megismerkedik titokzatos táncaikkal és énekeikkel, s napokat áldoz arra, hogy a magával hozott csereportéka ellenében kiegészítse indián fegyverekből, ruhadarabokból és szerszámokból álló gyűjteményét. Fél éjszakákat ül feljegyzései mellett, s belerajzolja térképébe a falvak helyét. Egy törpe törzs kunyhóiban felfedezi a fúvócsőből kilőtt nyílvesszőkre kent feketésbarna, gyilkos hatású mérget. Kellő óvatossággal megállapítja, hogy a méreg keserű ízű, s addig nem nyugszik, míg meg nem tudja, hogy ezt a pokoli anyagot többféle cserje kérgéből és gyökereiből vonják ki, s kígyóméreggel keverik. Aztán kimerültség, szédülés és kimondhatatlan gyengeség fogja el — egy újabb lázroham jelei —, s karjai mint két súlyos ólomrúd, lehúzzák a kenu fenekére. Kétségbeejtő napokat él át. A magyal- és tucuma-fák, amelyek koronáin áttűz a haldokló nap aranyfénye, alaktalan árnyakként siklanak el szeme előtt; egész teste ég, szomjúság gyötri. Vörös kéregfőzetet szürcsöl, vizes ru-

hát csavar testére, takarókba burkolózik, végül eret vág a karján, s a sebből sűrű, fekete vér bugyog. Koplalni kezd. Vég nélküli álomba merül. Lassanként ismét erőre kap, s durva szitkokkal fojtja el kísérőinek szellemektől való félelmét. Fél napig kínlódik, míg késével le tudja vágni elvadult szakállát, a szabályosan megismétlődő lázrohamokkal úgy próbál megküzdeni, hogy mindennap kétszeres adagot iszik a kéregfőzetből; pótolja az elmaradt feljegyzéseket, s ismét kezébe veszi a kormányt. Mikor egy hirtelen felhőszakadás elől az indiókkal együtt az erdő hatalmas, háromemeletnyi magas lombsátra alá menekül, két helyen is megmarja egy kígyó. Másnap a csónak egy víz alatti sziklára fut. Az indiók a rémülettől dermedten ülnek. La Condamine rájuk ordít. A csónakot letaszítják a szikláról. S ekkor, a folyam egyik kanyarulatában, váratlanul a vízből kiálló szirtek felé sodródnak; a szirtek közt fehér tajtékot vetve törnek meg a hullámok. Az indiók kétségbeesetten csimpaszkodnak a csónak peremébe. Záporként csap arcukba a víz és a tajték. A csónak felemelkedik. Aztán mintha mennydörgő szakadékba zuhanna alá.

Még a víztől megvakult szemüket dörzsölik, mikor a csónak már a meredeken leomló vízfal tövében táncol a tajtékzó hullámverésben. Az indiók testük egész súlyával belefekszenek az evezőkbe; így sikerül keresztülrántaniuk a csónakot az iszonyúan forgó örvényen.

La Condamine visszanéz a szirtekre.

Aztán olyan mélyről jövő, harsány, elnyújtott kiáltás szakad ki belőle, hogy messzire belecsendül a folyó.

Orellana után La Condamine volt az első európai, aki egészen a torkolatáig végighajózott az Amazonason. Ő rajzolta róla az első megbízható térképet, s útjáról beszámolót is készített. Beszámolójában ismertette a folyómenti tájat, a táj növény- és állatvilágát, s lakóinak életét és szokásait; többek közt a kuráre nevű nyílméreg készítésének, valamint a kaucsuk előállításának és felhasználásának módját.

La Condamine 1745-ben érkezett vissza Párizsba.

A Notre-Dame!

Dacosan emelkedik a magasba a gótikus épület a Szajna szigetén: szürke, viharvert óriás, amely hat évszázad nyomait viseli magán, s ablakai mint a mélyenülő szemgödrök, amelyekből e századok tekintenek le az emberre. A két csonka torony sziklához méltó nyugalommal üdvözli a hazatérőt, s az óriás úgy fordítja feléje barázdás arcát, mintha maradásra intené.

Párizs nagy hűhóval fogadja La Condamine-t. Barátok rázzák a kezét, ölelgetik, kérdésekkel és viharos ujjongással rohanják meg. Akik régebben elnéztek fölötte, most, ha mereven is, de odabiccentenek neki; mások meg egyenesen túlzott udvariassággal köszöntik. Godin és Pierre Bouguer, akik csak négy hónapja értek haza Peruból, el sem akarják ereszteni maguk mellől.

Végre nyugton hagyják, s beköltözhet egy lakásba az egyetemi negyedben. A hatalmas őserdei folyó élménye és Santa Maria de Belém kikötővárosában való időzésének emlékei újra meg újra felelevenednek benne. Elégedetten veszi szemügyre a tekintélyes gyűjteményt, melyet a messzi vadonból hozott magával. A gyűjtemény idegenszerűen hat ebben a környezetben, s alig fér el abban a hosszú helyiségben, amelyben kirakta. Kőbalták és kőkések, edények, háncskötelek, fakereplők, tógaszerű leplek, kagylók, lándzsahegyek és tollak, vadászékességek, jaguárfogak, egy teknősbéka páncélja, egy bőrrel bevont kis dob, rovátkás pálcák, buzogányok és fafurulyák, tegzek, kéregdarabok, zsinegek. Van egy fúvócső is. Vannak mérgezett nyilak, halcsontok, kukoricazúzók és morzsolók. Itt van egy kígyó zölden csillogó bőre, egy papagáj görbe csőre és karmai; a papagájt ő maga lőtte. Van aztán egy tapír-koponya, amelyet ő tisztított meg késsel a hústól, s főzött ki órákig tartó munkával. Vannak a gyűjteményben diófélék, hajítódárdák, dinnyemagvak, csatok, pipák és gyékények. Itt van az a narancs nagyságú, hosszú hajú, hátborzongató ügyességgel preparált emberfej, amelyet egy törpe törzstől kapott ajándékba, mellette halfogó hálók, meg bambuszbotok. Itt van egy bádogdobozban a halálos nyílméreg. Itt vannak a kaucsukból készült palackok és fák-

lyák, meg az ugráló labdák. Itt vannak a feljegyzései, a számításai. S végül itt a kézirat, amelyet Belémben írt utazásáról.

Valamennyi őserdei trófea el van látva egy kis kártyával, amelyre fel van jegyezve a tárgy indián neve, eredete, a keltezés, a törzs neve és hogy a tárgy mire való. La Condamine-nak azonban még áttekinthető csoportokba kell rendeznie a tárgyakat. Le kell másoltatnia jelentéseit, át kell nyújtania az akadémikus uraknak, előadást kell tartania nekik, és be kell mutatnia csillagászati számításait. Kéziratát el kell vinnie valamelyik nyomdába. Fel kell keresnie Bouguer-t, mert vele közösen akar könyvet írni és kiadni perui utazásukról. Annyi feladatot lát maga előtt, hogy csöppet sem örül, mikor inasa egy délután látogatót jelent be.

— Ön az, doktor?! — kiált fel aztán meglepetten, mikor a belépőt megpillantja.

— Az újságban olvastam megérkezéséről — mondja a látogató. — Hát megint itthon van! Tíz év után! Hosszú idő!

Leül, gyors pillantással végigfürkészi La Condamine-t, s komolyan mosolyog. La Condamine is jól megnézi vendégét. Ez a férfi, akinek fehér homloka alatt apró, szigorú tekintetű, töprengő szemek ülnek, s most a harmincas évek közepén járhat, a Megszállott Kísérletező. La Condamine-ban már akkor csodálatot keltett szenvedélyes nyughatatlansága, mikor az Akadémia egyik fiatalabb tagja révén megismerkedett vele. Elutazik akár a legtávolabbi faluba is, ha fülébe jut, hogy az ottani patikus kémiai kísérletei közben valamilyen ismeretlen vegyületet fedezett fel. Buzgalmában van valami ijesztő. Mintha beteges mánia hajszolná, hogy az anyagok bonyolult rejtélyei után vadásszon, s önmagát is rejtélyes színben tüntesse fel. Mániája Párizs-szerte szóbeszéd tárgya. Tudják róla, hogy a főváros közelében van egy háza, ott él és dolgozik. Kissé mindig gyulladásos szemhéjai s halvány kezei elárulják, miféle veszedelmes kigőzölgéseket szívhat be házának padlásszobájában. Fel is figyelnek rá, ha Gérard Dallier doktor — ez a neve — néha-néha belátogat Párizsba nyitott egylovas kocsiján, hogy valamelyik patikában bevásároljon.

La Condamine sejti, mi szél hozta ide.

— Mutatok önnek valamit! — mondja.

S bevezeti a szomszéd szobába, a gyűjteményéhez. A látogató sorjában szemügyre veszi az ismeretlen tárgyakat, látszólag figyelmesen, valójában azonban minden érdeklődés nélkül. A kaucsuklabdák láttán azonban, amelyeket La Condamine megugráltat a padlón, elbámul, s megtudakolja, miből vannak, hogyan jön létre ez az anyag, honnan származik a nedv, amelyből készítik, s milyen is az a kaucsukfa.

— A kaucsukfa odaát meglehetősen gyakori. Valami kutyatejféleség — magyarázza La Condamine.

— S miféle szubsztanciákat tartalmaz ez az anyag?

La Condamine elmosolyodik.

— Kedves doktor, ez már az ön területe!

— Megvizsgálom! — jelenti ki Dallier.

Kinyitja a magával hozott útitáskát, s anélkül, hogy engedélyt kérne rá, beleteszi az egyik labdát.

— Tudtam, hogy nem jövök hiába — mondja aztán. — A professzorok nagyon dicsérték a gyűjteményét. No de sietnem kell...

Elbúcsúzik. La Condamine az ablakhoz lép, s látja, hogy már be is száll az utcán várakozó egyfogatúba.

5

Dallier még soha semmivel nem küszködött ilyen makacsul. La Condamine ígérete, hogy hamarosan meglátogatja, nem nagyon érdekelte. Egész életében emberkerülő volt, s rideg, akár azok a fémdarabok, melyeket a savval telt üvegedényekbe dobott, s csak kelletlenül bomlottak elemeikre. A lassúság, amellyel az üvegfalak közé zárt természet apránként levetette előtte fátylait, égő türelmetlenséget keltett benne. Hogyan hatoljon be pillantása az anyag rejtettebb titkaiba, ha egyszer arra sem elég az élete, hogy a tekintetét elhomályosító törvényszerűséget felismerje? Ez a gondolat gyötri, mióta — jóllehet orvosi diplomát szerzett — egyre inkább a kémiának szenteli magát. Antoinette, egy elszegényedett falusi nemes leánya is csak rövid időre tette derűsebbé életét. Es-

küvőjük előtt eladta azt a hat telket, amelyet apja hagyott rá Párizsban, s Antoinette-tel ebbe a falusi házba költözött. Örült, hogy itt nincs beszorítva azok közé a vigasztalan utcák közé, amelyek tízesztendei kutatómunkája alatt oly nyomasztóan hatottak rá. Jó házastársi viszonyban élt Antoinette-tel, míg az asszony meg nem betegedett. Az a néhány ember azonban, akivel érintkezett, már akkor reménytelen különcnek tartotta.

Felesége halála óta jóformán alig hagyta el a tömérdek csillogó üveggel, palackkal, tégelyekkel és különféle színű folyadékokkal telezsúfolt, kőből rakott tűzhellyel és desztillálókészülékkel felszerelt padlásszobát. Pierre-rel, aki reggelenként pirospozsgásan és sugárzó arccal tipegett végig a pesztonka kezét fogva a nagy kerten, nem sokat törődött. A szomszédok elől kitért, vendégségbe nem járt, s ő sem fogadott látogatókat. Az elemek titkai iránt érzett heves, kínzó kíváncsisága megóvta attól, hogy fájdalmának éljen, s megkönnyítette számára, hogy sorsával kibéküljön, amitől jókedvű nem lett ugyan, de jóságosan és megértéssel tudta nézni a világot.

Most mindennap korán reggel ott áll a kísérleti helyiségben a tűzhely előtt, s annak az anyagnak valamilyen oldatát főzögeti, amelyet La Condamine kaucsuknak nevezett. Nap mint nap újra meg újra megvizsgálja az ismeretlen anyag természetét, savak és lúgok hatásának teszi ki, megfigyeli, hogyan viselkedik a hideg és a hő befolyására, felmelegíti hirtelen s felmelegíti fokonként; retortába rak belőle néhány darabkát, elégeti, s megpróbálja elemezni a felszálló füst szagát. Minden kísérletet és minden eredményt gondosan sorszámmal lát el, s feljegyez egy könyvbe.

Megállapítja, hogy a kaucsuk bámulatosan ellenállóképes valamennyi savval és lúggal szemben, s olyan fizikai tulajdonságokat jegyez fel róla, amilyeneket eddig egyetlen tudós sem észlelt semmilyen anyagnál. Egész télen át ebbe a munkába temetkezik. Lesoványodik, s észreveszi, hogy egyre nehezebben tudja megakadályozni kezei ideges remegését.

Néha lemegy valamelyik szobába, s szól a pesztonkának, hogy hozza be Pierre-t. Aztán ott áll a ficánkoló, vidáman sivalkodó fiúcskával a karján, s mélységesen ámulattal nézi a tiszta, üde

gyermekarcot. S a sápadt, lesoványodott férfi hirtelen olyan pajkossá válik, hogy képes Pierre-rel a vállán körbevágtatni a szobában, mint valami fürge paripa, vagy kirohan, leszalad a lépcsőn, s végighancúrozza a gyerekkel a kertet. Aztán fulladozva visszatér a házba, bár Pierre rendszerint könyörögve kéri:

— Még! Még!

De ő átadja a gyereket a pesztonkának, s ezzel a biztatással búcsúzik tőle:

— Majd holnap!

Régen elült a sós ízű, metsző szél, amely hat hétig szinte megszakítás nélkül süvített Normandia felől a hóborította mezők fölött. Régen elnémultak azok a sűrűn ismétlődő száraz csattanások, amelyek azt jelezték, hogy az országút mentén sorakozó fekete nyárfák ágait szétpattantotta a bennük megfagyó nedv. A nap már fekete lyukakat vág a hótakaróba. Csak éjszakánként jajong még néha csípős szél a ház körül.

La Condamine nem jött el.

Dallier megint ott áll kísérleti asztala mellett. Kezében észrevehetően remegnek a tégelyek és lombikok, s ha könyve fölé hajol, hogy valamilyen új adatot bejegyezzen, mély lélegzetet vesz, mintha erőt akarna gyűjteni a harchoz, amelyet még ezután kell megvívnia ezzel a szívós, ellenszegülő anyaggal.

Átlaghőmérsékleten a tiszta kaucsuk nagyon rugalmas. Nulla foknál szinte teljesen elveszti ezt a tulajdonságát, anélkül azonban, hogy törékennyé válna. A szokásos oldószerek hatástalannak bizonyulnak vele szemben. Forró vízben megpuhul, de ha megszárad, visszanyeri előbbi állapotát. Az alkohol semmilyen hatással nincs rá. Ellenben a vízmentes éter, az illó olajok, a kloroform, a szénkéneg, a petróleum, a kőszénkátrányolaj, a benzin, s kiváltképpen magának a kaucsuknak illó párlási termékei előbb erősen megduzzasztják, aztán fokozatosan feloldják.

A kaucsuk erős kémiai ágensekkel szemben is közömbös marad; csak a tömény kénsav és salétromsav bontja. Vizes folyadékokat nem ereszt át. A gázokat ellenben áteresztí, az egyes gázok áthatoló képessége azonban nagyon különböző fokú.

A kaucsuk száraz desztillációja útján színtelen, áthatő szagú illó ola-

jat nyerünk, amely frakcionált desztillációval több szénhidrogénre bontható.

Magasabb hőmérsékleten a kaucsuk kémiai és fizikai tulajdonságai megváltoznak. Százhúsz fokon meglágyul, kétszáz fok felé erősen ragadóssá válik. Kétszáz fokon barnásfekete, kenőcsszerű masszává alakul át, és lehűlés után már nem nyeri vissza előbbi állapotát. Ha még tovább hevítjük, a kaucsuk szabad levegőn vöröses, erősen kormozó lánggal ég.

A kaucsuk fajsúlya körülbelül nulla egész kilencvenhárom század.

6

A tűzhely lapján az ismeretlen anyag valamilyen oldata forr egy főzőpohárban. Dallier durván ácsolt faszéken ül a kísérleti asztal mellett. Arra riad fel, hogy közvetlen közelében megszólal valaki. Ez az első eset, hogy munka közben elaludt. Helene, a szakácsnő áll mellette. Jóindulatú, köver arca kipirult, s szemeit élénken forgatva, az izgalomtól dadogva beszél. Dallier alig tudja megérteni, mit akar tőle.

— Vendégek? . . .

— Bizony! Magas rangú, előkelő látogatók! Ó, istenem, milyen fáradt a nagyságos úr!

Dallier bizonytalan mozdulattal áll föl, s megy le Helene nyomában a lépcsőn. A ház előtt, a délutáni napfényben, két lovas áll. Lovaik fújtatva, nyugtalanul ficánkolnak.

— Halló, Dallier! Csakugyan ön az?

— Professzor úr! — kiált fel meglepetten Dallier.

La Condamine nevetve mondja:

— Átkozottul sokáig megvárakoztatja az embert!

Leszáll a nyeregből, s mikor Dallier hozzálép, és üdvözli, bemutatja kísérőjét:

— Magammal hoztam Pierre Bouguer professzort . . . Pierre, ez itt a doktor.

— Aki tűzzel meg mérgekkel foglalkozik? — Bouguer nevetve nyújt kezet a doktornak. La Condamine a lovára mutat:

— Elhatároztuk, hogy csinálunk egy kis kirándulást. Arra gondoltam, így mindjárt beválthatom az ígéretemet is, amit annak idején tettem önnek.

Dallier előszólítja kocsisát: csutakolja le s vezesse az istállóba a lovakat.

Mire frissen borotválva, tiszta ruhában visszatér vendégeihez, azok már abban a szobában üldögélnek, amelyet a felesége vendégszobának rendezett be hajdan, de most már évek óta nem használták.

— Komolyan mondom, kedves doktor — kezdi La Condamine —, az előbb szinte rá sem ismertem önre. Túl sokat dolgozik!

Dallier elmosolyodik.

— Érdemes!

— Jutott már valami eredményre?

— Remélem, hogy még többre is jutok.

La Condamine rápillant.

— Gondolja, hogy fel lehet használni valamire a kaucsukot?

— Gondolom? Már biztosan tudom! Ha nem nagyon csalódom, egyszer majd alighanem épp olyan fontos anyag lesz, mint az üveg vagy a papír.

— Ez túlzás!

— Jöjjenek csak fel velem! Olvassák el, milyen eredményekre jutottam.

— A boszorkánykonyhájába?

— Oda.

La Condamine ismét rápillant.

— Jó — mondja. — Menjünk fel!

Dallier felvezeti a két professzort a padlásszobába. A tűzhelyen még parázslik egy hasáb. Meggyújt rajta néhány faggyúgyertyát, s meghökkenten veszi észre, hogy az előbb sietségében elfelejtette levenni a tűzhelyről a kaucsukoldatot tartalmazó főzőpoharat.

— Pfúj! — mondja La Condamine. — Itt tényleg olyan szag van, mint a pokolban! Mi az a fekete ördögpiszka abban az üvegedényben?

— Erősen felhevített kaucsuk! — feleli Dallier.

La Condamine csodálkozva csóválja meg a fejét.

— Szénfekete és ilyen büdös? Láttam ugyan, amint az indiók tűz fölött hevítették, de... hm, mit csinál, doktor?

Dallier ugyanis az asztalhoz lépett, odahajolt a rajta heverő könyv fölé, sietős mozdulattal kikapta a tollat a tintatartóból, s jegyezgetni kezdett. La Condamine odalép mellé, s elolvassa a bejegyzés elé írt számot: negyvenhetes.

— Hogy is magyarázzam el önnek? — töpreng Dallier. — Tudnia kell, hogy a kaucsukból, ha felhevítik, sűrű folyadék lesz, s ha lehűl, ismét szilárd halmazállapotúvá válik, anélkül, hogy a színe nagyon megváltozna. Az előbb elfelejtettem levenni a tűzhelyről a főzőpoharat, s a tűz még égett. Így aztán az oldat erősebben felhevült, mint amennyire máskor fel szoktam melegíteni kísérletezés közben. S most fogja csak meg a poharat.

Leteszi a tollat.

— Fogja csak meg! — biztatja La Condamine-t. — Már nemigen lehet melegebb negyven foknál. A masszának már régen ismét szilárd halmazállapotúvá kellett volna válnia. De még mindig folyékony, és meg is feketedett. — Elhallgat. Aztán lassan tagolva ezt mondja: — Vagyis megváltozott!

Felemeli a főzőpoharat, olyan óvatosan, mintha törékeny drágakövet rejtene magában, s átnyújtja La Condamine-nak.

— Igazán valami fontos dologra jött rá? Most? A mi jelenlétünkben? — kérdi csodálkozva Bouguer.

— Azt hiszem, monsieur.

La Condamine fejcsóválva mondja:

— Egészen belekábultam, doktor. Negyven fok... igen... ez csakugyan annyi lehet. De a továbbiakat illetően is ennyire biztos a dolgában?

— Várni fogok — feleli nyugodtan mosolyogva Dallier. — Holnap reggel majd meglátom, ilyen marad-e az oldat.

Egy darabig hallgatnak, aztán azt mondja La Condamine:

— De azért mutassa meg nekünk azt is, amire eddig jött rá. Mégiscsak szeretném látni, miféle jószágot hoztam magammal az Amazonas mellől.

Dallier fát rak a tűzhelyen izzó parázsra, levesz a polcról néhány tiszta főzőpoharat, egy ládából előszed egy kaucsukszalagot,

felkap az asztalról egy éles kést, s szétvagdalja vele. A darabkákat beteszi a poharakba, az egyik poharat a tűzhelyre állítja, a másikba egy palackból valami világossárga folyadékot önt. Közben mindent megmagyaráz, s igyekszik egyszerűen és érthetően beszélni, hiszen e tudós férfiak itt mellette ismerik ugyan azokat a törvényszerűségeket, amelyek szerint az óriási, ismeretlen Napok keringenek a fagyos világűrben, de ugyan mit tudnak azokról a szubsztanciákról, amelyekkel a Föld kérgének legkeményebb szilánkját is gázzá lehet átalakítani?

— Ezek aztán az igazi bűvészmutatványok! — mondja La Condamine, mikor Dallier abbahagyja. — Gondom lesz rá, hogy munkája ne maradjon titok az Akadémia urai előtt. Lehet, hogy már a legközelebbi napokban újból meglátogatom.

— Hozzon magával kaucsukot! — mondja Dallier. — Több kellene belőle.

Elfújja a gyertyákat, s levezeti vendégeit a lakásba.

Helene vacsorát tálal fel. Teletölti a poharakat, s a fakancsót az asztal közepére állítja.

A bor az oka? Vagy a kimerültség tör ki rajta a megerőltető munka után? Dallier hónapokig állt a tűzhely mellett, jóformán alig evett és alig aludt valamit, mérges kigőzölgéseket lélegzett be, s mégsem fogta el szédülés. Most, miután néhány kortyot megivott a fanyar italból, hirtelen rosszullétet érez.

— A közeli viszontlátásra, doktor! — mondja La Condamine, mikor a ház előtt búcsút vesznek egymástól, s lóhátról még egyszer kezet nyújt Dallier-nak.

— Ürültem a szerencsének — mondja Bouguer.

Egy-két buzdító szó a lovaknak, egy csettintés, s a két úr tovaüget az országúton.

7

A heveny láz, amely Dallier-t ez után az este után elfogja, néhány hétre az ágyhoz köti. Miközben odakünn tavaszi viharok zúdulnak át a tájon, s a kék eget fehér felhőcsíkok erezik be, a kimerült embert lázálmok gyötrik. Csak akkor van hozzá ereje, hogy

átvegyen Helene-től egy levelet és felnyissa, mikor néhány órára alábbhagy testében a láz. A levélben a Francia Királyi Tudományos Akadémia fordul hozzá azzal a kérdéssel, hogy hajlandó lenne-e a kaucsukkal kapcsolatos kutatómunkáját az Akadémia megbízásából folytatni, miként azt Charles Marie de La Condamine professzor javasolja. Még ugyanaznap egy küldönc csomagot hoz a fővárosból. A csomagban nyolc fáklya alakú kaucsukrúd van.

Csak egy hét múlva érez magában annyi erőt — midőn sápadtan és lesoványodva el is hagyhatja végre az ágyat —, hogy a beleegyező választ megírja az Akadémiának.

Aztán megint ott áll a kőből rakott tűzhely mellett, tégelyei és üvegei közt, forral, olvaszt, kever, bomlaszt, újra meg újra megismétli kísérleteit, s egymás után jegyzi be könyvébe a megfigyeléseket. Kutatásai eredményeiről minden héten jelentést ír, és elküldi az Akadémiának. Késő éjszakáig fennmarad, egybeveti a feljegyzett megfigyeléseket, s nekilát egy könyv megírásának, amelyben a kaucsuk kémiai és fizikai tulajdonságait akarja ismertetni.

Jóformán észre sem veszi, hogy a ház előtt virágba borulnak a cseresznyefák, s zöld fűszálak nőnek ki a földből. Nem látja, hogy az ágakon duzzadozni kezdenek a rügyek, s nem érzi a szántóföldek vörös rögeiből felszálló, nedves földszagot. Felhőrétegek sodródnak a tenger felől a táj fölé, ködbeburkolják és szitáló esővel permetezik be a földet. Aztán áttöri a ködöt a nap, gőzölögni kezdenek a mezők, s fény árasztja el az erdőt és a réteket. A nap mindennap magasabbra hág az égen. S Dallier észre sem veszi, hogy az illatokkal teli levegő egyre forróbb és szárazabb.

Így múlik el az év, s így múlik el a következő is. La Condamine közben többször is kocsiba ült és ellátogatott Dallier-hoz, körülnézett a „boszorkánykonyhában", átadta az Akadémia urainak üdvözletét és elismerő szerencsekívánatait, s aztán mindannyiszor aggódó pillantással jelentette ki:

— Nincs valami jó színben. Túl keményen dolgozik, doktor.

Dallier csak mosolygott.

Aztán Condamine jónéhány hónapig nem mutatkozott. Mostanában érkezett tőle egy levél, amelyben kimenti magát: egy új,

bonyolult feladat megoldásán dolgozik, s kevés az ideje. A kaucsukra időközben más országokban is felfigyeltek. Brazíliából nagyobb szállítmány érkezését várják. Hogy áll a kutatásaival?

Dallier már befejezte a kaucsuk kémiai és fizikai tulajdonságait ismertető könyvét. Egy tavaszi estén — négy év telt el azóta, hogy hozzálátott az ismeretlen anyag vizsgálatához — ott ül a szobájában, összes jegyzetei és jelentései ott fekszenek előtte. Az utolsó jelentést készíti az Akadémia számára, s már a befejező mondatoknál tart. Tolla sercegve szánt a papíron. Még megkérdezi, felmenjen-e Párizsba munkája befejezése alkalmából.

Aztán pontot tesz a jelentés végére. Még egyszer átfutja az utolsó oldalt, borítékot vesz elő, ellenőrzi, hogy megszáradt-e a jelentésen a tinta, becsúsztatja a borítékba, s a borítékot lepecsételi. Nagy, szálkás betűkkel ráírja a címet. Aztán leteszi a tollat, és hátradől.

Határtalan diadalérzés fogja el.

8

A könyv ismertté teszi a nevét. A besançon-i egyetem természettudományi karán adjunktusi állást kínálnak fel neki, s a Királyi Tudományos Akadémia is igyekszik megnyerni magának. Dallier azonban elhárítja az ajánlatokat. Egészsége annyira megromlott, hogy az orvos, akihez tanácsért fordul, nagyon nyomatékosan azt ajánlja, hogy legalább egy esztendeig pihenjen. Elhatározza hát, hogy egy ideig távol marad kísérleti asztalától. Egy breton gróf pénzzavarát kihasználva vásárol egy fiatal, hosszú lábú sárga kancát, s nagy sétalovaglásokat tesz rajta. Néha kora reggeltől késő estig künn lovagol az erdőn és a réten. Betegesen sápadt bőre fokozatosan lebarnul, mozdulatai nyugodtabbakká válnak, már nem remeg a keze, ha szájához emel egy csészét. Most már abban is örömét leli, ha elnézegeti háza előtt a fákat és virágokat, vagy a madarak csicsergését hallgatja az erdőben, s utánapillant a fák törzsére fölsurranó mókusoknak. Régebben jóformán észre sem vette, ha beesteledett, most meg nem tud betelni a le-

menő nap fényében tündöklő lombok és fűszálak látványával. Évekig tartó, minden erejét igénybevevő igyekezete után, hogy a természetet legparányibb építőkövein keresztül ismerje meg, most a természet teljessége igézi meg; kiszabadul görcsös elzárkózottságából, valamilyen, szinte derűs feloldódás állapotába kerül, s ebben az állapotban észreveszi az egyszerű, mindennapi dolgokat is.

Pierre-rel is törődni kezd. Pierre már hét esztendős, pufók, egészséges fiú. Egész nap a kertben hancúrozik, kövekkel dobálózik, átugrál az alacsonyabb sövényeken, fára mászik és lepkét fog. A kertész megtanította kis kosarakat fonni fűzfavesszőből. Ügyesen tud bánni a nyíllal és íjjal, s lopva meg tudja közelíteni a rigófészkeket. De nem tud sem olvasni, sem írni, rendetlenül viselkedik az asztalnál, s a kocsistól mindenféle csúnya káromkodást tanult.

Dallier nevelőt hozat Párizsból, s Pierre-nek ezentúl naponta két óra hosszat a szobájában kell ülnie a nevelő felügyelete alatt, s palavesszőjével szorgalmasan róni a betűket a palatáblára.

Egyszer, éppen aznap, mikor Dallier az égbolton tornyosuló sötét felhők miatt lemond a sétalovaglásról, váratlanul beállít La Condamine. Mialatt odakünn heves szél kerekedik, s valóságos homok- és porfátyollal borítja el a környéket, a két férfi letelepszik egymással szemközt a dolgozószobában.

— Szemlátomást jót tesz önnek a nyugalom — állapítja meg La Condamine, miután alaposan szemügyre vette Dallier-t.

Dallier egyetértőleg bólint.

— Ön viszont, úgy látszik, kevesebb pihenést engedélyez magának. Jól láttam az előbb? Őszül?

— Bizony, öregszik az ember — feleli La Condamine, végigsimítva fehér csíkokkal tarkázott haján. Én sem vagyok már az egykori Amazonas-utazó.

A szél megzörgeti az ablakot. Lassan olyan sötét lesz a szobában, hogy a két férfi szinte csak egymás körvonalait látja.

— Úgy látszik, az ön könyve igazában csak a kezdet volt — mondja La Condamine egy kis hallgatás után. — Engem mostanában annyira leköt az asztronómia, hogy nem tudom már a dol-

got minden részletében figyelemmel kísérni. De úgy hallottam, hogy vagy húsz tudós is foglalkozik már a kaucsukkal.

— Van köztük néhány ismert név is — feleli Dallier. — Egyikmásik már rá is jött néhány dologra, ami az én figyelmemet annak idején elkerülte.

— Nem volna kedve ismét részt venni a munkában, doktor?

Dallier nem szól semmit.

— Az Akadémia újabb megbízásokat ad ki — teszi hozzá La Condamine. — A kaucsuk kezd mindenkit érdekelni. Most már nagyobb mennyiségben hozatják Brazíliából. Vállalná?...

— Őszintén szólva — feleli újabb hallgatás után Dallier —, még jólesnék a pihenés.

La Condamine fürkésző pillantást vet rá.

— Nem fűt már a hajdani láz. Talán mert túlerőltettem magam, vagy ki tudja, miért — mondja Dallier.

Szavai belevesznek a mennydörgés robajába, amely hosszan megrezegteti az ablaktáblákat. Újabb villámfény világítja meg egy pillanatra a szobát, aztán megint tompa csattanás következik. Erősen, egyenletesen szakadni kezd odakint az eső.

A két férfi ül és hallgat.

9

Eltelt hét esztendő.

Pierre felserdült, megtanult írni és olvasni, a számtanban és rajzban is kiváló, s hála nevelője fáradozásainak, asztalnál és társaságban egyaránt illendően tud viselkedni. Ajka fölött pelyhedzni kezd a bajusza. Csinos arcú, göndör fekete hajú legényke, karja, lába izmos, s nagyszerű beszédkészséggel rendelkezik. Noha apja munkája iránt régebben nem tanúsított különösebb érdeklődést, az utóbbi hónapokban gyakran tett-vett a padlásszobában, kérdezgetett egyet-mást az apjától, végignézte, ha kísérletezett, s figyelmesen tanulmányozott minden szót és számjegyet, melyet feljegyzett, végül apja irányításával ő maga is végrehajtott egy-két egyszerű kísérletet kénsavval és szénsavas mésszel. Egy este apja behívja a szobájába.

— Az a tervem — mondja, miután egy-két pillanatig figyelmesen vizsgálgatta Pierre-t —, hogy Párizsba küldelek, középiskolába. Mit szólsz hozzá?

Pierre tanácstalanul néz maga elé.

— A középiskolában elsajátíthatod a természettudományi alapfogalmakat — folytatja az apja. — Ha ebben kitűnsz, egyetemre mehetsz utána.

Pierre hallgat egy kicsit, aztán azt kérdi:

— Kémiát is tanítanak abban az iskolában?

— Azt is. Mindenesetre készülj fel arra, hogy néhány évre Párizsba költözöl.

Dallier már másnap reggel a fővárosba utazik, hogy megtárgyalja az ügyet az iskola igazgatójával, s elintézze az előzetes elintéznivalókat. Az igazgató belemegy, hogy bizonyos összegért, amelyet Dallier előre ki is fizet, Pierre-t tanulmányai idejére családja tagjává fogadja.

Az osztály eleinte kívülállóként kezeli Pierre-t. Legtöbb osztálytársánál idősebb, s ráadásul nagyon szorgalmas. Hamarosan eléri az osztályátlagot. A természettudományi tárgyakban ismételten kitűnik. Néhány kevésbé jó tanuló már keresi a barátságát, s Pierre nem utasítja vissza őket. Mivel először van fiatalok társaságában, minden barátságos szóért hálás, s nem veszi észre a mögötte rejlő irigységet, vagy éppen rosszindulatot.

La Condamine majdnem minden hónapban meglátogatja Dallier-t a falusi házban.

Első kérdése mindig ez:

— Jutott valamire?

— Semmire, ami említésre érdemes — feleli elégedetlenül Dallier. — Egy-két foszforos kísérlet, egy kis tapogatózás a kén körül... Csupa többé-kevésbé ismert dolog. Úgy látom, nemigen lehet már új eredményekre jutni...

Mikor Pierre betölti a tizenhetedik évét, Dallier kiveszi az iskolából.

— Ezentúl magasabb fokon tanulod a természettudományokat. Végezd a dolgod becsülettel, ne mulaszd el az előadásokat. Pénzzel ellátlak.

Pierre kitartó szorgalommal dolgozik, egészen addig, amíg Jacques Partre társaságába nem keveredik. Jacques rossz külsejű, de ragyogó beszédkészségű fiatalember. Pierre fokozatosan átveszi kicsapongó szokásait. Akárhol adódik alkalom valami esztelen csínyre, a két fiatalember mindig benne van, s esténként — ahelyett, hogy könyveik mellett ülnének — kétes hírű kocsmákban lebzselnek.

Hiába a professzorok minden jóakarata s készsége, hogy elnézőek legyenek Dallier doktor fia iránt — Pierre megbukik a vizsgán. Dallier még egy esztendei időt engedélyez neki.

— Ha másodszor is megbuksz, a te gondod lesz, hogy mit csinálsz aztán.

Pierre végül is leteszi a vizsgát, s utána hosszabb külföldi utazásra indul, hogy ismereteit beillessze egy nagyobb világképbe, amely az utazás során alakul majd ki előtte. Ellátogat Valladolidba, a spanyolok ősi koronázóvárosába, majd Sevillába, Madridba és Lisszabonba. Lisszabonból Palermóba hajózik, onnan Nápolyon keresztül utazik Rómába, Genovába, Milánóba, aztán Ravennába, s végül Zürichbe. Itt ismerkedik össze Herman Cromfielddel, egy fiatal angol botanikussal, aki szintén tanulmányúton van. Megtetszenek egymásnak, együtt csónakáznak a zürichi tavon, s hamarosan tartós barátság szövődik köztük. Együtt utaznak tovább Innsbruckba, Münchenbe, Regensburgba, onnan Nürnbergbe, s megint tovább Leipzigbe és Halléba. Magdeburgban hosszasabban kell időzniök, mert Herman törődöttnek érzi magát a postakocsin megtett hosszú úttól. Hannoverben verekedésbe keverednek néhány részeg fuvarossal, akik alaposan helybenhagyják a két fiatalembert. Hamburgban hajóra szállnak, amely Londonba viszi őket, Herman szüleihez.

Pierre két gondtalan hónapot tölt az angol fővárosban. Herman szülei — mindketten ősi kereskedőcsalád sarjai — úgy beszélnek franciául, mint anyanyelvükön, s Pierre-rel választékos udvariassággal bánnak. Herman végigvezeti barátját a szobákon, amelyeket tudományos kutatásai céljára rendezett be. Az egyik asztalon, palánták, növényi preparátumok és könyvek halmai közt Pierre egy szürke kockát pillant meg. Gyorsan érte nyúl.

— Ez kaucsuk — mondja Herman, s Pierre mellé lép. — A Hevea-fa nedvéből származik... a ti Condamine-tok nevezte el így a fát.

— Tudom, tudom — mondja Pierre —, mostanában az egész világ a kaucsukról beszél.

— Macquer a minap állítólag két könyvet is kiadott Párizsban a kaucsukkal kapcsolatos kutatásairól — mondja Herman. — Alig várom, hogy elolvashassam őket.

Pierre elnézegeti a tenyerén fekvő szürke kockát.

— Furcsa — mondja végül. — A brazíliai indiánok számára nincs ebben az anyagban semmi rendkívüli. Mi európaiak meg szenzációt csinálunk belőle, padlásszobákban gubbasztunk évekig, hogy kiismerhessük, az asztalunkra tesszük, könyveket írunk róla... — Felpillant a barátjára. — Te ezzel is foglalkozol?

— Nem kifejezetten — feleli Herman. — Hogy úgy mondjam, csak a változatosság kedvéért. — S mosolyogva teszi hozzá: — Könyvet aligha fogok írni róla.

Két hónap múlva Pierre levelet kap apjától. Nem érzi jól magát, s kéri Pierre-t, hogy térjen már haza. Pierre elhagyja Londont. Herman kikíséri a kikötőbe, s megígérteti vele, hogy egyszer még visszajön.

Pierre apját köszvény kínozza. A kísérleti helyiségben folytatott munka, a tűzhelyről áradó forróság és a mérges kigőzölgések elsorvasztották a hatvanadik éve felé járó embert. Helene, aki kora és kövérsége ellenére még mindig éppoly fürge, mint amilyen bőbeszédű, izgatottan futkos a házban.

— Ó, istenem, istenem, fiatalúr! Csakhogy megint itthon van! A nagyságos úr olyan sokat gondolt magára! Olyan nagyon roszszúl van! Ó, istenem!

Mikor a következő napok valamelyikén kocsi áll meg a ház előtt, Pierre-nek kell kaput nyitnia, mivel Helene a főzéssel van elfoglalva, a kocsis meg, aki mindennap belátogat hozzá a konyhába, beszélgetés közben elaludt a konyhaasztal mellett.

A kocsiból magas termetű, ősz hajú férfi száll ki.

— De La Condamine úr! — kiált fel Pierre örömében és meglepetésében.

Az őszhajú férfi alaposan szemügyre veszi, aztán megragadja a kezét, keményen megrázza, s nevetve mondja:

— Szóval körülnézett egy kicsit a nagyvilágban, fiatal barátom? Nagyon helyes!

A széles kerti úton megindulnak a ház felé. Nagyon lassan lépkednek, s Pierre-nek közben mesélnie kell: Milánóról, Lisszabonról meg Madridról, ahol La Condamine is járt.

— Ott olvastam először az Amazonasról — szakítja félbe Pierre-t. — Komolyan! Ez volt az oka, hogy később átkeltem az óceánon.

Végre belépnek a házba, s fölmennek a lépcsőn. Az apa szobájában nyitva az ablak.

— Nagyon helyes! — jelenti ki La Condamine. — Hadd lengedezzen csak friss levegő az orra körül, doktor! Nos, hogy van?

Dallier fáradtan mosolyog.

— Mindig egyformán. S ez nem valami örvendetes.

Pierre-nek sikerül rábeszélnie a két férfit, hogy sétáljanak egyet a kertben.

— Bizony, sokba került önnek a kaucsuk, doktor! — mondja La Condamine, miközben hármasban sétálnak a muskátlik és mogyoróbokrok közt. — Nekem is sokba került a tudomány. Azt hiszem — teszi hozzá, s végigsimítja ráncos arcát —, újra kezdődnek a rohamaim, az ördög vinné el! Aki egyszer megkapja az Amazonas-lázat, soha többé nem szabadul tőle.

La Condamine estig marad. Pierre kikíséri a kapuhoz, és segíteni akar a kocsiba való beszállásnál. Az öregember azonban eltolja magától a kezét.

— Hagyja csak, fiatal barátom! Hetvenéves korban még nem kell kímélnie magát az embernek. Halló!

A bakon ülő legény megrántja a gyeplőt. A kerékzörgés nemsokára elhal a messzeségben.

1770-ben az angol Joseph Priestley teljesen véletlenül érdekes felfedezést tett, midőn tudományos feljegyzéseit olvasgatva, a kezében levő kaucsukdarabbal szórakozottan dörzsölgetni kezdte az előtte fekvő papírlapot. Mire odapillantott, a megdörzsölt helyen az írás kitörlődött.

Meglepődve vett elő egy másik teleírt papírlapot, s azt is elkezdte dörzsölgetni. A ceruzanyomok a szeme láttára eltűntek. Megfigyelését leírta, s röviddel utána nyilvánosságra is hozta. Ügyes üzletemberek hamar megtalálták a módját, hogyan húzzanak hasznot e felfedezésből.

Így állították elő Angliában az első kaucsukból készült árucikket: a radírgumit.

10

Apja halála után Pierre lelkében követelő erővel támad fel a vágy, hogy elutazzék valahová. Oly kevéssé elégíti ki Claude Lamarcelle, a természettudós mellett betöltött famulusi állása a párizsi Királyi Akadémián, hogy úgy érzi, az a hat esztendő, amelyet ezen az alárendelt, igénytelen, gyakran vigasztalanul sivár poszton mostanáig eltöltött, embertelen robot volt csupa gőgös és féltékeny professzor árnyékában, s alaposan meggyűlöltette vele a fényes nagyvárost. Szabadságot kér, s hosszú hónapok óta tartó hallgatás után levelet ír angol barátjának, Herman Cromfieldnek. Aztán összecsomagolja legszükségesebb holmiját, az elárvult falusi házat és a kertet ott a szélgörbítette országúti fák mögött Helene oltalmába ajánlja, s egy reggel kocsiba ül, és sebes vágtában Calais-ba hajtat. Itt eladja a kocsit és a lovakat, kifizeti és elbocsátja a kocsist, és szobát bérel egy szállodában. Négy nap múlva elhagyja a szállodát, hajóra száll, és átkel a Csatornán.

Ködös időben érkezik Londonba. Herman Cromfield kocsival várja a rakparton. Szülei már nem élnek. Így aztán csak fiatal feleségével és két inasával lakja a város peremén a parkkal körülvett, tekintélyes nagyságú házat, amelyben már be is rendeztek Pierre számára egy szobát. Herman megkérdezi:

— Mi van La Condamine-nal? Igaz, hogy meghalt?

— Igen, még hetvennégyben — feleli Pierre. — S utolsó percig dolgozott.

A következő hetekben Herman bevezeti barátját ismerősei társaságába, ahol hamarosan felfigyelnek a „franciára", mivel — ezt Hermantól tudják —, nőtlen, ráadásul biztos fellépésű, ért hozzá,

hogy tapintatos tartózkodással udvaroljon a hölgyeknek, s minden valószínűség szerint a pénznek sincs éppen szűkében.

Herman összeismerteti többek közt Mr. Bennettel, egy kissé asztmás, idősebb emberrel, akinek arca a fókáéhoz hasonlít, s pontosan olyan kövér és pocakos, mint amilyen csontos és száraz a felesége. Mr. Bennetnek papírgyára van, emellett még telekspekulációval is foglalkozik, s barátai körében nagyon népszerű. mert jólelkűnek és mindig vidámnak ismerik. Miután Pierre-rel egy üveg bor mellett egy óra hosszat pompásan elbeszélget, meghívja otthonába.

Pierre következő vasárnap délután négy óra felé fel is kerekedik, s Mr. Bennet házához hajtat.

Itt ismerkedik meg Maryvel.

A lány magas és karcsú, de szemlátomást erős és egészséges. Szép formájú, akaratos homloka és tojásdad arca van, mély, szürke szemei néha valószínűtlenül nagynak látszanak, s Mr. Bennet atyai büszkeségében azt állítja róluk, hogy egyszerre tudnak forrón s ugyanakkor fagyosan nézni. Kissé talán túlságosan széles ajkai sarkában dacos vonás húzódik. A legfeltűnőbb azonban a haja, magasra feltűzött, dús, rézvörös haja, amely valósággal lángra lobban, ha ráesik a kandalló tüzének fénye, s a leány bőre ilyenkor még fehérebbnek látszik, mint egyébként.

Pierre közjegyző útján rendezteti párizsi ügyeit, megbízást ad egy ügynöknek az apai ház eladására, Claude Lamarcelle professzor úrnak elküldi állásáról való lemondását, aztán Mr. Bennet közreműködésével lakás után néz Londonban. A papírgyáros házában aratott diadala, s az ennek következtében feltáruló lehetőségek hatására lemond arról, hogy hazájába visszatérjen.

London peremén talál egy kis kertes házat. Olcsó áron megveszi, belsejét átalakíttatja, aztán meghívja Mary Bennet-et és szüleit, hogy tekintsék meg a lakását.

Az esküvő egy őszi vasárnap zajlik le. Addigra Pierre már saját házában lakik, amelyet ízlésesen egyszerű bútorokkal rendezett be. A nyár folyamán az erősen elhanyagolt kertben is rendet teremtett egy kertész. Így aztán Pierre, akit tizennégy hónappal ezelőtt mint idegent vezettek be ebbe a hozományvadászokból és

jómódú üzletemberekből álló társaságba, s legfeljebb csak a pénze miatt becsültek valamire, esküvője estéjén szívélyesen, vidáman és fölényesen mosolyogva nézhet bárki szemébe.

A tekintélyes örökségen kívül, melyet egy elhunyt nagynéni hagyott Maryre, szülei hozományképpen a nevére íratnak egy rövidáruüzletet. Az üzlet a londoni City egyik forgalmas utcájában van, s az utóbbi években meglepően sokat jövedelmezett. Mr. Bennet úgy vette meg valamikor ezt az üzletet, hogy tovább is adja, de aztán — látva, milyen remekül megy — megtartotta, és alkalmazott egy üzletvezetőt, aki havonta egyszer bemutatta a pénztárkönyvet, és súlyos összegeket utalt át Mr. Bennet bankszámlájára.

Egy esős novemberi napon Pierre és Mary belátogat a belvárosba, hogy megtekintse a rövidáruüzletet. A tekintélyes nagyságú üzlethelyiségben három elárusító éppen egy sereg vevő kiszolgálásával van elfoglalva, a mellette levő irodában pedig Mr. Pender, az üzletvezető — egy még meglehetősen fiatal, s láthatólag nagyon serény ember — üldögél íróasztalánál, s a főkönyv fölé hajolva éppen az utolsó havi forgalmat számítja ki. Pierre az íróasztal lapján megpillant egy „rubbert"; így nevezik most a ceruzavonások kitörlésére szolgáló, lapos kis kaucsukdarabokat, amelyeket az utóbbi időben — mint Mr. Pender elmondja Pierre érdeklődésére — tömegével hoznak forgalomba, és sokan vásárolják. Pierre felveszi az asztalról a rubbert, s figyelmesen megnézi. Úgy érzi, hogy keményebb azoknál a kaucsukdaraboknál, amelyek hajdan apja kísérleti helyiségében, majd később Herman dolgozószobájában kerültek a kezébe.

— Újdonság! — mondja Mr. Pender, s odalép Pierre mellé. — Az eddig forgalomba hozott rubberek csak a ceruzavonalakat tüntették el. Ez a fajta már a tintát is kiveszi.

— Csakugyan?

Mr. Pender mosolyogva tesz Pierre elé egy tintával teleírt papírlapot, s miközben Mary is kíváncsian közelebb lép, Pierre megpróbál kitörölni egy szót a rubberrel.

— Finom homokszemcséket kevertek bele. Attól ilyen kemény, s erősebben dörzsöli a papírt — magyarázza Pender.

Mary is ki akarja próbálni. Mozdulatai nyomán oly gyorsan tűnnek el a tintavonások, mintha csak a rubber magábaszippantaná őket.

— Kifogástalan — állapítja meg Pierre.

— Ha érdekli a kaucsuk — szólal meg gyorsan Pender —, van még egyéb újfajta kaucsukgyártmányunk is. Például ragasztószerünk . . .

Átmegy az üzlethelyiségbe, s egy kis üveggel tér vissza. Odaadja Pierre-nek. Pierre kihúzza belőle a dugót, és az orrához tartja az üveget. Átható szagot érez.

— Éterben oldott kaucsuk — magyarázza Mr. Pender. — Állítólag egy manchesteri gyógyszerész találta fel.

Pierre az üveget a papírlap fölé tartja, amelyen kipróbálta a rubbert, s megdönti. Nyúlós, sárga massza ömlik ki vékony sugárban az üveg száján, s félgömb alakú cseppé gyűlik a papíron.

— Egyebet is lehet vele ragasztani, főleg olyan tárgyakat, amelyek szintén kaucsukból készültek — mondja Pender, s egy puha, hajlékony tömlődarabot nyújt át Pierre-nek, melyet szintén az üzletből hozott át. — Újabban ilyet használnak a vegyészek az üvegcsövek összekötésére.

Aztán felveszi az asztalról a papírlapot, s megpróbálja széthúzni az összeragadt széleket. A papír elszakad, de nem a ragasztás helyén.

— Még a keménypapír is inkább elszakad! — jelenti ki Pender.

Pierre kissé csodálkozva kérdezi:

— Ilyesmit is tartunk raktáron?

— Árulunk mi gombot, szöget, tintát, madzagot, mindenfélét, amire a ház körül csak szükség lehet — feleli mosolyogva Mr. Pender. — Ezért megy olyan jól az üzlet.

— Ejnye, ez a ragasztó! — szól közbe idegesen Mary. — Nézd csak meg a kezed!

Pierre csodálkozva veszi észre, hogy az ujja, amellyel szétkente a papíron a ragasztót, vékony fehér réteggel van bevonva.

— Petróleummal kell lemosni — mondja Pender.

— Petróleummal?

— Ha nem szereti a petróleumszagot, van odakinn az üzletben kenőszappanunk is.

Pierre lemossa a kezét, aztán feleségével együtt elbúcsúzik az üzletvezetőtől.

— Szavamra mondom, nem lennék kaucsukgyűjtő — jegyzi meg nevetve, miközben Mr. Pender kikíséri őket.

Az első kaucsukgyűjtő állomás megalapításáról nincsenek pontos adataink. Csak annyit tudunk, hogy egy Federique Conhães nevű portugál kereskedő már 1760 körül „kaucsukgyűjtőket" küldött ki az Amazonas őserdeibe a Rio Yapurá mentén fekvő telepéről. Ezek az indiók bödöncsónakjaikon beeveztek a folyó mocsaras mellékágaiba, s mikor nagyobb mennyiségű kaucsukfára bukkantak, megcsapolták őket. A kiszivárgó nedvet bádogedényekben felfogták, megvárták, míg megszárad, aztán berakták a csónakba. Mikor a csónak megtelt a henger alakú, szürke kaucsukdarabokkal, az indiók ár ellen fordították, visszatértek a kereskedőhöz, s olcsó pénzért átadták neki a rakományukat, amelyet ő magas áron adott tovább Európába.

A XVIII. század vége felé már több gyűjtőállomás működött Brazíliában. A kaucsuk legnagyobb része Angliába került.

11

Míg Pierre a Királyi Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat székházában — a Társulatba való felvételét Herman Cromfield eszközölte ki — népes hallgatóság előtt az új, flogiszton-ellenes kémia lényegéről tart előadásokat, és előadásaival, amelyekben harcba száll az elavult kétévszázados elképzelésekkel, megcáfolja az égésnek a flogiszton-elmélettel való magyarázatát, s hónapról hónapra nagyobb teret hódít a fiatal tudomány számára, addig az üzletükkel Mary foglalkozik. Időnként kocsiba ül, behajtat a belvárosba, felkeresi a boltot, és Mr. Pender társaságában átnézi az irodában a számviteli könyveket. Aláírja a rendeléseket, megvizsgálja a befutott árut, ellenjegyzi a Mr. Pender által kiállított szállítási bizonylatokat, s megbeszéli vele az üzletben szükségesnek mu-

tatkozó változtatásokat, többek közt az újfajta árucikkek bevezetését. Pierre-rel csak ritkán beszél üzleti ügyekről. Csupán a lényegesebb változásokat közli vele, s a havi elszámolásokat mutatja meg, amelyeket Mr. Pender már neki küld meg. Pierre igen elégedett ezzel a megoldással. Nincs sok üzleti érzéke, s mindig szívesen engedi át feleségének az ilyen természetű ügyekben szükségessé váló döntés jogát.

Egy fiuk született. John — így nevezik a fiút — már kilencéves, midőn Pierre értesül róla, hogy Párizsban kitört a forradalom. Az újság rémült cikkeket közöl a forradalomról, s a londoni „jobb körökben" egy fél esztendeig nagy a nyugtalanság. Attól félnek, hogy a forradalom hulláma más európai államokba is átcsaphat, s noha a szigetország lakói meglehetős biztonságban érzik magukat az efféle veszélytől, az angol nagykereskedők számára semmiképpen sem közömbös, hogy áruikat elküldhetik-e továbbra is azokba az országokba, amelyeket nézetük szerint a forradalom fenyeget. Sok londoni hajótulajdonos tűnődik gondterhelten ez idő tájt, hogy nyolc-tíz kereskedelmi hajója vajon a jövőben is ugyanakkora hasznot hoz-e, mint eddig.

John tizenhat éves korában elszegődik kereskedőinasnak. Kedvét leli a kereskedelmi ügyletekben, szorgalmasan tanul, s néhány esztendő múlva olyan ügyesnek bizonyul, hogy gazdája már komoly felelősséggel járó feladatokat tud rábízni.

És múlnak az évek.

A kalkuttai Növénykert igazgatójának, William Roxburghe-nek 1798-ban indiai kaucsuk került a kezébe. Egy öreg hindutól megtudta, hogy a kelet-indiai bennszülöttek évszázadok óta készítik ezt a nyújtható, rugalmas anyagot egy fügefa tejszerű nedvéből, fáklyákat csinálnak belőle, s folyadékok tárolására szolgáló vesszőkosarakat tömítenek vele. Roxburghe felfedező útra indult Kelet-Ázsia dzsungeleibe, s négy olyan fügefafajtát talált, amelyet az európaiak addig nem ismertek, köztük a kaucsukfüge-fát (Ficus elastica), amelynek hatalmas gyökerei kiállnak a földből, s a banyan-fát (Ficus indica), amely először ál-élősködőként, más fákon kezd nőni, igen rövid idő alatt tönkreteszi őket, aztán vízszintes ágairól hosszú léggyökereket bocsát a talajba, s ezekből újabb

törzseket fejleszt ki. Így terjeszkedik tovább minden irányban, míg végül erdő lesz belőle.

A két óriásfa ipari felhasználását Roxburghe tette lehetővé. E fák fehér nedvéből állították elő az Asszam-kaucsukot, amelyet később a Kelet-Ázsia más területeiről származó Borneo-kaucsuk, Rangun-kaucsuk, Szingapur-, Penang- és Jáva-kaucsuk követett.

Az Asszam-kaucsukból készült első árucikkek 1818-ban jelentek meg a londoni piacon.

12

Anyja halála óta John vezeti a London belvárosában levő rövidáruüzletet. Már harminchat éves, megnősült, s feleségével és tizenegy esztendős Bill fiával apja házában lakik. Az apa testileg szinte alig öregedett meg az új században; mintha a célratörő analízis diadala a kémiában a flogiszton-korszak rendszertelensége fölött örök ifjúsággal ajándékozta volna meg. Igaz, hogy megőszült, s arcán is nyomokat hagyott a bánat és a szellemi megerőltetés. De hetvenhat esztendeje ellenére egyenes tartással jár az utcán, hosszú távolságokat tesz meg gyalog, rendszeresen eljár a Királyi Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat üléseire, amelynek veteránjai közé számít, s ősszel, amikor leszedik a kertben a fákról a gyümölcsöt, a teli kosarakat látható erőfeszítés nélkül emeli vállára, s cipeli be a házba.

John délelőtt tíz óra körül szokott apjától, feleségétől és fiától elbúcsúzni, s elindul az üzletbe, amelyet az utóbbi évek folyamán jelentősen kibővített. Az üzlet és a szomszéd ház földszintje közt áttörette a falat, s így a helyiség majdnem kétszer akkora lett. A hosszú pultok mögött már hét elárusító áll. Két kifutó állandóan úton van: vagy az üzletbe szállítanak árut valahonnan, vagy az üzletből valamelyik vevő lakására. Az irodában egy kereskedelmi iskolát végzett segéd ül, aki a könyvvitelben segít Johnnak. Azon a pénzen, amelyet elhunyt nagyszüleitől örökölt, John fióküzletet nyitott egy másik városrészben. A papírgyárat, amelyet Bennet-nagyapa szintén ráhagyott, eladta, s a pénzt letétbe helyezte két londoni bankban. A fióküzlet vezetését Mr. Penderre bízta, aki

időközben megöregedett és elhízott, de még mindig épp oly kitűnően kiismeri magát a kereskedelmi ügyletekben, mint régen. Fáradhatatlanságának és ügyességének köszönhető, hogy a fióküzlet legalább annyit jövedelmez Johnnak, mint a főüzlet.

Mr. Pender egyik legfőbb feladatának tekinti az olyan rövidáruk szorgos felkutatását, amelyek eddig még nem voltak kaphatók John üzleteiben. Ebből a célból számtalan gyárost felkeres, s csak ritkán tér vissza körútjairól úgy, hogy ne hozná magával legalább egy újfajta árucikk mintadarabját. Különleges szimata van az ilyesmihez, s hála hosszú tapasztalatának, majdnem mindig olyan árut sikerül kiválasztania, amely a későbbiek folyamán kelendőnek bizonyul.

— Rendeltem egy tétel kaucsukerszényt — mondja egy este, mikor John betoppan a fióküzletbe, hogy lássa, rendben mennek-e a dolgok. — Egészen újfajta áru, indiai kaucsukból készült. Idekészítettem önnek néhány mintadarabot — folytatja Mr. Pender. — Elvinne egyet az apjaurának? Biz'isten, mindig érdekelték a kaucsukcikkek!

John kézbe veszi az egyik vöröses színű erszényt.

— Különös — mondja elgondolkozva. — Ha jól emlékszem, az eddig forgalomba került kaucsukáruk mind szürkék voltak.

— Hát igen, az indiai kaucsuk nem olyan tiszta, mint a brazíliai . . .

Mr. Pender elmosolyodik, mikor észreveszi, hogy John bizalmatlan képet vág.

— Nem kell megijedni, pontosan tudom, miről van szó. A gyűjtőket súly szerint fizetik, s néha vörös agyagot gyúrnak a kaucsukba, hogy többet nyomjon. Ebből a csalásból azonban az a haszon származik, hogy az indiai kaucsuk ellenállóképesebb a meleggel szemben, még a forró vízzel szemben is, mint a tiszta kaucsuk.

— Milyen értelemben?

— Nem puhul meg olyan hamar — feleli Mr. Pender.

John bizalmatlanul csóválja a fejét.

— Bárcsak így lenne — mondja. — Bosszantana, ha valami vacakot sóztak volna magára. No jól van! Elviszem apámnak az erszényt.

Az új cikk — magas ára ellenére — nemsokára olyan rohamosan kezd fogyni, hogy Pender úr újabb tételt rendel belőle a gyártótól.

Indiai kaucsukból készült tömlők, rugalmas kötszerek, rugalmas kesztyűk is kezdenek felbukkanni a piacon.

— Spárgát meg varrótűt mindenütt lehet vásárolni — mondja Mr. Pender Johnnak. — Minden utcasarkon! Mi lenne, ha egy kissé módosítanánk az árukészletünket?

— A kaucsukra gondol?

— Miért ne? A kaucsuk meghódítja a piacot. Jövője van!

John habozik. Mégiscsak biztonságosabbnak látja megmaradni a kipróbált árucikkeknél: az ilyenekben való mérsékelt, de állandó kereslet tartotta fenn évtizedek óta mindmáig az üzletét.

Charles Macintosh angol vegyész 1822-ben valamilyen kaucsukoldat előállításával kísérletezett, s az oldattal véletlenül összekente a kabátját. Azonnal észrevette, hogy a szövet az összekenődött helyen vízhatlanná vált. Több eredménytelen kísérlet után egy év múlva sikerült két réteg szövet kaucsukoldattal való összeragasztása útján vízhatlan ruhaanyagot előállítania. A találmányt szabadalmaztatta, s a vízhatlan szövetet a Glasgow melletti Crossbacketben, saját vegyi üzemében azonnal nagy mennyiségben kezdte gyártani. A vízhatlan szövetből csőköpenyeket készített.

A köpenyek még ugyanabban az esztendőben piacra kerültek Angliában, s „mackintosh" néven váltak népszerűvé. Nagy keletjük volt az esős szigetországban.

13

— Itt a kedvező időpont — jelenti ki Mr. Pender.

John nem habozik tovább. Mind gyakrabban tűnnek fel az utcán ezek a vízhatlan, szürke köpenyek, bár hamarosan kiderül, hogy forró nyári napokon ragadni és bűzleni kezdenek, télen viszont megmerevednek, mint a bádog, s egyáltalán nem tartják a meleget. De a szigetországban gyakori kiadós esőzések idején s a

ködös hónapokban még így is nélkülözhetetlen ruhadarabbá válnak. John nagy tételekben vásárol „mackintosh"-okat és mindenféle egyéb kaucsuk-árut, ami csak kapható, s a cikkek meglepő gyorsan betörnek a piacra.

Egyezséget köt két kaucsukgyárral, hogy rendszeresen szállítani fognak neki.

Ikerüzletét Mr. Pender segítségével négy év alatt, lépésről lépésre London első kaucsukáru-nagykereskedelmi vállalatává fejleszti.

A kaucsukot eleinte csak ceruzanyomok eltüntetésére meg rugalmas labdák és hasonló játékszerek előállítására használták fel Angliában. Akkoriban egy tizenkét milliméteres kocka alakú kaucsukdarabnak három shilling volt az ára.

Azután kezdtek dugókat, szondákat és katétereket is gyártani kaucsukból.

1791-ben az angol Samuel Peal kaucsukoldatot használt fel bőr és egyéb agyagok vízhatlanná tételére.

1820-ban Nadler feltalálta a kaucsukszálakból szőtt, nyújtható anyagokat.

1830-ban kísérelte meg Thomas Hancock első ízben, hogy kaucsukból sárcipőt állítson elő.

A kaucsukipar igazi fellendülése azonban csak 1836-ban indult meg, mikor az észak-amerikai Chaffee és az angol Nickels olyan gépeket talált fel, amelyek a kaucsukot nem túlságosan magas hőmérsékleten puha, szinte rugalmatlan anyaggá gyúrják, s ez aztán bármilyen alakra formálható.

KAUCSUK ÉS KÉN

Kilencven évig ismerkedett az ember a kaucsukkal: lombikokba és retortákba zárta, felderítette bonyolult szerkezeti összetételét, kísérleteket végzett vele, s végül az ipar olvasztókemencéjébe dobta, ahonnan sokféle új alakot öltve özönlött a piacra. S most, miután rájött, hogy a kaucsuk hasznavehető, kezdte kipuhatolni fogyatékosságait is, s kereste az eszközöket, amelyekkel kiküszöbölheti ezeket. Főleg a XIX. század első felét tekinthetjük e döntő fontosságú probálkozások korszakának. Németországban, Franciaországban, Angliában, Svájcban, vagyis szinte valamennyi gazdaságilag fölfelé törekvő országban foglalkoztak vegyészek a kaucsuk tökéletesítésével. Így Amerikában is.

1

A késő nyári nap forrón süt New Haven városa fölött, mikor Charles Goodyear a kísérletezései számára berendezett szobában egy olvasztótégelyben a tűzhely fölé tartja a klórtartalmú keveréket, melyet az imént kapott egyik kísérlete eredményeként. A felmelegített keveréket össze akarja elegyíteni a kaucsukoldattal, amely a párkányon áll egy fazékban.

A robbanás oly heves, hogy Goodyear elejti a tégelyt, kirohan a szűk helyiségből, bevágja maga mögött az ajtót, s csak odakünn a szabadban, a műhelynek használt alacsony fészer előtt tér magához, csodálkozva, hogy nem történt semmi baja. A következő percben megpillantja egyetlen munkását, Slimet, aki a szokottnál korábban érkezik vissza napi körútjáról, s lassan, mogorva képpel

húzza maga után a vízhatlan cipőkkel megrakott kocsit. Az ajtótól néhány lépésre megáll, s a cipőkre mutat. Charles is csak puszta megszokásból kérdezi:

— Sikerült eladni belőlük?

— Majdnem megvertek — feleli Slim.

Betolja a kocsit a fészer hátuljához ragasztott deszkabódéba, aztán megint megszólal:

— Ne vegye rossznéven, Goodyear úr, de Tom Haller szólt, hogy beállhatok hozzá csaposnak.

— Egy dollárom sincs — mondja Charles leverten.

— A béremet megadhatja majd később. És igyekezzék továbbállni innen. Senkinek sem kellenek már a cipői.

Charles visszamegy a kísérleti szobába, s ügyet sem vetve a feldúlt tűzhelyre, leül az asztalhoz. Milyen nagy reményeket fűzött a kaucsukcipőkhöz, mikor átvette apjától az üzletet! Már évekkel ezelőtt, mikor a kis műhely társtulajdonosaként még csak kulcsokat reszelt és órákat javított, felötlött benne a gondolat, hogy valami újszerű dolgot kellene gyártani, hogy az üzem kiválhasson a nagyobb vállalatokkal folytatott versenyből. Kezébe került egy könyv a kaucsuk iránt mutatkozó egyre növekvő keresletről, s ez irányt mutatott neki. Mivel már ötéves korában segítenie kellett az apjának, a műszerész-szakmában széleskörű ismeretekre tett szert. Később egy philadelphiai vaskereskedőnél inaskodott, majd segédként dolgozott egy New York-i drogériában. Úgy érezte, ez elég ahhoz, hogy foglalkozni kezdjen azzal az anyaggal, amelyről azt olvasta a könyvben, hogy Angliában már jelentős szerepet játszik, sőt nemrég Connecticut államban is létesítettek egy kaucsukfeldolgozó gyárat.

Charles első próbálkozásai kudarcot vallottak. Miután azonban kiismerte a nyúlós anyag természetét, elolvasott néhány könyvet az eddigi kutatások eredményeiről, s így szerzett ismereteit felhasználta kísérleteinél, közelebb jutott a célhoz. Nyolc hónappal ezelőtt sikerült néhány használhatónak látszó mintapéldányt előállítania a vízhatlan cipőkből. A kaucsukba kevert mész megnövelte a kaucsuk ellenálló képességét a meleggel szemben, s ez annyira megerősítette Charles bizakodását, hogy egy sor tartóssági

próba után rendelt egy masztikátort Philadelphiában, attól az egyetlen cégtől, amelyik ilyen újfajta kaucsukfeldolgozó gépet szállítani tudott. Rendelt egy nagyobb tétel nyerskaucsukot meg meszet, két hosszú munkaasztalt és szerszámokat, s felvett két néger munkást. A két néger kezelte a fészerben, Charles felügyelete alatt, a sustorogva gőzölgő masztikátort. A keményöntvényből készült hengerek közül előgördülő, mésszel összegyúrt kaucsukból préselt vékony lemezeket papírból kivágott szabásminták szerint késsel és ollóval szétvagdosták, aztán az így kapott darabokat újból felhevített széleiknél fogva összeragasztották. Miután az első mintapéldányok elkeltek, Charles postakocsin útnak indította a cipőket Hartfordba, Springfieldbe és Middletownba, küldött belőlük a kikötőben állomásozó vitorlásokra, néhány tucatnyit kiállíttatott a Long Island-szoros partjain fekvő kisvárosokban, s Slim útján New Havenben is áruba bocsátotta őket. Még száz pár sem kelt el a cipőkből, amikor érkezni kezdtek a haragos levelek, a visszaküldött cipők, a cipőket forgalomba hozó kereskedők panaszai s a kártérítési követelések. Charles kénytelen volt megállapítani — igaz, hogy későn —, hogy a cipők néhány napi használat után megpuhulnak és ragadóssá válnak, s hogy a mész kioldódik a vegyületből és tönkreteszi a nadrágot. Most aztán benne volt Charles a pácban: még hátralékban volt a masztikátor árának egy részével, nem fizette ki a nyerskaucsukot és a meszet sem, a négereknek a munkabérükkel tartozott, az asztalosnak az asztalok árával, s egy fillérje sem volt a fuvarosok, kereskedők és szállítók számára, akiket megijesztett a botrány, s a pénzüket követelték. Vagyona nem volt, csak a tőlük kapott hitel, s ez egy halom eladhatatlan áruban feküdt. Kétségbeesve rejtőzött el hitelezői elől kísérleti szobájába, s valamilyen új vegyület után kutatott, amely használhatóvá tehetné a kaucsukot. Végül megpróbálkozott a klórral, de a robbanás után, amely néhány perccel ezelőtt az utcára kergette, belátta, hogy hiába igyekszik szorult helyzetéből szabadulni.

Kora délután bezárja a fészert, s átmegy az apjától örökölt kis házba. Felesége nyit ajtót. Charles ügyet sem vet az asszony arcán tükröződő aggodalomra, s így szól:

— Csomagolj össze. Elutazol a bátyádhoz.
— Elküldesz?
— Holnap vagy holnapután értem jönnek.
Az asszony elsápad. Goodyear kézenfogja, s becsukja az ajtót. Aztán sokáig nézi az asszonyt.
— Utazz el! — mondja.
— És te?
Odabenn a szobában megint megkérdezi:
— Hagyjalak itt egyedül a házban? El fogják árverezni.
Az asszony letörli könnyeit, s határozottan kijelenti:
— Nem megyek!
Goodyear igyekszik rábeszélni. Az asszony azonban makacsul ragaszkodik elhatározásához, s Charles elhallgat.
Csak másnap délután megy vissza a fészerbe. Egy órát a kísérleti eszközök rakosgatásával tölt el, aztán bemegy az apró irodába, előveszi a számviteli könyvet, ide-oda lapozgat benne, egybeveti egyik-másik tételt. Felelevenednek benne az utolsó esztendő meddő erőfeszítései és izgalmai, s éjszaka nem tud aludni a kudarc miatt, amellyel már nincs ereje megküzdeni.
Az összeomlás egy hét múlva következik be. A helyettes seriff beidézi Charlest a Public Greenen álló szürke kőépületbe. Charles itt beismeri a bíró által felolvasott vádiratban foglaltakat, s két rendőr még aznap este átkíséri a városon az egykori tűzoltótoronyba, ahol most az adósok börtönének cellái vannak.

2

A börtönből való szabadulása után Charles a feleségével együtt New Yorkba utazik. Sógora, akinek kereskedelmi vállalata van Bostonban, átvette Charles üzemét az összes adósságokkal együtt, s még pénzt is adott neki. Mivel a connecticuti üzletemberek körében a történtek után nincs valami jó híre, a Manhattan-szigeten épült nagyvárosban próbál alámerülni.
New York keleti negyedének egyik bérházába költözik, egy szoba-konyhás lakásba. A konyha tűzhelyén kezd ismét kísérle-

tezni. A fiatal amerikai ipar ez idő tájt egyre fokozódó érdeklődést tanúsít a kaucsuk iránt, s ez újból felkelti Charles becsvágyát. A kaucsukot barnakővel, foszforral, szénnel vegyíti, petróleumot önt rá, krétát kever bele, kálilúgba mártja. Arról, hogy milyen változások mennek végbe keze alatt a sűrűn folyó anyagban, akárcsak előbbi kísérletei során, most is csupán homályos fogalmai vannak. Neki csak egyetlen problémája van: milyen elemet vagy vegyületet kell a kaucsukhoz hozzáadnia, hogy szilárddá, ellenállóképessé, használhatóvá váljon?

Mikor elfogy a pénze, felkeresi a 181. utcában levő kis boltban a drogistát, akinél hajdan dolgozott. Simson úr ugyancsak elcsodálkozik az ajánlaton, amellyel Charles előáll.

— Meg kell gondolnom a dolgot, Nelson — feleli, megszokásból második keresztnevén szólítva egykori segédjét.

Két nap múlva úgy nyilatkozik, hogy nem bánja, hajlandó részt venni a kísérletekben, hajlandó egyelőre az összes költségeket is viselni, sőt ezen túl némi készpénzt is kölcsönözni Charlesnak.

Charles másnap laboratóriummá alakítja át Simson úr raktárhelyiségének hátsó részét. A vaskályhán felhevíti a kaucsukos főzőpoharakat, s egy fali polcra helyezett azbesztlapokra rakja fel őket. Káliumvegyületek hozzáadásával próbálja tökéletesíteni a kaucsukot. Két hét múlva azonban újból visszatér a mészhez. Az összes eddig kipróbált anyagok közül kétségtelenül ezzel érte el a legjobb eredményt. Elhatározza, hogy azon az úton kutat tovább, amelyen a vízhatlan cipők gyártásakor elindult, s amelyről később letért abban a hitben, hogy a mész nem kecsegtet sikerrel. Simson úr, aki zárás után rendszerint bejön a laboratóriumba, és segít kísérletezni, helyesli Charles nézetét. A két férfi mészvegyületeket kever és old késő éjszakáig, összeelegyíti velük a kaucsukoldatot, főzőpoharak seregét sorakoztatja fel a polcon, s vizsgálatoknak veti alá az újonnan előállított anyagokat.

Mikor Charles végül magnéziumos meszet kever a kaucsukhoz, Simson úr érdeklődése, amely az utóbbi hetekben a növekvő kiadások láttán észrevehetően megcsappant, hirtelen újból feléled.

Charles elégedett azzal az ellenálló képességgel, amelyet az új eljárással előállított kaucsuk a meleggel szemben tanúsít.

Néhány hónappal később a Brooklynban megnyíló ipari kiállításon Charles mintadarabjait — más vegyészek kaucsukmintáival szemben — az első díjjal tüntetik ki.

3

De az a gyáros, akinek a kiállítás után ajánlatot tesznek, hogy társuljon velük kaucsukcikkek előállítására, először belemegy a dologba, később azonban kijelenti, hogy Charles új eljárása nem megfelelő. Valóban csak a gyártás során derül ki, hogy az anyagot csaknem minden sav megtámadja, s noha a mintadarabok a chicagói és New Orleans-i kiállításon újabb díjakat nyernek, Charles képtelen tőkést szerezni tervei megvalósításához.

Simson úr felmondja a társasviszonyt, s visszavonul a vállalkozásból; szerencsére abba még belemegy, hogy az eddig kapott kölcsönt Charles csak hat hónap múlva fizesse vissza.

Charles itt áll egyetlen cent nélkül. Végül a gyáros, aki érvénytelennek nyilvánította az annak idején már megkötött szerződést, kölcsönöz neki bizonyos összeget azzal a feltétellel, hogy eljárását tökéletesíti.

Charles a bérház szűk konyhájában folytatja kísérleteit. Néhány nap múlva újból elveszti bizalmát a mésszel szemben, s megint barnakővel és szénnel próbálkozik. Egy este bekopogtat hozzá a háztulajdonos, egy gyors beszédű olasz.

— Ez így nem mehet tovább, signor! Ilyen büdösséget csinálni!

— Amint látja, dolgozom.

— *Accidenti!** Én megveszítsem el a bérlőimet?

— Ezek fontos kísérletek.

— Fontosak? Felmondok a signornak.

— De drága uram!...

Charles olyan ékesszólással esik neki a háziúrnak, hogy önmagát is fölrázza abból a levert állapotból, amely legutóbbi kudarca után fogta el. Az olasz morogva elhagyja a csatateret, de másnap este

* A kutyafáját! — *Szerk.*

újból megjelenik. Naponta megismétlődő küzdelmük nagyon megviseli Charles idegeit, munkájába vetett hite azonban erőt ad neki ahhoz, hogy még ezeket a vitákat is végigharcolja.

Aztán megint elfogy a pénze. A kísérletezés sokba kerül. Éjszakánként faggyúgyertyák homályos fényénél dolgozik, s hosszabb idő múlva még ezek is tetemes összeget emésztenek fel. Charles most azt csinálja, amit eddig nemigen csinált, mert nem akart rá időt vesztegetni: kísérletei befejeztével szétválasztja az összeelegyített anyagokat, hogy újból felhasználhassa őket. A drogistától paraffinhulladékot koldul, fazékban megolvasztja, s rongyból sodort kanócot tesz bele. Fáradhatatlan munkálkodásában nem tudja megzavarni sem az álmatlanság, sem az, hogy több ízben is mérgezést kap, sem a nyomornegyedre rátelepedő tél, sem az egyre gyakoribb éhezés.

Felesége huszadszor foltozza meg a rongyos nadrágot, amelyben férje szaladgál, vastag lenből harisnyát köt, s egy centért árulja párját a szomszédoknak, a lakbér fejében letétbe helyezi a háziúrnál legkevésbé viseltes ruháját, köpenyét becseréli egy öl tűzifára. Egy este, mikor már vacsorázni valójuk sincs, Charles leül az asszony mellé.

— Nehéz sorod van — mondja.

Az asszony megrázza a fejét, de azt nem tudja megakadályozni, hogy könnyei végiggördüljenek az arcán.

4

Charles erőfeszítéseit a gyáros végül is egy elmeháborodott haszontalan buzgólkodásának kezdi tekinteni, s kölcsönadott pénzéért az újabb meghosszabbítás idejére magas kamatot követel. A bábaasszony, aki Charles kisleányának megszületésénél segédkezett, feljelentéssel fenyegetőzik tartozásuk miatt. A patikus, a szatócs meg az élelmiszerkereskedő sem hajlandó tovább hitelezni, s a háztulajdonos kijelenti: ha egy héten belül nem egyenlítik ki a lakbérhátralékot, a felmondás végleges. Charles hiába könyörög hitelezőinek, hogy adjanak még egy kis haladékot. S éppen aznap,

amikor Simson úr levélben közli vele, hogy nem várhat tovább a pénzére, a kétségbeesett ember végre rátalál a salétromsavban arra az anyagra, amely a kaucsukot érzéketlenné teszi az időjárás befolyásával szemben. Charles papírba göngyöli az alighogy megszáradt mintadarabot, felkeresi a gyárost, s alkalmat ad neki, hogy saját szemével győződjék meg az anyag használhatóságáról. A gyáros erre kifizeti a patikust, kielégíti a bábát, kiegyenlíti Charles tartozását a szatócsnál és az élelmiszerkereskedőnél, pénzt küld a háztulajdonosnak, Simson úrnak kamatostul megadja a régen esedékes összeget, ezenkívül még háromszáz dollárt előlegez Charlesnek, aki a pénzzel 1836 egyik márciusi napján postakocsin Washingtonba utazik. Két hónapot tölt ott, ezalatt szabadalmaztatja találmányát, s szakértői véleményt szerez róla a Howard Egyetem természettudományi tagozatától, ami végre megnyitja előtte néhány befolyásos üzletember ajtaját, s az összeköttetések és személyi kapcsolatok létráján eljut végül egészen a Fehér Házig.

Jackson elnök ugyancsak elcsodálkozik a sápadt, nyomorúságosan öltözött emberen, akit Daniel Webster szenátor ajánlott be hozzá, s kérdésére, hogy mit óhajt, lázas gyorsasággal kezd beszélni. Charles annyira el van telve találmányával, hogy egyáltalán nem jön zavarba az elnök előtt. S a hatvankilenc éves ember, aki szolgálta hazáját mint államférfi és mint farmer, mint bíró és mint katona, aki elűzte szülőföldjükről a creek-indiánokat, elragadta a spanyoloktól Floridát, visszaverte New Orleans előtt az angolokat és kiirtotta a seminole-okat, aki erőszakos cselekedetekben bővelkedő pályafutását vagyontalan ügyvédként kezdte ötven évvel ezelőtt, s azóta két választáson is diadalmaskodott, nagy jövőt jósol Charlesnak.

Charles az elnök sajátkezűleg írt ajánlólevelével Staten Island vállalkozók-lakta városába, New Brightonba utazik, s ott sikerül találnia egy bankárt, aki nagy összegű kölcsönt ad neki: a kölcsönnek csak egyharmadát kell egy éven belül visszafizetnie.

Az összeg egy részét Charles arra használja fel, hogy felszámolja a gyárostól való függőségét. A többi pénzből épít egy üzemet, gépeket, nyersanyagot és szerszámokat vásárol, munkásokat

vesz fel, s elkezdi gyártani a saját salétromos eljárása szerint feldolgozott kaucsukból a különféle használati cikkeket. Charles azt reméli, hogy most már gazdag emberré teszi a kaucsuk.

Ez volt az a kor, amikor az indiánokat már rég a prérikre és a sziklás hegyekbe száműzték, az őserdőket kiirtották, óriási területeket vetettek be búzával és ültettek be gyapottal, s amikor az Appalache-hegységtől keletre létrejött az az ipari pokol, amelyben, akárcsak a louisianai és alabamai rabszolgaültetvényeken, nők és gyermekek generációit tették tönkre, napi tizenhat órát dolgoztatva őket; a gépek mellett nyomorékká lett embereket, a munkanélkülieket és a betegeket nyomorogni hagyták, s a tönkrement üzletembereket halálba kergették, míg diadalmas versenytársaik megsokszorozták vagyonukat, jachtokat vásároltak és hatalmas villákat építtettek.

Az amerikai ipar 1836 végén élte át az első nagyarányú válságot. Az a tény, hogy az Angliával szemben aratott két háborús győzelem harminc éven belül két ízben idézett elő gazdasági fellendülést, no meg az, hogy a 25-államból alakult Unióban bőséges lehetőség adódott új profitforrások feltárására, vakmerő kereskedelmi műveletekre csábította az itteni vállalkozókat, ráadásul egy sereg szélhámost és szerencselovagot csábított ide a világ minden részéből, s ezek aztán kíméletlen spekulációkat bonyolítottak le New Yorkban, Toledóban, Baltimore-ban. Ennek a rövidlátó üzleti tevékenységnek az volt az eredménye, hogy emberek milliói számára elegendő területeket néhány dollárért kótyavetyéltek el, a szántóföldek ára két esztendő alatt a tízszeresére emelkedett; uzsorakamatokat követeltek, fedezet nélküli váltókat bocsátottak ki, a régi adósságokat újabb kölcsönök felvételével fizették ki, s az ilyen esetek számát csak szaporította annak a hét angol nagyvállalkozónak a nyereségvágya, aki az Unió kölcsönrendszerét kézben tartotta.

Mikor 1836-ban Angliában a részvények árfolyamának zuhanásával, tőzsdekrachhal és csődtömeggel kirobbant a válság, egyik napról a másikra magával ragadta az egész amerikai gazdasági életet is.

A New Brighton-i bankház összeomlása teljes romlásba dönti Charlest. Mielőtt még kaucsukgyártmányainak első tételeit szétküldhette volna, szinte valamennyi megrendelője bejelenti, hogy fizetésképtelenné vált. Charlesnak magának pedig még ötven dollárja sincs óriási kötelezettségeinek fedezésére. A bankár agyonlövi magát. Charles kénytelen elbocsátani munkásait, az áruval fizetve ki őket, s kénytelen az üzemet — a telekkel együtt, amelyre épült — potom áron elvesztegetni, hogy a kölcsön felmondható harmadrészét és a kamatokat előteremtse. Megint olcsó lakásba kell költöznie családjával, s nem egészen egy hónap múltán még így is arra kényszerül, hogy a kenyeret felesége, kétéves kisleánya és önmaga számára is napi adagokra ossza be. Ezekben a napokban látogatja meg őket sógora, egy jókedélyű, egészségtől sugárzó, negyven év körüli ember, akinek sikerült néhány idejében végrehajtott tranzakcióval vagyona legnagyobb részét francia értékpapírokba fektetnie.

— Fuccs a roxburyi új kaucsukgyárnak! — újságolja, mihelyt belépett az ajtón.

Charles komoran bólint.

— Téged ez hidegen hagy? — kérdi a sógora.

Charles csodálkozva néz rá.

— A helyiségek üresen állnak, s olcsón megkaphatók — folytatja a sógor.

— Meg akarod venni?

— Hogy állsz az adósságaiddal? — felel a kérdésre kérdéssel a sógor.

Charles csak a fejét csóválja.

— Mekkora összegről van szó?

— Simsonnál még csak ezerötszáz dollár adósságom volt, a gyárosnál már majdnem négyezer — kezdi Charles, de elakad a szava.

— S most?

— Húszezer.

— Nálam több hiteled lenne — jelenti ki a másik, s elkezd szá-

molni: — Húszezer meg ötezer az üres gyárért, az huszonötezer, hozzá még az üzlet fellendítéséhez szükséges egyéb dolgok, mondjuk ez még ötezer, az összesen pontosan harmincezer.

Charles elképedését félreérti:

— Többet akarsz?

Charles gondolkodik egy darabig, aztán azt mondja:

— Nem akarok részestársat.

— És a válság?

— Még így sem.

— Gondold meg, milyen helyzetben vagy!

— Akkor sem! — makacsolja meg magát Charles.

Félórával később sógora a következő kijelentéssel zárja le a vitát:

— Szóval öt százalék kamatot kérek.

— Rendben van.

A sógor még abban a hónapban visszafizeti a bankár hagyatéki gondnokának a kölcsön hátralevő kétharmadát, s Charles és családja új reménnyel eltelve utazik a sógorral Roxburybe. Ez a kisváros Bostontól délre fekszik, s az utóbbi években ipara folytán erősen megnőtt a jelentősége.

A gyárépület még jó állapotban van.

— Ezt se gondolták volna a Benton-fivérek, hogy egy szép napon te költözöl be ide — mondja elégedetten a sógor.

S Charles megint gépeket és szerszámokat vásárol, megrendeli a nyersanyagot, munkásokat keres. Válogathat a sok állástalan közt, akit a válság kidobott az utcára a munkahelyéről.

Egy délután izgatottan toppan be a sógor a nagy műhelybe.

— Bosszantó dolog! A Benton-fivérek összeálltak egy hampshire-i fickóval, s egy másik gyárat építenek az öbölben.

— Máris?

— Bevették az angolt az üzletbe. Agyafúrt fickók ezek!

— Nem kell megijedni — mondja Charles.

Már a legelső üzletkötés alkalmával kiüti a nyeregből versenytársait a salétromos kaucsukkal. Többen felajánlják, hogy betársulnak a vállalkozásba, de ő visszautasítja őket. Előbb New Yorkba küldi el áruit, aztán Jersey-be, Philadelphiába, New Or-

leansba is, jó árakat ér el velük, újabb gépeket vásárol, még több munkást vesz fel, még többet termel, s még többet keres.

— Azért mégiscsak én állítottalak talpra! — mondja a sógora.

— Megbántad?

— Kis híján. Még senki sem vágott meg ilyen könnyen.

— És a kamatok?

— Öt és fél százalékot kellett volna kérnem.

— Tízet — mondja nevetve Charles.

Mihelyt a válság alábbhagy, megnő a piacon a kereslet. A pangás és a kereskedelmi tétlenség véget ér.

Charles húsz hónap alatt vissza tudja fizetni sógorának a kölcsön java részét.

6

A legközelebbi brooklyni kiállításon Charles mintadarabjai nagy meglepetésére csak a második díjat kapják meg. Az első díjat egy régi kaucsukszakember, Nathaniel Hayward nyeri el, akinek kiállított mintadarabjai nagyobb ellenálló képességet tanúsítanak a meleggel szemben, mint a salétromos kaucsuk, amellett — mint Charles bámulva megállapítja — még hajlékonyabbak is, mint a nyers kaucsuk. Hayward eljárása az elképzelhető legegyszerűbb: hideg kaucsukoldathoz — miként ez a mintadarabokhoz mellékelt ismertetésből kiderül — ként ad, s a keveréket a napon megszárítja. Charles oly kézenfekvőnek találja az eljárás továbbfejlesztésének lehetőségeit, hogy az ötletet habozás nélkül megvásárolja Haywardtól háromezer dollárért. A roxburyi üzem kísérleti helyiségében javít egy keveset az eljáráson, aztán „szolarizáció" elnevezéssel szabadalmaztatja. S mivel rájön, hogy a növekvő kereslet — különösen a vízhatlan köpenyek iránt — nemcsak saját üzletét lendíti fel, hanem egyúttal versenytársakat is támaszt, akiket meg kell előzni, jelentős összeget költ arra, hogy gyártmányait Bridgeportban, Hudsonban, Binghamptonban, West Pointban és Albanyben is népszerűsítse. E reklám elképesztő sikerrel jár: New York állam nyolcezer vízhatlan postazsák elkészítésével bízza meg Charlest. Ez idő tájt kap egy biztató levelet Daniel Webster-

től is, s ennek alapján arra a feltevésre jut, hogy a kormányrendelést a szenátornak köszönheti, akinek ajánlása annak idején az elnök figyelmét felhívta rá.

Charles könyvei fölé hajolva hosszasan számol. Egész vagyonát fel kell használnia hozzá, hogy a rendelésnek eleget tehessen. A lehetőség azonban olyan, amilyen csak száz évben egyszer adódik egy jelentéktelen gyáros számára.

S hat nappal azután, hogy a hatalmas szállítmány egy teherhajón elhagyta a bostoni kikötőt, értesítést kap a New York-i főpostától, hogy az áru nem felel meg. Charles értetlenül bámul a visszaküldött zsákokra, amelyek úgy fekszenek előtte, mint a döglött lepkék, büdösen, szürkén, gyűrötten. Megtapogatja őket, szétfeszegeti a zsákok összeragadt száját, s a keze odatapad ragacsos belső oldalukhoz. Megvizsgálja a legutóbb gyártott esőköpenyek egyikét, s tökéletesen rendbenlevőnek találja. Erre újból a zsákokat veszi szemügyre, a kísérleti helyiségben újból ellenőrzi a kaucsukvegyületet, különböző vastagságú lemezeket présel belőle, s végül rájön a talány megfejtésére: Hayward kéneskaucsukja csak vékony impregnáló-réteggel való bevonásra alkalmas.

Húszezer dollárja veszett kárba. A kassza üres. Hiábavaló volt minden erőfeszítés és nélkülözés. A gyárat nem tarthatja meg. A vállalkozás egy tévedés következtében zátonyra futott. Charles előtt a használhatatlan áruk valóságos hegye tornyosul, s nem védekezhet azokkal szemben, akik nyíltan vagy titokban becstelenséggel, kapzsisággal, csalással gyanúsítják. Ahogy kezdetben a siker, most irigység és káröröm zúdul felé. Az újságok is megvádolják.

S sógora, az egyetlen vállalkozó, aki anyagilag érdekelve lenne abban, hogy mellé álljon ebben a zűrzavarban, üzleti ügyben Párizsban tartózkodik.

Charles feladja a küzdelmet.

Azon a néhány dolláron, ami harmadik anyagi összeomlása után megmaradt, három jegyet vált egy gőzhajóra, és családjával együtt visszatér New Havenbe. Tizenhárom évi távollét után szegényebben lép szülővárosa földjére, mint ahogyan elhagyta, s feleségével és gyermekével egyetlen szobába költözik a kikötő-

negyedben. Régi ismerősei megijednek tőle, amikor meglátják. Kitér előlük, komor hallgatagságával megrémíti feleségét, félnapokat álldogál a kikötőben, a rakpartról a vízre meredve, aztán ledönti egy lázroham, s hetekig nyomja a nyomorúságos ágyat, amelyen hármuknak kell osztozniuk.

7

Egy ködös februári napon a sógor toppan a szobába, aki Párizsból való hazatérte után éppen csak annyi ideig tartózkodott Bostonban, amennyi ahhoz kellett, hogy cégvezetőjének új utasításokat adjon. Nagy megdöbbenéssel fogadta, amit a cégvezető a roxburyi vállalatról elmondott, meg amit utóbb maga olvasott az újságokban, vagy üzletbarátai hoztak tudomására. Megdöbbenését azonban, a háziúr célzásait hallva, felváltotta a megütközés. Első kérdése Charleshez így hangzik:

— Tehát leteszed a fegyvert?

Charles meg sem mozdul fektében. Arca, amelyről még nem tűnt el egészen a láz pírja, kifejezéstelen marad, csak halvány, lesoványodott kezei simítják végig a takarót, mintha keresnének valamit. Nagy sokára válaszol:

— Céltalan az egész.

— S a kénes eljárás?

— Ne is beszélj róla.

— Az ördögbe is, hiszen mégiscsak javítottál rajta!

A sógor fel-alá járkál a szobában, szórakozottan szemügyre veszi a repedezett fiókosszekrényt, a falon lógó tükörcserepet, a megsárgult függönyöket. Majd hirtelen megfordul.

— Jó úton jártál vagy sem?

— Csak a kezdetén voltam — feleli habozva Charles.

— S miért ne járhatnád végig?

Charles hosszas hallgatás után felel:

— Sokáig tartana. Talán évekig.

— No és?

— Nincs pénzem.

A sógor habozva néz maga elé. Aztán lassan az ágyhoz lépked, s leül az oldaldeszka peremére.

— Párizsban nem sikerült elérnem, amire eredetileg számítottam — mondja, majd elhárító mozdulattal teszi hozzá: — Nem mintha a tartozásaidat akarnám a szemedre hányni!

— Értem — feleli szorongva Charles.

— Ha esetleg kétszáz dollárt adnék? Vagy ezret... tíz százalékos részesedés fejében?

— Láttál Párizsban kaucsukcikkeket?

A sógor késik a válasszal. Charles felül az ágyban.

— Nagy üzlet volna, tudom — mondja váratlanul a sógor.

— De hát nem tehetek rá ígéretet...

— Arra, hogy sikerül-e?

Charles bólint.

— Aha — mondja elgondolkozva a sógor, hallgat egy kicsit, aztán azt kérdi: — Szóval legyen kétszáz?

— Igen.

Egymásra néznek. A sógor körbemutat a szobában, ahol jóformán egyetlen bútordarab sincs.

— Itt akarsz maradni?

— Tűzhelyre van szükségem.

— Az igaz.

— A szemközti lakás kiadó.

— Drága?

— Nyolc dollár havonként.

— Rendben van. Kibérelem neked.

A kilátás, hogy újból kísérletezhet, kiűzi Charlest az ágyból. Noha a gyengeség ólomsúlyként húzza le tagjait, elindul a patikába, hogy beszerezze a szükséges vegyszereket. Az akaratát oly sokáig megbénító nyomasztó érzés elmúlt, s mikor ott áll végre a tűzhely előtt az új lakás konyhájában s a láng fölé állítja a vasból készült új olvasztótégelyt, már nyoma sincs betegségének.

Azzal kezdi, hogy a kénes kaucsukot lassan melegíti, s a vegyület cseppfolyóssá válását hőmérővel ellenőrzi. Több mint száz napot fecsérelt el csüggedt, eltompult állapotában, és ez a tudat nem engedi, hogy munkáját csak egy pillanatra is abbahagyja. Az a gondolat, hogy a kaucsuk kénesítésének valamilyen másfajta módszerét kellene megkeresnie, már azoknak a kísérleteknek az alkalmával felvillant az agyában, amelyek révén meggyőződött róla, hogy a Hayward-féle eljárás nem sokat ér. Most rájön arra, hogy roppant sok kísérleti lehetőség áll előtte. Lépésről lépésre tapogatózva kell előrehaladnia köztük, mindegyik lehetőséget meg kell vizsgálnia, hogy megtalálja azt az utat, amelyik átvezet az anyagok összefüggéseinek útvesztőjén. Oly rövidnek érzi a nappalokat, hogy még az evésre is alig szakít időt. Csak ha már a roszszullét fenyegeti, rágcsál el kapkodva néhány falat kenyeret, s iszik rá egy-két korty vizet. Addig küzd a fáradtság ellen, míg el nem homályosul előtte a tégely és a keverőedény. Ruhástul dől le, rendszerint a kísérleti helyiség padlójára, s ájulásszerű állapotából már a nap első sugara felriasztja. Sápadt, szemei vörösek, de képtelen tovább aludni.

Minden eredményt újra meg újra át kell gondolni, újabb kísérletekkel kell igazolni, s össze kell vetni más eredményekkel. Charles kezdi hetekben mérni az időt. A kaucsukot feloldja petróleumban, olvadásig hevíti, számon tartja a hozzáadott kén mennyiségét, sodorja, gyúrja, döngöli a kihűlőben levő keveréket, aztán újból felmelegíti, megint felbontja, feljegyzi megfigyeléseit, töpreng. Az egyik közeli csapszék tulajdonosa, mikor Charles egy reggel maszatos kabátban, elvadult szakállal betoppan hozzá, bolondnak nézi, s mivel attól fél, hogy erőszakoskodni fog, ad neki tíz dollárt, egyszerű kötelezvény ellenében. A postástól egy dollárt kap kölcsön. Hajdani munkása, Slim, akivel a patikába igyekvőben találkozik össze, önként felajánl neki két dollárt. Charles nemsokára megint nyakig süllyed az adósságokba. Megszállottságában minden elővigyázatosságról megfeledkezik kísérletezés közben: csupán szeptemberben négy ízben ugrasztja ki ágyukból robbanás

zaja a bérház lakóit. Egyik ilyen baleset alkalmával fájdalmas égési sebeket szenved, de ez sem akadályozza meg abban, hogy továbbra is napi tizennyolc órát dolgozzon.

Megfigyeli, hogy a kaucsuk olvasztott kénben fokozatosan elszenesedik. Szénkénegben kénoldattal elegyíti, kénvirággal telíti, kénmájoldattal vegyíti, de az eredmény újra meg újra a Haywardféle vegyület. Végül a hőmérsékletet fokozatosan emelve, felhevíti több mint háromszáz Fahrenheit-fokra. Ismét lehűti, a tégelyben száraz masszát talál. Mikor ezt a masszát megint a tűz fölé állítja, néhány percig azt hiszi, hogy megzavarodott: a hőmérő már megint több, mint százhetvenöt fokot mutat, de a kaucsuk nem olvad meg! És nem olvad meg kétszáz fokon, sőt nem olvad meg kétszáznegyven fokon sem. Charles kalapáccsal veri, darabokra vágja, kipróbálja, hogy ugrál-e a földön, préseli, dörzsöli, rázza, aztán visszarakja a tégelybe. S a kaucsuk nem zsugorodik össze. Friss vágási felületei nem ragadnak. Száraz, hajlékony, nyújtható. Tömör lett, és mégis rugalmas. Csodálatosan formálható.

Charles kénytelen leülni.

Milyen fáradságos munkával, s milyen távoli összefüggésekben kereste a helyes megoldást, holott egész idő alatt ott volt az orra előtt!

Hetekig tart, míg pontosan megállapítja azt a hőmérsékleti határt, ameddig a kénnel kevert kaucsukot fel kell hevíteni, hogy olyan új vegyületté alakuljon át, amely a vegyszerek és — egészen négyszáz Fahrenheit-fokig — a hőmérséklet hatásával szemben egyaránt ellenáll. 1839-nek azon a decemberi éjszakáján, amikor Charles kitesz az ablakpárkányra néhány próbadarabot az új anyagból, a hőmérő higanyoszlopa mínusz huszonnégy fokra süllyed. Mikor néhány óra múlva megvizsgálja a próbadarabokat, és semmi változást nem észlel rajtuk, végképp elmúlik az aggodalma, hogy esetleg ismét tévedett. Leül a konyhaasztal mellé, s hozzálát munkája eredményeinek összegyűjtéséhez, rendezéséhez, szavakba foglalásához.

Még csak két ív papírt írt tele, mikor bekopogtat az öreg törvényszéki szolga, aki harminc éve végzi a küldönci teendőket a New Haven-i seriff mellett. Idézést hozott.

— Idézést? Hogyhogy?

— Bizony azt. Sajnálom — feleli az öreg, és sietve igyekszik kifelé a házból.

Egy lókereskedő jelentette fel, akinek százhúsz dollárjával tartozik, s már két ízben is hiába szólította fel Charlest a fizetésre. Akárhogy erősítgeti is Charles, hogy most már belátható időn belül fizetni tud, a kereskedő ragaszkodik a tartozás azonnali kiegyenlítéséhez.

A bíró meghozza az ítéletet.

Charlest letartóztatják, és ismét az adósok börtönébe zárják.

9

A börtönből másodszor is a sógor szabadítja ki, mikor visszatér New Havenbe második párizsi útjáról. A tűzoltótorony körül fújdogáló csípős tavaszi szélben eszmél rá Charles, hogy tizennégy hónap esett ki üresen az életéből: ennyit töltött a sötét, nyirkos cellában.

Miközben egymás mellett ballagnak a kikötőnegyed felé, a sógor fürkészve nézegeti az elkedvetlenedett embert, akinek határozatlan válaszaiból semmire sem lehet következtetni. Aztán megreccsen lépteik alatt a bérház lépcsője. A lakásból a sápadt, hatesztendős kisleánnyal együtt lép ki elébük az asszony, s mikor megpillantja Charlest, átöleli gyermeke vállát.

— Jane!

Többet nem tud szólni, csak áll az asszony előtt. Az asszony hátrasimít a homlokából egy ősz hajfürtöt, s megpróbál mosolyt erőltetni nagyon korán megöregedett arcára. Aztán Charles kézen fogja a gyermeket meg a feleségét, s együtt lép be velük a lakásba.

A sógor megpróbálja kifaggatni:

— Megint találtál hát valami keveréket? Használható?

Charles nem tudja elszánni rá magát, hogy felfrissítse emlékezetében a kénes eljárás egyes fázisait, és újra nekilásson a kísérletezésnek. A sógor figyelmét nem kerüli el bénító, beteges közönye. Újból ad pénzt, kifizeti a csapszék tulajdonosát, kiegyen-

líti valamennyi kisebb-nagyobb régi és újabb keletű adósságát, ami mind ólomsúlyként nehezedik Charlesra.

— Majd hozzácsapom a számládhoz — mondja a sógor.

Sőt még azt is megengedi neki, hogy szabadon mozogjon abban az üzemben, amelyet tizenhat évvel ezelőtt tőle vett át. S Charles érdeklődése csakugyan újból feléled a kaucsuktömböket széles késcivel vékony szeletekre vágó spreading-gép — Connecticut államban még most is csak ez az egy van belőle — és a kaucsukcikkek láttán, amelyeket a sógor az időközben megnagyobbított műhelyben még mindig a salétromos eljárással gyártat.

Egykori kísérleti helyiségében készíti el végül is a kénnel kevert, aztán felhevített kaucsuk mintadarabjait. Az új anyagot „fémezett kaucsuknak" nevezi el, s a mintadarabokat, sógora üzleti összeköttetéseit igénybevéve — anélkül, hogy mérlegelné a kockázatot — elküldi a párizsi és a londoni ipari kiállításra.

Eljárását másodszor is megpróbálja leírni, de egy lázroham megakadályozza. Az emberfeletti munka, a nyomor, a sok csalódás, a bánat és végül a fogság nagyon elcsigázta a még csak negyvenhárom éves embert, fáradt teste hajlamossá vált a betegségekre. Sógora orvost hív hozzá, de akármilyen gyógymóddal próbálkoznak, Charles valami nyomasztó tehetetlenség következtében hónapokig nem tud erőre kapni.

Mikor végül úgy-ahogy összeszedi magát, leküzdhetetlen undort érez saját találmánya iránt.

Az 1842-es londoni kiállításon a Goodyear-féle kaucsukot díjjal tüntették ki.

Hat hónappal később mutatta be Londonban Thomas Hancock angol vegyész saját kénes kaucsukból készült mintadarabjait. Hancock kaucsukja teljesen azonos volt a Goodyear-félével.

Brockedon nevű barátja Hancock eljárását „vulkanizálásnak" nevezte el.

Charles csak 1845-ben utazik a már hetenként közlekedő gőzkocsival Washingtonba, hogy a szabadalmi hivatalban benyújtsa kérvényét, az új eljárás leírását és az esküt helyettesítő nyilatkozatot arról, hogy az eljárás szerzője ő. A folyamodvány benyújtásakor fizetendő öt dollárt a sógorától kapja, aki vele utazott azzal a céllal, hogy felújítsa régebbi üzleti kapcsolatait a fővárosban. Ezenkívül még tíz dollárt ad neki a sógor a lefolytatandó vizsgálati eljárás költségeire, tízet a találmány kihirdetésére, s további húszat arra a célra, hogy Charles letétbe helyezze, aminek ellenében — miként Charles reméli — nyolc hét múlva megkapja a pecsétes szabadalmi okiratot.

Csakhogy ehelyett az történik, hogy a szabadalmi biztos két nap múlva tudtára adja az értetlenül bámuló Charlesnek, hogy a találmány szabadalmát már tizenegy hónapja bejegyezték, sőt, tulajdonosa egész sor gyártási jogosítványt is kiadott már az amerikai piac számára. Charles most hallja először a „vulkanizálás" kifejezést. A szabadalmak lajstromában a kaucsuk kénesítése mellett bizonyos Day nevét látja bejegyezve. Megvizsgálja a hivatal raktárában levő mintadarabot, és áttanulmányozza a Day-féle eljárás ismertetését. Aztán ügyvédhez fordul, aki betekint a szabadalmi ügyiratokba, s kijelenti:

— Ahhoz már túl sok idő telt el, hogy óvást emelhessen. Annak sem lenne sok értelme, hogy saját szabadalmi indítványának elutasítása miatt emeljen panaszt. Ellenben adjon be keresetet, hogy nyilvánítsák semmisnek a Day-féle szabadalmat.

Sógora segítségével sikerül Charlesnak másodszor is bejutnia Daniel Websterhez, aki a föderalisták előző évi választási kudarca után felhagyott a politikával, és most ismét egyszerű ügyvédként tevékenykedik. Webster szakvéleményt kér a szabadalmi hivataltól, átnézi, s hajlandó elvállalni Charles képviseletét a küszöbön álló perben. Tanácsának, hogy mielőtt Charles beadná a keresetet, szabadalmaztassa találmányát az európai államokban, váratlan következménye lesz: míg Franciaországban, Németországban és Olaszországban vonakodás nélkül bejegyzik a szaba-

dalmát, a londoni királyi Szabadalmi Hivataltól elutasító választ kap. Angliában egy Thomas Hancock nevű vegyész már kiváltotta a szabadalmat a kaucsuk kénesítésére — mégpedig hamarabb, mint Day Amerikában. Webster másolatot kér a szóban forgó szabadalmak iratairól a washingtoni és londoni hivataloktól, s Charlesszal együtt áttanulmányozza őket. Az amerikai Day vulkanizálási eljárása pontosan olyan, mint az angol Hancocké. S Hancock módszerének Goodyearéhoz való hasonlósága sokkal szembeszökőbb, semhogy attól teljesen független lehetne. Webster, aki Londonba utazik, hogy sürgősen benyújtsa a keresetet a szabadalmi bíróságon, négy hónap múlva azzal a hírrel tér vissza, hogy Thomas Hancock óvást emelt a kereset ellen. Webster egyik ügyvédbarátja, akit megbízott, hogy közben nyújtsa be a keresetet a washingtoni szabadalmi bíróságon is, értesíti Webstert, hogy Day úr is óvást emelt. Ugyanakkor Thomas Hancock washingtoni képviselője útján keresetet nyújt be Day úr ellen, vulkanizálási eljárásának önkényes átvétele miatt. Day megint óvást emel. Az ilyenformán egyre bonyolultabbá váló per kezd feltűnést kelteni. Az újságok dicsvágyról, szélhámosságról, hamis esküről írnak. A szemben álló felek harmincnál több szakvéleményt kérnek a két szabadalmi hivataltól. Végül is Websternek sikerül bebizonyítania, hogy a Hancock-féle módszer — a kaucsuktárgyaknak megolvasztott kénbe mártása — feltételezi a Goodyear-féle eljárásnak, a kénnel összekevert kaucsuk hevítésének az ismeretét. Bebizonyítja, hogy Hancocknak 1842-ben feltétlenül látnia kellett a „fémezett kaucsuk" mintadarabjait, és olvasnia felhasználásának ismertetését a londoni kiállításon, sőt, mi több: már a kiállítás előtt két hónappal összetalálkozott Manchesterben Nathaniel Haywarddal, akitől Charles a kaucsuk kénesítésének elvét 1830-ban megvásárolta. Hancock képviselője viszont a maga részéről azt bizonyítja be, hogy Day úr jogtalanul használta fel a vulkanizálási módszert. Day szabadalmát semmisnek nyilvánítják. Hancocknak egy mellékszabadalmat ítélnek meg. Charlest pedig most már az angol és amerikai piacon is elismerik a főszabadalom tulajdonosának. Az okiratokért Londonban egy font sterling, Washingtonban húsz dollár kiállítási illetéket kell fizetnie, ezenkívül szabadalmi

adó címén öt fontot, illetve száz dollárt. Európában még ezenkívül kétszáz frank, százötven aranymárka, illetve kétszázötven líra illetéket kell lerónia.

— Összes folyószámlám kimerült — közli a sógora. — A per több mint tízezer dollárunkba került. Ehhez jön még majdnem ötszáz dollár a szabadalmak benyújtásánál felmerült költségekre, ráadásul még kétezer dollárunkba került, hogy bevonhassuk a Day által szétosztott gyártási jogosítványokat.

— Azt akarod mondani, hogy . . .?

— Bizony, nekem is kölcsönt kell felvennem.

Charles meg van döbbenve.

— Feltaláló sógorának lenni drága mulatság — folytatja a másik. — Az utóbbi húsz évben sokszor volt balszerencséd. A kamatokkal együtt majdnem százhétezer dollárommal tartozol. Természetesen mindig szívesen segítettem rajtad. Csak pillanatnyilag . . . megértesz, ugye?

— De hát ki kell fizetnem az okiratokat, meg kell fizetnem az adókat — mondja Charles.

— Bármelyik üzletember hajlandó lesz előlegezni neked, akkora reklámot csinált a per a találmányodnak.

— De szükségem van még legalább harmincezer dollárra, hogy gyárat építhessek. Újfajta gépek kellenek . . .

— No és?

— Most szolgáltassam ki magam valaki másnak, mikor már célhoz értem?

A sógor a homlokát ráncolja.

— Van benne valami igazság — mondja aztán lassan.

— Vedd fel te a kölcsönt. Belátom, hogy egyedül nem boldogulok, hát legalább légy te az, akinek haszna van a dologból — folytatja Charles, és elakad. Végül ezzel a javaslattal áll elő:

— Negyven százalék részesedést ajánlok fel cserébe a százhétezer dollárért meg az illetékekért és adókért, amiket még ki kell fizetned, valamint a harmincezerért, amennyit kölcsön kell kérned számomra.

A sógor elgondolkozva hümmög. Hátrateszi a kezét, és Charlesra pillant.

— Aggályaid vannak? — kérdi Charles.
— Majdnem.
— Nem találod elég magasnak?
— Nemcsak az osztozásról van szó, hanem a kilátásokról is.
— Azok igazán vannak.
— A jövőt is tekintetbe véve kellene megállapodnunk.
— Éspedig?
— Én neked adom a százhétezret, a harmincezret, az adókat meg az illetékeket. Ezenkívül fizetek neked még kereken hatvankétezer dollárt, hogy a végösszeg pontosan kétszázezret tegyen ki, s ennek elengedem a kamatait. Cserébe ötvenszázalékos részesedést kérek magamnak, s további tízszázalékos részesedést annak, akitől a kölcsönt fölveszem.

Charles meglepetten hallgat.

A sógor figyelmesen néz rá.

— Egy harmadik? — kérdi végül Charles.
— Igen. Nehézségekkel kell számolnunk, s én nem meríthetem ki jobban anyagi erőimet bostoni vállalatom kockáztatása nélkül. Ilyen helyzetben okosabban cselekszünk, ha beveszünk egy tőkeerős társat.
— Veszélyes dolog.
— Ugyan! A tíz százalékot így is, úgy is fel kellene ajánlanod.
— Aztán a körülményes tárgyalások!
— Úgyis mindent én intéznék.
— S mennyi idő kellene hozzá?
— Hat hét.

Néhány napra rá Charles elfogadja sógora indítványát, aki pontosan hat hét múlva visszatér Bostonból, rendezi Charles kiegyenlítetlen tartozásait, s bemutatja harmadik részestársukat, egy közvetlen fellépésű, szerényen öltözött, nyugodt tekintetű, koros férfit, akinek gyapotfeldolgozó gyára van Charlestownban.

Daniel Webster megszerkeszti a „Goodyear Company" megalapításáról szóló szerződést, amelynek aláírása után a sógor kilencvenkétezer-hétszázhúsz dollárnyi értékpapírt ad át Charlesnek.

Charles nyolcezer dollárért visszavásárolja tőle a New Haven-i üzemet. Harmincezer dollárért átépítteti, kibővíti, a deszkafalak

helyébe kőfalakat emeltet, s tökéletesíti a berendezést. Hatezer dollárt költ egy laboratórium berendezésére, tizenegyezer-ötszáz dollárért gépeket, négyezer dollárért nyersanyagot rendel, ezernyolcszáz dollárért megvásárol egy üresen álló kis házat, ezt újabb ezernyolcszáz dollárért kitataroztatja, kétezer dollárért bebútorozza, s feleségével és gyermekével beleköltözik, végül tízezer dollárt reklámcélokra ad ki.

A pénznek, amely régebben kizárólagos célja volt erőfeszítéseinek, több mint tíz esztendeje csak egyetlen értelmét látja: lehetővé tenni vele kísérletei folytatását és nagybani kiaknázását. S minél inkább eltér eredeti céljától, a haszon kergetésétől, minél jobban belelovalja magát a kutatásba, annál gyakrabban feledkezik meg saját szükségleteiről.

Mire munkásai kiemelik végre az olvasztóüstökből az első gumit, Charlesnek már megint épp csak annyi pénze van, hogy ki tudja fizetni őket.

Guminak — azaz mézgának — bizonyos kristályosodásra képtelen, nitrogénmentes anyagot nevezünk, amely a növényvilágban nagyon elterjedt, s a vízben nyálkás masszává duzzad. Növényi nedvekben fordul elő mint sejtközi anyag és sejtfalvastagító. Fő alkatrészei: az arabinsav, a metarabinsav és a bassorin. Ezenkívül még dextrint, cukrot, csersavat, színező anyagokat, jelentéktelen százaléknyi ásványi alkatrészt és tizenkét-tizenöt százalék vizet tartalmaz. A növényi edényeket alkotó anyagok átalakulása folytán gyakran nagy mennyiségben jön létre, s a külső növényi rétegek sérülésein áthatolva, a levegőn gömb és csepp alakú vagy nagyobb alaktalan csomókká merevedik. A kerasintartalmú mézgafajták majdnem mindig arabint is tartalmaznak, s ilyenkor mézganyálkának nevezzük őket. Ezek közé tartozik a cseresznyemézga, a tragant és a bassorin-mézga, amelyekhez a semleges növényi nyálkák külső tulajdonságaikat tekintve nagyon hasonlítanak. A mézgafajták gyakran gyantával keverve fordulnak elő, például különböző növények tejnedvében. Ha ez a tejnedv kijut a levegőre, mézgagyantává szárad.

A kaucsuk nem gumi- vagyis mézgafajta. A vulkanizált kaucsukot mégis guminak nevezzük.

Miközben a „Goodyear Company" gyártmányainak kelendősége Massachusettsben, New Hampshire-ben, Vermontban és Maineben egyre nő, s a gyártmányok hajón és vasúton Pennsylvaniába, Virginiába, Carolinába is eljutnak, Charles újonnan berendezett laboratóriumának tűzhelye mellett áll, és dolgozik. Egy olyan jelenség foglalkoztatja, amelyet utolsó kísérletei során észlelt: ha a kaucsukhoz nagyobb mennyiségű ként ad, megkeményedik. Charles sokszor megismétli a kísérletet. A kaucsukot felerészben kénnel keveri, a keveréket felhevíti háromszáz fokra, aztán lehűti és újból felhevíti. Ekkor azt tapasztalja, hogy bámulatosan kitágul. Sósavat ad hozzá. A keverék nem oldódik. Tömény kénsavat, fluorsavat, salétromsavat ad hozzá. Most sem oldódik. Megpróbálja éles késsel szétvágni a masszát. Csak akkor sikerül, amikor kalapáccsal ráver a kés fokára. Nem győz csodálkozni rajta, hogy mennyire megkeményedik a kaucsuk a magas kéntartalom következtében: keménysége fölér a tölgyfa keménységével. Reszelővel akkora darabokat szed le apró szilánkokban a kaucsuktömbből, amekkorákat csak akar, kézifűrésszel lemezekre vágja, a lemezeket összeenyvezi, szegeket üt át, csavarokat fúr keresztül rajtuk, a gyalukés alá teszi, csavarmenetet és fogazást vág beléjük. S valóban: ez a fényes, szaruszerű, csak kevéssé rugalmas kaucsuk éppen úgy megmunkálható, mint a fa. Nyolc hónapig tart, míg Charles a különböző kénmennyiségekkel való keverést sorjában kikísérletezi, az eredményül kapott anyagot minden esetben különkülön megvizsgálja, kiszámítja a tulajdonságaiban mutatkozó javulás arányát, megfigyeléseit feljegyzi, és a hevítést ismételten elvégzi. Rájön, hogy az anyag tömörségét krétapor hozzáadásával még fokozni lehet. Rájön, hogy ha sellakot kever hozzá, ismét rugalmassá válik, ugyanakkor semmit sem veszít keménységéből. Charles végül is szabadalmaztatja új találmányát, s a szabadalmi oklevél „szarusított kaucsuknak" nevezi ezt az anyagot.

Ez idő tájt a londoni Kristály-palotában egy hatalmas ipari kiállítás előkészületei folynak. Charles egyik képviselője útján jelentkezik az angol fővárosban tartandó kiállításra.

Tíz napig dolgozik a gyár mellé sebtiben felépített fészerben — zárt ajtók mögött — egy asztalos és annak segédei társaságában; hogy min, arról senkinek sem árul el egy szót sem. A terjedelmes ládákon, amelyeket végül a hajóra szállíttat, csak ez a felírás olvasható: „Goodyear Company".

1851. március 30-án érkezik Charles Londonba.

A Kristály-palotában rendezett kiállításon a számtalan országból összegyűlt gumiszakembereket egy olyan szobával ejti ámulatba, amelynek bútorzata teljes egészében az új kénes kaucsukkeverékből készült.

A keménygumi előállításának első részletes leírását 1852-ben tette közzé Charles Goodyear egy brosúrában. A brosúrát háromszáz példányban nyomatta ki, és az Egyesült Államokban terjesztette.

Ugyanebben az évben fejezte be Angliában ugyanennek a találmánynak a kidolgozását Thomas Hancock, s az újonnan előállított anyagot ebonitnak nevezte el.

12

A vulkanizálás óriási fellendülést idéz elő a kaucsukiparban, s Charles nevét Amerika- és Európa-szerte ismertté teszi. A kénezés révén oly sokféle módon felhasználható a különös fanedv, hogy a fogyasztók köre hirtelen kibővül, s Charles, sógora biztatására, habozás nélkül egy második gyárat is alapít Bostonban. A „Goodyear Company" forgalma négy év alatt hússzorosára nő. Míg azonban Charles társai nyereségrészesedésüket spekulációkra és saját vállalataik kibővítésére fordítják, Charles a maga jövedelmének javarészét újabb minták előállítására, újabb kísérletekre, a gumi újabb felhasználási lehetőségeinek kipróbálására költi el. Az 1855 tavaszán Párizsban megnyíló világkiállítást jó alkalomnak látja arra, hogy gyártmányait bemutassa a nemzetközi vevőkörnek. Mivel nincs elegendő pénze rá, megint sógorához fordul.

— Magamnak is csak nehezen tudok pénzt szerezni — válaszolja a sógor.

— Csak hat hónapra!
— Úgy.
— Ötvenezer dollárról volna szó — mondja Charles.
— Reklámra ötvenezer dollárt? Megőrültél?
— Különleges célom van vele.
— S ha egyszer nem tudok adni?
— Már jelentkeztem a világkiállításra.
A sógor bosszúsan nevet.
— Úgy. Vissza persze már nem léphetsz — mondja.
Töprengve járkál fel-alá a szobában. Végül megáll Charles előtt.
— Nekem tulajdonképpen részvényvásárlásra kell a pénz. Azzal nem kockáztatnék semmit.
— Biztosítékot akarsz?
— Igen! Öt százalék részesedést.
Idő kell hozzá, míg Charles összeszedi magát:
— Már úgyis a tied a vállalatban a majoritás az ötven százalékoddal. Gondold meg!
A sógor nem felel semmit.
— S ha hat és fél százalékos kamatot ajánlanék fel a pénzedért?
A sógor a fejét rázza. Charles ingerülten mondja:
— A végén még mindent magadnak akarsz!
A sógor jóindulatúan mosolyog.
— Sose voltál igazi üzletember — mondja. — Ha minduntalan segítenem kell rajtad, végeredményben arra is kell gondolnom, hogy ne legyen károm belőle.
— Eddig csak kerestél az ügyön.
— Az igaz... De a részvények többet jövedelmeznek, mint a te kamatod.
— S a kiállításból húzható haszon?
— Azt előbb látni kell.
Charles végül a legnagyobb bostoni bankházhoz fordul, s ott veszi fel a kölcsönt. Leánya, aki csak a minap töltötte be tizenkilencedik évét, s a harmadik részestárs egyik unokaöccsének lett a felesége, meglátogatja, és szemrehányóan mondja:
— Hozzánk kellett volna fordulnod. Fred kölcsönzött volna neked.

Apja elnézi leánya keskeny, még mindig gyermekes arcát, s így válaszol:

— Férjed csak öt százalékkal érdekelt a vállalatomban. Nem kívánhatom tőle, hogy többet tegyen értem, mint a főrészvényes.

— De apám!

— Tudom, tudom, te jó kislány vagy — mondja Charles, miközben kikíséri az asszonykát. — De hát nincs semmi baj. Csak menj már. Még sok a dolgom.

Két hét múlva feleségével együtt gőzhajóra ül a bostoni kikötőben. Sógorának párizsi üzletbarátai szívélyesen fogadják, s a tömérdek külföldi kereskedő, bankár és gyáros láttán, akikkel a Szajna parti városban már ottléte első néhány napján összetalálkozik, arra a meggyőződésre jut, hogy a küszöbön álló kiállítás nagyobb jelentőségű lesz, mint bármelyik, amelyen eddig részt vett. Két angol gumigyáros, akinek néhány évvel ezelőtt gyártási jogosítványokat adott el, olyan elbizakodottan viselkedik Charlesszel szemben, mintha bizonyosra venné, hogy áruival kiüti őt a nyeregből. Németországból, Dél-Franciaországból és Olaszországból is érkeztek a kiállításra kaucsukszakértők. A szédítő sikerrel kecsegtető, soha vissza nem térő alkalom, az utóbbi években bekövetkezett kedvező fejlődés és a nála levő nagy összeg hatása alatt Charles képtelen mértéket tartani. Kétszázhatvanezer frankot költ rá, hogy az áruminták példátlan bőségben és változatosságban való bemutatásával már jó előre biztosítsa a sikert. Kiállít egy csomó pénztárcát, alátétet, vízhatlan csuklyát, tömítőt, dohányzacskót, szappantartót, tömlőt, takarót, tárcsát, kockát, gyűrűt, kötelet, pólyát és egyéb kötszert, meg egy halom gumikesztyűt, sapkát, vízhatlan ruhadarabot, felfújható léggömböt, rugalmas övet s ráadásul még sokféle keménygumi-árut is: fésűket, csatokat, cipőtalpat, dobozt, késnyelet, dugót és burnótszelencét. Ismertetéseket és használati utasításokat nyomat, s ezeket segédei ingyen osztogatják a kiállítás látogatóinak.

Kiállított cikkei olyan feltűnést keltenek, hogy nem tudja megállni, hogy diadalittas levelet ne írjon sógorának. A penzióban, ahol magának és feleségének szobát bérelt, felkeresi egy választékosan öltözött úriember, s átnyújt neki egy kártyát, ame-

lyen meghívják a Tudományos Akadémiára. S ott, az Akadémia professzorai és a világ minden részéből összegyűlt neves tudósok színe előtt adja át neki egy nemzetgyűlési képviselő a feltalálók kitüntetésére alapított francia rendjelet.

Diadalmámora teljében értesül Charles az agyafúrtan végrehajtott csalásról, amellyel egyik ügynöke az utolsó fillérig kifosztotta: egyik pillanatról a másikra elvesztette teljes készpénzvagyonát és személyi tulajdonainak javarészét. Még mielőtt a rendőrségnek sikerült volna felfedeznie az összesen huszonegy — egy időben végrehajtott — váltóhamisítást, a gazfickó a zsákmányolt összeggel hajóra ült, és Dél-Amerikába szökött. Charles a felesége elé áll, és hangtalanul mondja:

— Zálogba kell tennem minden ruhámat, még azt is, ami rajtam van . . . és a te ruháidat is . . . mindenünket.

Az asszony szótlanul leoldja nyakából a briliáns nyakéket, amellyel férje a „Goodyear Company" megalapításának évfordulóján ajándékozta meg, és odaadja neki.

A nyaklánc árából Charles két jegyet vált a New Haven felé induló hajóra, s hat hét múlva, egyetlen cent nélkül, ismét megérkezik feleségével szülővárosába, amely úgy látszik, arra rendeltetett, hogy valamennyi vereségének tanúja legyen. Összesen kilencezer-kétszáz dollárt kitevő nyersanyag-számla várja, meg egy csomó figyelmeztetés minden országból, hogy fizesse ki az esedékes szabadalmi adókat, az esedékes kamatokat, jogosítvány-illetékeket, ügynöki jutalékokat és tiszteletdíjakat. Neki is, feleségének is ennie kell, a munkásoknak bért kell fizetnie, közben a gyár tetejének egy része leégett, s a tűzkárt is helyre kell hozatni, néhány gépet meg kell javíttatni, s rövidesen vissza kell fizetni a bostoni bankháznak is az ötvenezer dolláros kölcsönt, a kamatokkal együtt. A jövedelem, amelyet a hátra levő időben vállalata hoz, s az a tizenkétezer dollár, amit veje kölcsönöz neki négy százalék kamatra, megközelítőleg sem elegendő összes kötelezettségeinek fedezésére. Ráadásul értesítést kap Párizsból, hogy egy visszamenőleges hatályú rendelet külföldiek számára csak felemelt árakon engedélyezi a párizsi penziók igénybevételét, felkérik tehát, hogy azonnal fizessen még csekély nyolcezer frankot.

Szorongatott helyzetében Charles a sógorához fordul, ezúttal utoljára.

— Kérj halasztást — mondja szárazon a sógor.

— Irtózatosan megnőnek a kamatok! Ráadásul elvesztem a szabadalmaimat, mert az adók befizetésére nem adnak halasztást. Lefoglalják a gyáramat!

— Én tanácsoltam, hogy utazz Párizsba?

— Ó, istenem! Ki sejthette, hogy ilyesmi történik? Majdnem hatvanezer dolláromat lopta el az a gazember!

— Akkor hát végy fel újabb kölcsönt!

— Lehetetlen! Az esetemből szenzáció lett, az újságok szörnyen felfújták. Azt hiszik, hogy csőd előtt állok. A közhangulat ellenem van, mindenki attól tart, hogy elvész a pénze, ha segít rajtam. Ki lenne most hajlandó csak egy fillért is adni nekem... biztosíték nélkül?

— Talán én? — kérdi a sógor, s merőn nézi Charlest, aki a feje búbjáig elpirul.

— Már vázoltam neked a helyzetemet — mondja végül a sógor.

Homlokát ráncolva fel-alá járkál az irodában. Aztán megkérdezi:

— Mennyi kellene?

— Húsz az adókra és a kamatokra, aztán kerek ötven, meg hét... és még tizenhárom. Ezenkívül nyolcezer frank.

— Összesen kilencvenötezer?

— Igen.

— És élni miből akarsz?

Charles nem felel.

— Száz, száztízezer — számolgat a sógor. — És a tűzkár? A tatarozás? Meg némi tartalék? Jóval nagyobb összegről van itt szó, kedvesem. Biztosítékot kéne adnod.

Vállát vonogatva teszi hozzá:

— Ebben az esetben tudnék segíteni. Különben nem.

A sógor által felkínált egyezség, amelybe Charles végül is belemegy, lehetővé teszi, hogy valamennyi kötelezettségének azonnal eleget tegyen, ezenfelül majdnem húszezer dollár készpénzhez is hozzájuttatja. Szabadalmai a tulajdonában maradnak. Mind a két

gyár az övé marad. A tűzkárt helyrehozathatja, a gépeket megjavíttathatja. A munkások bérét is ki tudja fizetni.

De saját vállalata tiszta nyereségéből már csak nyolc százalék a részesedése.

13

A gyöngeség, amely Charlest az új megállapodás aláírása után ledönti a lábáról, eleinte csak egy hűlés következményének látszik. Az orvos izzasztó pakolást és forró teát rendel. Charles állapota azonban három hét után is csak alig javul. Haja hirtelen őszülni kezd, tekintete komor, magába mélyedt. Csak felesége sejti a betegség igazi okát, s hiába próbálja férjét felvidítani. Charles az orvosi tanácsokat semmibe véve fölkel az ágyból, s órák hosszat számol üzleti könyvei fölé görnyedve.

Sem veje, sem sógora nem számított rá, hogy Charles egyszer ki fog válni a társaságból. Mikor elhatározását közli velük, szóhoz sem tudnak jutni. Veje ajánlatára, hogy alacsony kamatra újabb összeget kölcsönöz neki, ezt feleli:

— Mit kezdjek vele?

S miközben folytatja a mondanivalóját, furcsán mosolyog. A tömérdek csalódás, amelyben esztendők hosszú során át része volt, szűkszavúvá tette, s a keserűség, amelyet sógora legutóbbi manővere keltett benne, leplezetlenül kicseng szavaiból. A sógor bosszúsan mondja:

— Eszem ágában sincs a vesztedet okozni.

— Tehát Fred kapja meg a szabadalmaimat, igaz?

Mivel a vő nem szól semmit, Charles hozzáteszi:

— Jó. Akkor eladom valaki másnak.

— Hohó — mondja a sógor. — Szerződésünk kimondja, hogy nem vehetünk be újabb részestársat.

Még mint a szabadalmak legfőbb haszonélvezője se mert volna soha Charlesszel e szabadalmak tulajdonjogáért alkudozni, s a vő, akire a nemrég elhunyt harmadik részestárs tíz százaléka is rászállott, se gondolta volna, hogy a tizenkétezer dolláros kölcsönnel a Goodyear-féle gumigyárakra fizette a foglalót. Charles ezt kérdezi:

— Úgy gondoljátok, hogy nektek ajándékozok mindent?
— De hát csak nem akarod a saját károdat!...
Charles nem szól semmit.

A szerződés szerint, melyet a következő héten megcsináltatnak egy ügyvéddel, a vő kapja meg a két gyárat és a Goodyear tulajdonát képező nyereségrészesedést, s a sógor lesz a szabadalmak új tulajdonosa.

Charles nagy lendülettel írja alá. A heves vágy, hogy rokonai köréből elmeneküljön, eladatja vele a házat, ahol eddig lakott, s zsebében a sógora és veje által számlájára átutalt pénzzel, feleségével együtt visszatér New Yorkba. Egyszerű lakást bérel a 96. utcában, s miután így minden terhétől megszabadult, belemélyed az utóbbi tizenöt év folyamán összegyűjtött gazdasági, statisztikai és műszaki könyveibe. Jegyzeteket készít, előkeresi régebbi feljegyzéseit, olvas, összehasonlít, míg végül ismét elfogja a régi munkaláz.

Nem egészen kétszáz nap alatt megír egy terjedelmes ismertetést a kaucsuk vulkanizálásáról, a vulkanizált kaucsuk feldolgozásáról és gazdasági jelentőségéről. Részletesen tárgyalja a kaucsuk újabban kialakított tulajdonságait, Amerikában való elterjedését, és a gumi, valamint a keménygumi felhasználásának több mint ötszázféle módját sorolja fel.

A könyvet gumipergamenre nyomatja ki több száz példányban, és gumiba kötteti. Az eljárás magas költségei sokkal kevésbé izgatják, mint az a gondolat, hogy a könyv szokatlan kiállítása szenzációs bizonyítéka lesz a kénes kaucsuk eddig még ki nem aknázott felhasználási lehetőségének.

Aztán ismét megtámadja a betegség, ezúttal utoljára. Lázas munkában elnyűtt agya már semmiféle tevékenységre sem képes. Látási zavarok és egyre fokozódó gyengeség a nyughatatlan, reményekben és kudarcokban bővelkedő élet következménye.

Épp aznap, amikor New Havenből híre jön, hogy a továbbra is „Goodyear Company" néven működő vállalat egy harmadik gyárral bővült, megvakul. S míg a társaság, éppen Charles nagy reklámot jelentő könyvének hatására, hónapról hónapra növeli forgalmát, egyre több gumit és gumiárut ad el bel- és külföldön egy-

aránt, s a „New York Times" egyik riportere egy indiszkrét „kis színes"-ben körülbelül négymillió dollárra becsüli a sógor vagyonát, a beteg állapota ijesztő gyorsasággal romlik. Mikor leánya meglátogatja, alig ismeri meg az apját, s veje is csak áll szótlanul, mikor megpillantja az alig lélegző, félig öntudatlan embert.

— Katie! Ti vagytok? — szólal meg váratlanul a beteg.

Élettelen szemei leánya arcát keresik. Erőlködve fel akar ülni, de visszahanyatlik. Egy ideig kimerülten hallgat. Aztán fáradtan mondja:

— Meséljetek.

A vő habozva mondja:

— Sajnos, nem maradhatok.

— Miért?

— Bostonba kell utaznom... tisztázni valami szabálytalanságot...

— A gyárban?

— Ott.

— Azt... — motyogja Charles, s a felesége keze után tapogat. Elveszti eszméletét.

Harminc óra hosszat nem tér magához.

1860. július 1-én, hatvanadik születésnapja előtt néhány nappal hal meg.

Feleségére csak adósságokat hagy örökül.

Egyre több és egyre bonyolultabb kaucsukfeldolgozó gépet szerkesztettek, egyre nagyobb kaucsukgyárakat alapítottak. Két német vegyész, Lüdersdorff és Benzinger, valamint az amerikai Robert Keene és az angol Parkes feltalálták a tiszta kénnel, illetve a kénmájoldattal, kéngőzzel és kénklórral való vulkanizálást. A gumiárukban megsokszorozódott a kínálat és megnövekedett a kereslet. A világ kaucsukfogyasztása az 1840. évi alig háromszázötven tonnáról 1850-ig több mint négyezer tonnára emelkedett. A száz esztendeig tartó fáradságos kísérletezés gyümölcsei egy évtized alatt beértek. S a világgazdaságban jelentős szerephez jutott az az ország, amely a kaucsukiparnak a nyersanyagot szállította, vagyis Brazília.

FEHÉR ARANY A FEKETE FOLYÓ MENTÉN

A Río Negro felső szakaszán, homokzátonyok és a part mentén valóságos falat alkotó, buja őserdő közt feküdt valamikor a Santa Clara nevű település. Kaucsukgyűjtők, gyémántbányászok, teaszedők, kereskedők és szajhák lakták. Néha egy-egy orchideavadász vagy európai utazó is elvetődött Santa Clarába. Az esztendő tizenkét hónapjából kilencben bűzös fekete víz nyaldosta a korhadt, ferde falú faházak cölöplábait. Aztán három hónapra visszahúzódott a folyó. Az utcák, amelyeken kilenc hónapon át kenuk és bödöncsónakok közlekedtek, kemény agyagárkokká száradtak, s a település lakói számára elkövetkezett az évnek az a szakasza, amelyben nekiláthattak tulajdonképpeni dolguknak. A teaszedők felkerekedtek, hogy letépdessék az erdőkben a yerba-fa keserű leveleit. A gyémántbányászok csónakba rakták szerszámaikat. S a kaucsukgyűjtők is felszedelőzködtek, hogy egyesével vagy csoportosan nekivágjanak a mocsárvilág mélyére vezető hosszú, keserves útnak. Ott nőttek a fák, amelyekből — ha törzsüket késsel bemetszették — „el oro blanco", a „fehér arany" folydogált.

1

Toprongyos férfi toppan be déltájban Samon Reyes, a kereskedő házába. Napbarnított teste csupa mocsok, sötét, komor arcán kimerültség látszik. Fásult tekintete a kereskedő megpillantásakor kissé felélénkül. Hangja izgatottan cseng.

A beszélgetés, amelyet Reyes vendégével, egy két napja Santa Clarában időző angollal folytat, félbeszakad. A kereskedő a jövevény felé fordul. Félig csodálkozva, félig türelmetlenül kérdi:

— Ki vagy? Mit akarsz tőlem? Nem értettem, mit mondtál.

— A nevem Benito — ismétli az újonnan érkezett. — Munkát keresek. Azt mondták, hogy önnél esetleg akad munka, señor.

Reyes megcsóválja a fejét.

— Munka? Nálam?... csak ugrattak vele. Az én embereim kaucsukot gyűjtenek az erdőkben.

— Én is arra gondolok — feleli Benito.

A folyóról, néha gyengébben, néha meg töményen és tolakodón, iszap és rothadó fa szaga árad be az ablakon. Reyes a meglehetősen fiatal, szőke angol felé pillant, aki hosszú lábait előrenyújtva ül a függőágyban, pipázik és bosszankodva bámul maga elé.

— Bocsánat — mondja Reyes. — Mint látja... üzleti ügy.

A jövevénnyel átmegy a mellettük levő szűk kis helyiségbe, amelyet irodaként szokott emlegetni. Egy durván ácsolt asztalon íróeszközök és levelek hevernek, meg néhány mocskos füzet.

Reyes az asztal elé áll, s szemügyre veszi az emberét.

— Szóval nekem akarsz dolgozni — mondja. — Idegen vagy errefelé, nem láttalak még.

— Volt egy kunyhónk — feleli Benito. — Innen hat nap járóföldre. Az áradás elsodorta a két kecskénket, a csónakunkat... mindent. A gyerek útközben meghalt. Sara meg én csak ma érkeztünk ide.

— Ki az a Sara?

— A feleségem. Kint vár. Señor! Adjon neki enni! Mindeń szentekre kérem! Azonnal indulok, ha kell!

Reyes közelebbről is megnézi.

— Ember! — mondja aztán. — Te maláriás vagy! Majd összeesel a gyöngeségtől...

— Bírom erővel! Gyűjtöttem már régebben is kaucsukot! Nálam jobban senki se ismeri az erdőt!

— Gyilkosságot követnék el, ha ilyen állapotban odaküldenélek — mondja Reyes.

Benito hangját zokogás fojtogatja:

— Ön nem ismer engem! Ön nem tudhatja, hogy...

Elakad, letörli arcáról az izzadságot, s idegesen simít végig hosszú haján.

Reyes közben az ablakhoz lépett. Tekintete valósággal rátapad az asszonyra, aki a faház árnyékában guggol a földön, s a hőség ellenére takarót csavart szorosan a teste köré. A takaró alól kikandikálnak meztelen lábai.

— Az ott Sara — mondja Benito szinte hangtalanul. — Két napja nem evett. Az istenért, señor! Adjon neki valamit enni!

Reyes hallgat egy darabig, aztán — anélkül hogy visszafordulna — azt kérdi:

— Pénz is kellene?

— Ha adhatna egy kis előleget . . .

Reyes végre határoz:

— Az egyik csónakomat elvihetnéd.

Benito fellélegzik.

— De puskára is szükséged volna. Meg függőágyra, fazékra, moszkitóhálóra . . . Aztán puskaporra, lisztre, húsra . . . — sorolja Reyes.

Visszamegy az asztalhoz, lapozgatni kezd az egyik füzetben, kihúzza a dugót a tintásüvegből, felveszi az asztalról a tollat. Fejcsóválva teszi hozzá:

— Még cserjevágó kés is kell.

A tinta sűrű és fekete. A toll kapar. Mikor Reyes végre felemeli a fejét, éppen Benito láztól csillogó szemébe pillant.

— Mindent felírtam ide. Most elmegyünk szépen a raktárba. Kapsz mindent, ami kell. Mindent! Még tíz milreis előleget is! Ha jó kaucsukot hozol, jól fogsz keresni is! Most pedig írd itt alá.

— Nem tudok írni — mondja Benito.

— Hát olvasni?

— Azt sem.

— Akkor tégy ide egy keresztet. — S mosolyogva folytatja: — Attól nem félek, hogy meglógsz a holmimmal. Csak nem hagyod cserben a feleségedet?

Benito meghökken.

— Neki itt kell maradnia?

— Ahogy akarod — feleli látszólag közömbösen Reyes. — Nem vagyok ugyan bőviben a helynek, de néha vendégeim jönnek, s olyankor rendben tarthatná a házat, meg főzhetne is.

— Mégiscsak inkább magammal vinném! — mondja zavartan Benito.

— A mocsárba? Nem olyan embernek látszol, aki szívesen megölné a feleségét.

— Señor!

— *Bueno**. De ha veled megy, ki biztosít afelől, hogy visszajössz a kölcsönvett holmival?

Benito ügyetlen mozdulattal ragadja meg a tollszárat.

Odapingálja a keresztet, s közben remegnek az ujjai.

Évenként kétszer érkezett gőzös Santa Clarába. A cölöpházakkal szemben, a folyó közepén szokott lehorgonyozni néhány órára. Egy csónak élelmiszert, ruhát, szerszámot, fegyvereket és pálinkát szállított a hajóról a településre, s rendszerint érkezett néhány levél is. A kereskedők házai felől viszont indió szolgák eveztek hatalmas kaucsuk- és tealevélbálákkal a gőzöshöz. A hajó fedélzetén indulás előtt elsütöttek néhány mozsarat, aztán a gőzös az áramlás irányába fordult és lassan, pöfögve visszatért Manausba. Ott a kaucsukot tengerjáró hajókra rakták, s így került el a világ minden tájára.

2

Mikor az asszony már bent van a kereskedő házában, Samon Reyes elvezeti Benitót a raktárnak használt bódéba, kiad neki egy csónakot, egy puskát, meg egy csomó egyéb holmit, aztán már egymagában tér vissza a szobába, ahol az angol üldögél.

— Szóval beutazza az országunkat, Mr. Wickham! Növényt gyűjt, s egyúttal megismerkedik azokkal, akik itt élnek — folytatja Reyes a félbeszakadt beszélgetést, egy üres ládára telepedve.

Megtörli homlokát az inge ujjával, aztán tovább beszél:

— Aztán, ha majd hazatér, mesélje csak el a barátainak, milyen kutyaéletet él itt a magunkfajta ember! A család Buenos Airesben. Mi meg itt kuksolunk ebben a malária-fészekben, izzadunk

* Jól van. — *Szerk.*

és agyongyötörjük magunkat. Lessük a gőzöst, veszekszünk ezekkel az ocsmány indiókkal, megbetegszünk, s nincs más szórakozásunk, csak a mérgelődés meg a moszkitók. S mindez azért a rongyos kétezer milreisért, amit egy kenura való áruért fizet az embernek a New Haven-i „Goodyear Company"! Sz..t ér az egész!

— Miért kereskedik hát kaucsukkal, ha egyszer nincs belőle semmi haszna?

Reyes tűnődik egy kicsit, aztán azt mondja:

— Hát az igaz, hogy ostobaság. Bár egy kis hasznom azért van belőle. S valamivel csak kell kereskednie az embernek.

Az angol szív egyet a pipáján, s fejcsóválva válaszol valamit.

— Tessék? — kérdi Reyes. — Az ön portugál beszéde egy kicsit... hm... Nem sok időt tölthetett még az országban.

— Azt mondtam, hogy tévedés! — magyarázza az angol. — En nem kereskedem! Mégis megélek...

— Na persze! Erdészeti hivatalnok Hondurasban, igaz? Megvan a biztos állása. A foglalkozása nem jár semmi kockázattal. Bezzeg az enyém...

A folyóparton gitár peng. Részeg gajdolás, nők sivalkodása vegyül a hangjaiba. Reyes tudja, mit jelent ez: teaszedők meg kaucsukgyűjtők ünneplik José Estavan játékbarlangjában, hogy búcsút vesznek Santa Clarától.

— Itt van például ez a Benito — folytatja, ismét az angol felé fordulva —, az, aki az előbb itt járt! Most odaát ül Estavannál. A feleségét meg nekem kell eltartanom! Az asszony mától fogva nálam lakik, az én kenyeremet és húsomat eszi. A férjének én adtam felszerelést, hogy az erdőbe mehessen. S ezt csinálom rengeteg emberrel, akinek nincs csónakja.

Vállat von:

— S most mind ott ül Estavannál...

Azt, hogy épp az ő tanácsára mennek ehhez a lélekkufárhoz, elhallgatja. Arról sem beszél, hogy minden reis, amit ott elisznak, vagy a beteg, elsorvadt leányoknak fizetnek szolgálataikért, az ő zsebébe kerül vissza, hiszen José Estavan az ő alkalmazottja.

— S ki biztosít felőle, hogy visszajönnek? Jó néhányuk ott

pusztul a mocsárban, s én fizetek rá. Odavesznek a csónakok, a puskák, minden! Az egész felszerelésük! — teszi hozzá.

— Gyakran megesik?

— Hát... aki már maláriásan vág neki, mint ez a Benito is...

Sietve helyesbíti szavait:

— Persze egyiküknél se lehet előrelátni. Többé-kevésbé mindenki maláriás errefelé.

Az angol ásít egyet. Aztán feláll, kiveri pipáját a csizmasarkán, s azt mondja:

— Well. Mászkálok egy kicsit. Az esti viszontlátásra!

Samon Reyes utánanéz. Aztán nehézkesen feláll. Léptei alatt meg-megreccsen a száraz bambuszpadló. A ház hátsó részébe megy, abba a szobába, ahol aludni szokott. Odaáll az ablak elé, s méregetni kezdi az asszonyt, aki felül a függőágyon, s mikor tekintete találkozik az övével, elfordítja a fejét.

— Elment a Benitód — mondja Reyes.

Közelebb lép:

— Előleget adtam neki. Most issza el.

Az asszony szorosabbra húzza testén a takarót, csak meztelen, dagadt lábai látszanak ki alóla. Reyes megnyalja ajkát a nyelve hegyével.

— Hallod-e! — mondja aztán. — Átkozottul csinos nő vagy! Ritkán látni errefelé hozzád hasonlót. — Vigyorog. — Adok neked egy ruhát. Ajándékba! Pántlikásat, széles szalaggal a vállán!

Kinyújtja feléje a kezét. Az asszony visszahúzódik. Reyes ismét vigyorog.

— Aha! Félsz... — Félrebillenti a fejét, úgy nézi az asszonyt. — Sose félj! Jó dolgod lesz nálam. Nem sokat kívánok tőled... Igazán nem sokat!

Széles, szőrös mellén szétnyílik az ing. Liheg.

— Hé, te! — mondja. — Ha okoskodni mersz... — szája gonosz vigyorra húzódik —, akkor aztán nem ismerek tréfát!

Az asszony nem mozdul. Elöl a nyakán sebesen lüktet vékony, sima bőre alatt az ér, s elárulja, milyen hevesen ver a szíve.

3

Henry Wickham, az angol már régen eltávozott a településről, s a folyó bugyborékoló, fekete vize már megint Santa Clara kunyhóinak cölöplábait nyaldossa, mikor Benito visszatér az őserdőből.

Samon Reyes az „irodában" ül. Az ajtónyitás zajára fölnéz.

— Jó isten! — mondja. — Te vagy az!? Te!?

Úgy mered Benitóra, mintha a szeme láttára kelt volna ki a koporsóból.

Benito a fal mellett heverő bálához lép, s leroskad rá. Fejét a mellére horgasztja. Nehezen lélegzik.

— Hoztál valamit? — kérdi végül Reyes.

— Hoztam, señor . . . A csónakban van.

Reyes félretolja az összefogdosott, megsárgult füzetet, amelyben az imént a bejegyzéseket egyeztette.

— Hát . . . — mondja, igyekezve összeszedni magát — mostanáig egész csinos a termés. Harminc teli kenu! S mind jó minőségű, nagyon jó minőségű kaucsuk! Alig van benne föld. Még homok is alig. Mondtam, mikor elindultál: nálam fő a minőség! Az én kaucsukomat tartják a legjobbnak! S ragaszkodom is hozzá, hogy így legyen.

Végül kimennek a ház mögé épített, cölöpökön nyugvó pallóra. Reyes szemügyre veszi az otromba kéregcsónakot, amely zsinegre kötve himbálózik a vízen, s az áramlat minduntalan a cölöpöknek szorítja.

— Ez nem az én csónakom!

— Baleset ért — magyarázza Benito. — Egy zuhogóra futottam. A csónak összetört a sziklákon. Esküszöm a Madonnára! Majd' mindent sikerült megmentenem. Csak a puskát nem . . . — Egy pillanatra elnémul. Aztán sebesen folytatja: — Kidöntöttem egy pálmafát. Kivájtam. Ez hordott a hátán három hónapig, señor. Ha meg vízeséshez értem, én cipeltem a hátamon. Nehéz hetek voltak. A földön kellett aludnom, és esténként sok-sok fát gyűjtenem. A tűz ugyanis elűzi a szúnyogokat . . . Igaz is, señor, a moszkitóhálót meg a függőágyat se tudtam megmenteni . . .

Reyes a szürke, henger alakú kaucsukdarabokra pillant, amelyekkel majdnem félig van a csónak. A bádogdobozoktól van ilyen alakjuk, amelyekben Benito felfogta a fák nedvét.

— Nem füstöltem meg túlságosan — mondja Benito. — Biztos meg lesz elégedve, señor.

Részeg hahota harsan bele a csendbe. A teaszedők és kaucsukgyűjtők egy-két napja tértek csak vissza az erdőből, s már megint ott ülnek José Estavan játékbarlangjában. A maláriától elgyöngült lányok oldalán próbálják elfelejteni egyik-másik cimborájukat, aki nem tért vissza, s a rossz pálinka mellett, féktelenül rikoltozva igyekszenek erőre kapni a hosszú, kimerítő munka után. A keserves fáradsággal, éhezve keresett pénzt, amelynek kedvéért nekivágtak az őserdőnek, s amellyel bizonyára mindegyiküknek az volt a terve, hogy itthagyja ezt az országot, letelepszik valahol északon, nyugaton, vagy messze délen, vásárol egy kis földet, kukoricát termeszt, vesz egy-két disznót, juhot meg tyúkot is, és soha többé nem tér vissza a forró, gyilkos őserdőbe —, ezt a pénzt jónéhányuk egyetlen éjszaka eltékozolja.

— Iszákos barmok! — mondja megvetéssel Reyes. — Kurafi disznók!

— Sara hol van? — kérdi Benito.

— Ó, neki jó sora volt nálam, — feleli a kereskedő. Aztán vigyorogva teszi hozzá: — Persze! Mehetnéked van már hozzá...

A házban egy indió fiúba botlanak, aki el akar osonni mellettük, Reyes azonban elcsípi.

— Van kint egy csónak — mondja a fiúnak. — Evezz vele a fészerhez, s mondd meg Diegónak meg Ramonnak, hogy rakják ki. Közben számolják is meg, hány darab. De óvatosan evezz! Ha felborulsz, az isten se szedi ki a vízből a kaucsukomat, pedig ugyancsak kár lenne érte, ha a piranháknak kéne hagyni. Lódulj!

Benito felesége a ház hátsó részében, a kis szobában kuporog. Előtte egy halom pamuting, azokat foltozgatja. Tűzpiros ruha van rajta. Benito tekintete megakad a sose látott ruhán.

Az asszony kezéből kihull az ing. Felugrik.

— Sara! — kiáltja Benito.

Az asszony riadtan hátrál előle.

— Nem ismersz meg?

— De... igen...! — Pillantása az ajtóra siklik, aztán lehorgasztja a fejét. — Csak... megijesztettél...

Mély lélegzet szakad fel Benito melléből.

— Szerencsével jártam! Pénzt kapunk... sok pénzt!

Az asszony hirtelen visszahúzza kezét a férje kezéből.

— Nem is örülsz?

— Ó... dehogynem!

Benito látja, hogy felesége mosolyt erőltet az arcára, s közben megint az ajtó felé pillant. Reyes barátságosnak egyáltalán nem mondható hangja szólal meg onnan:

— Ideje már megcsinálnunk a számadást!

Benito követi az „irodába". A kereskedő letelepszik az asztalhoz, fogja az egyik füzetet, hosszadalmasan, bogarászva lapozgat benne, aztán félrelöki, s egy másikba lapoz bele.

— Megvan! — mondja egy idő múlva. — Egy kenura való kaucsukot hoztál. Ezért kétszáz milreis jár neked.

— Szentséges szűzanyám! Gazdag vagyok!

— Ellenben tartozol tíz milreis előleggel, meg az egyéb költségekkel, amelyekbe miattad vertem magam: a feleséged ruhájának az árával meg a kosztjával...

— Hát nem dolgozott meg érte? — kérdi Benito csodálkozva.

— Nem volt vendégem közben, s egyébként nem sok tennivaló van a ház körül. De csak tíz milreist számítok fel az egész időre. Tessék!

S kövér mutatóujját odabiggyeszti az egyik bejegyzés alá.

— Adtam egy csónakot. Elvesztetted. Ötven milreis volt az értéke.

Benito nem szól semmit.

— Ez eddig összesen hetven milreis — folytatja Reyes. — Marad százharminc.

Bemártja a tollat a majdnem teljesen beszáradt tintába, s számokat írkál a füzetbe.

— Na és a puska! — mondja aztán. — Manausban vettem, prima márka volt, amilyenhez errefelé csak ritkán jut az ember. Százötven milreist fizettem érte...

Felpillant a halálsápadtra vált Benitóra.

— Az csak nem vitás, hogy elvitted a puskát?

Csend.

— Meg lőszer is volt! — folytatja Reyes. — Azt is kaptál. Ide van írva, ni!

Figyelmesen vizsgálgatja az egymás alatt sorakozó bejegyzéseket.

— Aztán liszt meg hús! Az istenfádat, ember! Nyisd ki már a szádat! Kaptál búst meg lisztet?

— Igen.

— Hát függőágyat?

— Igen.

— Fejszét! Cserjevágó kést . . .

— Nem! Nem igaz! — kiált fel Benito. — A kést visszahoztam! A saját szemével láthatta, señor, hogy ott van a csónakban!

Reyes megcsóválja a fejét.

— Senkinek se kell használt cserjevágó kés. Nem tudom visszavenni. Igazán kár! Egy ilyen erős acélpenge legalább öt milreisbe kerül . . .

Benito visszagondol a szörnyű napokra, mikor az irtózatos hőségben nyögve vánszorgott keresztül a csalán- és tövisbokrokon, hogy kése élét belemélyeszthesse a kaucsukfák puha kérgébe, s közben kétségbeesetten próbált védekezni a rajokban rázúduló moszkitók ellen. Látja, hogyan hever maláriától dideregve a kis tisztáson, ahová esténként visszatért, hogy hajnalban újból felkutassa a fákat, s belenézzen a bádogdobozokba: elég kaucsuktej gyűlt-e már össze bennük?

— Dolgoztam! — mondja rekedten. — És a kést visszahoztam!

— Persze! Visszahoztad a ruhát is, amit újonnan adtam neked — feleli Reyes. — De rongyokban! Nézz csak végig magadon: lehet-e még járni benne? S a cserjevágó késhez sem nyúlhat többé senki, mert maláriás vagy, és a kés a kezedben volt.

Hallgat egy darabig.

— Egy moszkitóháló is volt — mondja aztán.

— Összevissza volt szakadva! Alig tudtam használni. S a takaró is lyukas volt!

— Tényleg! Egy gyapjútakarót is kaptál! Egy szép, meleg gyapjútakarót! — Reyes sajnálkozva csóválja meg a fejét. — Bosszantó, hogy nem tudsz olvasni! Különben láthatnád, hogy ide minden fel van írva, meg mindennek az ára is. S te alája is tettél egy keresztet.

Vastag vonalat húz a tollal a bejegyzések alá, még egyszer sorban végigolvassa őket, s mindegyik tétel mellé egy pontot bigygyeszt. Végül odaír valamit a vonal alá, leteszi a tollat, s letörli homlokáról a verejtéket.

— Négyszázhúsz! — Mondja. — Kétszáz milreis értékű rakományt hoztál. Tehát még kétszázhússzal tartozol.

Benito remegni kezd. Aztán előreugrik. Az asztal megbillen, a tintásüveg leesik, s fekete folt keletkezik a bambuszpadlón.

Az asszony már ott áll a nyitott ajtóban. Rámered Benitóra és a kereskedőre, aki a falnak támaszkodik, s kapkodva szedi a lélegzetet. Mellén össze van tépve az ing, a nyakán vörös foltok.

— Lefogathatnálak — mondja Reyes, s óvatos léptekkel Benito felé indul. — Elvinnének Manausba. Börtönbe! De elnézem a dolgot... Mert beteg vagy... s fogalmad sincs róla, milyen következményekkel járhat, ha kezet emelsz rám.

Néhány nagy lélegzetet vesz.

— Aztán meg — folytatja — adósom is vagy. Előbb meg kell fizetned a tartozásod.

Benito felnéz. Üreg és beesett az arca.

— Mert hogy bármit is elengedek, arra ne számíts! — teszi hozzá Reyes. — Nálam fő a rend. Te meg akartál fojtani...

Az asszony rémülten kiált fel. Benito komoran kérdi:

— Meg kell fizetnem? Miből?

— Ledolgozod. Van egy kaucsukgyűjtő-táborom, majd odamégy. — S valamivel kevésbé szigorú hangon folytatja: — Adok neked még egy csónakot. Ha ledolgoztad az árát, megtarthatod. Mihelyt megfizetted a tartozásod, mehetsz, ahová akarsz. A feleséged meg... hm... felőlem addig itt maradhat. Vagy magaddal akarod vinni a táborba? Ott nők számára nincs hely!

Benito nem felel. Felesége félénken közelebb húzódik hozzá, s a karjára teszi a kezét.

Reyes erőltetetten felnevet.

— Figyelmeztetlek benneteket, hogy bonyodalmak támadnának belőle! Arra ne számíts — fordul Benitóhoz —, hogy külön hálószobát építenek kettőtöknek. S a felügyelőim bizony durva fickók!

Egy ideig szótlanul nézi a házaspárt, aztán az asztal mögé lép, s felemeli a felborult széket. Még egyszer lehajol, s fölveszi a tintás üveget is, amelyben maradt még egy kevés a sűrű fekete folyadékból.

— Nos? — kérdi aztán.

Benito tétovázva igent int.

— Csónakot adjak?

— Nem.

— Miért nem?

— Ötven milreis nagyon sok nekem, señor.

— Csak nem akarsz hatvan kilométert gyalogolni az őserdőn keresztül?

— Majd megyek a sajátomon.

— S a vízbe fulladsz vele! Egy ilyen teknő aligha bír ki még egy utazást. — Gondolkozik egy darabig. — Nem kell megvenned a csónakot. Leadod az intézőnél, s ezzel rendben is van a dolog.

Benito sokáig szótlanul néz a kereskedő arcába.

— Jó — mondja végül.

Reyes megbillenti a tintásüveget, bemártja a tollat, fogja a füzetet, s odaír valamit a bejegyzések alá.

— Akarsz előleget? — kérdezi hirtelen. — Felőlem megihatsz még egy-két pohár pálinkát Estavannál, mielőtt elindulsz...

Benito arcán vörös foltok gyulladnak ki.

— Húsz milreist, señor! Adjon lisztet is meg húst... és egy másik fazekat is! Ledolgozom az árát!

Szeme lázasan csillog. Felesége mindkét karjával átfogja, hogy el ne dőljön.

— Takarót is! — teszi hozzá bágyadt hangon. — Meg fejszét.

Reyes sebesen jegyezget, fel se pillant. Hirtelen megkérdi:

— S a feleséged?

Közben az asszonyra néz. Az még jobban Benitóhoz simul, s még szorosabban átöleli.

— Maradjon itt . . . — mormolja Benito.

Reyes nehézkesen feláll. Odanyújtja Benitónak a tollat, s elébe tolja a füzetet.

— Tégy alája egy keresztet — mondja.

Egyesével, rajokban vagy egy-egy „intéző" parancsnoksága alatt nagyobb csapatokban vonultak végig az erdőn. Kunyhóikat a folyóparton vagy a kaucsukfákat rejtegető hatalmas mocsarak mentén építették fel. Hónapokig táboroztak ugyanazon a helyen, s hajnaltól alkonyatig végezték egyfolytában pusztító munkájukat. Ahelyett, hogy a fákat a törvény előírása szerint kíméletesen, a bevágások közt hézagokat hagyva csapolták volna meg, hogy néhány évig még eléljenek, s közben állandóan tejeljenek, az egész törzsről lenyúzták késükkel a sima, szürke kérget, hogy a lehető legrövidebb idő alatt teljesen „megfejhessék" a fákat. S a fák csakhamar lombjukat vesztették, kiszáradtak, ellepték őket a kúszónövények, s szétmálltak. Mihelyt egy-egy erdőt learattak, az intéző tovább vonult a csapattal, egy másik helyen ütött tábort, s ott újból nekilátott a pusztításnak.

Ezeket az embereket — akik lépten-nyomon haldokló fákat hagytak maguk után — kaucsuk-kalózoknak nevezték.

4

A tábor a folyó egyik kanyarulatában fekszik.

Közvetlenül a sötétség beállta előtt hallotta meg Benito a kutyák dühös ugatását. Gyors evezőcsapásokkal a partnak irányította a csónakot. Mikor kiszállt belőle, alig bírta mozgatni a térdét, olyan merev volt az egésznapi üléstől. A csónakot kihúzta a part sárga fövenyére, kivette belőle batyuba kötött kevéske cókmókját, s elindult a kunyhók felé.

Mikor Feiro, a felügyelő megpillantotta, megállt, fürkészve végigmérte, néhány mogorva kérdést intézett hozzá, aztán bevitte az intéző kunyhójába. Az intéző beírta Benito nevét egy mocskos

könyvbe, s megtudakolta, hogy csónakon érkezett-e. Benitónak le kellett adnia cserjevágó kését és a fejszét. Csak akadályoznák munka közben, jelentette ki az intéző. Majd megőrzik neki.

Végül megbízta Feirót, jelöljön ki szállást Benitónak.

A felügyelő, akinek görbe lábai szinte alig bírták cipelni hatalmas, zömök testét, bevitte Benitót az egyik kunyhóba. Mikor a felügyelő belépett, a kunyhó lakói elnémultak.

— Újonc! — vetette oda nekik Feiro.

Körülpillantott a kunyhóban, aztán eltávozott.

S Benito ott áll a köréjegyűlt emberek gyűrűjében.

— Na, te is beugrottál neki?

— Remekül élünk ám itt! Akár a paradicsomban! Vékaszámra keresed a pénzt, amigo!*

— Hát csónakot kaptál-e ajándékba tőle?

Benito zavartan kérdi:

— Miről beszéltek? Mit akartok tőlem?

Harsány nevetésbe törnek ki. Egy hórihorgas fickó, akinek csupa ragya az arca, kiköp, és megállapítja:

— Mindig talál valakit, aki bedől neki.

— Reyes?

— Hát ki más? Mindnyájunkat megajándékozott egy-egy csónakkal!

— Én csak kölcsönbe kaptam tőle — mondja Benito. — Le is adtam az intézőnek.

A ragyás végigméri.

— S tudod, mi lesz vele? A coronel** visszaküldi Santa Clarába. Aztán holnap felírja az adósságlistádra.

— A coronel? Ki az?

— López. Az intéző.

— Az adósságlistámra?

— Minden odakerül! Az egyik kunyhóban pálinkát árulnak a felügyelők. Ha megkívánod, bemehetsz és ihatsz egy-két pohárral. Vagy ahánnyal akarsz! De nem is kell eggyel se innod, akkor is felszámítják, mert mindenkinek át kell vennie napi fél flaskót.

* Barátom. — *Szerk.*
** Ezredes. — *Szerk.*

Ha nem veszed át, a felügyelők isszák meg a te számládra. Okosabb hát, ha elhozod, és magad iszod meg... Nőket is kaphatsz. Akár minden éjszaka velük hálhatsz! Hitelbe csinálod, s a coronel szépen felírja. Mert minél több adósságod van, annál tovább kell ittmaradnod és dolgoznod. S minél tovább maradsz és minél tovább dolgozol, annál több lesz az adósságod.

— Adósságom? Nekem?

— Meglátod, milyen szépen beletörődsz majd te is! Mindnyájan beletörődünk. Néha egy-egy megpróbál meglépni, de rendszerint lelövik, aztán a felügyelők bedobják a folyóba.

— Pofa be! — szól közbe valaki.

Benito hirtelen kirohan a kunyhóból, keresztülvág a sötétbeborult tisztáson, végigszalad a többi épület mellett, s beront az intéző kunyhójába.

López félresimítja homlokba lógó fekete haját.

— A csónak? Persze hogy el van intézve — feleli Benito kérdésére.

— Úgye, nem kerül a számlámra, señor?

Mivel Benitónak sehogy se akaródzik távozni, az intéző feláll, és dühösen kérdi:

— Mi kell még?...

A kunyhóban egyetlen szál gyertya fényénél gubbasztanak az emberek. A ragyás Benito elé lép, ő azonban elfordul, fogja a batyúját, leteríti a földre a takaróját, és szótlanul lefekszik.

Eszébe jut Sara, eszébe jut, milyen fénytelen volt a tekintete a búcsúzásnál, s hogy még a kézszorítását is alig viszonozta. Eszébe jut Samon Reyes. Aztán azt mondja magában:

— Munkám van! Munkám van! Csak azért is lesz pénzem!

5

Reggel kivonulnak a fészer elé, ahol az élelmet osztja ki az egyik felügyelő. Valamennyi kunyhóból emberek bújnak elő, sovány, láztól legyöngült, elvadult külsejű férfiak, mocskos testükön rongyos ruhában; abban dolgoznak napközben az erdőn, s abban

alszanak éjszaka a kunyhóban. Szótlanul sorakoznak egymás mögé, s míg várják, hogy rájuk kerüljön a sor, maguk elé bámulnak, vagy sötéten pillantgatnak a közelben álldogáló három felügyelő felé. A felügyelők puskával a kezükben, nyugodtan és egykedvűen mustrálgatják az embereket.

Mindenki három darab száraz kukoricamálét meg egy darab húst kap. A legtöbben mindjárt mohón fel is falják az egészet, noha tudják, hogy aznap már nem kapnak egyebet. A fészer mellett forralt folyóvízzel telt hatalmas vaskondér áll. Az emberek köréje tódulnak, s kéregpoharakkal merítenek a langymeleg, ízetlen folyadékból.

Közben még több munkafelügyelő kerül elő. Hatos csoportokba osztják az embereket, s mindegyik csoport egy-egy felügyelő vezetésével vonul a másik fészerhez, ahol a szerszámokat adják ki. Üten egy-egy kurta, éles kést kapnak, a hatodiknak egy csomó bádogdobozzal kell megrakodnia. Aztán egyik felügyelő a másik után vonul el csoportjával az erdőbe.

Benito közvetlenül Feiro mögött lépked a szűk ösvényen, amelyet a kaucsukgyűjtők tapostak a bozótba. Feiro övén kurta szíjkorbács fityeg. Sűrűn hátranézeget, sürgeti embereit, hogy szedjék gyorsabban a lábukat. Ilyenkor kivicsorítja nagy, sárga fogait, s Benito, aki többször is a felügyelő arcába pillant, észreveszi, hogy Feiro rosszkedvű.

Ott, ahol az ösvény véget ér, sárgavirágos kaucsukfák állnak. Az emberek négykézláb furakodnak keresztül a bozóton, s nekilátnak a munkának. Belevágnak a késsel a sima, világosszürke kéregbe, s hosszú csíkokat nyúznak le a törzsről. A ragyás, aki szintén ebben a csoportban van, ledobja hátáról az összekötözött bádogdobozokat, leoldja róluk a háncskötelet, aztán hol az egyik, hol a másik ember után kúszik egy-egy dobozzal a kezében. A dobozok peremére zsineg van kötve. Mikor valamelyik társa végzett egy fatörzzsel, a ragyás odaköti a dobozt a kéregbe hasított csatorna alá, amelyből már bugyognak is elő az első nyúlós, fehéres cseppek.

Feiro a bokrok közt álldogál az ösvényen, morog, káromkodik, s sűrű, büdös füstfelhőket ereget a pipájából. Figyeli maga körül

az ágak recsegését-ropogását, a falevelek zörrenését, időnként föl s alá járkál, majd kiveszi foga közül a kurta, összeharapdált pipát, s a ragyás nyomában behatol a sűrűbe, hogy szemügyre vegye valamelyik „csapoló" munkáját.

A bevágást embermagasságban kell kezdeni a fa törzsén, s onnan csavarmenetben folytatni lefelé, egészen a talajig. A kérget egyetlen hosszú csíkban kell lehántani. Ha a keskeny csatorna alsó pereme nincs elég mélyen és élesen bevágva a fatörzsbe, a kaucsuktej átfolyik rajta, s lecsurog a földre.

Benito nagy sovány kezeivel keményen markolja a kést. Patakokban csorog róla a veríték, az arca ragad, a szeme ég. A kés már többször is félrecsúszott, mikor élével a kéreghez illesztette. Lába alatt mocsaras a talaj. Minden lépés nagy erőfeszítésébe kerül, mert mindannyiszor újra meg újra ki kell rángatnia cipője talpát a bűzös, fekete iszapból. Arról már rég lemondott, hogy a lombok közt zümmögő moszkitók után csapkodjon, amelyek minduntalan rátelepszenek a nyakára, arcára, karjaira és tarkójára, sőt még övig kigombolt inge alá is bebújnak.

Déltájban visszakúsznak az emberek az ösvényre, s kimerülten roskadnak le a keményre taposott gallyakra. Sokáig csak kapkodó lélegzésük s az egyikükből feltörő hangos zihálás hallatszik. Ez az ember görcsösen összehúzózkodva fekszik az oldalán, s meg se moccan. Benito csodálkozik, hogy a többiek rá se hederítenek. Lassan feltápászkodik, s odalép hozzá. A beteg azonban elfordítja arcát, s még jobban összehúzza magát.

— Segíthetek rajtad? — kérdi tőle Benito.

Nem felel.

Benito megpróbálja a beteg feje alá csúsztatni a karját, de csakhamar felfedezi, hogy ezzel nem segít rajta. Belátja, hogy itt és most egyikük sem tud segíteni ezen az emberen, s hirtelen megérti, miért fekszenek körülötte nyugodtan a többiek.

Mikor Feiro jelt ad a munka folytatására, ez az ember nem áll fel. A felügyelő vállánál fogva megragadja, és a hátára fordítja.

— Malária — mondja a sárga, mereven rászegeződő szemek láttán.

Néhány óra múlva újból lehanyatlik két markoló kezük. Kiegyenesednek, fölemelik a fejüket. Mindnyájan egy irányba tekintve fülelnek a távoli lövésekre, amelyek tompán, de azért tisztán kivehetően hallatszanak idáig. Fejük fölött elnémul a sárga csőrű papagájok ricsaja. Néhány nyeszlett barna majom sietve kúszik magasabbra az ágak közt. Feiro megáll az ösvényen, és káromkodik egyet. Aztán hallatszik, hogy becsörtet a sűrűbe, és szitkozódva közeledik. Erre az emberek — egyik a másik után — újból meggörbítik sajgó hátukat, merev ujjaikkal megmarkolják a kés nyelét, s tovább vagdossák a mély sebeket a fák sima, fényes kérgébe.

Még egy utolsó, gyenge pukkanás hallatszik a távolból, aztán ismét rikácsolni kezdenek a papagájok. Feiro visszabotorkál az ösvényre, a majmok lebukfenceznek a fák tetejéről, lekuporodnak a vastag alsó ágakra, majd nyomban felpattannak, eszeveszett ugrásokkal kergetőzni kezdenek, s megint letelepszenek.

Benito szemét fájdítja a zöld félhomály. Már nem is érzi arcán és karjain a tövisek karmolását. Torka valósággal kiaszott. Nyelve forrón és szárazan nyúlik el szájában, gégéje úgy ég, mint egy nyílt seb. S miközben gépiesen vagdossa egyik rovátkát a másik után, s tépi le egyik darab kérget a másik után, és ujjain végigcsorog a fa ragadós, fehér vére, elképzeli, hogy víz van előtte... víz... egy egész pohár... egész vödör... egész tenger friss, hűvös, tiszta víz!

Ismét lövések csattannak, előbb csak egyesével, szabálytalan időközökben, aztán sorozatosan, gyors egymásutánban. Ezúttal közelebbről hallatszanak, a folyó felől, s mintha néhány másodpercre megállnának a forró levegőben.

A tábor irányából éles, hosszan elnyújtott füttyszó hasítja keresztül a lövöldözés zaját: jeladás a felügyelőknek, hogy fejezzék be a munkát, s térjenek vissza embereikkel a kunyhókhoz!

Feiro, aki néhány méterre eltávolodott az ösvényen, ordítozva rohan visszafelé:

— Abbahagyni! Abbahagyni! Süketek vagytok?

Támolyogva gázolnak keresztül a bokrokon. Felemelik a földről bajtársukat, akit ledöntött a lázroham, s cipelik magukkal a tábor felé. Meg vannak lepődve: a coronel rendszerint csak olyankor szokta visszarendelni őket, mikor már majdnem besötétedett, s néhányan el is ájultak a szomjúságtól.

Feiro a szerszámos-fészerhez vezeti őket, ahol esténként, az erdőből visszatérve, le kell adniuk a késeket.

Aztán ott állnak egy darabig a fészer előtt, közel a folyóparthoz. Hallgatják a lármát, a kiáltozást, s észreveszik, hogy a folyón hat nagy csónak közeledik. Elöl mindegyikben egy-egy felügyelő, puskával a térdén, s közte és a csónak hátsó részében ülő két fehér közt apró, barnabőrű alakok kuporognak mozdulatlanul, nyakuknál fogva egymáshoz kötözve. Kezüket is hátrakötötték, lábukat is összebéklyózták háncskötéllel. Látják a foglyok ijedt arcát, csontos vállukra lógó sima, fekete hajukat. Észreveszik, hogy az egyik csónakban egy merev, görcsösen összehúzódott holttest hever. Megtudják, hogy reggel egy csapat felügyelő csónakba szállt, és megrohant egy közeli indián falut. Fiatal, erős férfiakat fogdostak össze kényszermunkára. Mikor már visszafelé evezték, a parti bozótból mérgezett nyíllal lelőtték az egyik felügyelőt. A csónakokat sokáig üldözték az indiánok, s coronel López azért hívta vissza valamennyi munkását a szokottnál korábban, mert attól félt, hogy őket is megtámadják az erdőben. Aztán még azt is végignézik, hogyan kötnek ki a csónakok, hogyan fektetik a felügyelők halott bajtársukat a part sárga fövenyére, s hogyan ráncigálják ki a csónakokból a foglyokat. De furcsa mód egyikükre sem tesz semmi hatást a látvány. Az összekötözött foglyokra is csak futó pillantást vetnek. Tülekedve adják le szerszámaikat, aztán támolyogva, botladozva igyekszenek az élelmiszerraktár felé, ahol valósággal kitépik a felügyelő kezéből a kéregpoharakat, hogy minél előbb telemeríthessék a vaskondérból a mocskos forralt vízzel, és ihassanak... végre ihassanak!

Egyikük görcsösen öklendezve kihányja magából az alighogy lenyelt, langymeleg vizet, aztán megfordul és elvágódik.

Két társa elcipeli.

Míg a felügyelő kiosztja a pálinkás flaskókat, az indiánokat be-

terelik az egyik kunyhóba. Nehéz gerendaajtót csapnak rájuk, s kívülről bereteszelik. Az indiánok nem jajveszékelnek, nem verik öklükkel az ajtót. Még csak feszegetni se próbálják.

Benito másnap reggel megfigyeli őket, miközben a ragyással a szerszámos-fészer előtt várakozik. Egy ember kinyitja a nehéz gerendaajtót. Kétoldalt felügyelők állnak, korbáccsal a kezükben. Az indiánokat kiráncigálják a kunyhóból, kezükbe nyomnak egy-egy pohár vizet meg egy kukoricamálét, aztán az erdőbe hajtják őket, akár egy csorda gyámoltalan, izmos igavonó barmot. Az indiánok némán, lehorgasztott fővel, a nyakuknál fogva hármasával egymáshoz béklyózva vonulnak át a tisztáson.

Nincs könny a szemükben.

A brazíliai Amazonas állam egyik statisztikai kimutatása szerint itt az 1880 és 1885 közt begyűjtött vadkaucsuk minden tonnája nyolc indián életébe került. Azoknak az embertelen módszereknek következtében, amelyekkel a bennszülötteket a nehéz és egészségtelen munkára kényszerítették, egyes területeken az indiánok teljesen kipusztultak. Ugyanakkor Brazíliában soha nem is gondoltak rá, hogy kaucsukültetvényeket létesítsenek, vagy saját hazájában dolgozzák fel a kaucsukot, mert hiszen a munkaerő még a nyersanyag kitermeléséhez sem volt elég. A pompásnak ígérkező nyereség csábítására ugyan jöttek bevándorlók is a világ minden tájáról, csakhogy a végén ők is visszariadtak a halálthozó erdőtől.

„Pará államot néhány évtizeden belül háromszor is elnéptelenítette a kaucsuk" — jegyezte fel egy Buenos Aires-i közgazdász a XIX. század vége felé. — „Az indiánok is, akiket kényszerrel hajtottak munkára, meg a félvér, fekete és fehér kaucsukgyűjtők is, akiket megtévesztéssel vettek rá, tizezrével hullottak el az erdőben: belepusztultak a maláriába, a szomjazásba, a kígyók marásába, az ezerféle pokoli betegségbe és — a korbácsütésekbe."

Csak úgy emlegetik, hogy „az ördög". „A Fekete Folyó ördöge".

Ez a név gyakran elhangzik a kunyhóban, különösen esténként, mikor egyetlen szál gyertyájuk homályos fényénél egymás mellett kuporogva, a pálinkás flaskókkal a kezük ügyében, az italtól és a dühtől izzó arccal arról szoktak beszélgetni, hogyan csapta be és forgatta ki mindnyájukat, milyen hallatlan szélhámosságokat talált fel nekik nyájasan mosolyogva, s ők hogy dőltek be egytől egyig a mosolyának és az ígéreteinek.

Mindegyikük régóta ismeri már társai históriáját, de azért újra meg újra elmesélik egymásnak, hogy kerültek ide.

— Peru!... Az igen!... Az ám az istenáldotta ország! Eszem ágában sem volt soha eljönni Peruból! De mit csinálhat az ember, ha csal a partnere? Még láttam is, ahogy kihúzta a lapot a kabátujjából az a disznó! Szent Jakabra mondom, hogy Peru a legrendesebb ország a földön, de hát az ilyen gazembernek késsel szokás ellátni a baját... S aztán már mit csinálhat az ember, ha a sarkában a rendőrség? Esküszöm, hogy nem akartam agyonszúrni azt a disznót, és a végén még örülhettem, hogy sikerült kicsúsznom az én drága Perumból! Hogy miért kellett pont Santa Clarába jönnöm, esküszöm a Szűzanyára, hogy magam se tudom! Ott aztán annak rendje és módja szerint keze közé kaparintott az az ördög! Hisz tudjátok, hogy csinálja. Fene ravasz módszere van! Pénz, meg gyors meggazdagodás... egy kevéske kaucsuk... Szűzanyám! Ki nem szeretne gazdag lenni?

— Engem meg leitatott! Előbb csak egy pohár, aztán még egy... aztán a többi! Másnap reggel pedig az orrom alá dugta a szerződést, amit részegen aláírtam!

— S még akkor is vállaltad?

— Mondom, hogy aláírtam már! S persze, hogy még akkor is vállaltam! Azt hittem, becsületesen gondolja!

— Elém meg egyszerűen csak odatolta azt az irkafirkát, és azt mondta, hogy puszta formaság az egész. Én meg odarajzoltam alá a keresztet. Hogy tulajdonképpen mit is akart tőlem, arra csak később jöttem rá, mikor az elszámolásra került a sor!

— De akkor aztán megadtad neki a magáét?

— Meg én! Két felügyelőt kellett segítségül hívnia, azok hurcoltak aztán ide...

— Kezes kutyái vannak!

— Meg is haraptam az egyiket! Még most is a nyakam közé sóz érte a korbáccsal minden másodnap!

— Feiro?

— Egyre próbálok másik csoportba kerülni. De az a kurafi mindig visszaszerez magának!

— S milyen jóban van a pénzeszsákkal!

— Na hallod! Külön jutalmat kap tőle minden egyes ráadásul szállított rakományért!

A ragyás Benitóra néz, és megkérdi:

— Hát te tulajdonképpen miért jöttél ide?

Benito nagyot húz a flaskóból. Az alkohol égeti a torkát, felmelegíti a gyomrát és elaltatja az éhségét. Megbizsergeti a vérét. A fejébe száll, s előzi onnan az erdőben töltött forró, gyötrelmes nap emlékét.

Benito egy darabig maga elé bámul, mintha össze kellene szednie a gondolatait. Aztán, rekedten, akadozó nyelvvel, sűrű kortyolgatások közben beszéli el társainak a történetét. A végén előrenyújtja a két öklét, s felkiált:

— A kezem közt volt! Itt ni, a két markomban! De nem bírtam erővel, lázam volt! Kénytelen voltam elengedni a nyakát, aztán...

Hirtelen leejti a karjait, és körülnéz. Társai izgatottan kiabálnak összevissza:

— Nem kellett volna eleresztened!

— Meg kellett volna taposnod! Össze kellett volna verned!

A perui azt kérdi:

— Szeretnél megint kunyhót építeni magadnak? Itt ugyan nem keresed meg az árát! Egy lyukas reist sem!

— A csónak miatt gondolod, ugye? — mosolyog Benito. — Azt már elintéztem a coronellel. — S felemeli a hangját: — Két kecskét is veszek megint, meg tyúkokat is! Jó dolga lesz majd Sarának!

— Csak aztán nehogy csalódás érjen!
— Nem ereszt az el innen senkit!
— Ördög az! Ajaj, valóságos ördög!

A flaskó kiürült. Benito ügyetlen mozdulattal feldönti. Lassan feltápászkodik, odabotorkál a falhoz, s leveti magát a falevelekből és száraz mohából vetett fekhelyre. Magára húzza a takarót, és pislogva, üveges szemekkel pillant társai felé. Már csak homályosan érzékeli mozdulataikat és indulatos szavaikat.

A feje duruzsolva zúg.

8

Az eső naponta kétszer esik, egyszer reggel és egyszer délután. Hevesen, minden átmenet nélkül kezd zuhogni, vakító villámlások és éktelen mennydörgés kíséretében. A kaucsukgyűjtők a sűrű lombkorona alá húzódnak, mégis bőrig áznak. A leszakadó víztömeg pillanatok alatt mélyen feláztatja az őserdő talaját, tócsák, tajtékzó patakok keletkeznek, s a felhevült emberi testek átmenetileg felüdülnek egy kissé. Egy fél óra múlva rendszerint éppoly hirtelen áll el az eső, mint ahogy megeredt. A lehűlt levegő percek alatt újból felmelegszik. A talajból és az ázott levelekből áradó átható illatot csakhamar elnyomja a rothadás bűze. A nap tüzétől átmelegedő erdőből fehér gőzgomolyagok szállnak fel, s megállnak a levegőben. Elszorul tőle a tüdő, s penészedni kezd a ruha. Azonnal előkerülnek a moszkitók is, s a vérszomjtól tombolva, nyílsebesen csapnak le. Az emberek egy darabig csapkodnak maguk körül, de aztán csakhamar elbágyadnak, megint patakokban folyik róluk a verejték, s a torkuk ismét égni kezd.

Néha éjszaka is kitör a zivatar. Ilyenkor azonban másnap reggel többnyire elmarad, s az emberek lázas ingerültséggel várják a délutánt, a megváltó esőt.

Benito egy hét óta az egyik begyűjtő-csoportban dolgozik. A mocsaras erdőt átszelő ösvényeken sorra végigjárja néhány társával a megmetszett fatörzseket, s leoldozza róluk a bádogdobozokat, amelyekben sárgás masszává alvadt a kaucsuktej. Egy csomó fa már nem vérzik. Bevágásaikban megkeményedett a kiszivárgó

nedv, s a fák sebei behegedtek. A begyűjtők a nehéz dobozokat egy tisztásra hordják össze, onnan egy másik csoport a táborba szállítja őket. Ez könnyű munkának számít, s csak a gyengélkedőket bízzák meg vele. Benitónak az utóbbi napokban két ízben is lázrohama volt, ezért osztotta be Feiro erre a munkára. Örül, hogy egy kis időre megszabadult a gyilkos csapolástól, s csakhamar észreveszi, hogy társai közül, akikkel együtt „aratja" a kaucsukot, néhányan gyengébbnek tettetik magukat, mint amilyenek, csakhogy minél tovább maradhassanak ebben az elviselhető beosztásban. Jóllehet a begyűjtést rosszabbul fizetik, mint a csapolást, egyikük sem vágyik rá, hogy reggeltől alkonyatig a gyilkos hőségben, a szúnyogoktól körülrajzva — amelyek ellen még védekezni se tud —, bokáig a fekete iszapban állva nyomkodja a metszőkést a sima fakéregbe, olyan pénzért, amelyet nem is kap kézhez.

Csak két hónapja ütöttek tábort ezen a helyen. A környéken található kaucsukfáknak még kétharmadát sem csapolták meg. A „megfejt" fákat meg kellene jelölniük, s aztán békén hagyniuk. A bevágásokat, mielőtt még megalvadna bennük a kiszivárgó nedv, be kellene tapasztaniuk agyaggal, hogy a fák újból erőre kaphassanak, s egy év múlva megint tejelhessenek. López, akit a felügyelők és a Brazíliába való munkások coronelnek neveznek, megmetszeti a még érintetlen fákat. A megfejt fák bevágásait azonban nem tapasztatja be. Hagyja, hogy szivárogjon csak tovább belőlük a nedv, a nedvet begyűjteti, sőt, azokat a törzseket is, amelyeken a bevágások maguktól behegedtek, mind újból megcsapoltatja. Így aztán az utolsó cseppig kicsurog a fákból az élet nedve. Leveleik elfonnyadnak, eleinte egyenként, aztán már tömegesen hullanak le az ágakról; a nedvüket vesztett törzsek a hőségben kiszáradnak és meggörbülnek. A gyökerek nem képesek elég gyorsan friss vérrel teleszivattyúzni a fa kiürült ereit. A fák elvesztik életerejüket és elcsenevészesednek.

Ez a kép tárul Benito elé mindennap, valahányszor végigjárja társaival a bozótba taposott ösvényeket, hogy leoldozza a fák törzséről a bádogdobozokat, amelyek már meg sem teltek egy éjszaka alatt.

Rápillant a szürke, elvérzett fatetemekre, aztán megy tovább, lépésről lépésre, s közben a saját ereiben gyötrelmesen lüktet a vér.

9

Egy este úgy érzi, hogy már nem bírja tovább. Otthagyja társait, és elmegy a tisztás szélén álló, a többitől kissé félreeső nagy kunyhóba. Itt laknak a leányok, akiknek szolgálatait nem kell azonnal megfizetniük a férfiaknak; a coronel ezt is felírja az egyéb napi kiadások, a pálinka, a ruha és az étel ára mellé az adósságlistára. A leányokra egy hatalmas, dagadt fickó ügyel fel. Ő gondoskodik róla, hogy az idelátogató férfiak közül senki se tagadhassa le később fizetési kötelezettségét. Papírral és ceruzával a kezében fogadja a látogatókat, felírja a nevüket, s aztán megérdeklődi, óhajt-e a „señor" egy kis likőrt fogyasztani a „muchachájával"* — egész raktárra valót tárolnak belőle a kunyhóban —, vagy akar-e dohányt, cigarettát — ó, príma minőségű cigarettái vannak! Benito kér egy marék cigarettát, s gyufát is meg likőrt. A dagadt végigvezeti egy szűk folyosón, s beviszi az egyik „szobába".

A szobában egy leány ül a függőágyban. Előbb Benitóra néz, aztán a dagadtra, lassan feláll, s közelebb lép.

— Carmela vagyok — mondja.

Benito jól megnézi a vastagon bepúderezett arcot. Nem tudja megállapítani, hogy huszonöt esztendős-e vagy harmincöt a leány. A szája szögletéből két éles barázda húzódik lefelé, halántékán azonban finom, feszes a bőr, a haja dús és fekete.

A leány türelmetlen mozdulatot tesz a fejével.

— Légy kedves a señorhoz — mondja a dagadt. — Cigarettát vett neked, meg egy egész üveg likőrt.

— Na és? — szeme dacosan villan. — Aludni akkor sem fog hagyni! Egyikőtök se hagyja aludni az embert!

A dagadt dühös arcot vág.

* Kedvesével. — *Szerk.*

— Légy kedves, te kis boszorkány! — ismétli halkan. — Mert különben . . . tudod!

Aztán megfordul és kimegy a szobából.

Benito megszólal:

— Alhatsz, Carmela. Ha fáradt vagy . . .

A lánynak nagyon kicsi keblei vannak és sötét színű, mereven kidudorodó mellbimbói. Benito akkor veszi ezt észre, mikor a leány hirtelen előrehajol és odadugja arcát az övéhez, s közben szétnyílik az övvel csak lazán összefogott köntöse.

— Talán nem vagyok elég jó neked?

Benito meglepődve pillant a leány hirtelen lángot vető szemébe.

— De. Akkor hát mulassunk — mondja, s odalép a sarokban álló fa-kofferhez, amely nyilván asztalul is szolgál.

A leány máris ott ül mellette. Benito elébe tartja az üveget. A leány egy darabig mereven néz az arcába, aztán a nyaka köré fonja a karját.

— Jó vagy — mondja.

— Igyál csak!

A leány még szorosabban hozzásimul.

— Néha olyan rémes. Mikor egyszerre hárman-négyen jönnek . . . Szűzmáriám! Mi mindent nem kívánnak! . . . Te másfajta vagy. Te egyedül jöttél.

Benito tekintete a leány nyakára siklik: sima, szinte teljesen fehér, sejteni lehet, milyen meleg.

— S nappal! — folytatja a leány. — Nappal se tudok aludni. Olyankor ez a szörnyeteg jön . . . Ferdo . . .

— A dagadt? — kérdi önkéntelenül Benito.

Érzi, hogy borzongás fut végig a leány testén.

— Gyűlöl . . . Ó! És én . . . én hogy gyűlölöm ezt a szörnyeteget! Kínoz! És még jajgatnom sem szabad . . . De ma — teszi hozzá élénken —, ma itt vagy te, muchacho! Ugye, te hagyod, hogy kiáltsak, ha fájdalmat okozol?

— Igyál már végre!

Léptek hangzanak fel az ajtó előtt a folyosón. Továbbmennek, kinyílik egy ajtó, aztán a szomszéd szobából, a vékony bambuszfalon áthallatszik a dagadt hangja:

— Két vendéget kaptál, galambom! Légy jókedvű, a señorok hoztak ám neked valamit.

— Likőrt? — kérdi egy vékony, álmos hang.

— Két egész üveggel! Nem mozognál kicsit fürgébben?

Hangos ásítás következik, utána valami neszezés. S megint megszólal a vékony női hang, most már élesen, elnyújtva:

— Juanita vagyok!

— Beszoptál, nyanya? A señorok azt akarják, hogy udvariasan szolgálják ki őket! Mozgás! Csak ne takard el magad!

Részeg vihogás hallatszik.

— Hé, fiúk! Akartok egy kis nyavalyát kapni tőlem? Maláriám is van meg...

Káromkodás hallatszik. Aztán megint a dagadt hangja:

— Egy szó se igaz belőle, amigos! Leitta magát! Nem kell vele sokat teketóriázni!

Az ajtó becsapódik. A folyosón távolodó léptek hallatszanak.

Puha kéz simul Benito álla alá.

— Ne törődj velük — mondja a leány.

Már kezében az üveg, s tágra nyílt szemmel nézi Benitót.

— Juanita régebben van itt, mint én, nemsokára meg fog halni. Már kiütéses az arca... Az enyémen még nincs kiütés. Minden este eljöhetsz hozzám, muchacho.

Ajkához emeli az üveget. Mélyen hátrahajtja a fejét, s ivás közben a szeme sarkából Benitóra pillant. Aztán visszaadja neki az üveget, hirtelen felcsillan a szeme, s a kofferre mutat:

— Ott van benne a másik ruhám. Akár egy hercegnő is viselhetné. Akarod, hogy felvegyem? — s reménykedve mosolyog.

Benito tétovázik.

— Mesélj magadról — mondja végül. — Itt a táborban... mindig egyedül van az ember. Nincs senki, akivel jóban lehetnék.

— Csak én? — kérdi a leány. Benito észreveszi, hogy hirtelen dühbe gurul. Az orrcimpái remegnek, miközben kiabálva, kapkodó szavakkal folytatja: — Még hogy meséljek! Mit meséljek? Talán azt meséljem el, hogy vásároltak meg Manausban? No hiszen, lenne mit hallgatnod!

— Meséld csak el — mondja Benito.

A leány tovább kiabál:

— Hát minek jöttél ide?

Benito próbálja megnyugtatni. A leány ellöki magától.

— Talán azt hiszed, van itt jobb nő nálam?

Benito ismét odatartja elébe az üveget. A leány rá se hederít. Mikor cigarettával kínálja, ellöki a kezét.

— Ki akarsz nevetni!

— Nem — mondja Benito. — Nekem sincs valami jó dolgom. Elhiszed, hogy hetek óta most szívom az első cigarettát?

— Adj egyet!

Benito gyufát gyújt.

— Mit csináljon az ember? — mondja közben. — Valamikor jobb dolgom volt. Kecskéim voltak, meg kunyhóm. Most örülök, ha valakivel elbeszélgethetek.

A leány mohón szippant néhányat a cigarettából.

— Na! — mondja aztán, még mindig ingerülten. — Mit akarsz hallani?

— Például azt, hogy miért vagy itt.

A leány megcsóválja a fejét.

— Örömed telik talán benne?

Nyersen felkacag:

— Veletek? Hisz' nektek magatoknak sincs egy fillér sem a zsebetekben!... López ad enni, meg takarót is, meg két ruhát... És elveszi érte a keresetünket. Egy vas nem sok, annyi hasznunk sincs az egészből! Még hogy örömünk telik benne... Ha legalább gavallérok lennétek!

Megvető pillantást vet Benitóra, s pattint egyet az ujjával. Benito nyugodtan kérdi:

— Manausban talán voltak gavallérjaid?

— Minden ujjamra egy! — feleli a leány. — S nem szaladgáltak olyan rongyosan, mint ti.

— Miért nem maradtál hát ott?

— Jobb szeretted volna, mi? Én is! Nem kellett volna elmennem azzal a fickóval, azzal a kopasz kövérrel! Pezsgőt rendelt, s közben folyton a nagy városról mesélt.

— Rióról?

— Arról hát. Azt akarta, hogy menjek oda vele, de nem volt hozzá semmi kedvem. Erre kivett a zsebéből egy köteg bankót: száz milreis volt. Ezt azonnal megkapnám, mondta, s jó dolgom lenne... *Cielo!** Csak ne lettem volna olyan ostoba, s ne mentem volna fel vele a hajóra! Már volt ott egy pár nő. Az egyiket ismertem, az Anitát. Az-derék lány volt. Csinosabb, mint én, s néhány férfit már elkaparintott az orrom elől. De gyakran adott pénzt, csak úgy ajándékba, ha nem volt egy vasam sem. Még két férfi volt a hajón a kövérrel, ezek aztán leitattak bennünket. Mire fölébredtünk, a hajó már lefelé úszott a folyón, és a száz milreisem nem volt sehol. Észrevettük, hogy nem is Rió felé megyünk, és sikoltozni kezdtünk. Erre bezártak bennünket, és csak Santa Clarában engedtek ki megint. A kövér mindegyikünkért jutalmat kapott Reyestől...

— Te is ismered Reyest?

— Hogy az micsoda disznó! Először az Anitával feküdt le, aztán velem, aztán a többivel is mind. A többieket aztán ideküldte. Anitának meg nekem a folyóparti kocsmába kellett mennünk.

Egy darabig hallgat.

— Három hónapig maradtam ott. Aztán összekarmoltam a pofáját annak az undorító alaknak, annak az Estavannak. Erre engem is ide hurcoltak. Szent szűzanyám! El se tudtam ilyesmit képzelni! Éhezés! Malária! Gyógyszer nincs! Ennivaló nincs! Alvás nincs! Cigaretta nincs! Estavannál legalább kaptunk húst, olykor még egy kis füstölnivalót is, s alhattunk, amíg vissza nem jöttek az emberek az erdőből. De itt? Azok közül, akik velem jöttek el Manausból, már csak egyetlenegy van életben!

— Az Anita?

— Ő még mindig ott van Estavannál. Ott jobb dolga van. Tovább fogja húzni, mint mi.

Benito megborzong.

— Nem hiszel nekem? — kérdi a leány, s rögtön ingerült lesz megint.

— De.

* Egek! — *Szerk.*

— Itt senki se marad életben nyolc hónapnál tovább! És én már két hónapja itt vagyok . . .

— Hagyd abba!

A leány egy oldalpillantást vet rá.

— A likőrt vizezik. Mindenki koszos, durva, közönséges! Te is az vagy!

A szomszéd szobából nyögés hallatszik. Majd jóval hangosabban megismétlődik. Aztán sikoltást hallani, s az egyik férfi hangját:

— Ereszd el!

Egy másik férfihang bosszúsan mondja:

— Ezért hoztuk a két üveg likőrt?

— Magunkkal visszük.

— Máris?

— Itt akarsz maradni? Ez már nem sokáig húzza. Igaz, hogy mindnyájan maláriásak vagyunk, de ennek a nőnek más baja is van.

— Na és? Melyikünknek nincs? Ez már nem sokat változtat a dolgon . . .

Aztán léptek hallatszanak, ajtónyikorgás, s megint nehézkes léptek, most már kinn a folyosón. A szomszéd szobából pedig a nő egyre halkuló nyögése.

— Rajta! Igyunk! — biztatja Benito a leányt. — Igyunk!

Az üveg remeg a kezében. Végül kénytelen letenni. Szeme kivörösödik, s akadozó nyelvvel dadogja:

— Most te igyál!

Miközben a leány iszik, Benito beszél:

— Felépítem a kunyhómat! És kecskéket is veszek! Nem vagyok hajlandó ingyen csinálni végig ezt az egészet!

— Honnan lesz rá pénzed?

— A coronelnél van az adósságlistám.

— Majd épp neked mutatja meg!

— Nahát — mondja Benito, újabb húzás után. — Hogy becsaptak titeket! Ha ilyesmit hall az ember . . .

A leány olyan heves mozdulatot tesz, hogy Benito kezéből kiesik az üveg.

— Te spion!

Benito értetlenül néz rá.

— Menj! — mondja a leány. — Nem kellesz!

Benito képtelen felfogni, miért haragszik. A leány egyre csak ezt ismételgeti:

— Menj! Menj!

Erre Benito feláll. Az ajtónál megáll.

— Carmela — mondja nehezen forgó nyelvvel. — Meg kell, hogy kérdezzem tőled... Hány éves vagy?

— Tizenhét! — üvölti a leány. — Csak faggass még tovább!

Benito végigtapogatózik a sötét folyosón, elhalad a dagadt mellett, aki csodálkozva szólítja meg, s megy tovább, ki az éjszakába, s átvág a tisztáson, a kunyhójuk felé.

— Tizenhét... — mondogatja magában gépiesen. — Tizenhét!

10

Benito aznap dolgozik először a „füstölőben", mikor Juanita megmerevült holttestét a folyóba dobja két felügyelő. A füstölő nagyobbfajta, erős gerendákból épült kunyhó, közvetlenül a folyó partján; rengeteg fatuskó és gally van felhalmozva előtte. Ebben a kunyhóban füstölik a kaucsukot, s az öreg, szüntelenül köhécselő Peret, akinek arca olyan, mintha megpácolta volna a füst, példátlan szakértelemmel végzi ezt a munkát. Keveset beszél, csak magában dörmög néha-néha, bosszúsan csóválgatja a fejét, s szürke szemével bizalmatlanul méregeti Benitót. Benito a nedves galylyakat cipeli be a kunyhóba, s ledobja az ajtó elé az agyagpadlóra. Közben néha kérdez valamit Perettől, az azonban mintha nem is hallaná. Benitónak csak annyit sikerül megtudnia tőle, hogy segítőtársa, akivel mostanáig együtt dolgozott, maláriás, vacogó fogakkal hever valamelyik kunyhóban, s nem bír talpraállni. Az öregnek szemmelláthatóan nem tetszik, hogy beosztották melléje Benitót. Zárkózott arckifejezéséből Benito megérzi, hogy szívesebben maradt volna egyedül. Vasgereblyével rendezik el a padlón a száraz fatuskókat, amelyeket Benito még reggel készített be.

Az égett fa csípős szaga és a levegőben szállongó tömérdek parányi hamuszemcse ingerli a torkukat. Peret sűrűn törölgeti a szemét, s szakadatlanul köhög. Sovány testét csak úgy rázza a köhögés, s arcát verejték borítja. Benito úgy figyeli, ahogy a beteget szokás, ha attól tart az ember, hogy mindjárt összeesik. Peret azonban nem esik össze. Az arcán csorog a könny, de fürgén dolgozik a gereblyével, s a fatuskók hamarosan szabályos négyszögbe rendezve hevernek a padlón. A négyszög és a kunyhó fala közt egy kis folyosót hagy szabadon. A fára egy réteg nedves gally kerül, aztán a kaucsukkal telt bádogdobozok, egyszerre sok száz doboz. Végül néhány helyen meggyújtják a fát, a gallyak gőzölögni, majd izzani kezdenek, sűrű, fojtó füst tölti meg a kunyhót, nekicsapódik a megfeketült gerendáknak, s kezd kiszivárogni a tetőbe vágott keskeny nyíláson. Benitónak meg az öregnek vigyázniuk kell, nehogy a fa túl erősen égjen a gallyak alatt, le kell lohasztaniuk, el kell fojtaniuk a hegyes lángnyelveket, meg kell forgatniuk a favillával az izzó, lassan elszenesedő gallyakat, s közben állandóan szítaniuk kell a gallyak alatt rejtőző tüzet, folytonosan újabb tuskókat rakva rá. Végül verejtékben úszva, megperzselt hajjal támolyognak ki a kunyhóból. Lekuporodnak az ajtó elé. Egy pillantást vetnek egymás kimerült arcába, aztán ismét belemerednek a forró füstbe.

Éjjel-nappal szemmel kell tartaniuk a tüzet, ki kell emelniük a villával a bádogdobozokat a füstből, s újakat kell a helyükbe állítaniuk, meg kell forgatniuk és vízzel kell locsolniuk a gallyakat, hogy erősebben füstöljenek, s újra meg újra fát kell rakniuk a tűzre. Felváltva alszanak, négy-négy órát. Nyugtalanul hánykolódnak a takarón, álmukban beszélnek és kiabálnak. Testüket és agyukat valósággal átitatta a tűz meg a maró füst. Benito azt álmodja, hogy lángnyelvek csapnak fel körülötte. Segítségért kiabál, s mikor társai felrázzák, teste úszik a verejtékben ... Csakhamar észreveszi, hogy Peret a pihenésre szánt idő egy részét arra használja fel, hogy meglátogassa korábbi segítőtársát az egyik kunyhóban, amely a füstölőtől feljebb fekszik. Mikor visszatér, mintha a szokottnál is lehangoltabb lenne. Rá se néz Benitóra, csak az ajkai mozognak hangtalanul; magában beszél. Benito

már régen megszokta az öreg makacs szótlanságát. Ő maga is hallgataggá vált. Miközben éjszakánként odakinn kuporog a füstölő ajtaja előtt, s a vörösen izzó, sűrű füstbe mered, hallja az erdőből a baglyok komor huhogását. Sara jár az eszében ilyenkor, Sara, aki még mindig Santa Clarában, a kereskedő házában várja őt. Meddig kell még itt maradnia, meddig kell még a tüzet őriznie, meddig kell még neki is várnia? Tehetetlen dühében behunyja a szemét, ha eszébe jutnak azok a percek, mikor csónakját ellökte a pallótól, s Samon Reyes nevetve kiáltotta utána, hogy ráér... Ráér! Miért jött ide? Pénzt akar keresni! Vissza akar térni Sarához! Fel akar evezni vele a folyón, vissza arra a vidékre, ahol a testvérei élnek, s kunyhót akar építeni! Azt akarja, hogy ne kelljen éhen halniuk! S felteszi magában, hogy: holnap! „Holnap elmegyek a coronelhez! Meg kell mutatnia a jegyzékemet! Meg kell mondania, mennyit kerestem eddig! S meddig kell még itt maradnom! Meddig kell még várnia Sarának!" S megjelenik előtte az asszony halvány, fáradt arca, az egész teste, válla alatt a folt, az ő éhes ajkainak a nyoma... Nem, nem teszi be a lábát még egyszer abba a kunyhóba, ahol szerelmet és halált lehet egyszerre vásárolni! Nem akar többé találkozni a dagadttal, nem akarja viszontlátni a szerencsétlen Carmelát! Sara!... Sarát akarja látni! S fennhangon újra meg újra elismételi:

— Holnap! Korán reggel!

Az éjszaka hosszú, s csupa fehéren izzó csillag az égbolt. Aztán elhalványulnak a csillagok.

Az erdő fölött szürkülni kezd. S Peret nem jön, hogy fölváltsa Benitót. Benitó pillái elnehezültek, tagjai megmerevedtek a kuporgástól. Végül feláll, belép a kormos ajtón, utánanéz a tűznek, egy idő múlva újból kijön a szabad levegőre, s fel-alá járkál, hogy el ne aludjon. Végre megpillantja az öreget, amint kilép a tisztás szélén álló kunyhóból, ahol előbbi segítőtársa fekszik lázbetegen. Görnyedten, megroggyant háttal, botorkálva közeledik. El akar menni Benito mellett. Benito megállítja. Hosszas kérdezősködés után megtudja, hogy Peret segítőtársa néhány órával ezelőtt meghalt. Az öreg leroskad egy kőre, s könnytelen zokogásban tör ki. Benito tanácstalanul áll mellette. Olyan fáradt, hogy képes lenne

lefeküdni a földre, s ott helyben elaludni. Végül ügyetlenül rá-teszi a kezét Peret vállára. Az öreg fölnéz. Benitót hirtelen sejtelem fogja el, s megkérdi:

— A fiad volt?

Az öreg igent int a fejével.

11

López, az intéző kinyitja a könyvet, s belenéz. Végighúzza ceruzáját a bejegyzések hosszú sora mellett. Némán számol, meg se mozdul az ajka. A számok mellé kis kereszteket biggyeszt, s újabb számokat ír a lap szélére. Végül fölnéz.

— Négy napig nem dolgoztál!

— Amikor beteg voltam — feleli Benito.

— De enni azért kaptál, s a mindennapi pálinkádat is megkaptad, ugye?

Ismét belenéz a könyvbe.

— Leánynál voltál. Likőrt és cigarettát vételeztél. — Továbblapoz. — S kétszáznyolcvan milreis adóssággal jöttél ide. Csinos kis összeg! Voltál csapoló és begyűjtő, tizennégy napja pedig a füstölőben dolgozol... — Kis szünetet tart. — A főnöktől kaptál egy csónakot.

— Azt leadtam.

— Mikor?

— Azonnal! Itt! A legelső napon!

— Lehet — feleli López. — Én azonban színét se láttam.

— Kinn hevert a parton!

— Aha! Bizonyos vagy benne, hogy jól láttad?

— Señor Feiro ott volt a közelben!

— Nagy kár — mondja López —, igazán nagy kár, hogy Feiro nincs itt. Megkérdezhetnénk tőle...

Benito szólni akar, de López egy mozdulattal elhallgattatja. Odateszi ujját az egyik bejegyzés alá.

— Itt áll vagy nem áll itt? — kérdi.

— Mennyi?

— Kétszázhatvan milreis. — Egy kis szünet után hozzáteszi: — Tartozás!

Benito nem kiabál. Elhagyja a szobát, s visszatér a kunyhóba, ahol várják a társai. Mikor belép, abbahagyják a beszélgetést. Mindnyájan ráfüggesztik a szemüket.

— No? — kérdi a ragyás.

A perui, akinek késelés miatt kellett megszöknie hazájából, egy flaskót tart Benito elé:

— A pálinkád. Vidd el reggelire!

Benito a gyertya fényénél megpillantja saját képmását, amely eltorzítva verődik vissza az üvegről. Kikapja az üveget a másik kezéből, s hirtelen az ajtó felé fordul. Éktelen csörömpölés, üvegszilánkok pattannak szerteszét. Társai hátrább húzódnak, s szótlanul néznek Benitóra, akinek vércsík fut végig a kezefején.

— Hagyjatok békén!

Fekhelyéhez lép, és leveti magát a száraz levelekre. Összeszorított fogakkal, mozdulatlanul, kimerülten, lehunyt szemmel fekszik, s heves szívdobogást érez. Így marad, míg el nem érkezik az ideje, hogy felváltsa az öreg Peretet a füstölő előtt.

Keresztülvág a tisztáson, mint eddig is mindennap. Lekuporodik a füsttől megfeketült ajtó elé, s belemered a sűrű, csípős füstbe. Aztán elmegy, felveszi az élelmét, visszatér társaihoz, majd megint otthagyja őket, hogy felváltsa Peretet, megforgatja a nedves galylyakat, a parázs fölé állítja a kaucsukkal telt bádogdobozokat, várakozik, alszik, sietve eszik, dolgozik — éppúgy, mint máskor. Látja társait, akik mind ugyanúgy élnek, mint ő, látja a takarójukon nyögő betegeket, s a malária áldozatait, akiket a folyóba dobnak. Látja az indiánokat, akiket korbáccsal hajszolnak a felügyelők, meg a többit, akiket most hurcolnak ide a folyón, egymáshoz kötözve. Mindent lát, éppúgy, mint eddig, hallja és érzi, mi történik körülötte és vele, s éppúgy eltöpreng a dolgok fölött, mint máskor.

De valami összetört benne.

S valami új van keletkezőben a helyén.

Mikor esténként egymás mellett ülnek a kunyhóban, már nem ő áll föl elsőnek, hogy lefeküdjön. Pedig most is érzi a tagjait meg-

bénító fáradtságot. Mégis közelebb húzódik társaihoz, akik összedugják a fejüket, s velük tárgyal halkan, fojtott hangon, velük sugdolódzik és káromkodik.

S velük együtt figyeli az ajtó előtt elhaladó felügyelők lépteit.

12

A szökésről tárgyalnak.

Szüntelenül ezen jár az eszük napközben is. Reggelenként, mikor elhagyják a kunyhót, első pillantásuk a tábort körülvevő sövénykerítésre esik. Ez a kerítés zárja el a tábort az erdőtől, magasabb, mint egy ember, s sűrűn tele van tövisekkel. S mikor később a szerszámos-fészer előtt átveszik a felügyelőtől a késeket, az acélpengét kezdik méregetni, s önkéntelenül is megmarkolják a nyelét. Munka közben búvóhely után fürkésznek a sűrűben; pillantásuk végigfut a keskeny, kitaposott ösvényen, aztán visszatér a felügyelő övén lógó fegyverre. S este megint szótlanul kuporognak szorosan egymás mellett a kunyhóban, s a nyitott ajtón át minduntalan a sövénykerítés felé pillantanak, amelynek egyrészt az a rendeltetése, hogy megnehezítse a szökést, másrészt az, hogy megvédje a tábort a sötét bőrű erdei emberek támadásától, akik — a perui állítása szerint — időnként nesztelenül, mint a macskák, végiglopakodnak a kerítés mellett, s lesik az alkalmat, hogy kiszabadíthassák testvéreiket az erősen bereteszelt nagy fészerekből.

A perui már három ízben szökött meg munka közben. Mind a három alkalommal elcsípték néhány óra múlva, s Feiro összeverte a korbáccsal.

— Legközelebb megölöm a gazembert, mielőtt meglépek — fogadkozik a perui.

— Nem jutsz messze — feleli rá az egyikük. — Az éhség a végén mindenkit visszaűz. A folyóba nem ugorhatsz, mert tele van krokodillal. Az erdőben nem jutsz elég gyorsan előre, egykettőre a sarkadban vannak a felügyelők. Meg aztán kutyáik is vannak . . .

— Az ám!

A perui kiköp.

— Ott a késem! Az én közelembe ugyan egyetlen dög se férkőzik!

Egyszer csak megszólal Benito:

— Mindnyájunknak együtt kellene megkísérelnünk! Egy időben!

Társai rámeredtek.

— Egymagában senkinek se sikerül! Aztán kivágják a nyelvét, mint azzal a négerrel csinálták a szomszéd kunyhóban. De ha mind megyünk?

— Akkor?

— A felügyelők az egyik fészerben tartják a puskáikat. A raktárak előtt csak egyetlen őr áll. S ott kinn az az egy-két őrszem már nem tudna feltartóztatni bennünket! — Egyre hevesebben szónokol. — A kutyákat feltétlenül megöljük! Aztán elkötjük a csónakokat, és leevezünk a folyón!

— És mi lesz a betegekkel? — kérdi valaki.

A többiek a fejüket csóválják, s csendesen káromkodni kezdenek. Az imént még várakozásteljesen csillogó tekintetük eltompul, mogorván néznek maguk elé.

— Hogy jutsz hozzá a puskákhoz?

— Még pisztolyuk is van!

— Meg tudsz puszta kézzel fojtani ilyen óriási kutyákat?

A perui azt mondja:

— Sokan beijednének. Besúgnák a tervet a coronelnek. És különben is! Ha leeveztél a folyón, hová tudsz menni aztán? Ha csak egyetlen felügyelő is életben marad, mindenfelé híre megy az esetnek, bárhová megyünk, mindenütt vár a rendőrség.

— Minden rendőrt pedig úgyse tudnánk agyonütni — teszi hozzá valaki.

A ragyás egész idő alatt hallgatott. Hosszú, napbarnított ujjai közt egy darab fakérget forgat.

— Szóval nem történik semmi — szólal meg most.

A társaság elnémul.

— Én pedig nem mondok le a dologról! — jelenti ki egy idő múlva a perui. — Én már értek hozzá, hogy kell csinálni. Nem hiába lógtam meg már háromszor. De egymagamban szököm meg,

s már tudom is, hogy jutok tovább ... — Sanda mosollyal teszi hozzá: — De azt a Feirót előbb elintézem!

A tisztás szinte pillanatok alatt sötétbe borul.

A kunyhó ajtaján beszédül egy fekete lepke, egyenest a táncolva lobogó gyertyalángba.

13

Ez a nap is úgy kezdődik, mint a többi: átveszik az élelmet, s mohón, étvágytalanul rágcsálják. Alig hagyják el az első csoportok a tábort, mikor pisztolylövés hallatszik az erdőből. A szerszámos-fészer előtt tolongó emberek egymásra pillantanak. Kisvártatva rohanva tér vissza a táborba az egyik felügyelő. Hangosan kiáltozva keresi az intézőt. López szinte ugyanabban a szempillantásban lép ki a kunyhójából, s visszahököl. A felügyelő hozzászalad, s mond neki valamit. López átordít a tisztás túloldalára. A felügyelők káromkodva rohannak a kunyhójukba, puskával a kezükben jönnek újra elő, s az élelemraktár elé gyűlnek. Három felügyelő kiválik a csoportból, lassú léptekkel elindul a szerszámosfészer felé, s az izgatottan beszélő emberek közelében helyezkedik el. Egyiknek-másiknak sikerült elkapnia egy-egy szót, megértenie egy-egy kiáltást. S elterjed köztük a hír, hogy Feirót agyonverték az erdőben! S hat ember megszökött!

Néhány felügyelő kihozza az egyik kunyhóból a kutyákat, amelyek éjszakánként párosával szokták kísérgetni az őrszemeket ellenőrző körutaikon. Nyolc vad, sárga szemű, hatalmas pofájú szelindek. López utasításokat osztogat. Egy csoport felügyelő a kutyákkal együtt elhagyja a tábort; mintha a morgó, fogukat vicsorgató állatok vonszolnák maguk után az embereket. A sövénykerítésbe épített kaput becsukják. López kiáltása végigharsog a tisztáson: a csoport visszatértéig mindenki állva marad a helyén!

Benito, aki Peret oldalán áll a füstölő mellett, megszólal:

— A ragyás is köztük van.

Az öreg a henger alakú kaucsukdarabokra pillant, amelyeket előző nap raktak halomba a kunyhó elülső oldala mellett, s nem

szól semmit. Fia halála óta hozzászokott Benitóhoz. Nem morog már munka közben, s egyik éjszaka, mikor Benito megégette magát, s lázasan feküdt a kunyhóban, az öreg kétszer négy órát virrasztott helyette a füstölő mellett.

A tisztáson szinte néma csend van. López fel-alá járkál. Egymás után gyújt rá a cigarettákra, s félig szíva hajítja el őket.

Aztán bősz ugatás hangzik fel az erdőben. Majd egy hosszan elnyújtott sikoly. Lövések dörögnek, sok lövés egyszerre, nem is lehet külön-külön kivenni őket.

A szerszámos-fészer előtt álldogáló tömeg fenyegetően felmordul. López a kapuhoz küld két felügyelőt.

S miközben újabb lövések dördülnek el, a sövénykerítést körülvevő bokrokból apró figurák bukkannak elő. Mintha barna macskák lennének, úgy kúsznak fel a kerítés cölöpjeire, s a belső oldalon leugrálnak, lepottyannak, lebukfenceznek. S mindez oly gyorsan és hangtalanul megy végbe, hogy Lópeznek közben alig van ideje arra, hogy két lövést leadjon; a kunyhók előtt máris valósággal hemzsegnek az indiánok. Fúvócsövekből kilőtt vörös és sárga vesszők röpködnek a levegőben. A López mellett álló felügyelők egyike elejti puskáját, esetlenül megfordul a tengelye körül, s elvágódik a fűben. A többiek vaktában lövöldöznek a fészerek felé, ahová a foglyok vannak bezárva. A fészerek ajtaját már fel is szakították, s az apró alakok tódulnak kifelé. A rikoltozó barna emberek visszarohannak a kerítés felé.

Mire Benito megfordul, a tisztás már megint üres. A kapu tárvanyitva, s a kapu előtt két fej nélküli holttest hever: azoké a felügyelőké, akiket López őrködni küldött oda. A tisztás fölött égett puskaporszag lebeg. A feltört fészerek közelében valami sötét dolog mozog a fűben: egy tizenkét esztendős gyermekhez hasonló nagyságú férfi kúszik nagy kínnal a sövénykerítés felé.

Azok közül a felügyelők közül, akiknek a szerszámos-fészer körül álldogáló izgatott embereket kellett szemmel tartaniuk, ketten a földön vonaglanak. A harmadik, akit csak most fogott el a rémület, lövöldözni kezd a sebesült indián felé. Többször is eldördül a puskája, míg a barna test fölpattan a levegőbe.

Csak most hallják meg az emberek az erdő felől közeledő ku-

tyaugatást. Néhány perc múlva a kutyák már törtetnek is át a bokrokon. A felügyelők kezében feszül a póráz. A fej nélküli hullák mellett a kutyák felágaskodnak, őrjöngő ugatásban törnek ki, előreugrálnak, az egyik felügyelőt lerántják a lábáról.

Feiro élettelen testét ketten cipelik be. Lefektetik a kerítés mellé. Miután a kutyákat nagy nehezen elvonszolták, s bezárták kunyhójukba, a felügyelők izzadtan, szitkozódva, összevissza kérdezősködve gyűlnek López köré, aki közben már zsebre vágta pisztolyát, s újból cigarettára gyújtott. A szerszámos-fészer előtt álldogáló emberek csakhamar megtudják, hogy két szökevénynek, köztük a ragyásnak is, sikerült megmenekülnie. Ha a felügyelők nem hallották volna meg a lármát, amelyet a támadás okozott a táborban, s nem hagyták volna abba emiatt az üldözést, valószínűleg őket is utolérték volna, akárcsak azt a hármat, aki golyótól találva, vagy a kutyák fogai közt vérzett el. Csak az egyik szökevényt sikerült elfogniuk és élve visszahozniuk: a peruit. Őrjöngve védekezett, s megmártotta kését az egyik felügyelőben. Most ott áll López előtt, két ember tartja szorosan fogva. Lábszárai össze vannak harapdálva, keze, arca csupa vér.

— Te kurva gazember!

A perui válaszul kiköp a földre. López felüvölt:

— Feirót ki ölte meg?!

A perui gúnyosan vigyorog.

— Százat neki! Százat verjetek rá!

A felügyelők keresztülhurcolják a peruit a tisztáson. Senki sem figyel a szerszámos-fészer körül álldogáló emberekre, akik hirtelen közelebb jönnek. Nézik, hogyan tekernek kötelet a felügyelők a perui csuklóira, kötözik kitárt karokkal a kerítésre, s leszaggatják róla a ruhát.

Aztán lecsap a meztelen testre az első ütés. A negyedikre a perui állati üvöltést hallat. Feje előrebukik, s mozdulatlanul lóg a mellére.

— Señor! — Benito hangja élesen cseng. — Meghal! Hagyja abba!

López észreveszi, hogy az emberek közelebb nyomulnak hozzá, s felkiált:

— Állj!

A korbács-csattogás elnémul, a felügyelők valamennyien megfordulnak.

Benito közvetlenül az intéző előtt áll meg. Lópeznek felvillan a szeme. Hirtelen kirántja a mellette álló ember kezéből a korbácsot.

— Mit nem merészelsz!

Benito összeszorítja a fogát. Ajka vérzik.

López leereszti a karját.

— El innen! Takarodjatok! — Aztán felüvölt: — Elő a kutyákat!

A felügyelők szitkozódva, ordítozva lökdösik félre az embereket a kerítés mellől. Néhányan a kunyhó felé rohannak, amelybe a kutyákat zárták. S az emberek szétszóródnak, szétkergetik őket.

A kunyhókban, a mocskos bambuszfalak láttán, újból hatalmába keríti őket a reménytelenség érzése.

Benito, arcát összeszorított öklébe temetve, sokáig zokog fekhelyén.

14

A hullák elmerültek a folyó tajtékzó örvényeiben, legutolsónak a peruié.

Mielőtt még leszáll a táborra a sötétség, megérkezik Santa Clarából a régen várt gőzös. Fából készült lapátkerekei felkorbácsolják a vizet, s úgy hányják maguk mögé a tajtékot, mint barna rongycafatokat. A hajó orrában néhányszor eldördül egy kis ágyú. S miközben a lövések visszhangja szilaj hullámként gördül végig a folyón, két horgony ereszkedik le csörömpölő vasláncokon a mélybe. A hajó a tisztás fölött himbálózik a folyón a megfeszülő, csikorgó láncokon, az áramlat sodrában.

A tisztás felső végén álló kunyhóban pálinkás flaskók mellett kuporognak az emberek. Egyiküket se érdekli túlságosan a partról idehallatszó lárma, kiabálás és hahota.

Kinyílik az ajtó. Idősebb, izzadt férfi lép be tétovázva a kunyhóba.

— Bastiano! — kiált fel néhány pillanat múlva a kunyhó hátsó falánál egy sötét bőrű paraguayi.

Fel is áll, és odalép a jövevényhez, aki előbb alaposan szemügyre veszi, aztán gyorsan leteszi a hóna alatt szorongatott batyut, s mindkét kezét odanyújtja a sötétbőrűnek.

— A gőzössel érkeztél? Itt fogsz dolgozni? Ebben a kunyhóban alszol?

A jövevény igent int.

— Csakhogy összeakadtunk! — mondja. — Legalább van itt valaki ismerős.

— Már nem dolgozol a spanyolnál?

Bastiano a fejét rázza.

— Azt mondja, nem jó üzlet a fadöntögetés. Fiatal és erős emberek kellenek hozzá. S úgyis már húsz évig kerestem nála, mondja. Lennének fiatalabbak is, akik szintén szeretnének keresni... Igaza is van. Már gyakran szaggat a karom, ilyen korban már nem tud úgy nekifeküdni az ember, mint régebben. Bizony. De azért éhen halni se akar. Elmentem hát Santa Clarába. Reyes felvett. Igen. S most itt vagyok. Élni csak kell az embernek...

Benito szemügyre veszi a jövevény durva vonású, a nap hevétől és a kortól barázdás arcát. Hirtelen eszébe jut az az este, mikor ő lépett be első ízben ebbe a kunyhóba.

Megkérdi:

— S most meg akarsz gazdagodni itt, mi?

Bastiano nem felel azonnal.

— Hallottam már róla, hogy nem úgy mennek itt nálatok a dolgok, mint ahogy ígérték. Szóval nem szükséges, hogy elmeséld — mondja aztán.

— Talán feleséged is van, aki vár rád? Talán ő is ott csücsül valamelyik kereskedő cölöpkunyhójában?

Bastiano minden átmenet nélkül ezt kérdezi:

— Te vagy Benito?

— Honnan ismersz?

— Santa Clarában meséltek rólad. Hogy Samon Reyes magánál tartotta a feleségedet. Vele hált. Ezt mesélték...

Benito az ajkába harap.

— Aztán — folytatja Bastiano — túladott rajta. Talán már nem volt elég szép neki. Bedugta José Estavanhoz.

— Nem igaz! — üvölti Benito.

— Mondanám, ha nem volna igaz? Hiszen magam láttam az asszonyt annál a sátánnál. Éppen akkor vonszolta ki valaki...

Mindnyájan Benitóra néznek, aki felelni készül, de hirtelen elfordul, s figyelmesen nézni kezd valamit a falon, amit rajta kívül egyikük se lát.

Hallgat egy darabig, aztán csak ennyit mond:

— Mégis meg kellett volna fojtanom!

15

A táborban villámgyorsan elterjed a hír:

— Itt az ördög!

— Csónakon jött! Néhány napig itt akar maradni!

— Bent ül a felügyelőkkel a coronel kunyhójában, s csak úgy vedelik a pálinkát!

— Te talán láttad őket?

— Nem szükséges látni. Menj csak a fészerek tájára, odahallik, hogy ordítoznak.

Az emberek szitkozódnak, és összevissza beszélnek. Néhányan Benitóra néznek. Benito felemeli a fejét, s tágra nyílt szemmel bámul a hírhozóra. Aztán szótlanul kiisszák flaskóikból a maradék pálinkát, s lefekszenek aludni.

Benito forgolódni kezd a takarón. Gyötrelmesen tisztán látja maga előtt Sarát, szinte érzi, hogyan kapaszkodik bele az asszony, s mintha rémült hangját is hallaná.

Felül. A kunyhó elülső fala felől, ahol Bastiano alszik a paraguayi mellett, horkolás hallatszik.

Benito végül feláll, keresztülbotorkál a sötét kunyhón, s odahajol az ajtó mellett alvó emberek fölé. Kezével kitapogatja Bastiano szakállas arcát. Bastiano álomittasan kérdi:

— Ki az?

— Ide hallgass! — s Benito megrázza, mielőtt még újból el-

aludna, és a fülébe súgja: — Tényleg Estavanhoz vitte az asszonyt?

— Igen.

— Mikor?... Esküdj meg rá! — mondja fojtottan Benito.

Bastianónak végre kimegy az álom a szeméből, s próbálja megnyugtatni Benitót.

— Ne vedd úgy a szívedre!

Az intéző kunyhója felől éktelen gajdolás hallatszik. Benito csendesen figyeli. Aztán visszamegy a fekhelyére.

Reggel csónakokba kell rakni a füstölő előtt halomba rakott kaucsukot, s a gőzöshöz kell szállítani. Minden ember a parton sürög-forog, a felügyelők kivörösödött, pálinkától puffadt arccal álldogálnak mellettük.

Mikor Samon Reyes keresztülvág a tisztáson, Benito kezéből kihullik a kaucsukdarab, amelyet éppen akkor emelt le a rakásról. Reyes félig meglepett, félig elgondolkozó mozdulattal simítja végig az állát. Aztán odalép Benitóhoz.

— Nicsak! Ez az az ember, aki elvesztette a csónakot! Hogy vagy? Jól érzed magad itt?

Hangja nyájas, egyáltalán nem gúnyolódó.

A közelükben álló emberek a következő pillanatban kiabálni kezdenek:

— Szűzanyám!

— Hé! Szedjétek le róla!

— Megöli!

Benito Reyesen térdel, s két ököllel püföli a kereskedő vörös, eltorzult arcát. Aztán foggal és körömmel próbálja elkapni a torkát. Reyes fulladozva ficánkol és vergődik alatta, mint valami óriási hal.

Benitóra lecsap egy korbács. Néhány felügyelő megragadja. Kitépi magát a kezükből, s társai felé tántorog, akik hirtelen utat nyitnak neki, s kiabálva biztatják:

— Gyorsan!

— Arra vágj át!

— Szaladj az erdőbe!

Keresztülrohan a tisztáson, a sövénykerítés felé, neki a nyitott

kapunak. Káromkodás, kiabálás hangzik fel mögötte. Puskagolyó süvít el a füle mellett. Meg-megbotlik, de sikerül elérnie az erdő szélét. Hallja, hogy reccsenve csapódnak mellette a golyók a fák törzsébe.

Miközben végigszalad a bozótba taposott keskeny ösvényen, s keresztülugrál a kiálló gyökereken és letördelt ágakon, aztán az ösvény végére érve benyomul a sűrűbe, önkéntelenül arca elé kapva kezeit, hogy megvédje a tüskéktől, villámgyorsan számot vet magában. Tudja, hogy vége annak az időnek, amelyet az elfásult, meggyötört emberek társaságában a táborban töltött. Ezekkel a vérző kezekkel soha többé nem markolja meg a metszőkés nyelét. Bőrét soha többé nem érinti korbácsszíj.

Futólag átvillan agyán a gondolat, hogy kunyhót akart építeni, kecskéket akart vásárolni a keresetéből.

Kutyaugatás! Lövések dördülnek gyors egymásutánban. Benito meginog. A szíve mintha a nyakában dobogna.

Aztán úgy érzi, mintha valaki ököllel hátbavágná.

Miközben elvágódik, a kutyák keresztültörnek a sűrűn.

A kaucsukgyűjtők nemcsak a Río Negro mentén hatoltak be az erdőbe, hanem az Amazonas egész folyamvidékén, vagyis a Yapura, a Napo, a Xingu, a Tapajos és a Madeira mentén is, s mindenütt feltárták a „fehér aranyat". Brazília vadkaucsuk-termése azonban már az 1860-as években nem volt elegendő ahhoz, hogy a világpiacon jelentkező keresletet fedezze. 1870-ben a brazíliai kormány törvényt bocsátott ki, amely súlyos börtönbüntetés terhe alatt megtiltotta a Hevea brasiliensis magvainak vagy palántáinak kivitelét. Egy év múlva megszigorították a törvényt: ezentúl annak, aki csak egyetlen magtokot is kivitt az országból, halálbüntetéssel kellett számolnia! A kikötők vámőrségeit katonasággal erősítették meg, s a vámőrségek parancsot kaptak, hogy különös gonddal ellenőrizzék a kikötőkből kifutó angol hajókat. Az angol gőzösöket feltartóztatták a folyókon, a gyűjtőhelyek előtt és a kikötőkben, átkutatták rakodóterüket, kibontották a szállítmányukat. A hajók kapitányai panaszt emeltek. A brazil hivatalnokok vállat vontak, s kijelentették, hogy szigorú utasításuk van. Vajon mi történhetett?

A HALÁLBÜNTETÉS ÁRNYÉKÁBAN

Az Asszamban élő Royle doktor már 1838-ban javaslatot terjesztett az angol kormány elé, hogy ne a vadon termő fákból csapoltassa a kaucsukot, hanem létesítsen a dél-ázsiai gyarmatokon kaucsukfa-ültetvényeket. Az angol kormány elutasította a javaslatot azzal az indokolással, hogy belátható időn belül nem kell a nyersanyagforrások kiapadásától tartani, amellett egy ilyen terv megvalósítása óriási összegeket igényelne.

1855-ben aztán Thomas Hancock újból felhívta a figyelmet arra, hogy Közép-Amerikában és Kelet-Indiában ültetvényszerűen lehetne termelni a kaucsukot. Az angol kormány ezúttal is csak arra a megjegyzésre szorítkozott, hogy a vadon termő kaucsukfa-állomány teljesen elegendő ahhoz, hogy a világ kaucsukszükségletét hosszú időre fedezze.

1861-ben létesítette a holland erdőfelügyelőség Jáva szigetének nyugati részén a világ első kaucsukültetvényét. 1864-ben nagyobb mennyiségű kaucsukfát ültettetett el Pamanukan és Tjiamis vidékén. A példának akadt néhány követője — persze kisebb arányokban — a holland ültetvényesek közt. Mindegyik esetben a hazai kaucsuktermő fával, a Ficus elasticával kísérleteztek, amely az elültetés után csak nagyon hosszú idő múlva csapolható meg, és semmilyen tekintetben nem ér fel a Hevea brasiliensisszel.

Sir Joseph Hookernek tudomása volt ezekről a kísérletekről, midőn 1865-ben, tudós apja halála után annak hivatali utóda, a világhírű kew-i növénykert igazgatója lett. Már régóta figyelemmel kísérte az egyre növekvő brazíliai nyerskaucsuk-termelést. Tanulmányozta a dél-amerikai kaucsuktársaságok kitermelési módszerét is, s mivel éppen ez idő tájt nőtt meg annyira a kaucsukszükséglet a világpiacon, hogy a

brazíliai, bolíviai, perui és kolumbiai szállítók alig kétharmadát tudták csak fedezni, Sir Joseph Hookernek sikerült meggyőznie az angol kormányt, hogy tenni kellene valamit az ügyben, mert — eltekintve a világpiacon továbbra is ugrásszerűen növekvő kereslettől — a dél-amerikai erdőkben folytatott rablógazdálkodás végül is a termékeny Hevea brasiliensis kipusztulására fog vezetni. Angol utazók Brazíliából érkezett tudósításai szerint a kaucsukgyűjtők máris kénytelenek sok száz kilométernyi mélységben behatolni az őserdőbe, mert a peremterületeken már teljesen tönkrementek a fák.

Az angol kormány 1870-ben megbízta a Rio de Janeiró-i angol főkonzult, hogy kérjen engedélyt a brazíliai kormánytól kaucsukmagvak kivitelére. abból a célból, hogy a magvakat elültessék az angliai növénykertekben. A Petrópolisban székelő kormány a kérelmet elutasította.

Sir Joseph Hooker nem csüggedt. Szilárdan meg volt győződve arról, hogy Anglia dél-ázsiai gyarmatain, ahol ugyanolyan csapadékos az éghajlat, mint a brazíliai őserdőben, a Hevea bőséges termést hozna.

1873-ban John Forris, egy vadász, aki már mind az öt világrészt bejárta nagyvadak után, Brazíliába utazott, s az Amazonas-menti őserdőkben több mint ötezer Hevea-magot gyűjtött össze. Jó részüket sikerült Manaus kikötőjében a vámőrség háta mögött egy angol hajóra csempésznie, és akkor is sikerült elrejtenie a brazíliai hivatalnokok elől, mikor a gőzöst átkutatták. A magvakat őserdei földdel töltött bádogkannákban őrizte egy tágas kabinban, amelyet útitársai csodálkozására állandóan trópusi hőmérsékleten tartatott, s aránylag csekély veszteséggel Kew Gardensba szállította őket.

A magvakat Sir Joseph Hooker személyes felügyelete alatt ültették el a hatalmas melegházakban. A háromezer magból csak egy tucatnyi csírázott ki. A fiatal palántákat 1875 tavaszán gyorsvitorláson Kalkuttába küldték. Az utazás alatt valamennyi elpusztult.

Hasztalan volt hát az évekig tartó erőfeszítés, fölöslegesen költöttek el óriási összegeket. A liverpooli kereskedelmi kamara, amely mindeddig igen nagy érdeklődést tanúsított a vállalkozás iránt, hirtelen megbánta bizalmát és bőkezűségét. Változatlanul Brazília maradt a Hevea-kaucsuk kizárólagos tulajdonosa, s hónapról hónapra növelte a kitermelt kaucsuk mennyiségét. Sir Joseph Hooker azonban nem mondott le tervéről.

1

Mióta elolvasta annak a santarémi ültetvényesnek a feljegyzéseit, tudja, hogy a John Forris közreműködésével végrehajtott vállalkozás nem volt eléggé átgondolt. A feljegyzések több Heveafajtáról tesznek említést, beszámolnak róla, hogy az egyes fajták milyen talajviszonyokat kívánnak meg, s hogy e fajták ellenállóképessége nem egyforma. Hooker tisztában van vele, hogy ez az utóbbi tényező a döntő. Az ültetvényeshez intézett leveleiben újra meg újra visszatér erre, s noha a levéltár, amelyet most rendeztet be az intézet épületének egyik termében, erősen leköti a figyelmét, talál rá időt és alkalmat, hogy gondosan áttanulmányozza a Santarémből negyedévenként érkező beszámolókat, és válaszoljon is rájuk. Bizalmas tárgyalásokat folytat Clements Markhammel, aki korábban az India Hivatal államtitkára volt, jelenleg pedig a londoni Királyi Földrajzi Társaság elnöke, s rendszeres levelezésben áll George Dallierrel, egy londoni nagykereskedelmi vállalat társtulajdonosával is.

Már harmincöt esztendeje foglalkozik növénytannal, s ez alatt az idő alatt mindig nehéz és felelősségteljes munkát végzett: eleinte mint apja, a fáradhatatlan Sir William Jackson Hooker asszisztense, később mint Kew Gardens aligazgatója, tíz év óta pedig mint igazgatója. Folytatta apja művét: újfajta növénytermesztési múzeumokat rendezett be, az ázsiai brit gyarmatok több városában pedig újabb, úgynevezett „gyarmati kerteket" létesített, amelyek szoros összeköttetésben állnak a kew-i növénytani intézettel. Itt, Kew-ban, kieszközölte egy faiskola létesítését, könyvtárat és nyilvános növénykiállítási csarnokokat rendeztetett be, s állandóan tökéletesíti és bővíti a növénykertet és az intézetet. Első négyesztendős kutatóútja során ellátogatott a Kerguelen-szigetekre, felkereste Új-Zéland pálmafáit és zöld mészkőszikláit, bejárta Ausztrália bozótjait és homokpusztáit, elment a Fidzsi-szigetekre és a tajtékos hullámok ostromolta Falkland-szigetekre. Második, szintén négy esztendeig tartó utazása során hatezer ismeretlen növényfajtát kutatott fel a Himalája szűk völgyeiben, sziklahasadékaiban és fehéren csillogó csúcsai közt, a tibeti fennsíkon, Bengália

maláriával fertőzött őserdejében és az asszami határvidéken. Járt Marokkóban és az Atlasz-hegységen túl is, s megírt húsz terjedelmes tudományos művet. Pihenést nem ismerő buzgalmának és becsvágyának nagy része volt abban, hogy három világrész gyarmatain létrejött az a növénykultúra, amely Nagy-Britannia gazdasági hatalmának egyik fontos tényezője lett. De a jelenleg ötvennyolc éves ember úgy érzi, szellemi és testi erejéből még sok mindenre telnék.

Joseph Dalton Hooker dolgozószobájában ül, arccal az ablak felé, ahonnan végig lehet látni Kew Gardens nagy kiterjedésű létesítményein, s még egyszer elolvassa a Santarémből érkezett legutóbbi levél utolsó oldalát:

„... Miként a hondurasi erdőgazdasági intézettel való összeköttetésem révén megtudtam, a hollandok kísérletei, hogy Jáván s újabban Szumátra egyes helyein is zárt ültetvényeken tenyésszenek kaucsuk-fügefát, valószínűleg csak csekély eredménnyel jártak, noha ennek a földrajzi szélességnek az éghajlata egy ilyenfajta vállalkozás számára legalább olyan kedvező, mint az itteni. Azoknak a megfigyeléseknek alapján azonban, amelyeket több esztendőn keresztül saját ültetvényemen végeztem a Hevea brasiliensisszel és a Hevea guianensisszel, könnyen kiszámítható, menynyivel nagyobb kaucsukhozamot érhetnénk el mindkét fajta esetében, ha ültetvényszerűen termesztenénk és gondoznánk őket. Semmi kétség, hogy így a fák hozama felülmúlná a vadon termő fákét. Hadd utaljak arra, hogy hasonló gondolatokat nyilvánosságra hoztam már tavaly kiadott útinaplómban is.

Tiszteletteljes üdvözlettel:
Henry Wickham"

2

Arra néz föl, hogy kopognak az ajtón. Titkára lép be a szomszéd szobából, s jelenti:

— Salisbury márki!

S már meg is jelenik az ajtóban egy karcsú, fekete ruhás férfi.

Csak tizennégy nap telt el azóta, hogy Hooker a Whitehallon* tett látogatása alkalmával farkasszemet nézett ezekkel a hűvös pillantású szemekkel, amelyek most ismét rászegeződnek, miközben üdvözlik egymást. Hooker egy kézmozdulattal az íróasztal mellett álló bőrpárnás székre mutat. A sötét ruhás férfi leül.

— Ha indiai államtitkár az ember, sokféle széken otthon kell éreznie magát — jegyzi meg anélkül, hogy elmosolyodna.

— Kitalálja-e lordságod, miért vártam annyira erre a pillanatra?

— Legutóbbi beszélgetésünkből ítélve csakis a kaucsukfáról lehet szó.

Hooker helyeslően bólint.

— Miként lordságod is tudja, a brazíliai kormány két héttel azután, hogy a mi világjáró vadászunk már biztonságban volt, úgy határozott, hogy a jövőben halállal bünteti a Hevea-magvak kivitelét. Az a legfontosabb tehát, hogy egy hozzáértő és bátor embert találjunk.

— Kockáztassuk meg még egyszer a dolgot? — kérdi a márki.

— Nagyobb esélyekkel.

— S a bátor ember? Megvan?

— Bengáliai utam alkalmával találkoztam Robert Thomsonnal — mondja Hooker némi hallgatás után. — Szintén botanikus. Már akkor, s ez 1850-ben lehetett, azon a nézeten volt, hogy kaucsukfa-ültetvényeket kellene létesíteni, mégpedig Dél-Amerikában, Guayanában, mivel így nem volna szükség a palánták átszállítására a tengeren, ami oly sok vesződséggel és kockázattal jár.

— Ön mégis azt javasolja, hogy hozzuk ki Dél-Amerikából a magvakat?

* Londoni utca; itt vannak a kormány épületei. — *Szerk.*

— Indiában egészen más lehetőségek kínálkoznak — feleli élénken Hooker —, már csak a terület nagysága miatt is. Ott van Borneo, Ceylon, egész Malájföld! Indiában óriási megművelhető területek állnak rendelkezésünkre, Guayanában viszont csak igenigen szerények. Szinte felbecsülhetetlen, mit jelentene az angol gazdasági élet számára indiai birtokaink egyetlen esztendei termése! Vegyük hozzá még azt, hogy az Amazonas vidékén ma már igen nehéz munkaerőt szerezni. Egyfelől nagyon gyéren lakott vidékről van szó, másfelől az indióknak olyan körülmények közt kell dolgozniuk a brazíliai, a francia és sajnos az angol társaságok alkalmazásában is, hogy nincs mit csodálkozni a munkaerő-hiányon. Észak-Amerika újabban roppant összegeket fektet a kaucsukkereskedelembe. Pontos értesüléseim vannak. Tavaly egy jenki a brazíliai kormány engedélyével gyűjtőállomást létesített a Río Madeira mentén, ahol megvásárolt egy hatalmas erdőrészt, s le akarta aratni. Persze dolgavégezetlenül volt kénytelen visszatérni Floridába, ahol aztán elmondta, hogy az indiók a csapata közeledtére megszöktek a falvaikból. Szabályszerűen űzőbe kellett vennie őket. S hiába!

Hooker megint tart egy kis szünetet, aztán azt mondja:

— Talán egy kissé hosszú lére eresztettem a dolgot. Amit mondani akartam, a következő: Anglia jövőjét, gazdasági szempontból, a kelet-indiai gyarmatok jelentik. Ott kell elültetni a Heveát, nem pedig Guayanában!

— S Thomson úr hajlandó segíteni önnek?

— Nem. Az én emberem nem ilyen közismert személyiség. De egyszer még talán az lesz, ha majd végrehajtotta megbízásomat.

— Mit tehetek én az ügyben?

Hooker szemügyre veszi az éles vonású, határozott arcú férfit, aki 1853 óta tagja a parlamentnek, a külpolitikában az angol világuralmi érdekeket képviseli, a belpolitikában pedig a régi normann nemesség ostoba fenntartásait védelmezi a tőzsdeuzsorásokkal és iparmágnásokkal szemben. A brit gyarmatosítás éles eszű szervezője, a beavatkozási politika, a tengerek feletti uralom és a brit kereskedelmi monopólium híve — ugyanakkor esküdt ellensége az államkölcsön-rendszernek, s élesen bírálja az angliai

munkásmozgalommal szemben tanúsított liberális taktikát. Az I. Internacionálé hívei által kicsikart parlamenti reform elleni tiltakozása jeléül 1867-ben kilépett a Derby-kormányból, Gladstone ellen a konzervatív ellenzéket vezette, 1874-ben, mikor pártja megint hatalomra került, másodszor is átvette az indiai államtitkári tárcát, s ragyogó felsőházi szónok hírében áll.

— Szeretném lordságodat felkérni, hogy járjon közbe a legmagasabb helyen — mondja Hooker. — A vállalkozásnak egyelőre elsősorban anyagi természetű akadályai vannak. Olyan emberekben, akik mihelyt az első lépésen sikeresen túljutottunk, hajlandók lennének a tervet a továbbiakban támogatni, és közben persze hasznot is húzni belőle, nincs hiány. Addig azonban húzódoznak tőle. John Forris sokat kapott szolgálataiért, s aki akkor áldozott az ügyre, mind ráfizetett. Úgy látom, ezúttal kénytelen vagyok a kormányhoz fordulni segítségért... Aztán még valamit tudnom kell. A vállalkozás az angol gazdasági élet érdekeit kívánja szolgálni, s egyáltalán nem veszélytelen. Szükséges-e, hogy emberem kizárólag csak az én megbízásomból járjon el?

A márki fürkészve pillant Hookerre.

— Értem — feleli kis idő múlva. — Értesítést fog kapni.

— Köszönöm! Szabadna néhány részletet is ismertetnem lordságoddal?

3

Negyedóra sem telt el Salisbury márki távozása után, s a titkár újabb látogatót vezet a szobába. Hooker őt is várta.

George Dallier harmincnyolcéves lehet. De komoly arckifejezése nyugodt, megállapodott embernek mutatja. Anélkül, hogy Hooker barátságos mosolyát viszonozná, leül a székre, amelyen a márki ült az előbb, s kezeit — baljáról le sem húzta a fehér kesztyűt — a párnázott karfákra fekteti.

— Azért jöttem, hogy némi felvilágosítást kérjek öntől, Sir — kezdi mély, lágyan csengő hangon. — Szeretném tisztán látni, hogy állnak most a dolgok, mielőtt döntenék.

— Arról van szó, hogy megbánta az anyagi hozzájárulásra vonatkozó ígéretét?

— Arról van szó — feleli Dallier —, hogy a Straits Settlementsen, Malakka-félszigeten, felkínáltak megvételre négy és félezer acre földet, s én az ön vállalkozására való tekintettel hajlandó volnék azonnal megkötni az üzletet. Jóllehet — teszi hozzá kissé gúnyoros hangon — társam-uram semmiképpen sem fog hozzájárulni.

Mivel Hooker kérdő pillantást vet rá, így folytatja:

— Vállalatom, amely még nem is egészen nyolcvan esztendeje csak egyetlen boltból állt, egy könyvelővel és négy-öt elárusítóval, ma, mint tudja, Anglia egyik legnagyobb gumiáru-vállalata. Mivel fivérem ugyanolyan arányban érdekelt a vállalatban, mint én, s véleményemmel, sajnos, több lényeges pontban nem ért egyet, ennek a négy és félezer acre földnek a megvásárlása esetleg kellemetlen következményekkel járhat számomra. Bizonyára megérti, Sir, hogy ilyen következményeket nem vállal vaktában az ember, ha olyan szolid cég élén áll, mint az enyém.

Hooker észre sem veszi látogatója öntelt hanghordozását.

— Nyolcvan éves a cége? — kérdi. — Nem az ön egyik őse volt az a francia, aki kielemezte a kaucsuk kémiai összetételét? Emlékszem, Gérard Dallier-nak hívták... — Majd a látogatója arcán megjelenő, kissé türelmetlen kifejezés láttán azt kérdi: — Biztosítékot kíván tőlem?

— Arra kérem, adjon világos választ a következő kérdésre: kinek a támogatására számíthat feltétlenül terve kivitelezésénél? Pontosabban: milyen anyagi eszközök állnak jelenleg a rendelkezésére az általam felajánlott ötezer fonton kívül?

Hooker hátul összekulcsolja a kezét, s néhány lépést tesz fel-alá a szobában. Majd hirtelen megáll, és figyelmesen szemügyre veszi Dalliert.

— Hogy őszinte legyek: semmilyenek — feleli végül. — Nem akarom ezzel azt mondani — teszi hozzá, észrevéve a másik habozását —, hogy a terv kilátásai kedvezőtlenek. Épp az imént tárgyaltam valakivel, akinek befolyásos voltát ön sem vitathatná, ha fel lennék rá jogosítva, hogy nevét ebben az összefüggésben meg-

említsem. Ez az ember rajta lesz, hogy tervem számára magasabb helyek érdeklődését, sőt, esetleg a közreműködését is megnyerje. Láthatja, hogy nem térek ki kérdése elől. Szabad arra számítanom, hogy az ön magatartása irányomban ugyanilyen nyílt lesz, még akkor is — teszi hozzá egy kis tétovázás után —, ha esetleg azt kellene tudtomra adnia, hogy szándékait kénytelen módosítani?

Dallier gondolkozik egy ideig, aztán azt mondja:

— Szóval várok még a szerződés megkötésével. — Aztán egyenesen a szemébe néz Hookernek, s megnyugtatja: — Továbbra is számíthat rám, Sir. Meg vagyok győződve róla, hogy az ügy a legjobb kezekben van. Ígéretemet írásban adtam, s megmaradok mellette.

Hooker egy kézszorítással fejezi ki köszönetét.

Eleinte csak kevesen értették meg Angliában, hogy Sir Joseph Hooker terve, ha kellőképpen hasznosítják, Anglia vagyonát és hatalmát fogja növelni. E kevesek közül Benjamin Disraeli, az angol Konzervatív Párt vezére volt a legjelentősebb személyiség, aki 1868-ban, első miniszterelnöksége idején, az angol vállalkozói tevékenység határozott támogatásával tűnt ki. Disraeli 1874-ben egy okosan kitervelt választási manőverrel másodszor is a kormány élére került. A londoni Saint James's Square-en levő miniszterelnökségi palotából ezúttal több mint hét éven keresztül azzal a könyörtelen, számító kíméletlenséggel irányította Britannia sorsát, amelynek révén sikerült sorozatosan diadalmaskodnia parlamenti ellenfelei fölött, ugyanakkor Angliának a világban elfoglalt helyzetét állandóan szilárdítania, s politikai befolyását állandóan növelnie.

Benjamin Disraeli — miközben állandóan harcot folytatott legmakacsabb politikai ellenfelének, William Ewart Gladstone-nak, a Liberális Párt vezérének társadalmi reformtörekvéseivel szemben, s a harci eszközök tekintetében egyáltalán nem volt válogatós — a gyorsan felvirágzó angol imperializmus úttörője lett.

Salisbury márki a Saint James's Square-en emelkedő háromemeletes épület előtt állítja meg kocsiját. Megrántja a kapun a csengettyűhúzót.

— A miniszterelnök úr vár — közli a kaput kinyitó piros libériás lakájjal.

A lakáj szótlanul meghajtja magát, végigvezeti Salisburyt egy tompán megvilágított folyosón, s felkíséri az emeletre, egy várószobába.

Pár pillanat múlva már ki is lép a belső szobába vezető hatalmas, kétszárnyú ajtón.

— Őlordsága kéreti — jelenti.

A márki belép a miniszterelnök dolgozószobájába.

Az íróasztal mellett ülő férfiről élénken csillogó tekintete alapján egyáltalán nem hinné az ember, hogy már túl van a hetvenedik évén. Arca és barázdákkal szántott magas homloka feltűnően halvány.

Ez Benjamin Disraeli, a becsvágyó regényíró, aki negyvenéves pályafutása betetőzéséül felkapaszkodott az angol politikai élet létrájának legfelső fokára, s aki előtt most, öt évvel azután, hogy Franciaország vereséget szenvedett a Németország ellen viselt háborúban, az a feladat áll, hogy megóvja az európai egyensúlyt az újabb megrázkódtatásoktól, s ugyanakkor érvényt szerezzen Keleten Nagy-Britannia érdekeinek Bismarck herceg erélyes szövetségi politikájával szemben.

Kormányra jutása után Disraeli első lépése az volt, hogy bekebelezte a Fidzsi-szigeteket a brit gyarmatbirodalomba, amelynek területe ezzel majdnem harmincmillió négyzetkilométerre, alattvalóinak száma pedig fél milliárdra nőtt. Aztán négymillió font sterlingért megvásárolta az egyiptomi kedivétől — aki a pénzt többre becsülte az értékpapíroknál — a Szuezi-csatorna részvényeit, s ezzel új világkereskedelmi kulcspozícióhoz juttatta az angol bankokat; megerősítette a hadsereget, s nagy nehezen elfogadtatott a parlamenttel egy törvényt, amely Viktória királynőt India császárnője címével ruházta fel. Őfelsége hiúságának hízelgett ez

a lépés, s hálából miniszterelnökét, akit, miután harminc évig az alsóház vezére volt, nemrég meghívtak a felsőházba, Beaconsfield grófjává emelte.

A márki könnyedén meghajtja magát.

— Egy olyan ügyben jöttem, amely Anglia számára kétségkívül komoly jelentőségű, jóllehet az az ember, akinek nevében előterjesztem, talán egy kissé túlságosan derűlátóan ítéli meg a dolgot.

Disraeli biccent egyet, mintegy felszólítva a márkit, hogy csak folytassa.

— Sir Joseph Hooker barátom — kezdi a márki —, akit legalább név szerint bizonyára ön is ismer . . .

S részletesen ismerteti Hooker tervét. A végén, midőn hangja kissé ironikus színezetűvé válik, Disraeli szemöldöke alig észrevehetően összehúzódik.

— A barátja reálisabban gondolkozik, mint ahogy ön feltételezi, kedves márki — mondja komolyan. — Én ezt a tervet csakugyan nem látom fantazmagóriának. Anglia évenként több tízezer tonna nyerskaucsukot importál Brazíliából, s cserébe jó angol pénzt, szenet, vasat és olyan ipari termékeket kénytelen adni, amelyekért török, belga, sőt például brazil pénzt is kaphatna, ha nem Brazília lenne úgyszólván kizárólagos tulajdonosa a kaucsuknak. A technika, ebben nincs mit kételkednünk, a technika egyre tovább fejlődik. A kaucsukszükséglet világszerte növekszik. S Brazília egyre többet fog keresni . . . — Egyenesen a szemébe néz a márkinak, s így folytatja: — Ismeri célomat: ne Anglia menjen külföldre vásárolni, hanem a külföld legyen kénytelen hozzánk jönni, és tőlünk vásárolni! Látja, kedves barátom, ezt az elvet értette meg Sir Joseph Hooker: Angliának kaucsukra van szüksége!

Egy darabig szótlanul ülnek. Végül Disraeli megkérdi:

— Gondolt is már valakire a barátja, akit megbízhatna a terv végrehajtásával?

— Egy brazíliai ültetvényesről lenne szó, bizonyos Henry Wickhamről — feleli a márki.

— Angol?

— Igen.

— Megbízható?

— Sir Joseph sokra tartja. És — teszi hozzá a márki — szeretné tudni, hogy embere kizárólag csak a kew-i növénytani intézet megbízásából járjon-e el.

— A brit kormány — feleli Disraeli — éppúgy tiszteletben tartja a brazil törvényeket, mint más államok törvényeit. Ezeknek a törvényeknek a megsértését, amennyiben tudomást szerezne róla, kénytelen lenne a legélesebben elítélni. — Aztán szenvtelenül megjegyzi: — Lesz szíves tudatni ezt a barátjával?

— Természetesen, Sir!

— Ami a pénzügyi nehézségeket illeti, amelyekre Sir Joseph Hooker a vállalkozással kapcsolatban utalt — fűzi hozzá Disraeli megváltozott hangon —, lesz szíves tudatni vele még azt is, hogy egy számomra ismeretlen úriember, aki történetesen a liverpooli kereskedelmi kamara tagja, a közeljövőben összeköttetésbe fog lépni vele egy számomra ugyancsak ismeretlen, tisztára magánjellegű ügyben.

A márki föláll.

— Számítok rá, hogy alkalomadtán tájékoztat róla, hogyan halad az ügy — fejezi be a tárgyalást Disraeli, miközben az ajtóhoz kíséri vendégét.

A belügyminisztériumon, a gyarmatügyi minisztériumon és a külügyminisztériumon kívül az indiai ügyek minisztériumának, az úgynevezett India Hivatalnak a helyiségei is abban a hatalmas épülettömbben voltak, amelyet 1868 és 1873 közt építettek Londonban, a széles Whitehall utcában, szemközt a Saint James's Square-rel. Itt vizsgálta felül az indiai ügyek államtitkára a „Council of India"-val, egy tizenöt tagú, általa kinevezett tanácsadó testülettel együtt azokat a törvényjavaslatokat, amelyeket az indiai alkirály, valamint Madrasz és Bombay kormányzója terjesztett elő az indiai pénzügyekkel, posta- és távíróüggyel, büntetőjoggal, vallásgyakorlással és hadüggyel kapcsolatban. Az India Hivatal nyomott el és fosztott meg legelemibb jogaitól háromszázötven millió embert, alaposan átgondolt módszerekkel. Innen rendelkeztek egy több, mint négymillió négyzetkilométer területű termékeny ország fölött, melyet egyetlen évszázad alatt kerítettek erőszakkal a hatalmukba.

Az angol történelem lapjain sok olyan ember neve van feljegyezve, aki kimagasló tehetségét arra használta fel, hogy az India Hivatal államtitkáraként közreműködjön egy hatalmas, munkaképes nép kegyetlen elnyomásában és kizsákmányolásában.

Salisbury márki volt az egyikük.

5

A döntő tárgyalásra a márki és Clements Markham közt egy márciusi napon kerül sor, késő délután, az India Hivatal földrajzi osztályának irodájában. A tárgyalás alatt a két férfi közt, aki tíz év óta egymást váltogatja az államtitkári székben, teljes az összhang, melyet a konzervatívok és liberálisok Britannia jól felfogott érdekében — bármennyire is ellentétes a felfogásuk a belpolitikai kérdésekben — mindig ki tudnak alakítani egymás közt, mihelyt alkalom kínálkozik rá, hogy együtt bányásszanak a gyarmatok kincseket rejtegető földjében.

A szobában térképek hevernek kiteregetve a hosszú asztalokon. A márki odamutat az egyikre, és azt mondja:

— Ceylon szigetén, Heneratgodában már létrehoztunk annak idején egy növénykertet a kaucsukfa-tenyésztés céljára. Itt felnevelhetjük a palántákat, aztán ha már eléggé megerősödtek, szétküldhetjük őket a gyarmatokra.

— Kalkuttába, Szingapurba, Paradenijába, sőt Surabajába is — mondja Clements Markham, aztán gúnyosan teszi hozzá: — A tudós urak szerint persze most se lesz semmi esélyünk a sikerre.

Hangjából annak az embernek a fölényes biztonsága csendül ki, aki messzi földeket beutazott, jó néhány nagy igényű földrajzi munkát írt, s akinek 1860—1861-ben sikerült a cinchona-fa magvát áttelepítenie Peruból Indiába, noha néhány botanikus azt jósolta, hogy kísérlete kudarcot fog vallani.

Mikor Clements Markham a szoba három falát elfoglaló, ragasztósüvegekkel, térképekkel és keménypapír fedelű aktacsomókkal tele állványokra néz, eszébe ötlik egy pillanatra az a több mint huszonhat évi céltudatos kutatómunka, melynek eredményeként

a Királyi Földrajzi Társaság titkára lett, s ide, ebbe a szobába eljutott.

A márki az ablakhoz lép, szétválasztja a függöny két szárnyát, s lenéz a Whitehallra s a parlament óriási, szürke épülettömbjére.

Lassú léptekkel visszajön az asztalhoz, végignéz a térképen, s azt mondja:

— Malakka! Straits Settlements, Szingapur!

— Borneo északi része — mondja Markham.

— És Elő-India! Burma, Asszam! Csupa beültethető terület, hatszor akkora, mint a mi brit szigetünk!

— Mivel lordságod politikus — mondja halálosan komolyan Markham —, bizonyára megbocsátja nekem a kérdést: hogyan egyeztethető össze ez a messzi távlatokba tekintő terv azzal az ígérettel, melyet Őfelsége tett az elő-indiai fejedelmeknek függetlenségük messzemenő biztosítására nézve? Hiszen a beültethető területek részben ezeknek a fejedelmeknek a tulajdonában vannak, s tervünk következtében feltétlenül függő helyzetbe kényszerülnek az angol kereskedelmi társaságokkal szemben.

— Az már az én gondom, nem az öné — feleli sóhajtva a márki. majd némi gondolkodás után azt mondja: — Szóval egyezik a véleményünk?

— Igen.

— Akkor hát Sir Joseph Hooker értesítheti azt a Wickhamet. Bízzunk a sikerben!

S Clements Markham, a szabadelvű reformok elszánt bajnoka és a márki, az angol Konzervatív Párt alvezére egyetértően biccentenek.

A kaucsuktartalmú növények csoportjába több száz fajta tartozik, a gazdasági élet számára azonban csak néhány vált jelentőssé. Dél-Amerikában például többek közt a manihot-cserjéből és néhány castilloa-fajtából, Mexikóban a guyale-cserjéből, Nyugat- és Közép-Afrikában néhány akácféleségből és húsznál több lián-fajtából termelték ki a kaucsuktej-nedvet, Kelet-Afrikában és Délkelet-Ázsiában pedig hosszú ideig a fügefáé volt a vezető szerep.

Egyik fajta gazdasági jelentősége sem hasonlítható azonban össze a

Hevea brasiliensisével. Valamennyi kutyatej tartalmú növény közül a Hevea szolgáltatja a kaucsukban leggazdagabb tejnedvet. Főleg a braziliai Pará államban terem nagy mennyiségben, s belőle származik a legtisztább nyerstermék: a Pará-kaucsuk.

6

— Elment az eszed, George! — mondja Robert Dallier, aki eddig föl-alá járkált az irodában, de most abbahagyja a sétát, s megáll a fivére előtt. — Megbocsáss! De hát gondold meg, mekkora összegről van szó! Négy és félezer acre! És minek!?

— Egyáltalán nem azt mondom, hogy most rögtön meg akarom venni — feleli bosszúsan a bátyja. — Az emberem belement, hogy még négy vagy akár hat hónappal is elhalasszuk az üzlet megkötését. Én most az elvről beszélek.

— Épp ez az! Ameddig arról van szó, hogy létesítsünk egy ültetvényt, felőlem akár egy óriás-ültetvényt is, helyes, benne vagyok! Valami effélén már magam is régóta töröm a fejem. De minek kell ehhez Amerikából hozatni fát, amikor Ceylon szigetén is, Borneón is, sőt a te Malakkádon is, tömegével nő a fügefa?

Szemben állnak egymással. George nyugodt, fölényesen mosolyog, Robert, az öccse dühös, kedvetlen, szőke bajusza végét rágja.

Már régóta esedékes volt köztük ez a vita. George a múlt év derekán tette az első célzásokat a tervére, s Robert bosszúsan elutasította. Ahányszor csak előhozakodott vele George, Robert mindig valósággal dühbe gurult, mire bátyja okosabbnak látta nem emlegetni a dolgot. Ma azonban, mikor Kew Gardensből megkapta az értesítést, hogy a hosszas tárgyalásokkal előkészített megbízást útnak indították Santarémbe —, ma kénytelen volt belevágni Roberttel ebbe a beszélgetésbe.

— Nem látod be indokaim helyességét? — kérdi George.

— Hogy a Pará-kaucsuk jobb minőségű, mint a mi indiai kaucsukunk, azt én épp oly jól tudom, mint te! De hát nem veszik-e meg mégis az indiai kaucsukot? Nem veszik-e meg már hatvan esztendeje? S egyáltalán! Nem állunk-e elsőrangú gumiárugyár

hírében? Nincs rátermett igazgatóságunk? Rá vagyunk mi szorulva arra, hogy kaucsukot termeljünk?

— Egyáltalán nem lenne hiba, ha termelnénk — feleli George. — Kibővítenénk a gyárat, s egy-két igazgatóval többet alkalmaznánk.

— De miért ragaszkodsz ahhoz az átkozott Heveához? Te magad mondod, hogy az első hét, esetleg tíz évben nem hoz kaucsukot! Vagyis hét, sőt esetleg tíz évig csak kiadásokkal kell számolni: erdőket irtani, hajókat bérelni, a helyszínen gyárat építeni —, mert hogy akarod másképp nagyban feldolgozni a kaucsukot, ha nem gyárban? — aztán még botanikus szakembereket kell szerződtetni, munkaerőt toborozni, bennszülöttek százait betanítani és fizetni, hét, esetleg tíz éven át! És utána?

— Utána annál többet jövedelmez majd.

— A Pará-kaucsukkal akarsz versenyezni?

— Mi mást akarnék?

Robert hátrál egy lépést. Kétkedő arccal méri végig a bátyját.

— S a minőség? A jó hír? A megszokás? — kérdi aztán. — A világ már száz éve Brazíliában veszi a kaucsukot. Azt hiszed, hogy...

— Ugyanazt a minőséget fogom termelni — szakítja félbe George. — Sőt, az én kaucsukom esetleg még jobb minőségű is lesz, mert az én fáimat szakképzett munkások fogják gondozni, Brazíliában meg a kíméletlen begyűjtéssel minden fát tönkreteszneK. Ami pedig a jó hírt meg a megszokást illeti... Olcsóbb árakkal azzal is könnyen megbirkózom!

— Még olcsóbban is akarod adni?!

— Gondold csak végig! — mondja komolyan George. — Mit kockáztatok? Hét, esetleg tíz, mondjuk hogy tíz improduktív évet. Viszont az én munkásaim közvetlenül az ültetvény szomszédságában laknak. A brazíliai kaucsukgyűjtőknek vég nélküli utakat kell gyalog vagy csónakon megtenniük, hogy még sértetlen fákat találjanak, hogy egyáltalában eljussanak a nyersanyaghoz. S ugyanolyan hosszú utat kénytelenek legyűrni visszafelé. Ez fejenként legalább egy, esetleg több improduktív hónapot is kitesz minden évben. Enniük pedig ez alatt az idő alatt is kell, sokan meg is be-

tegszenek útközben, új embereket kell szerezni helyettük, s ilyenkor bizonyos kieső kaucsukmennyiséggel is számolni kell. S ezek a kiadások annál jobban nőnek, minél több fát csapolnak meg és tesznek tönkre, és minél hosszabb utakat kell megtenniük a gyűjtőknek. Miért ne lehetne hát olcsóbb az én kaucsukom? Az első néhány évben még magas áraim lesznek, hogy a költségeim megtérüljenek. De utána?

— A fügekaucsuk . . . — kezdi újból Robert.

George másodszor is félbeszakítja:

— Fügekaucsuk! Fügekaucsuk! Nem akarod megérteni, hogy a te fügekaucsukodat csak azért veszik meg, mert Brazília nem tudja fedezni a világ kaucsukszükségletét? Várj csak! Nem feneketlen hordók azok az erdők, amelyekből folyton meríthetnek! A fák egyszer csak elfogynak. S mivel az Amazonas vidékén olyan nehéz munkaerőt szerezni, hogy még csak nem is gondolhattak rá eddig, hogy ültetvényeket létesítsenek arrafelé, ez a lehetőség megmarad nekünk. S ki is kell használnunk, mégpedig gyorsan, mielőtt még megelőz bennünket valaki!

Robert elgondolkozva néz maga elé.

— S ha nem sikerül a dolog?

— Ismered Sir Joseph Hookert? — felel a kérdésre kérdéssel George.

— Persze.

— Nos, akkor tán arról is hallottál, hogy nem holmi kontár.

— Ó! Csak nem ő maga hozza el a magot?

— Gúnyolódnod azért nem kell!

— Én kitartok az álláspontom mellett — jelenti ki makacsul Robert. — Kiadsz egy csomó pénzt, biztosíték nélkül. Finanszíroznod kell a csempészést, és ha sikerül is, akkor sem tudhatod, nem vallasz-e ugyanúgy kudarcot a dologgal, mint pár éve a liverpooli kereskedelmi kamara azzal a John Forrisszal. Hátha megint nem csíráznak ki a magok? S ha kicsíráznak is, kibírják-e a palánták a tengeri utat? Jó, tegyük föl azt is, hogy kibírják. Akkor is még be kell rendezned az ültetvényt, utána tíz évig várhatsz az első termésre, óriási összegeket adsz ki, s az ördög tudja, kifizetődik-e egyszer!

— Szükségtelen tovább szaporítanunk a szót — feleli George, hűvösen végigmérve öccsét. — Részt veszel a dologban vagy nem?

— Nem!

— Én alaposan megfontoltam mindent. Végrehajtom a tervet.

— Bizonyára tudatában vagy annak, mit jelent ez a társasviszonyunk szempontjából — mondja lassan Robert.

— Számoltam vele. Már fél évvel ezelőtt tudtam, hogy így fogsz donteni.

Robert leül az íróasztala mögé, s idegesen nézegeti a kezeit.

— De nem érdekel az elhatározásod! — mondja George hangosan és ingerülten. — Én is kitartok a magamé mellett! Feltétlenül kitartok mellette!

Robert heves mozdulattal kapja fel a fejét.

— Az istenfáját annak a Henry Wickhamnek! Ez a nyavalyás ültetvényes még ott van Santarémben, tízezer mérföldnyire innét, s a szó szoros értelmében éket ver közénk!

Santarém városa a Rio Tapajos felső, hajózható szakasza mentén fekszik, Tapará szigetével szemben, néhány kilométerre onnan, ahol a folyó az Amazonasba ömlik. Santarémnek gőzhajó-állomása van, s a múlt század utolsó negyedében négyezer lakost számlált, akik kakaóbabbal, kókuszdióval és kaucsukkal kereskedtek. A várostól délre, a folyó partján terült el az angol Henry Wickham ültetvénye.

Az ültetvény faiskolájában hétfajta Hevea nőtt.

7

Az ültetvényes háza tágas térség közepén áll, három elefántcsontdió-pálma vet rá árnyékot, koronájuk a lapos háztető fölé hajlik. A facsoportok közt utak húzódnak egészen a telep széléig, ahol az indiók kunyhói állnak. Forrón tűz a nap a folyóvízzel átitatott, fekete földre, s a manióka virágainak nehéz, kesernyés illata tölti be a levegőt.

Az ültetvényes szalmakalapját mélyen a homlokába húzva ballag végig a fényeszöld levelű páfrányok sorai közt. Időnként

megáll, szemügyre vesz egy léggyökeret, lecsíp egy elszáradt levelet vagy kiegyenesít egy szárat, melyet a földre nyomott a délutáni eső.

Kiáltást hall, mire hátranéz. Miguelo, az előmunkás szalad feléje a főút felől.

— Készen vagyunk, señor!

— Kihuzigáltátok a bogáncsot?

— Nem kellett.

— Hogyhogy?

— Már tegnap megcsináltuk.

A kávécserjék közt felbukkannak a kunyhóik felé baktató indiók fehér kalapjai. Két néger halad a nyomukban; a burgonyaültetvényen dolgoztak.

Henry Wickham végignéz a gazdaságán. A tizenötezer tenyészznövény minden egyes darabját maga válogatta ki, maga tapogatta végig erős, napbarnított ujjaival a magtokokat, virágokat, gyökereket, kérgeket és a halvány hártyával borított hajtásokat, maga szedegette le róluk a férgeket, maga morzsolta szét körülöttük a földet, maga tördelt bujtóvesszőket, maga ültette el hatvan teafáját és a bokrok jó részét.

Észak-Angliában nőtt fel, apja magányos birtokán, s jól érzi magát csendes, a világtól elzárt ültetvényén. Öt esztendeje él itt, könyvei és preparátumai közt, s növénytani kutatásokat folytat. Erdész szeretett volna lenni a gyarmatokon, s már fiatalon Brit Hondurasba került. Hondurasból néhány év múlva egy O'Brien nevű skóttal Brazíliába ment, s beutazta vele az ismeretlen őserdei folyókat. O'Brien meghalt maláriában, Henry Wickham pedig, aki meg sem betegedett, eljutott Santarémig, s itt le is telepedett. Egy év múlva néhány vakmerő kirándulást tett a Tapajos és a Madeira folyók közt elterülő őserdei platón. Egyik ilyen kirándulása alkalmával az alig huszonöt éves fiatalember egyetlen indió kíséretében elkalandozott egészen a Río Negróig, ahol növényeket gyűjtött, s meglátogatta a félénk őserdei indiánok falvait. Mikor visszatért Santarémbe, értesítés várta, hogy apja meghalt. Hazautazott Angliába, eladta az atyai birtokot — anyja már néhány évvel azelőtt meghalt —, s tekintélyes mennyiségű pénzzel tért vissza is-

mét Santarémbe. Ebből a pénzből rendezte be az ültetvényt, munkásokat fogadott, építtetett egy kis faházat, beleköltözött, néhány indió kíséretében bejárta a környező erdőket, magvakat és fiatal növényeket gyűjtött, s odahaza, az ültetvényén elültette őket. A csemeték egy részét eladta, a többivel kísérleteket folytatott.

Indiói számára kunyhókat építtetett, s állandóan bővítette növénytenyészeteit.

Három évvel ezelőtt Angliában kiadta a brazíliai őserdőben tett utazásairól készült feljegyzéseit. A könyv megjelenése után levelet kapott London mellől, Kew-ból, s így kezdődött az a levélváltás, amely mostanában erősen foglalkoztatja.

Sir Joseph Hookert a könyvnek különösen az a fejezete érdekelte, amelyben az ültetvényes a kaucsukfát, valamint a Tapajos és a Río Negro mentén folytatott kaucsukkitermelést ismertette.

Henry Wickham éppen ez idő tájt gazdagította néhány fajtával — köztük a Hevea guianensisszel — kertje Hevea-állományát. Kitanulmányozta ezeket a fajtákat is, vizsgálatai eredményét csatolta a Hevea brasiliensisről írt részletes ismertetéshez, s az egészet elküldte Kew-ba. Arra az ötletére, hogy a Hevea-fák ültetvényszerű termelésével növelni lehetne kaucsukhozamukat, Hooker így válaszolt:

„... Angliának volna rá módja, hogy egy ilyen tervet egészen nagy arányokban megvalósítson. De mint tudja, a brazil kormány halálbüntetés terhe alatt megtiltotta a Hevea-magok kivitelét. Sajnos! ..."

Ebből a levélből meg a rákövetkezőkből megértette Wickham, hogy Hooker azon van, hogy mégiscsak hozzájusson valahogy a magokhoz.

„... Ha például akadna valaki, aki hajlandó lenne bizonyos fajta orchidea magvait megfelelő fizetség ellenében eljuttatni hozzánk, még abban az esetben is, ha ez az üzlet nehézségekkel járna! A megfelelő időpontot tudatnánk ..."

— Olyan orchideáét persze, amelynek törzse van, meg sárga virága! — dünnyögte Wickham a homlokát ráncolva.

Gondolkodott egy hétig, aztán azt válaszolta, hogy hajlandó le-

szállítani a küldeményt, amennyiben semmi károsodás nem éri ültetvényével kapcsolatban.

Hooker legközelebbi levelében csak két szót írt:

„Nagyon köszönöm!"

Később aztán, csak Wickham számára érthető, titkos írással tudtára adta, hogy hatalmas Hevea-tenyészetek létesítését tervezik Nagy-Britannia délkelet-ázsiai gyarmatain. S Wickham, aki már a hondurasi erdészeti iskolán tapasztalta, milyen feltartóztathatatlanul terjeszkednek néhány évtized óta a brit ültetvények négy világrészben, elhatározta, hogy jelentékeny mennyiségű Hevea-magot fog Angliába csempészni.

Hooker legutóbbi két leveléből úgy vette ki, hogy a cselekvés órája közeleg.

Az ezüstösen csillogó tealevelek zizegve remegnek a folyóról fújdogáló szélben. Az átforrósodott talaj fölött valósággal vibrál a levegő, s az ég kéken ragyog.

Henry Wickham befejezi körsétáját az ültetvényen.

Éles kakadu-rikácsolás hallatszik az erdőből. Wickham kilép a manióka-fák közül, s felbukkan előtte a háza.

1876. április 20-a van, este hat óra.

8

Az ajtó előtt a fekete bőrű szakács várja.

— Egy idegen lenni odabenn, señor!

— Ki az?

— Nemigen érteni, mit mond. Sárga haja lenni és fehér bőre. Señor Wiggjemmel akar beszélni.

Az ültetvényes belép a dolgozószobába, s egy városi ruhás férfit lát maga előtt. A vendég leteszi füstölgő szivarját, föláll, s udvariasan köszönti.

— Buxton vagyok. A londoni Királyi Földrajzi Társaság megbízásából érkeztem ide, s Sir Joseph Hooker szívélyes üdvözletét is tolmácsolnom kell önnek, Mr. Wickham.

— Az áldóját! Örvendek a szerencsének!

Kezet szorítanak.

Miután az ültetvényes megvendégelte honfitársát, s a beszélgetés során az általánosságok felől visszakanyarodtak a látogatás céljára, Buxton egy lepecsételt borítékot húzott elő a mellzsebéből.

— Szíveskedjék elolvasni, Mr. Wickham! Meg fogja érteni, hogy ilyesféle hírt nem bíz a postára az ember.

Henry Wickham többször is elolvassa a két sűrűn teleírt ívet. Aztán fölpillant, s azt kérdi:

— Ön tudja, mi van a levélben?

— Arra az esetre, ha a levél elveszne, meg kellett ismerkednem a tartalmával, mielőtt borítékba zárták és ideadták.

— Ez az utolsó pont itt . . .

Buxton sietve feleli:

— Sir Joseph Hooker bízik önben! Csak hát . . . ugyebár kénytelen az ember minden eshetőségre felkészülni.

Elővesz egy skatulya gyufát.

— Megbízásom szerint meg kell győződnöm róla, hogy ön a levelet elolvasás után azonnal megsemmisíti.

Lángra lobbant egy szál gyufát, s az ültetvényes elé tartja. Wickham tétovázva elveszi.

— Értem — mondja.

Az égő papírt a padlóra ejti. Mindketten szótlanul néznek, míg ki nem alszik a láng. A levélből semmi se maradt.

Aztán azt mondja Wickham:

— Ez a megbízatás . . . ilyen hirtelen . . . egy kicsit meglepett. Meg kell értenie . . . az ültetvényemről van szó . . . Öt évig dolgoztam itt . . .

Mr. Buxton erre átnyújt egy másik borítékot.

— A londoni Királyi Földrajzi Társaság vételi szerződése! A Társaság — teszi hozzá, látva az ültetvényes csodálkozását — átveszi az ültetvényt teljes felszerelésével, az összes itt dolgozó munkással, s az ön velük szemben fennálló kötelezettségeivel együtt. Csak szíveskedjék bejegyeznj a vételárat, s aláírni a szerződést. Mihelyt Londonba érkezik, átadja a szerződést Sir Joseph Hookernek, aki készségesen elintéz ön helyett minden formaságot a Társasággal. Bizonyos lehet felőle — mondja Mr. Buxton mosolyog-

va —, Sir Joseph Hookernek a legnagyobb mértékben szívügye, hogy önt ebből a vállalkozásból kifolyólag semmiféle károsodás ne érje. — S tárgyilagos hangon hozzáteszi: — A szerződést folyó év január hó 10-i keltezéssel állították ki. Ez azt jelenti, Mr. Wickham, hogy ön folyó év január hó 10-én eladta ültetvényét a londoni Királyi Földrajzi Társaságnak, a vele kapcsolatos valamennyi joggal és kötelezettséggel együtt.

— Nem rossz!

— Ma érkeztem a gőzösön Santarémbe, s úgy látom, hogy sajnos kénytelen leszek holnap kora reggel vissza is térni vele Belémbe, mert különben legközelebb csak tizenkét nap múlva mehetnék — folytatja Buxton. — Nincs kifogása ellene, hogy még ma mindent elintézzünk? Felhatalmazásom van rá, hogy az esetleg tisztázatlan dolgokat illetően kötelező erővel megállapodhassam önnel... Itt vannak például az anyagiak! Előfordulhat, hogy esetleg nagyobb összegre lesz szüksége, már itt helyben. Átadok önnek három kitöltetlen csekket egy belémi angol kereskedelmi társaság nevére kiállítva. Ezekre a csekkekre a belémi bankban fölveheti a szükséges összegeket, összesen ötezer fontig. Semmi esetre se takarékoskodjék! Az a fontos, hogy a vállalkozás sikerüljön, és semmiféle hibát ne kövessünk el! Mikor ilyen nagy jelentőségű dologról van szó — fűzi hozzá —, nem szabad kicsinyeskedni, Mr. Wickham...

Halkan tárgyalnak, meghányják-vetik, fontolgatják a tennivalókat; csak nagy ritkán, s akkor is csak rövid időre szünetel a beszélgetés.

Midőn Mr. Buxton végre elhagyja a szobát, hogy aludni térjen a szomszédos helyiségben, Henry Wickham még sokáig föl-alá járkál íróasztala előtt. A nyitott ablakon át beárad az éjszakai levegő, lepkék szédülnek be, szárnyuk vérvörösen és fehéren csillog a petróleumlámpa fényében.

Henry Wickham még egyszer átgondolja a négy órával ezelőtt elégetett levél tartalmát.

Töméntelen mennyiségű Hevea-magot kell összegyűjtenie és kicsempésznie Angliába. Hogy kitől ered a megbízás, arról nem történt említés a levélben. Csak egy dolog világos: amennyiben sike-

rül végrehajtania a nehéz tervet, Londonba érkezésekor tízezer font jutalomra számíthat.

Ismételten hangsúlyozza, írta a levélben Sir Joseph Hooker, hogy ellenállóképes magokra van szükség, mert csak ez a biztosítéka annak, hogy Kew Gardens melegházaiban megfelelő mennyiségben ki is csíráznak.

S aztán az utolsó mondat, amely erősen elgondolkoztatja az ültetvényest:

Ha a brazil hatóságok keze közé kerülne — amire persze semmiképpen se számítanak —, semmi esetre sem szabad az angol kormányra hivatkoznia!

9

Mr. Buxton kora reggel távozik az ültetvényről. Henry Wickham lekíséri a folyópartra, ahol már várja két indió, hogy a néhány száz méternyire fekvő santarémi kikötőbe evezzen vele. Kézfogással búcsúznak egymástól.

— A mielőbbi viszontlátásra Angliában! — mondja Mr. Buxton.

Bemászik az ingadozó kenuba, az indiók megragadják az evezőket, s a csónak máris tovasiklik, hosszú, villogó csíkot hagyva maga után a vízen.

Henry Wickham visszatér az ültetvényre. A dohányföld szélén összetalálkozik Miguelóval, az előmunkással.

— Ide figyelj! Be kell csomagolnotok két bála orchidea-magot. Add ki az utasítást az embereknek. A bálaknak még ma a kikötőben kell lenniük.

Dolgozószobájában kiállítja a küldemény szállítólevelét. Angliába, Kew-ba címezi.

A nap még nem izzik fehéren, sugarai még nem sütnek teljes erővel, mikor Wickham belép a háza mellett levő alacsony csíráztatóba. Itt szorgoskodnak az indiók a szitkozódó és verejtékező Miguelo irányításával a bálák összeállításán. Az orchidea-magvakat, gondosan szétrakva, mohapárnák közé fektetik. Nedves földszag tölti be a helyiséget.

Henry Wickham egy ideig elnézi az indiókat, aztán Miguelóhoz fordul:

— Ha készen vagytok, gyere be hozzám.

Miguelo háromnegyed óra múlva jelentkezik a dolgozószobában. Az ültetvényes odaadja neki a szállítólevelet, meg néhány bankjegyet.

— Azonnal üljetek csónakba! Próbáld meg elkerülni a vámtisztet!

Miguelo csodálkozva bólint.

Az ültetvényes ismét bemegy a csíráztatóba. A hátsó helyiségben lehajol egy hosszú, mohával és földdel töltött láda fölé, amelyben a hét Hevea-fajta galambtojás nagyságú, pettyes és csíkos magvai fekszenek. Az egyes fajták magvait falécek választják el egymástól, s kartonlapokra van felírva a nevük.

Wickham tudja, hogy a célnak csak az egyik fajta felel meg. Ebből a fajtából három fája van az ültetvényen, s ez túlságosan kevés a terv megvalósításához. Nem vitás, hogy el kell mennie az erdőbe, s ott kell a magvakat összegyűjtenie.

Eszébe ötlik Itaituba. Ez a falu csak néhány száz kilométerre fekszik Santarémtől, a folyam jobbpartján, a Tapajos és a Río Madeira közt elterülő, még szinte teljesen felderítetlen őserdei platón. Utazásai alkalmával többször járt ott. Ismeri lakóit, ismeri apró szántóföldjeiket, amelyeken tengerit és cukornádat termelnek, s ismeri a magasan fekvő erdőt, amely még az áradások idején sem változik feneketlen mocsárrá.

Ezen a platón nő az ellenállóképes Hevea brasiliensis.

Henry Wickham elhatározza, hogy Itaitubába utazik.

De továbbra is mindennap útnak indít két bála orchidea-magot Kew Gardensba, Buxtonnal történt megállapodása szerint. Sejtelme helyesnek bizonyul: Miguelo igyekezetének, hogy a vámtisztet elkerülje, az lesz a következménye, hogy a vámtiszt mindennap a santarémi feladóhely előtt leselkedik, látni akarja a szállítólevelet, s felbontatja valamelyik bálát, néha mind a kettőt. Miguelo nevetve szokta elmesélni, milyen komor, sőt csalódott képet vágott megint a vámtiszt.

Egy szép napon aztán Henry Wickham levelet kap Belémből,

ahová a gyanakvó és dühös vámtiszt nyilván jelentést küldött a rendszeresen ismétlődő küldeményekről. A levélben egy Sartez nevű ellenőrző tiszt afelől érdeklődik igen udvariasan, hogy az ültetvényesnek szándékában van-e tovább folytatni a bálák küldözgetését. Henry Wickham gorombán válaszol: talán meg akarják tiltani neki, hogy orchidea-magvakat küldjön Angliába?

Erre nem felel a vámhatóság. De a belémi nagy kikötő nem elég nagy ahhoz, s az Anglia felé induló hajókra naponta felrakott óriási mennyiségű áru nem elég óriási mennyiségű ahhoz, hogy a vámőrök és a katonai őrszemek ne tudnának időt szakítani arra, hogy a rakparton heverő áruhegyekből kirángassák az angol ültetvényes báláit, s másodszor is, még alaposabban ellenőrizzék őket.

Közben Henry Wickham az ültetvényen minden előkészületet megtesz az utazáshoz: Miguelóval bekátrányoztat egy nagy csónakot, dolgozószobájában két bádogládába csomagolja feljegyzéseit, valamennyi kéziratát és könyvét, amelyektől nem akar megválni, bezsírozza karabélyát, s előkészíti bőrből készült utazóruháját. Elmegy a telep szélén álló, ablaktalan kis kunyhókba is, s meghagyja az indió asszonyoknak, hogy varrjanak hatvan erős jutazsákot.

Egy napsütéses, tikkasztóan meleg reggelen kenuba száll, s két indióval a santarémi hajóállomásra viteti magát, ahol még éppen eléri a Belém felé induló gőzöst.

Belémben — minden eshetőségre számítva — felvesz egy nagyobb összeget a Mr. Buxtontól kapott csekkek egyikére.

10

Mikor Henry Wickham visszatér Santarémbe, egy matrózkocsmában összeismerkedik az „Amazonas" nevű kis angol gőzös kapitányával, aki hatodik napja hajózik ár ellen a folyón, abban a reményben, hogy sikerül fölszednie valami Európának szánt, kifizetődő szállítmányt.

Wilson kapitány örömmel jelenti ki:

— Nekem bizony nagyon jól jönne, ha üzletet tudnánk kötni egymással. A hajóállomás irodájában már érdeklődtem, hogy milyen szállítmányok volnának. Kaucsuk, egyetlen rakomány yucca, némi kókuszdió! Átkozottul kevés ilyen hosszú útra! Belémben meg ott vesztegelnek az áruk! Új vámintézkedések jönnek, meg kell várni őket. Vigye el az ördög! Gyerünk fel a hajóra!

Az „Amazonas" az állomás épületétől nem messze horgonyoz. Vízimadarak rajzanak körülötte: úgy szálldosnak összevissza a levegőben, mintha fehér papírfoszlányok volnának.

A két férfi egy darabig szótlanul üldögél a kajütben.

— Nem olyan egyszerű dologról van szó — töri meg végül a csendet Henry Wickham. — Tulajdonképpen valami megállapodásfélét kellene kötnünk, feltéve, hogy önnek az üzlet megfelel. Volna bizonyos árum, amelyet el kellene juttatnom Angliába, Londonba... Igaz is, ön Londonba készül?

— Igen — feleli a kapitány. — Miféle áruról van szó?

— Az áru nem itt van, sőt pillanatnyilag még egyáltalában nincs is birtokomban. Mondjuk, úgy három-négy hét múlva kellene készenlétben lennie pár száz kilométerrel följebb a folyón. Esetleg egy héttel korábban vagy később; ezt még nem tudom egészen pontosan. A fő az, hogy ne legyen másfelé elkötelezve. Én az egész időre kibérelném a hajót.

— Annak aztán semmi akadálya — mondja nevetve Wilson. — Ilyen ajánlatot ritkán kap a magamfajta ember.

— Várjon csak... A dologról senkinek sem szabadna tudnia, egyelőre még az ön embereinek se, se tisztnek, se kormányosnak. Körülbelül tizennégy napig odalenn kellene cirkálniuk az Amazonason, csak aztán hajózni föl a Tapajoson arra a helyre, amelyben megállapodnánk. Én csónakon előre mennék, és ott várnám önt.

— Miért nem tudhat róla senki?

— Mert veszélyes a dolog.

A kapitány felfigyel.

— Hogy rövidre fogjam a szót — mondja Henry Wickham —, a szállítmányom... hát igen... kaucsukmagvakról van szó...

Wilson lassan feláll, hátrateszi a kezét, s elkezd fel-alá járkálni

a szűk helyiségben. Összeráncolja a homlokát. Szája körül valóságos hálót alkotnak a barázdák.

— Úgy. Szóval kaucsukmagvak... Szabályos kaucsukcsempészés, a fene enné meg! — szólal meg nagy sokára. Megáll az ültetvényes előtt, s éles pillantással végigméri. — Ezért halálbüntetés jár! Tudja?

— Minden tisztje száz font jutalmat kap. A raktármester kétszázat. A kapitány... — Elakad. — Ezer fontot — fejezi be végül a mondatot.

Wilson füttyent egyet. Aztán sarkon fordul, s megint elkezd fel-alá járkálni. Léptei alatt tompán kong a padló.

Tapará szigete felől ide hallatszik a Santarémbe igyekvő gőzös szirénabúgása. Huzat keletkezik a kajütben. A kapitány odalép az ablakhoz, és becsukja.

— Szóval ezer font — mondja, s megint az ültetvényes felé fordul. — De közben a nyakunkat kockáztatjuk. A hajómat, ha kitudódik a dolog, elkobozzák a brazilok.

Tömött, szürke szakállát huzigálja. Végül fölnéz.

— Akkor... áll az alku!

— A jutalomösszegek felét még ma este átadom önnek, elismervény ellenében. A másik felét megkapja, mihelyt túl leszünk a belémi felülvizsgálaton. Rendben van?

Wilson beleegyezően bólint.

— Most rögtön meg kell mindent beszélnünk — teszi hozzá Wickham. — Nem akarok még egyszer feljönni a hajóra, nehogy feltűnő legyen...

— Szóval mikor?

— Először lehajózik a folyón, nehogy gyanút keltsen. Az Amazonason cirkál, ahogy mondtam, tizennégy napig. Aztán elindul fölfelé a Tapajoson. Most május elején vagyunk... — Egy pillanatig gondolkozik. — Állapodjunk meg harmincadikában. Horgonyozzon le a Tapajoson május harmincadikán, kapitány. A folyó elég hosszú szakaszon jól hajózható. Semmilyen nehézséggel nem kell számolnia.

— Hol horgonyozzak le? — kérdi Wilson.

— Délen, Itaituba mellett. Ez egy indián falu a folyó jobb-

partján, nem valami nagy. Innen kereken kétszázötven kilométer odáig. Talán ismeri is Itaitubát?

— Igen.

— Tehát ott találkozunk — szögezi le Henry Wickham.

11

Az „Amazonas" már másnap reggel fölszedi a horgonyt, s dohogva elindul észak felé, a Nagy Folyó irányába. A part mentén néhány négergyerek szalad utána kiabálva és integetve. A fedélzeten egy lélek sincs. A hajó nyomában lassan hömpölygő, széles hullámokban sodródik a partnak a víz. A gyerekek egymás után lemaradnak. A folyó felett lebegő ritkás ködfátylak csakhamar eltakarják szemük elől a hajót.

Ugyanakkor Henry Wickham a dolgozószobájában azt mondja Miguelónak:

— Végy magad mellé néhány embert, s hordjatok a csónakba minden csomagot, a ládákat meg a zsákokat is. Most mindjárt! Ne feledkezz meg a háncskötelekről, és nézz utána az evezőknek is. A csónaknak holnap reggel ötkor indulásra készen kell állnia a pallónál!

— Ötkor — ismétli meg Miguelo.

— Megtörténhetik, hogy sokáig úton leszek, esetleg hónapokig is. Ezentúl is mindennap feladsz két bála orchidea-magot, úgy, mint eddig. Kitöltöttem annyi szállítólevelet, amennyi elég lesz addig. Ott vannak . . .

Az asztalra mutat, amelyen egész köteg szállítólevél hever egymásra rakva.

— Pénzt hagyok itt az asztalfiókban.

Miguelo leveszi szalmakalapját, amely alól hosszú tincsekben lóg ki fekete haja, zavartan forgatja ujjai közt, aztán azt kérdi:

— Señor Wiggjem nem jön vissza?

— Ki mondta? Az megtörténhetik, hogy hat hétig is elmaradok . . . még nem tudom pontosan . . . A Río Madeira vidékére megyek. Az embereket visszaküldöm a csónakkal, én majd később

jövök meg. Ezt mondod mindenkinek, aki érdeklődik utánam, s a bálákat ezentúl is föladod, akármi történik, érted?

— *Sí.**

— Vigyázz a növényeimre!

— *Sí, señor!*

Eltelik a nap. S másnap korán reggel eltávolodik a parttól a csónak, megkerül egy örvényt, aztán lassan, ingadozva elindul fölfelé a széles vízen, szemben az áramlattal. Út indió mártogatja a vízbe egyenletes mozdulatokkal az evezőket. Fakón izzik az ég. Ezüstösen csillogó halak úszkálnak közvetlenül a víz felszíne alatt. A csónak orrában hatvan üres zsák hever a ládák, bálák és kofferek alatt.

Henry Wickham a csónak farában ül, és a kormánylapátot kezeli.

A XVIII. század közepe táján néhány mundurucu indián törzs nyugat felől benyomult a Rio Tapajos mentén fekvő erdőbe, kiirtotta az ott lakó maura indiánokat, letelepedett a folyó mentén, s évtizedeken át elkeseredetten harcolt a portugálok ellen, akik dél felől jöttek ágyús hajóikon.

A mundurucuk, akik földművelésből, vadászatból és halászatból éltek, sokáig megőrizték függetlenségüket. Még a XIX. század második felében is akadtak falvak a Rio Tapajos mentén, amelyeknek lakói ellenségesen fogadták az erre vetődő utazókat.

Ilyen falu volt Itaituba is.

12

— Mit művel ez a fehér ember az erdőnkben?

— Csak nem akar ittmaradni?

— Már megint egy szélhámos! Rá fogunk fizetni!

Itaituba lakói már napok óta gyanakodva lesik az idegeneket, akik csónakon jöttek föl a folyón, s az egyik faluszéli kunyhóban rendezkedtek be.

* Igen. — *Szerk.*

— A sárgavirágú fát keresik.

— Miért vágják ki? Minek gyűjtik össze a barna magokat?

Henry Wickham érzi a falu lakóinak gyanakvását. Kilenc napig tartott, míg indióival sikerült föleveznie a folyón Santarémtől idáig. Mikor megérkeztek, nyakláncokat meg sárga és kék kendőket osztogatott szét a sötét bőrű emberek közt, akiket már régebbi kirándulásairól ismert, de ajándékaival csak annyit sikerült elérnie, hogy szótlanul kiürítettek hatuk számára egy kunyhót.

Wickham és emberei másnap reggel kivonultak az erdőbe, késeikkel utat vágtak a sűrű bozótba, megkeresték a liánoktól körülfont, ember vastagságú kaucsukfákat, levagdosták róluk a kúszónövényeket, kivágták a fákat, aztán zsákokat hoztak a kunyhóból, s megtömték mohával meg sárga- és szürkepettyes Heveamagvakkal.

A harmadik nap estéjén már több mint tíz tömött zsák hevert egymásra rakva a kunyhójukban.

S a rakás napról napra nagyobb.

Reggelenként, mikor fejszével és kötelekkel felszerelve elhagyják a falut, hatuk közül kettő mindig ottmarad, hogy vigyázzon a kunyhóra és a parti nádasba rejtett csónakra, s egy vaskondérban vízből, lisztből és szárított húsból megfőzi az ebédet. Társaik déltájban jönnek vissza az erdőből, lihegve cipelik a nehéz zsákokat, tikkadtak, egész testük verejtékben úszik.

Mikor elül a zivatar, amely a napnak mindig pontosan ugyanabban az órájában tör ki a folyó fölött, a délelőtt hátramaradt két indió indul az ültetvényessel a nyirkos, szúnyogoktól nyüzsgő sűrűségbe.

Fejszéik zúgva hasítanak a kaucsukfa törzsébe. Aztán felkúsznak a fára, levagdalják a hosszabban kinyúló ágakat, kötelet kötnek a fa törzsére, leugrálnak róla, és addig rángatják, míg nagy reccsenéssel derékha nem törik, s a bokrok közé nem zuhan, leveleket és kúszónövényeket szaggatva magával. Akkor aztán befurakodnak az ágai közé, feltörik a pudvás magtokokat, s kiszedik a galambtojás nagyságú, barázdás és pettyes magvakat. Aztán mohát keresnek, késükkel kivájják a földből, leszedik a korhadt törzsekről, lekaparják a gyökerekről és kövekről, s a magvakat a

bolyhos zöld párnákkal gondosan letakarva rakják rétegesen egymás fölé.

A faluban való időzésük tizenkettedik napján már valamennyi zsák színig töltve és erősen összekötözve fekszik a kunyhóban. Olyan kevés helyük maradt a zsákoktól, hogy éjszaka alig tudnak hova lefeküdni.

A falu lakói a közelükbe se jönnek.

Henry Wickham azonban érzi, hogy a kunyhók nyílásaiból, a gyékények mögül, a nádason és a bokrokon keresztül állandóan szemmel tartják őt és társait, s a figyelő tekintetek elkísérik őket a falun túl, a folyópartra és az erdőbe is. Néha elkap egy-egy szót, megfigyel egy-egy mozdulatot, hallja, hogy megzörren mögöttük a bokor, s elhatározza, hogy terve sikerét semmilyen óvintézkedés elmulasztásával nem fogja veszélyeztetni. Éjszakánként mindig egy-egy indió őrködik a kunyhó bejáratánál, s az őrszemek kétóránként váltják egymást.

Egyik éjszaka felriasztja az ültetvényest az őr.

— Mi baj?

Az indió szótlanul kifelé mutat, a kunyhó előtti tisztásra.

Henry Wickham a csillagok halvány fényénél is ki tudja venni néhány, a kunyhó felé lopakodó alak körvonalait. Izgalmában, melyet a sötétség és a hirtelen ébredés váltott ki belőle, puskája után kap, hátralöki a biztosító závárt, s belelő a levegőbe.

Az indiók álomittasan kapják fel fejüket a takaróról, fel akarnak ugrálni, de egymásba ütköznek és keresztülesnek egymáson. Az erdő felől mennydörgésként verődik vissza a lövés visszhangja.

A kunyhó előtti tisztásról eltűntek az árnyalakok.

Mikor a nap fölkel, a kunyhók olyan csöndesek, mintha lakatlanok lennének.

13

Végre megérkezik a gőzös.

Már déltájban hallani lehetett a folyó fölött a messzeségből a fadobok tompa puffogását: az őserdei falvak jelezték egymásnak az ismeretlen hajó érkezését.

Hat óra múlva hallották meg Wickhamék a hosszan elnyújtott szirénabúgást. A jelzés újra meg újra megismétlődött, s egyre erősebben.

Henry Wickham utasítást adott az indióknak, hogy a zsákokat hordják ki a partra, a csónakhoz. Ő maga a szerszámokat meg a fegyvereket kötözte össze, s a takarókat, edényeket, a maradék lisztet, a függőágyat és a moszkitóhálót kötötte bálába.

Az „Amazonas" alkonyattájt halad el az itaitubai part mellett, s ahogy Henry Wickham megbeszélte Wilson kapitánnyal, néhány száz méterrel följebb vet horgonyt, anélkül hogy újabb jelzést adna le a gőzszirénával.

Az ültetvényes beszáll a csónakba, amelyet időközben három indió a vízre taszított s megrakott néhány zsákkal, és utasítást ad, hogy evezzenek fölfelé a folyón.

Az „Amazonas" egy öbölben várakozik. A hajón néma csend van, a lámpákat eloltották. Csak a hajó tatján ég egy viharlámpa, amelynek fényénél az ültetvényes néhány alakot pillant meg a korlátnak támaszkodva.

— Ki az?

— Én vagyok . . . Wickham.

A csónakot szorosan a hajótest mellé kormányozza, amely feketén magasodik föl előttük. Felülről valami sötét dolgot ereszt enek le.

— Tessék! Kapaszkodjon bele!

Henry Wickham megragadja a hágcsót, s ügyetlen mozdulatokkal, sietve mászik rajta fölfelé.

A kapitány felsegíti a fedélzetre.

— Minden rendben? — kérdi.

— Eddig igen! — feleli Wickham kissé kifulladva, s nyomban hozzáteszi: — De sietnünk kell! A faluban néhány napja valami nincs rendjén.

A kapitány mellett Clappford hadnagy áll, az első tiszt.

— Hátul már vízre bocsátottuk a nagy csónakot — mondja. — Tíz emberrel.

— Velük megyek. Három indióm van lent a csónakban, kapitány. Meg néhány zsák.

— Majd elintézzük.

Végigsietnek a jobboldali fedélzeten, hátra, a hajó farába. Innen Wickham a hadnagy nyomában egy másik hágcsón lemászik a nagy csónakba. Az evezők mellett már ott ülnek készenlétben a matrózok. Clappford kurta vezényszavára a csónak eltávolodik a hajó mellől, s az áramlat sodrában kisiklik az öböltől a part felé.

Az egyik bokorból előlép a két indió, akit az ültetvényes a parton hagyott őrnek. A csónak csikorogva siklik a fövenyre. Hat matróz kiugrik a partra. Gyorsan, egyetlen fölösleges szó nélkül beraknak egy sor zsákot az evezőpadok közé.

Háromszor fordul meg a csónak a falu és a gőzös közt. Az evezők csikorgásán és a víz halk csobogásán kívül egy hangot sem hallani.

Midőn negyedszer közelednek a parthoz, nagy kiabálás, dobpergés hangzik fel a falu felől, s élénk vörös fény csap az ég felé a sűrűből.

— A mi kunyhónk ég — állapítja meg azonnal Henry Wickham.

— Állj!

A matrózok behúzzák az evezőket. Henry Wickham a part felé fülel. Aztán így szól:

— Az a négy zsák nem éri meg a lövöldözést!

A csónak megfordul, s rakomány nélkül tér vissza a gőzöshöz.

A biztonságba került zsákok a fedélzeten hevernek.

Wilson kapitány helyeslőn bólint az ültetvényes indítványára.

— *Well!* Igyekezzünk eltűnni innen!

— A koffereim?

— A kajütjében vannak.

— S a kenu?

— Baloldalt, a mentőcsónak mellett. Az indiókat az alsó fedélzetre küldtem.

Miközben Henry Wickham a kapitány nyomában lemegy a kajütjébe, néhány matróz kezdi lehordani a zsákokat a csapóajtón keresztül a hátsó fedélzet alá, a rakodótér alsó szintjébe.

Az erdő mögött lassan felkel a hold.

Az „Amazonas" szinte hangtalanul, kioltott lámpákkal hagyja el az öblöt, s az Itaitubával szemközti part árnyékában sebesen úszni kezd lefelé a folyón.

Mikor már csak egynapi távolságra vannak Santarémtől, vízre bocsátják a kenut. Henry Wickham búcsút vesz az indióktól.

— Menjetek vissza az ültetvényre! Néhány hónap múlva megjövök.

A hajó a folyó egyik kanyarulatában maga mögött hagyja a csónakot.

Az „Amazonas" másnap éjszaka halad keresztül Tapará szigete és a santarémi hajóállomás közt. Nem egészen fél óra múlva elérkezik oda, ahol a Río Tapajos az Amazonasba ömlik.

A partok ködbe vesznek.

A hatalmas vízfelület a holdfényben csillogva, lassan áramlik a hajó nyomában, mintha egy tó vize folydogálna.

A déli szélesség első fokának huszonhetedik perce és a nyugati hosszúság negyvennyolcadik fokának harmincadik perce alatt, a tengertől százhúsz kilométerre, a Pará-folyam jobbpartján, a nagy Marajo-szigettel szemközt fekszik Pará, az ugyanilyen nevű brazíliai állam fővárosa és egyetlen tengeren túli forgalmat lebonyolító kikötője.

Pará 1876-ban Brazília második legnagyobb városa és püspöki székhely volt. Az 1720-ban épült kormánypalotán és székesegyházon kívül két szemináriuma, líceuma, színháza, növénykertje és városi könyvtára is volt, széles, tiszta utcáin lóvasút járt, az idegenek külön városrészben laktak. Pará volt ugyanakkor az ország legjelentősebb kakaó-, kávé-, kínafa-kéreg-, zarzaparrilla-, copaiva-balzsam-, valamint dió-, nyersbőr-, szalmakalap- és kaucsukkiviteli átrakodóhelye.

Parából indultak a kereskedelmi gőzösök a tengeren túlra, Lisszabon, Le Havre, Baltimore, New York, Liverpool és London felé. Több nagy bankház és számos konzulátus működött a városban. Pará üzleti negyedében voltak az Amazonas gőzhajózási társaságainak irodái, s itt volt néhány nagy kereskedelmi vállalat központja is.

A Río Negro, a Trombetas, a Madeira, a Tapajos, a Río Xingu, az Amazonas voltak azok az erek, amelyeken keresztül a brazíliai gazdasági élet vére, a kaucsuk a szívkamrába, Parába áramlott.

Pará volt a végső pontja azoknak a hajózási vonalaknak, amelyeket a liverpooli és londoni hajózási vállalkozók kifejezetten a kaucsukkereskedelem céljára szerveztek meg, s így a város a világ kaucsuk-metropolisává fejlődött. Pará volt a brazíliai kaucsukkirályok fővárosa, valamint a brit—bolíviai és az újonnan alapított észak-amerikai—brazíliai kaucsuk-társaságok székhelye.

Parában brazíliai vámtisztviselők őrködtek afölött, hogy a kikötőből kifutó hajók egyikén se legyenek elrejtve Hevea brasiliensis-magvak vagy palánták.

Pará városának hivatalos neve Belém.

14

Az „Amazonas" június első napjainak egyikén kanyarodik a Pará-folyó jobbpartja felé. A nap már lemenőben van a nyugati égbolton, s elárasztja sugaraival a város háztetőit, karcsú, hegyes tornyait, a partot szegélyező pálmafák csúcsát, s a kikötőben veszteglő töméntelen hajó árbocait.

A folyó roppant, vörösen izzó szalagként hömpölyög a tenger felé.

Az „Amazonas" csökkenti sebességét. Uszályokat vontató gőzösök, vitorlás jachtok, egy rendőrségi egyárbocos, s kisebb-nagyobb csónakok keresztezik az útját.

Az „Amazonas" a part mentén végigfutó út közelében, a raktárépületek és hosszú fészerek mellett álló vámhivatalnál, egy nagy francia gőzös közvetlen közelében horgonyoz le. A pallót kitolják a rakpartra, a hajón azonban egyetlen matróz se hagyja el a helyét, egyetlen kazánból sem eresztik ki a gőzt, s a horgonycsörlők mellett ott áll és vár a kezelőszemélyzet.

Clappford hadnagy felmegy a kapitányhoz a parancsnoki hídra. Kisvártatva Henry Wickham is feljön a fedélzetre a kabinjából, s csatlakozik hozzájuk.

Szótlanul néznek a rakpart felé, a vámhivatal irányába, amelynek ablaküvegei narancssárgán izzanak az alkonyi fényben.

Két fehér egyenruhás férfi lép ki a kapun. Hunyorogva pillan-

tanak a lemenő nap fényébe, aztán az „Amazonas" felé tekintenek.

— Már itt is vannak! — mondja Clappford.

A két egyenruhás végigjön a rakparton, aztán fellépdel a hajóra.

Henry Wickham két ötvenfontos bankjegyet ad át a kapitánynak. A parancsnoki hídról levezető vaslépcsőnél megáll és visszafordul.

— Ketten vannak! Mit lehet tudni . . . — mondja, s még két ötvenfontos bankót nyom a kapitány kezébe.

S most már együtt hagyják el a parancsnoki hidat. Henry Wickham visszamegy az alsó fedélzetre, a kapitány és Clappford pedig a brazíliai vámhivatal ellenőrző tisztjei elé indul.

A hajó konyhája előtt találkoznak össze. A brazilok udvariasan köszönnek.

— Reméljük, jó útjuk volt, señor — mondja Wilson kapitánynak a magasabbik, akinek szurokfekete bajuszka díszeleg a felső ajka fölött.

— Szabad kérnem az urakat, hogy fáradjanak a kajütömbe?

A hajó iratainak átvizsgálása nem sok időt vesz igénybe. A tiszt néhány udvarias szó kíséretében visszaadja őket Wilsonnak. Az iratok rendben vannak.

— Sajnos, kénytelenek vagyunk még tovább is alkalmatlankodni, señor! A rendelkezések szerint ellenőriznünk kell minden egyes hajó rakodóterét.

— Csak tessék!

Wilson kinyitja az ajtót, s előreengedi a brazilokat. Odakint int két matróznak, aki a közelben várakozik. A két matróz és a hadnagy kíséretében az elülső fedélzeten levő csapóajtóhoz vezeti a brazilokat. A matrózok erőlködve felemelik a nehéz vasfedelet, aztán mind a hatan lemásznak a keskeny létrán a rakodótérbe.

Tíz perc se telik bele, s már jönnek is vissza.

— Láttuk, hogy itt a kókuszdió, a banán meg a yucca — mondja a bajuszos tiszt Wilsonnak.

— És a kaucsuk! — teszi hozzá a bajtársa.

— Úgy van. Az iratokból azonban az tűnik ki, hogy ezeken kívül még egy rakomány kávé is van a hajóján, señor.

Wilson helyeslően bólint.

Odamennek a hátsó fedélzeti csapóajtóhoz. Az alatta levő rakodótér felső szintjén további yucca-bálák hevernek, az alsó szint kávés-zsákokkal van megtömve. Az egyik matróznak ki kell bontania néhány zsákot. A brazilok futólag belejük kukkantanak. A bajuszos tiszt szemügyre veszi az alacsony helyiség padlóját, s néhányszor erősen dobbant a lábával. A padló üresen kong.

— Itt alul még egy helyiség van, señor?

A kapitány és Clappford egy pillanatra összenéz. Aztán a kapitány jelt ad a matróznak. A matróz hat egymás mellett fekvő zsákot félrehúz, s a zsákok helyén újabb csapóajtó válik láthatóvá. A matróz felnyitja. A brazilok lemásznak. A kapitány és Clappford utánuk. Ez a helyiség is tele van zsákokkal.

— Még egy kis kávé — mutat rájuk Wilson.

— Szabad lesz meg is néznünk?

— John!

A matróz is lemászik. Vagy fél tucat zsákon kibontja a zsineget, aztán két kézzel széttárja a zsákok száját, egyiket a másik után.

A hadnagy közben meggyújtja a petróleumlámpát, s a két brazil a lámpa fényénél vizsgálgatja a világos színű, rovátkás kávébab-szemeket.

— Meghívhatom most már az urakat egy pohár valódi skót whiskyre? — kérdi Wilson, mikor a brazilok az utolsó zsák mellől is visszalépnek.

A bajuszos figyelmesen körülnéz. Fekete szemeinek pillantása többször is találkozik a kapitány tekintetével. Bajtársához fordul, s néhány szót vált vele. Aztán rámutat azokra a zsákokra, amelyeket a matróz nem bontott ki:

— Itt van még egy csomó zsák!

— Csak nem akar mindegyikbe belekukucskálni?

— Miért ne?

— De hisz' meghívtam az urakat!

— Megtiszteltetésnek tekintjük, señor. S szívesen el is fogadjuk a meghívást, mihelyt ezeket a zsákokat is megnéztük.

Clappford mosolyogva megszólal:

— Ugyanis... izé... nagyon sietős az útunk... Szeretnénk még ma továbbmenni Belémből...

— Ennek semmi akadálya — feleli a tiszt Clappford felé fordulva.

— De ez a hosszadalmas ellenőrzés...

— Ez a kötelességem, señor! Remélem, önök épp oly nagyra becsülik a tiszti kötelességtudást, mint mi, itt, ebben az országban!

— John! Bontson ki még három zsákot! — adja ki az utasítást Wilson.

A brazíliai oldalt mutat.

— Ezeket itt!

Bajtársa, aki közben bement a helyiség hátsó részébe, hirtelen felkiált.

— Mi az?

— Itt más színű zsákok vannak, Juan!

— Lássuk hát azokat!

Mikor a matróz kibontja a zsineget, sötét, földes masszára esik a lámpa fénye. A brazíliai belemarkol. A massza göröngyökre és mohadarabokra mállik szét az ujjai közt, s a moha közé sárga- és szürkepettyes magvak vannak ágyazva.

Az egyik magot a kapitány orra elé tartja a tenyerén.

— Kávémagvak! — vágja rá Clappford. — Valami különleges fajta.

— Ugyan, señor! — s a brazíliai dühös pillantást vet a hadnagyra.

— Nem hiszi? — kérdi Clappford. — Egy növénytani múzeumnak akarjuk ajándékozni.

A brazíliai a bajtársára néz, aki gúnyosan vigyorog. Aztán éles hangon válaszol:

— Ahogy tetszik, señor! Önök most velünk jönnek a partra. Néhány emberük elhozza ezt a zsákot. A magvakat meg fogják vizsgálni. A továbbiak a vizsgálat eredményétől függnek.

— Nagyon kérem, uraim! — kezdi Wilson. — Már így is két nap késéssel érkezünk Londonba...

Előhúzza az egyik bankót, melyet az ültetvényestől kapott a parancsnoki hídon.

— Ezek itt kávémagvak — folytatja nyugodtan. — Elhiszik nekünk az urak, ugye? Sietős az útunk. Nincs időnk még partra is szállni, és magunkkal cipelni a zsákot. Ugye megértik, uraim?

Csend.

— Ötven font! — mondja Wilson, s még két bankót húz elő. — E bankjegyek mindegyike ötven jó angol fontot ér. Valóságos vagyon, uraim!

A bajuszos kihúzza magát, mintha valami gorombaságot akarna mondani. Bajtársa azonban oldalba böki a könyökével. Wilson csak most veszi észre, hogy ennek széles aranycsíkok díszítik az ezüsthajtókáját.

Wilson hirtelen előveszi a negyedik bankjegyet is, s mindegyik brazilnak két-két bankót dug a kabátja gombolásába.

— Nos, befejezték a szemlét az urak?

A második brazil tiszt könnyedén meghajtja magát. A bajuszos mozdulatlanul áll, s nem mer a bankókhoz nyúlni. Halálsápadt az arca.

Bajtársa oldalvást végigméri.

— Már csak az elszámolás volna hátra — fordul zavart mosollyal Wilsonhoz. — Ezek a magvak nem szerepelnek az irataikban, señor. Be kell írni őket, s fel kell emelni a vámilletéket.

— Miért kell beírni?

— Értse meg! Különben kellemetlenségeink lehetnek . . . nekem meg a bajtársamnak.

— Hát jó . . .

— Aztán a vontató . . . Mekkora a hajója, señor?

— Kilencszázhatvannégy tonnás. De ez benne van az iratokban!

— Helyes! De bocsásson meg, señor, a kikötő forgalmi szabályzata előírja, hogy minden nyolcszáz tonnán felüli gőzös vontatóhajónak kell kivontatnia a folyóra, az összeütközési veszély miatt.

— Aha! S arra nyilván várnom kell?

— Majd meglátjuk — feleli egy kis hallgatás után a brazíliai. — Majd utánanézünk a bajtársammal, hogy mit lehet tenni. Esetleg akad még ma este egy vontatóhajó az ön számára.

Wilson bizalmatlanul méregeti. A bajuszos nem néz a szemébe.

— Hát jó . . . — mondja végül Wilson.

Egymás után visszamásznak a fedélzetre. A matrózok megint rácsukják a nehéz vasfedelet a lejáró nyílására. Wilson és Clappford a két brazillal a kapitányi kajütbe megy. Nem telik bele sok idő, s már jönnek is kifelé, elkísérik a brazilokat a pallóig, s ott megállnak. A második brazil tiszt a sapkája ellenzőjéhez emeli a kezét:

— Jó utat, señores!

— Ebben maradunk? — kérdi Wilson.

— Jó utat, señor — ismétli mosolyogva a brazíliai.

A kapitány és Clappford utánanéz a két tisztnek. A brazilok hamarosan eltűnnek a vámhivatal kapuja mögött.

— Akasszanak föl, ha . . . — kezdi Clappford.

— Könnyen megeshetik! De meg ám! — mondja Wilson boszszús nevetéssel. — Az ördög bízik ezekben!

Visszatérnek a parancsnoki hídra, ahol néhány perc múlva csatlakozik hozzájuk Henry Wickham.

— A kétszáz fontjától mindenesetre megszabadult. Ámbár lehet, hogy lesz valami haszna — feleli Wilson az ültetvényes kérdésére.

— Rájöttek valamire?

— Mindenre! Most meg kell várnunk egy vontatót. De nyomjanak a víz alá, ha holnap reggelig ittmaradok!

A nap tüze kialudt a folyóban. A hajók sötét árnyakként emelkednek ki a vízből.

— Még nagyon világos van — állapítja meg Wilson, szemügyre véve a partot. — A rendőrcsónakok azonnal üldözőbe vennének . . .

A városban és a kikötőben előbb csak elszórtan, aztán egyre sűrűbben gyulladnak ki a lámpák. A tenger felől hűvös szél fúj be a Pará folyó széles, öbölszerű torkolatába.

Lassan elcsitul a lárma a parton, elcsendesedik a kiabálás a hajókon, egyre ritkábban hallatszik egy-egy csónak evezőinek nyikorgása. Végül szinte néma csend lesz.

S nem jön az őrjárat a hajóra, hogy letartóztassa a kapitányt és a raktármestert.

De nem jön a vontatógőzös sem, hogy kivontassa az „Amazonas"-t a kikötőből.

Éjfél előtt két órával kavarni kezdi a vizet a hajócsavar. A fedélzet deszkái megremegnek. Egyetlen kiáltás sem hangzik el a hajón. A pallót bevonják, a két horgonyt felhúzzák, a lámpákat eloltják.

Az „Amazonas" szorosan elhalad a nagy francia gőzös mellett, s kifut a kikötőből.

Egy raj ezüstösen csillogó hal emelkedik ki a vízből a hajó orra előtt, röpül néhány métert, aztán nagy csobbanással és fröcsköléssel visszapottyan a hullámok közé.

Elhaladnak a kikötő bejáratát jelző világító bója mellett. Jobbfelől feltűnik egy brazil őrnaszád hosszúkás árnya, aztán elmosódik és eltűnik.

Az „Amazonas" sebesen, teljes gőzzel halad kelet felé, neki a nyílt tengernek.

Robert Thomson angol botanikus szintén 1876-ban — tehát ugyanakkor, amikor Henry Wickham Londonba szállította a lopott kaucsukmagvakat — Kolumbiába csempészte a Hevea brasiliensist. Nem sokkal később létrehozta Kolumbiában az első dél-amerikai kaucsukültetvényt.

Ezen az ültetvényen több mint hatezer Hevea-fa nőtt.

Thomson arra is felfigyelt, hogy a Río Putumayo mentén elterülő erdőkben rengeteg vadon termő, még érintetlen kaucsukfa van, s számot vetett ezek kiaknázásának a lehetőségével is.

Thomson vállalkozását — néhány kisebb ültetvény létrehozására irányuló, balsikerű próbálkozástól eltekintve — figyelemre sem méltatták Dél-Amerikában. Angliában még csak nem is tudtak róla.

Harminc évvel később azonban Robert Thomsonnak az angol kormányhoz intézett javaslatára alakult meg a Río Putumayo mentén az a nagy angol—perui kaucsuktársaság, amelyik aztán hozzáfogott az ottani erdők kiaknázásához. Ehhez indián munkaerőket vett igénybe — olyan módszerekkel, amelyek a XX. század első éveiben mint a „Putumayo borzalmai" váltak közismertté, s világszerte felháborodást keltettek...

Az „Amazonas" huszonkét nap múlva horgonyoz le a Temzén. A levegő mozdulatlan és nyáriasan meleg. A kikötő fölött könnyű korom- és füstfátyol lebeg, s szüntelenül hallani a gőzösök szirénáinak tompa bőgését.

Egy uszályhajó közeledik az „Amazonas" felé, hogy átvegyen egy rakomány kávébabot. Henry Wickham pedig csónakba ül, és partra száll. Megkeresi a kikötőben a postahivatalt, s felad egy táviratot Kew Gardensba. Aztán lassan végigsétál Southwark utcáin, elnézi a szürke, dísztelen házsorokat, szemügyre veszi a járókelőket, s bebarangolja a nagy kiterjedésű park egy részét is, csak aztán tér vissza az „Amazonas"-ra.

Két óra múlva egy gőzbárka jön lefelé a Temzén, s szorosan az „Amazonas" mellé áll.

Clappford hadnagy utasítást ad, hogy bocsássák le a hágcsót. Henry Wickham a korláthoz siet, s látja, hogy a gőzbárka fedélzetéről három férfi igyekszik felfelé a hágcsón. Mikor a legelső — magas, tekintélyes megjelenésű ember — az „Amazonas" fedélzetére lép, megáll, s kutatva néz körül. Az ültetvényes hozzálép. A férfi fürkésző pillantással méri végig.

— Mr. Wickham? — kérdi.

— Igen, Sir. Kew Gardensból jött?

A férfi elmosolyodik.

— Sir Joseph Hooker vagyok. Isten hozta, Mr. Wickham!

Néhány szóval utasítja kísérőit, hogy várjanak, aztán az ültetvényessel együtt lemegy az alsó fedélzetre.

— Igazán nagyon örülök — mondja, mikor belépnek Wickham kajütjébe. — Egy efféle vállalkozás... Bizony, nagyon aggódtam!

— Nem volt módomban hamarabb értesíteni önt. Hadd mondjam is meg mindjárt, Sir: ötvenhat teli zsákkal hoztam. A legellenállóképesebb fajtából.

Hooker kezet nyújt.

— Fogadja Anglia háláját és szerencsekívánataimat! Nagy fontosságú pillanat ez!

Hallgatnak egy kicsit, aztán Wickham szólal meg:

— Körülbelül kétezer fontot kellett kiadnom jutalmakra, megvesztegetésre. Ehhez jön még a gőzös bérleti díja, a fuvarköltség, a vámilletékek, az orchidea-magvak postaköltsége, meg egyéb apróságok... Az egész összesen... — s megnevezi az összeget, amelyet ma reggel kiszámított a zsebkönyvében.

— Hát ez bizony nem csekélység! — feleli Hooker. — Ilyen vállalkozásra azonban a kétszeresét sem lett volna szabad sajnálni. Nekem nem is annyira a súlyos pénzösszeg okozott gondot, hanem inkább a politikai szempontok, meg egyeseknek a konkurrenciától való félelme... Meg hát a bizalmatlanság, amelyet le kellett győznöm. Hiszen pár évvel ezelőtt kudarcot vallottam egy hasonló vállalkozással.

— Mi lesz az ültetvényemmel?

— A formaságokat majd elintézzük. A vételárat már rendelkezésre is bocsátották.

— Köszönöm, Sir.

Aztán Wickham néhány tömör mondatban beszámol a futár Santarémbe érkezéséről, a megfelelő Hevea-fajta kiválasztásáról, a folyami utazás előkészületeiről, s a vállalkozás további lefolyásáról.

— Milyen magától értetődő az egész! — mondja Hooker, mikor az ültetvényes befejezi beszámolóját. — Ön vállalta a kockázatot. És el is hozta a magvakat. Ennél többet igazán nem is tehet egy ember! — s még egyszer kezet nyújt az ültetvényesnek. — További jó együttműködésünkre! Ugyan vállalná-e a magvak elültetését és gondozását?

— Kew Gardensban?

— Igen.

— Őszinte örömmel.

— Akad egyéb megfontolni való is. A palántákat Ceylonba szeretnénk küldeni. Ott is van egy intézetünk, s néhány növénykertünk. Tehetséges emberek dolgoznak bennük. Nekünk azonban olyan emberre van szükségünk, aki ért a Hevea brasiliensishez.

— Ceylonba menni?...

— Volna hozzá kedve?

— Hát . . . miért ne?

— Van még ideje gondolkodni rajta. De most már, azt hiszem, szükségtelen tovább itt időznünk.

— A magvakat a hajó közepén helyeztük el, egy fűtött kabinban. Még a zsákokban vannak.

— Átrakatjuk a bárkára.

Mielőtt még elhagynák a kajütöt, Hooker megint megszólal:

— De sokan szerették volna megcsinálni! Hancock, Royle doktor, Thomson! Hat-hét évvel ezelőtt az öreg Collins a tudományos társulatban papolt róla . . . De mi hajtjuk végre, Mr. Wickham! Mi visszük el a kaucsukfát a kelet-indiai gyarmatokra!

Felmennek a fedélzetre, és a korlát felé ballagnak, ahol Hooker kísérői álldogálnak.

— Leendő kollégái, Mr. Wickham! Hiller doktor és Mr. Sharney, intézetünk régi munkatársai.

A három férfi kölcsönösen üdvözli egymást.

Mr. Sharney ötvenéves lehet. Arca fiatalos, s alacsony, gömbölyű termete igen mozgékonynak tűnik a magas, nyurga Hiller doktoré mellett.

Dr. Hillernek, aki néhány évvel fiatalabb Sharneynál, sápadt és sovány az arca. Szemüveget hord, s szögletes koponyáját kissé oldalvást hajtva veszi szemügyre az ültetvényest.

— Van még valami elintézni valója a hajón? — kérdi Hooker.

— Nincs. A kapitánnyal minden rendezve van.

Néhány perc múlva ötvenhat feszesre tömött zsákot raknak át Wickham felügyelete alatt a gőzbárkára. Az egyik matróz kihordja a kajütből az ültetvényes poggyászát, s darabonként, kötélen ereszti le a hajóról.

Henry Wickham odalép a kapitányhoz.

— Isten önnel! Remélhetőleg nem lesznek kellemetlenségei, ha visszatér Belémbe.

— Átkozott egy utazás volt — szögezi le Wilson.

Clappford hadnagy is búcsút vesz Wickhamtől.

Az ültetvényes átszáll a gőzbárkára. Hooker és két kísérője már előzőleg leereszkedett.

Hosszan elnyújtott sípjel hasít a kikötő zajába.

A bárka lassan eltávolodik az „Amazonas" mellől, nagy ívben megfordul, s bodor füstöt eregetve, pöfögve elindul a folyón fölfelé.

16

Elmaradnak mögöttük Rotherhithe és Southwark rakpartjai. A bárka átsiklik a London Bridge hatalmas pillérei közt, elhalad Westminster, Lambeth, Chelsea, Battersea és a fulhami vasútállomás mellett, aztán rövid időre kiköt Chiswickben, hogy felvegyen valami Mortlake-be szánt rakományt.

A kew-i kikötőhely előtt két ponyvával fedett lovasszekér és egy nyitott hintó várakozik. Hooker int nekik.

Miközben Hooker az ültetvényessel és Hiller doktorral a zsákok kirakását ellenőrzi, Mr. Sharney odaszólítja a kocsisokat, akik aztán a gőzbárka matrózaival a szekerekhez cipelik s berakják a szürke ponyva alá a zsákokat.

Rövid fél óra múlva a hintó már a délnyugatnak tartó, nyílegyenes országúton gördül tova a négy emberrel, nyomában a két ponyvával fedett, döcögő, nyikorgó szekérrel. Két oldalt szántók és rétek maradnak el mellettük.

A nap éppen akkor merül alá a távoli nagyváros fölött lebegő fekete füstben, mikor a három kocsi begördül Kew Gardens főkapuján.

Kew Gardens a világ legnagyobb növénykertje. Száztizenhat évvel ezelőtt az akkori walesi herceg hozta létre saját kedvtelésére. 1840-ben az állam tulajdonába került, s azóta egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az angol gyarmatpolitika számára. Szédítő illatot árasztó, színekben tobzódó virágágyai, sziklakertjei, sétányai, tavai és öntözőcsatorna-hálózata hatalmas területet foglal el.

A melegházakból éppen most távoznak az utolsó látogatók.

Mr. Sharney egy széles, többemeletes épületre mutat az egyik tisztás szélén.

— Az intézetünk!

A három kocsi megáll az egyik melegház előtt. Mr. Sharney egy sárgaréz kulccsal kinyitja az ajtót, s a kocsisok már hordják is be

a zsákokat a hatalmas, párás levegőjű, meleg üvegcsarnokba, amelyet kábító illat tölt be. Hosszú ládákban, fekete pálmatörzseken, mohapárnákon, ágak és levelek közt, mindenütt buja orchideák nyílnak, egyesével, csoportosan, fürtökben. Némelyik virág kígyó formájú, némelyik olyan, mint egy kitátott száj, van olyan is, amelyik lepkéhez hasonlít. Van köztük sötéten, fojtottan izzó, van, amelyik szinte lángra lobban, némelyiket meg mintha szikraeső borította volna el.

— Ezeket kaptuk öntől — fordul Henry Wickhamhez Hooker. — Gyönyörű példányok! Igazán kár értük. Holnap el kell innen távolítanunk valamennyit.

— A Hevea-magok miatt?

— Másutt sehol se tudunk helyet csinálni nekik. Mivel bizonytalan volt, hogy mikor érkezik, kénytelenek vagyunk ehhez az erőszakos megoldáshoz folyamodni.

— Csakugyan kár értük — állapítja meg Wickham is.

Kicsit később Hooker a kert északi részében álló vendégházba kíséri. Egy inas megmutatja az ültetvényesnek a számára előkészített két szobát.

Poggyásza már itt is van. Henry Wickham megmosakszik és átöltözik.

Mire kilép a teraszra, amely előtt karcsú vízsugár szökik a magasba egy cementmedencéből, már Hiller doktor és Mr. Sharney is megérkezett.

Négyesben vacsoráznak. Aztán elbeszélgetnek egy kicsit, és megállapodnak a másnapi teendőkben.

A búcsúzásnál Hooker sokáig szorongatja az ültetvényes kezét:

— Bizonyos lehet benne, hogy őszinte barátokra fog találni nálunk, Mr. Wickham!

Sharney könnyedén meghajtja magát:

— Jó éjszakát, uram!

Hiller: — Rendkívül örültem a szerencsének!

A kew-i növénykert négy napig zárva marad a látogatók előtt.

A melegházban, ahol el akarják ültetni a Hevea-magvakat, harmincnál is több gyakorlott kertész szorgoskodik. Gyökerestül kiszedik a földből a rengeteg ragyogó színű és tarkapettyes orchideát, a növényládákban fellazítják a nedves fekete földet, s feltöltik friss erdei földdel.

A zsákok a bejárat mellett hevernek halomba rakva. Henry Wickham kiszed az egyikből egy maroknyi mohát, amelybe bele vannak préselődve a sárga magvak.

Hooker is ott áll mellette, s figyelmesen nézegeti a magvakat.

— Igazán úgy gondolja, Mr. Wickham, hogy ki fognak csírázni?

— Legalább egy részük, Sir. De az is elég lesz nekünk.

Egyik talicska a másik után gördül végig az üvegcsarnok kaviccsal felszórt ösvényein. A talicskákból kiborított földkupacokat lapáttal és gereblyével szétszórják, s a földet minden irányban elegyengetik.

Az üres talicskákra feldobálják az orchideákat. A munkások kitolják a talicskákat az üvegház mögé, s a virágokat kiborítják egy kupacba a fal mellé.

Aztán Henry Wickham elülteti a földbe az első magvakat.

Hooker kezet ráz vele.

— A sikerre!

A kertészek Hiller doktor és Mr. Sharney felügyelete alatt hozzálátnak az ültetéshez. A porhanyós talajba ültetőfák fúródnak. Minden olyan helyet, ahol mag van a földben, függőlegesen leszúrt fapálcával jelölnek meg.

Másnap estére a hatalmas üvegcsarnok egész földje tele van szurkálva fapálcákkal.

Még egy melegházat kiürítenek.

Hooker búslakodva nézi a bejárat mellett a napon összefonnyadt, illatukat vesztett orchideák mocskos halmazát. Egy óra se telt bele, s a hatalmas, húsos virágok összezsugorodtak, összeestek, színük kifakult. A gyökerek aszottan, szárazan csüngenek, a

levelek mintha fájdalmukban kunkorodtak volna össze, a nemrég még oly pompás virágszájak becsukódtak.

— Milyen kár értük! — sóhajtja a melegházból kilépő Hiller doktor.

— Bizony. De hát másképp nem megy — feleli Hooker.

Besiet az intézet épületébe, s levélírásba fog. Ezekkel a szavakkal kezdi:

„Mylord! Sietek közölni Önnel . . ."

A levelet átadja egy küldöncnek.

Aznap este, mikor az utolsó magot is elültették, behívja magához Wickhamet, Sharneyt és Hillert.

— Üljenek le, kérem . . . Tessék, tessék! — mutat két magas támlájú székre.

Az ültetvényesnek saját karosszékét kínálja fel.

— Megszámláltattuk a magvakat — kezdi Sharney.

— És?

Két munkatársa az ültetvényesre pillant. Wickham mosolyogva mondja:

— Csaknem hetvenezer!

18

Henry Wickham mindennap végigjárja a két melegházat, megszemléli a ládákat, itt-ott lehajol a kiálló fapálcák fölé, szétmorzsol az ujjai közt egy kis földet, s ellenőrzi, hogy elég nedves-e.

Vászonruhát és szalmakalapot hord, mintha még mindig az ültetvényen lenne.

Mr. Sharney és Hiller doktor vele együtt járja a melegházakat.

Az intézet kémiai laboratóriumában végzett talajelemzéssel, valamint a hőmérsékletszabályozó berendezés segítségével, amelyet egy fűtő kezel a melegházak végén álló kis kőépületben, sikerült a magvak számára szinte a brazíliai őserdőével azonos csírázási feltételeket teremteni.

Henry Wickham tudatában van a vállalkozás fontosságának.

Új környezete bizalommal tölti el. Reggelenként Hookerrel

együtt körüllovagolja Kew Gardens parkját és terjedelmes növényültetvényeit, s ettől kezdve egészen a Hooker dolgozószobájában tartott esti megbeszélésig hivatása örömeinek él. Megbámulja a kertek célszerű és megfontolt bölcsességgel létrehozott gazdagságát; érzi, hogy munkatársai elismerik tudását, tisztelik s javaslatait bizalommal fogadják.

Egyik délután egy férfi keresi a melegházban, s úgy üdvözli, mint régi ismerősét.

— Mr. Buxton! — kiált fel meglepődve Henry Wickham.

— Londonból jövök. Sir Joseph Hooker tájékoztatta a Királyi Földrajzi Társaságot, hogy ön milyen összegben jelölte meg ültetvénye értékét. A Társaság megbízásából közölhetem, hogy követelését méltányosnak találták.

— Szóval hamarosan sor kerül az ültetvény átvételére?

— Igen. Már csak önre várnak. Szeretnék kifizetni a tízezer font jutalmat is, amelyet alaposan kiérdemelt — mondja Buxton.

Mikor az ültetvényes felmegy Londonba megkötni a szerződést, Hooker elkíséri. Két nappal később pedig bemutatja George Dalliernek, aki azért jött ki a fővárosból, hogy utánanézzen, hogy halad a Hevea-vállalkozás ügye.

Végigjárják a két csíráztatót. Dallier csak bámul. Tekintete még akkor is komoly, mikor este elbúcsúzik.

Másnap a Királyi Földrajzi Társaság titkára, Clements Markham látogat el Kew Gardensba.

Egy-kettőre élénk beszélgetésbe merül Wickhammel, miközben végigsétálnak a ládák mellett.

— Peru... ó igen! Perut jól ismerem! Évekig jártam az országot, s bizonyára érdekelni fogja, hogy hatvanegyben én telepítettem át Peruból Indiába a cinchona-fa magvát... No persze — fűzi hozzá Markham —, azt nem büntették halállal!

— Szóval Indiát is ismeri?

— Hátsó-Indiát és Ceylont. Brazíliában viszont nem vagyok nagyon ismerős. Ha nem olvastam volna annak idején olyan nagy érdeklődéssel az ön könyvét, most aligha tudnék néhány folyó nevénél és egy-két számadatnál többel elhencegni. Egyébként — folytatja egy kis szünet után — ez a könyv keltette fel bennem a

vágyat, hogy megismerkedjem önnel! Könyvének különösen az a fejezete érdekelt, amelyben — sajnos, csak nagyon röviden — a brazíliai kaucsukgyűjtők életéről számol be.

— Szeretett volna többet megtudni róla?

— Hm... ön botanikus. Bizonyára elhibázott dolog lenne, ha értekezéseiben szociális problémákkal akarna foglalkozni... És mégis! Beszámolója persze kissé egyoldalú, amennyiben csak a kaucsukgyűjtő szempontjából nézi a dolgot. Engem az egész ügy bizonyos okból a másik oldalról, a vállalkozó oldaláról nézve érdekel.

Henry Wickham vállat von.

— A vállalkozók egész Dél-Amerikában azonos módszerekkel csinálják a maguk üzleteit. Brazíliában éppúgy, mint Kolumbiában vagy Peruban...

— Éspedig hogyan? Milyen módszerekkel?

— Szerződést íratnak alá a gyűjtővel, amelyben meghatározzák a munkaviszony időtartamát és a napi munkabért. Régebben a begyűjtött kaucsuk súlya szerint fizették a gyűjtőket, szerződés nélkül.

— S a munkamódszereik is mindenütt egyformák?

— Pará déli vidékein éjszaka metszik meg a fákat, mert a nappali hőségben a kaucsuktej túlságosan gyorsan megalvadna. A Tapajos mentén a Semnamby-módszerrel végzik a kitermelést. Ennek is az alvasztás a lényege: a kaucsukot gyengén megfüstölik. Szóval különböző módszerek vannak.

— Azt mondja, hogy éjszaka dolgoznak? S a gyűjtőknek tetszik ez az életmód? Jól keresnek vele?

— Megélhetnének a keresetükből. A munkabérek aránylag magasan vannak megállapítva, ezzel csábítják oda a gyűjtőket. De amennyire én láttam, mégiscsak kutyának való életük van szegény ördögöknek! A vállalkozók pálinkával meg nőkkel újból kicsalják a pénzt a zsebükből. Sok esetben nem is pénzt kapnak a kezükbe, hanem bónokat. Ezeket a végén elszámolják, s ilyenkor sokszor negyven százalékot is lecsalnak a járandóságukból. Ez nem túlzás! Mit tudja azt egy indió, mi áll a papírján! A legtöbbjük még olvasni se tud. Eladósodnak. Kénytelenek szerződésük le-

járta után is tovább dolgozni, hogy ne haljanak éhen. S a végén mégis összeroppannak! Hallottam ilyen esetekről.

— S nem próbálnak védekezni?

— De igen. Megszöknek a táborokból.

— Csak így?

— Csak így. Ez az egyetlen lehetőségük... A táborokban fegyveres felügyelők vannak. Mit tehet ilyen körülmények közt egy gyűjtő? Cearában egy éjszaka valamennyi munkás kitört az egyik gyűjtőállomásról.

— S ilyenkor mit csinálnak a vállalkozók?

— Nyomukba uszítják a kutyáikat... indiók üldözésére beidomított vérebeik vannak. Rájuk szabadítják a felügyelőket, puskával meg kötéllel. S akit elcsípnek, azt véresre korbácsoltatják!

— Szóval szerződést kötnek... — mondja Markham egy kis tűnődés után. Az ültetvényesre pillant. — Mikor hajtanak ki a magvai?

— Néhány nap múlva.

— Remélem, igaza lesz. Az én tervem a következő: a palántákat Kelet-Indiába küldjük, gyarmati növénykertjeinkbe. Ha felnőnek, a magvaikat szétosztjuk Brit Malájföldön és Hátsó-Indiában, meg Ceylon és Elő-India kaucsuktermesztésre alkalmas vidékein. Ültetvényeket létesítünk. Amilyen nagyokat csak lehet. S amilyen sokat csak lehet. Azért faggatom ki önt ilyen részletesen, Mr. Wickham, mert Brazíliában évtizedek óta foglalkoznak a kaucsukkitermeléssel. A brazíliai vállalkozók már kitapasztalták, hogy kell bánni a munkaerővel...

— És mi?

— Mi esetleg tanulhatunk ezekből a tapasztalatokból.

19

Buxton és Dallier több ízben is kilátogat ezekben a napokban Kew Gardensba.

Mr. Buxton az összekötő szerepét játssza Wickham és a vállalkozásban érdekelt személyek közt: kérdéseket és feleleteket, ja-

vaslatokat és üdvözleteket, megbízásokat és megállapodásokat közvetít, látogatókat jelent be, s híreket hoz Liverpoolból meg Londonból. Dallier viszont üzleti terve megvalósulásának időpontját lesi, ugyanolyan hidegvérrel, mint ahogyan e terv esélyeit és jövedelmező voltát annak idején jó előre kiszámította. Két alkalommal hosszabb beszélgetést folytat Henry Wickhammel, s kifejti véleményét Anglia gazdasági kilátásairól, a világpiacról és a tőzsdéről, a gyarmati terjeszkedésről, valamint az emelkedő kaucsukárakról.

Egyik délután Hooker egy magas termetű, szikár férfi társaságában keresi fel az ültetvényest. A látogató frakkot és cilindert visel, s ebben az öltözékben szinte túlzottan karcsúnak hat. Pillantása határozott és kissé hűvös.

Hooker bemutatja őket egymásnak:

— Mr. Wickham... Lord Cecil Cramborne, Salisbury márkija, az indiai ügyek államtitkára!

A márki átsiklik fölötte, hogy Wickham kissé gyámoltalanul hajtja meg magát, s így szól:

— Hatalmas perspektívájú terv ez, Mr. Wickham! Gondoljon csak a jövőre! Brit-Indiának rátermett tudósokra lesz szüksége.

— Megtiszteltetés lesz számomra, Mylord, ha a jövőben is szolgálatára lehetek hazámnak.

— Mint hallom, néhány nap múlva ismét Londonba jön.

— Igen.

— Fel fogják venni a Királyi Tudományos Ismeretterjesztő Társulat tagjai sorába.

— Köszönöm, Mylord!

A márki végigvezetteti magát a melegházakon, s érdeklődik a vállalkozás egy-két részlete felől. A búcsúzásnál így szól Wickhamhez:

— Angliának van még néhány kiadható kitüntetése, s ha itt lesz az ideje, nem fog habozni, hogy méltóképpen megjutalmazzon egy érdemdús, felelősségtudattól áthatott embert.

Mikor aznap este Hooker dolgozószobájában összejönnek a munkatársak a szokásos rövid megbeszélésre, Hooker félrevonja az ültetvényest.

— Jól értettem ma délután? — kérdi. — Elfogadja ajánlatunkat? Hajlandó a palántákat Ceylonba vinni, s ottani elültetésüket irányítani?

— Igen, Sir. Átgondoltam a dolgot — feleli Henry Wickham. — Elmegyek!

Az elültetés után tizenkét nappal bújtak elő a két üvegház ládáiban az első hajtások zöld csúcsocskái.

Néhány hét múlva bizonyossá vált, hogy ezúttal nem volt hiábavaló az erőfeszítés és a költekezés: a körülbelül hetvenezer Hevea brasiliensis-magból több mint kétezernyolcszáz kicsírázott.

20

Július egyik utolsó napjának estéjén Disraeli miniszterelnök dolgozószobájának íróasztala mellett ül, s abban a levelezésben lapozgat, amelyet a török kormánnyal folytat néhány hónapja.

Arca megöregedett ezek alatt a hónapok alatt.

Külpolitikai céljai szempontjából kisebb akadályt jelent az Európán végigvonuló mezőgazdasági válság és a német ipar 1871 óta egyre fenyegetőbb méretű fejlődése, mint a szláv népek függetlenségi mozgolódása — amely egész csomó háborús bonyodalmat idéz fel, s váratlanul veszélyeztetni kezdi Anglia balkáni befolyását —, valamint II. Sándor cár haszonleső „felszabadítási" taktikája, amellyel Disraeli nemcsak a Balkánon találja szemben magát, hanem Konstantinápolyban, Közép-Ázsiában, sőt a Távol-Keleten is. S nincs rá kilátás, hogy e taktikával másként is meg tudjon birkózni, mint egy Oroszország ellen indítandó, nagyarányú katonai akcióval. Reméli, hogy erre szükség esetén rá tudja venni az Oszmán Birodalom urait, akiket az oroszok egyre több országból szorítanak ki, s akkor aztán az európai szárazföldön dörgő ágyúk fedezete alatt nyugodtan folytathatja Kelet-Ázsia gyarmatosítását.

Kopognak. Az ajtóban megjelenik a piros libériás lakáj.

— Őlordsága Salisbury márki és Sir Joseph Hooker! — jelenti.

S már be is lép a szobába a két férfi. Disraeli feláll és eléjük megy. A márki bemutatja neki Hookert.

— Érdekel a kew-i növénykert, s hálára kötelezne vele, Sir Joseph, ha tájékoztatna egy kissé az ott folyó munkáról — mondja Disraeli.

Leülnek. Hooker belekezd a mondanivalójába:

— Lordságodnak ugyebár, ahogy bizalmasan tájékoztattak róla, lényegében tudomása van arról a tervről, amelynek kivitelezéséhez öt esztendő után újból hozzáfogtam néhány kitűnő munkatárssammal, s amelyet — Lordságod jóindulatú támogatásával — jórészt már meg is valósítottam?

Disraeli igent int.

— A terv második része — folytatja Hooker —, azaz a brazíliai kaucsukfának Délkelet-Ázsiába való áttelepítése, már nem attól függ, hogy sikerül-e elegendő mennyiségű magot kicsíráztatnunk Kew Gardensban. Ez a kérdés már eldőlt. Bőven elegendő mennyiségű mag csírázott ki!

— Eszerint remélhető, hogy a továbbiakban is menni fog a dolog?

— A tengeren való átszállítás jelenti az utolsó kockázatot, azt kell még csak kiállaniuk a palántáknak. Az elképzelhető legnagyobb gondossággal fogjuk lebonyolítani a szállítást.

Disraeli hallgat egy ideig, aztán így szól:

— Ez csakugyan örvendetes hír!

— Egy nagy kaucsukültetvény létesítésére máris sikerült rávennem egy londoni üzletembert, Mr. George Dalliert — folytatja Hooker. — Jelentékeny nagyságú területek megvételéről tárgyal Malakkán, s csak az értesítést várja, hogy az első, ültetésre kész facsemeték szállíthatók.

— Remélhetőleg, hasonló készséget tapasztalunk majd a borneói és asszami ültetvényeseknél is — jegyzi meg a márki, egy kis kétkedéssel a hangjában.

— Az már az ön feladata lesz, kedves barátom, hogy meggyőzze őket a terv gyümölcsöző voltáról — feleli Disraeli.

— Kétségtelen.

— Különben úgy értesültem, hogy a hollandok Indiának az ő

kezükben levő részén már komoly erőfeszítéseket tesznek a kaucsuk ültetvényszerű termelésére.

— Meg se fognak tudni közelíteni bennünket, Sir!

— Semmi esetre se! Az indiai fügefa sehogy se fog beválni — egészíti ki Hooker. — De Lordságod engedelmével befejezem jelentésemet. Jelenleg annak az előkészítésén dolgozunk, hogy a palántákat gyorsgőzössel Ceylonba küldjük. Ott kiültetjük őket, s mihelyt eléggé megerősödtek, tovább küldjük gyarmatainknak azokra a területeire, amelyek ültetvények létesítése szempontjából számításba jöhetnek. Mr. Wickham, aki már eddig is komoly érdemeket szerzett a vállalkozás körül, vállalja Ceylon szigetén is a kiültetést.

— Miféle ember ez a Henry Wickham?

— Tehetséges ember, bízunk benne.

Disraeli fürkésző pillantást vet látogatóira.

— Az a fontos — mondja aztán —, hogy Mr. Wickham megértse, miről van szó. Anglia új utat akar építeni gazdasági élete számára, és... hogy is mondjam csak?... szóval nem fontos, hogy a közvélemény megtudja, honnan valók az útburkolat kövei. Gondoljon erre ez a Mr. Wickham — fejezi be alig észrevehető mosollyal —, ha, miként remélem, segíteni akar nekünk abban, hogy kellőképpen megalapozhassuk ezt az utat!

A két látogató feláll, s Disraeli az ajtóig kíséri őket. Távozásuk után jó fél óra hosszat járkál fel-alá a szobában.

Aztán visszaül az íróasztal mellé, s újból belemélyed a török kormánnyal folytatott levelezésbe.

Crabrey professzor, a Ceylon szigetén levő Heneratgoda növénykertjének igazgatója, a legnagyobb titokban tette meg az előkészületeket a Hevea-palánták fogadására.

A palántákat titokban szállították a két kew-gardensi melegházból a Temzén várakozó „Duke of Devonshire" gyorsgőzös külön erre a célra berendezett „trópusi kamrájába".

Henry Wickham is felszállt a hajóra.

A „Duke of Devonshire" titokban hagyta el az augusztus 6-áról 7-ére virradó éjszaka a londoni kikötőt.

A hajó áthalad a calais-i szoroson, s a csatornán folytatja útját. Balfelől feltűnnek egy Cherbourg-ból kifutó gőzös lámpái, aztán elsiklanak a hajó mellett, s elmerülnek a sötétségben.

A fedélzeten csend van.

Mire felszáll a nyirkos reggeli köd, már az Atlanti-óceán sötétkék víztükre csillog a hajó orra előtt. A „Duke of Devonshire" megkerüli Bretagne sziklás partjait, s délnyugati irányba fordul, Spanyolország északi csücske felé.

A palánták az alsó fedélzeten vannak, a tágas „trópusi kamrában", földdel töltött bádogládákba ültetve. Henry Wickham gondoskodik földjük kellő nedvességéről. Óránként ellenőrzi a hőmérőn a kamra hőmérsékletét.

Az éjszakák melegek, s a hajó gépeinek dohogása és zakatolása tölti be őket. A „Duke of Devonshire" megkerüli a Finisterre-fokot, majd teljes gőzzel elhalad Porto városa mellett, aztán a napfényben csillogó Aveiroi-öböl, a Tejo torkolata és a lisszaboni kikötő előtt, eléri a São Vicente-fokot, s itt délkeleti irányba térve, a Cádizi-öbölben folytatja útját.

Időnként tartós szél fodrozza a tenger felszínét, szürkületkor azonban, mikor Henry Wickham kinéz kajütje kerek ablakán, rendszerint megint mozdulatlan a víztükör.

Felbukkannak Gibraltár vörös sziklái. A „Duke of Devonshire" áthalad a szoroson, s a Földközi-tengeren folytatja tovább megállás nélkül az útját kelet felé, az algériai part mentén, a Blanc-fok és a Bon-fok mellett.

A távolban már Szicília hegyei magaslanak.

Henry Wickham homlokát ráncolva járkál fel-alá a „trópusi kamrában". Az utóbbi napokban néhány palánta minden törődése ellenére tönkrement. Aggodalmasan néz bele a bádogládákba: nem mutatkoznak-e újabb fiatal hajtásokon is a betegséget jelző sárga foltok?

Port Szaidban szenet vesz fel a hajó. Henry Wickham jelentést ír az utazás eddigi lefolyásáról, megcímzi Sir Joseph Hookernek Kew Gardensba, s a partra küldi egy matrózzal. Aztán bemegy a

„trópusi kamrába", s gondterhelten vizsgálgatja palántáit. Ismét pusztulóban van egy csomó.

Másnap reggel a „Duke of Devonshire" befordul a Szuezi-csatornába. Félgőzzel siklik tova a partok közt, magányos falvak és ültetvények mellett. Aztán feltűnik a sivatag fehér homokja. Időnként még megcsillan egy-egy lagúna vize a lapos homokdombok közt, s néha fölbukkan egy-egy zöldellő oázis. Később azonban már csak a végtelen, száraz homoksivatag terpeszkedik a napsütésben, s az utazás csendessé, egyhangúvá válik.

Este elhalad a hajó Szuez kikötője előtt, amely zsúfolva van gőzösökkel és arab vitorlás bárkákkal. Aztán öt végtelennek tűnő nap következik a Vörös-tengeren.

Augusztus 21-én ismét kelet felé fordítja orrát a hajó. Az adeni öböl bíborvörösen izzik a felkelő nap tüzében.

Az alsó fedélzeten, a „trópusi kamrában" Henry Wickham a százhetvennegyedik tönkrement palántát húzza ki a láda nedves földjéből.

Négy nap múlva a segédkormányos az előttük elterülő sötétkék vízfelületre mutat, s azt mondja felettesének:

— Gonosz egy teremtés ez az Indiai-óceán, Sir!

A láthatár pereme párába vész. Az égbolt izzik a napsütésben, s fehér felhőcsíkok húzódnak végig rajta. Csak délután tolulnak rá fekete fellegek északkelet felől. Egyre vastagabbak lesznek, egymásra tornyosulnak, s rövid idő múlva az egész eget beborítják.

A „Duke of Devonshire" egy kissé még délnek fordul, hogy a vihar ne kapja teljesen oldalba. A kormányosfülkében két matróz helyezkedik el kötelekkel a kezében a kormányos mellett. Két másik matróz a kapitány parancsára lerohan az alsó fedélzetre, hogy segítsen Henry Wickhamnek, aki kötelekkel és szíjakkal igyekszik lekötözni a ládákat. Még javában dolgoznak, mikor vakító fény csap be a két kerek ablakon. Aztán irtózatos mennydörgés következik.

A még le nem kötözött ládák csúszkálni és csörömpölni kezdenek. A három ember szitkozódása belevész a sötétségbe és robajba.

A vihar kitörése után fél órával tér vissza ismét a hajó az eredeti irányba.

Henry Wickham a szerteszét szóródott növényföld és az összevissza horpadt bádogládák közt állva próbálja felbecsülni a kárt, amelyet palántái közt a vihar okozott.

Másnap reggelig tart, míg a matrózok nagy nehezen rendet csinálnak, helyükre rakják a bádogládákat, összeszedik a szerteszóródott, megsérült vagy teljesen összelapult palántákat, s ismét elültetik vagy eldobják őket, gondosan visszarakosgatják a ládákba a virágföldet, az összetört hőmérőt újjal cserélik ki, s a „trópusi kamra" hőmérsékletét fölemelik régi szintjére. Wickham csak ekkor megy fel a fedélzetre, hogy szippantson néhányat a friss tengeri levegőből.

Az Indiai-óceán kéken, simán, nyugodtan nyújtózik a végtelenbe.

Utazásuk huszonharmadik napján, késő délután hosszú, sötét csík tűnik fel a láthatár északkeleti szélén.

Nemsokára kókuszpálmák koronái emelkednek ki a ködből. Sziklaszigetek húzódnak a part előtt, csapongó, rikoltozó madárrajok röppennek fel róluk.

Henry Wickham a kapitány mellett áll a parancsnoki hídon, elnézi a korallzátonyokat, amelyeken csillogó tajtékot vetve törnek meg a hullámok, aztán a mögöttük fekvő, napfényben úszó, zöld partra irányítja tekintetét.

Az a part ott utazásának célja.

A sziget, amelynek földjébe elülteti a Hevea brasiliensist.

Ceylon!

Hatszáznál több palánta pusztult el útközben, s körülbelül négyszer annyit szállított Henry Wickham épségben Colombo kikötőjébe, ahová Crabrey professzor 1876. augusztus 31-én néhány fogattal érte jött, s a palántákat több napig tartó utazással a sziget belsejébe, a heneratgodai növénykertbe szállították.

Itt ültették ki a palántákat.

Angol botanikusok gondozták őket Henry Wickham útmutatásai szerint, s Wickham nemsokára jelenthette Sir Joseph Hookernek, hogy kétezer palánta megfogamzott.

Az angol kormány megbízta Crabrey professzort, hogy alapítson He-

neratgodában egy növénytani intézetet, amelynek az legyen a feladata, hogy minél több fiatal asszisztenst képezzen ki az ültetvények kaucsukfáinak gondozására.

Henry Wickham oktatta ki az intézet hallgatóit a Hevea brasiliensis gondozására.

„Most már semmi akadálya — írta december 20-án Londonba küldött levelében Clements Markhamnek —, hogy hozzáfogjunk az ültetvények berendezéséhez. Minél előbb, annál jobb . . ."

A következő évben indították útnak az első fácskákat Szingapurba és Kalkuttába.

A GYARMAT

A Maláj-félsziget nyugati részén a XIX. század elején jöttek létre az első angol fűszer-ültetvények. Mivel az ország lakossága akkoriban igen gyér volt, a Brit Kelet-Indiai Társaság hatalmas összegeket költött arra, hogy a maláji szigetvilág más részein és Elő-Indiában megfelelő számú munkaerőt toborozzon, és a félszigetre szállítsa őket. Tízezrével érkeztek az országba az idegenek: hindu, maláji és kínai férfiak és nők. Jáva szigetéről, Sziám hegyei közül, Madrasz és Travankur sűrűn lakott vidékeiről keltek útra. Ott hagyták nyomorúságos kunyhóikat és kiszáradt rizsföldjeiket, batyuba kötötték kevéske holmijukat, s éhesen, félig meztelenül követték a Társaság ügynökeit, abban a reményben, hogy bőségben, pompásan fognak élni.

Egészen a század végéig tartott ez a bevándorlás. Az ország lakosainak száma ugrásszerűen emelkedett. A malakkai angol ültetvények száma megszaporodott, s már kávéval, teával és cukorral is ellátták a világot.

Mikor a hollandok a nyolcvanas évek elején Szumátra keleti partjain létrehozták az első kaucsukültetvényeket, ők is elküldték ügynökeiket a szigetvilágra és Hátsó-Indiába. S az elszegényedett emberek ismét seregestül hagyták el szülőföldjüket, s a holland hajókon átkeltek a hatalmas, kietlen szigetre, amelynek dzsungeleiben aztán tömegével pusztultak bele az embertelenül nehéz testi munkába. A hollandok által rájuk kényszerített munkaviszonyok a rabszolgasághoz hasonlítottak. Kiábrándultan, elfásultan, kétségbeesetten dolgoztak az erdőkben, munkájukért alig kaptak valami fizetést, s teljesen reménytelenül, fehér gazdáik önkényének védtelenül kiszolgáltatva tengették életüket.

Csak nagy ritkán sikerült megszöknie némelyiknek.

Manahi még egyszer visszanéz a vízre, s egy utolsó pillantást vet a cápára, amely hajnal óta követte a csónakot, s kitartott mellette az izzó napsütésben, alkonyatkor, még a felkelő hold fényében is.

Föveny csikordul a csónak alatt. Férje figyelmeztetésére Manahi megmarkolja a takarót és a rizses tarisznyát.

Az asszony után a férfi is kiszáll. Az éjjeli szél felszárítja mellén a verejtéket. Kihúzza ágyékkötőjéből a tőrét, s egyetlen csapással szétvágja a kókuszrost kötelet, amellyel az egyensúlyozó szerkezet a csónakhoz van erősítve. A nedves fatörzset és a bambuszrudakat elhajítja. Lábával visszataszítja a csónakot a vízre, ahol az rögtön fel is borul.

Sokáig néz az öbölből a holdfényes tenger felé sodródó csónak után.

— Pandab!

Megfordul.

Egy tisztáson, a bokrok és teak-fák tövében teríti le az asszony a mohára a takarót.

Pandab a rizses tarisznya után nyúl. Az asszony a fejét rázza.

— Akkor aludj! — mondja a férfi, s mivel az asszony tétovázik, hozzáteszi: — Sokat kell gyalogolnunk. A falu messze van.

Leguggol az asszony mellé. Hallgatja, hogyan válik hamarosan méllyé és egyenletessé a lélegzetvétele. Megmozgatja az evezéstől sajgó vállát, elnézegeti a markát, belefekteti arcát égő tenyerébe, s visszagondol a mögötte levő gyötrelmes és szégyenteljes napokra.

Hosszú, nagyon hosszú utat tett meg idáig.

Madrasz keleti partvidéke a hazája, ahol a monszun telenként rézsútos hullámokban korbácsolja a partnak a tengert. Ott lakott azoknak a nyomorúságos kunyhóknak egyikében, amelyek a jogtalan páriáknak szolgálnak otthonul, s halakat fogott, hogy éhen ne haljon. A forró nyári hónapokat a kunyhó előtt, az alacsony nádfedél alatt töltötte, a puszta földön aludt, nádból készült, törékeny tutajon evezett át naponta kétszer a hullámverésen, s a teliholdas

éjszakákon, mikor a falvakban a gazdag parasztok kecskét áldoztak Sivának, üres kézzel guggolt kunyhójában a linga-kő előtt.

Onnan kelt útra Manahival s még sok társával együtt, akik hittek az ígéretnek, hogy az idegen földön gond nélkül fognak majd élni.

Egy reggel lovasok jelentek meg a településen, fehér ruhás, vörös turbános rendőrök. Két bőrcsizmás, világosbarna bőrű ember is érkezett velük, s beszédet intézett a jogtalanokhoz. Malakkáról, a hatalmas tengeren túli félszigetről meséltek nekik, amelynek délnyugati részén a szahibok, a fehér urak sok-sok ültetvényt akarnak létesíteni. A szahiboknak munkásokra van szükségük, s jól megfizetnék őket, mondták ezek az emberek. A félszigeten sok-sok rizs van. Akinek kedve van ehhez a munkához, nem fog éhezni többé.

A kitaszítottak közül senki sem akart otthon maradni.

A négyárbocos vitorláson, amely átszállította őket a tengeren, az északi deltavidékről útrakelt kivándorlókkal találkoztak. Kevés földű szegényparasztok voltak, akik az adószedőktől és pribékjeiktől akartak megszabadulni. A vaisja kaszt tagjai lévén, az átkelés alatt szigorúan elkülönültek a páriáktól, az „érinthetetlenektől". A vaisják még Malakkán, a sűrű erdő kellős közepén is, ahol az összetoborzott embereknek állítólag ültetvényeket kellett létesíteniük a szahibok számára, a páriák kunyhóitól jó messze építették fel a maguk nyomorúságos kalibáit.

S múltak a hetek, anélkül, hogy történt volna valami.

Aztán híre kerekedett, hogy a szahibok lemondtak a tervükről. Hiába jöttek hát erre a földre, sem munkát, sem fizetést nem fognak kapni.

A fehérek, akik áthozták őket a hajón, rizst osztottak szét a várakozó emberek közt, aztán egy reggel otthagyták a tábort, és nem jöttek vissza.

A páriák és a vaisják, hogy megmeneküljenek az éhség ismét fenyegetni kezdő rémétől, két különböző helyen fölégettek egy-egy erdőrészt. Az így nyert csekély területeken a bozótban vágott ültetőfák segítségével rizst ültettek, szántás és öntözés nélkül, ahogy a dél-indiai dzsungelben élő legszegényebb törzsek szokták.

Így keletkezett egy falu az őserdőben.

Múltak a hónapok.

S egyszer megint lovasok érkeztek a faluba. Azt mesélték, hogy Szumátrán, egy hatalmas szigeten, kaucsukültetvényeket fognak létesíteni. Mindenkinek ötven annát adnak azonnal, aki velük akar tartani.

Mikor a lovasok néhány óra múlva elhagyták a falut, hosszú sor férfi, asszony és nagyobbacska gyerek vonult a nyomukban.

Pandab és Manahi is ott volt a menetben.

A lovasok nyomában levonultak délre, a tengerig. A tengerparton olyan nagy hajó várt rájuk, amekkorát még sohase láttak. Reménykedve szálltak fel rá. A hajón Burmából és Arakanból útrakelt vándorokkal találkoztak, akik szintén abban reménykedtek, hogy jobb soruk lesz, mint szülőföldjükön volt.

Az egyik fehér ember mindnyájukat maga köré gyűjtötte, s egy teleírt papírlapról felolvasott nekik valamit, amit szerződésnek nevezett, s amiben munkáról, engedelmességről és büntetésről volt szó.

Mindegyikük elé odaraktak egy ilyen papírlapot, s valami fekete folyadékkal jelet kellett pingálniuk rá.

Aztán a fehér ember összeszedte a szerződéseket, a hajó pedig átszállította a kivándorlókat a tengeren a szigetre, ahol már másnap partra is szálltak. A sziget csupa mocsár és bozót volt.

A szigeten csapatokra osztották őket, s egy-egy felügyelőt állítottak mindegyik csapat élére. Minden ember kapott egy parangot. Bokrokat kellett vele kivágni, meg kar vastagságú liánokat levagdosni. Aztán fákat kellett dönteni, a fatörzsekről levágni az ágakat meg a gyökereket, s ki kellett ásni a földből a tönköket.

Mikor egy darabon felégették és kivágták az erdőt, az irtás szélén mindenki építhetett magának egy kunyhót ágakból és pálmalevelekből.

Egynapi munkáért — így állt a szerződésben, amelyet a fehér ember felolvasott nekik a hajón — fejenként fél rupia fizetést kaptak, azaz nyolc annát. Ebből két annát adó címén tartott vissza a legfőbb szahib. További négy annát azokért a ruhadarabokért kellett fizetniük, amelyeket néha kiosztottak köztük, egy fél annát

meg azért, mert a munka közben eltompult parangot néha ki kellett fenni.

A maradék másfél annáért rizst meg bételt vásárolhattak az intézőtől. Csakhogy levonták tőlük azt az ötven annát is, amelyet akkor kaptak, mikor munkára jelentkeztek. Így aztán az első négy esztendőben alig maradt napi fél annájuk.

Az asszonyoknak és a gyermekeknek ugyanazt a nehéz munkát kellett végezniük, mint a férfiaknak, de csak fele fizetést kaptak érte. Nekik kellett még a szahibok kunyhóit is takarítaniuk, s ezért nem kaptak semmit.

A táborban kitört a malária. A legtöbb munkás a hegyi levegőhöz, a meleg, széljárta, tiszta levegőjű, hatalmas síkságokhoz volt szokva, s nem bírta a mocsárbűzt, a rovarokat, a dzsungel fojtó, fülledt hőségét.

Sokan elpusztultak közülük.

Egy hajó újabb vándorokat hozott, akik Andhra folyói mentén és völgyeiben laktak azelőtt. Hamarosan elnémult az ő jajszavuk is, és eljött az idő, mikor már minden nap egyformán gyötrelmes és reménytelen volt, s a rászedett emberek némán tűrték a fehér ördögök szitkait és botütéseit.

Az intéző a kunyhók közelében egy erős házat építtetett gerendából meg deszkából. Ebben a házban esténként dohányt lehetett kapni, meg valami csípős szagú, torkot égető italt.

Itt gyűltek össze esténként nagy lármát csapva, durván hahotázva a felügyelők. Itt kuporogtak egy külön helyiségben a sorsuk fölött kétségbeesett hinduk, s amit rendeltek, felíratták az intézővel az adósságaik listájára.

Sokan áldozatául estek a Bengh ördögének: az ópiumnak.

Bambuszcsőből szívták magukba az édeskés ízű füstöt, s néhány perc múlva már a padlón vonaglottak. Vad, érzékkorbácsoló látomásaik közben megfeledkeztek nyomorúságukról.

Egyik nap, munka közben észrevette Pandab, hogy a legfőbb szahib Manahi mellé lép, s úgy veszi szemügyre az asszony testét meg az arcát, ahogy a kancáét szokták vásár előtt.

Az asszony kiejtette kezéből a lapátot, s visszahőkölt.

A szahib távozása után sokáig állt még egy helyben, mozdulat-

lanul. Aztán beszaladt a kunyhóba. Pandab utána ment, de az asszony nem felelt a kérdéseire.

Csak éjszaka mondta meg neki, mit akar a szahib.

— Hogy nála lakjál? — kérdezte zavartan Pandab.

— Igen.

— Te? Egymagad?

— Azt parancsolta.

— Megölöm!

Az asszony tehetetlenül pillantott rá.

— De a bérem . . .

— Nem akarja kifizetni?

Az asszony nem szólt semmit.

Ekkor értette meg Pandab, hogy nem maradhatnak ott tovább.

2

Pandab felriad a szendergésből, amely ólomsúlyként nehezült szemhéjára, mikor a hold lement. Lerázza magáról a fáradtságot, s felébreszti Manahit.

Egyetlen marék rizs a reggelijük. Manahi összegöngyöli a takarót, zsinegen a vállára akasztja, s elindul Pandab nyomában, aki a paranggal benyomul a sűrűbe.

A súlyos penge utat vág az indák és levelek közt.

Déltájban elérik az észak felé vezető széles országutat, amelyen valamikor — sok más társukkal együtt — oly nagy reményekkel eltelve vonultak a tenger felé. Szántóföldek mellett haladnak el, amelyeken férfiak és kamaszfiúk dolgoznak, köszöntik a szemközt jövő vándorokat, s megpihennek egy ligetben.

Már közel az este, mikor megint erdőt pillantanak meg maguk előtt. Az erdő szélén ott állnak a kivándorlók alacsony, takaros kunyhói, ahogy Pandab megőrizte őket emlékezetében.

Az egyik kunyhóból fekete szakállas férfi lép elébük.

— Köszöntünk, Markeh! Adj ennünk . . . éhesek vagyunk!

A fekete szakállas rájuk mered. Aztán összecsapja a kezét, s felkiált:

— Pandab! Te vagy az?!

— Ne ijedj meg!

— Hát nem mentetek el annak idején az idegenekkel? Vagy nem tartották meg a szavukat a szahibok?

— Hazugság volt a jólét, amit ígértek. Sok-sok ismerősöd meghalt a szigeten.

— S ti hogy kerültök ide?

— Megszöktünk. Nem vették észre.

A fekete szakállas még egyszer tetőtől talpig végigméri Pandabot, aztán Manahit, s megcsóválja a fejét.

— Lépjetek be! — mondja.

A kunyhóban fáklya ég, egy idősebb asszony két kő közt rizsszemeket morzsol a fényénél. A fekete szakállas halkan mond neki valamit, mire az asszony két fatálba kását mer egy öblös korsóból, s a tálakat leteszi a földre.

Miután ettek, Manahi behúzódik a sarokba az asszonyhoz, és súgdolózni kezd vele, a fekete szakállas pedig letelepszik Pandab mellé.

— Szóval megszöktetek? — kérdi. — Meséld el, hogy volt.

Pandab néhány mondatban elmeséli.

— A szigeten rejtőzködtünk, amíg sikerült rizst meg egy takarót szereznem a táborból — fejezi be a történetet. — A parangot is onnan hoztam.

— Szép kés! — mondja a fekete szakállas.

— Mikor besötétedett, kimentünk a partra. Tudtam, hol vannak a csónakok. Valamennyit eloldoztam és kitaszítottam a vízre. Az utolsóba aztán beszálltunk és eleveztünk.

— Hogy tudtatok átjönni a tengeren?

— Hát nem halász voltam? — mosolyog Pandab. — Két éjszaka és egy álló nap jöttünk a vízen, aztán még egy napig gyalogoltunk. S most itt vagyunk!

— Itt is akartok maradni?

— Akad számunkra annyi föld itt, hogy megélhessünk?

— Nem tudom. Miután ti elmentetek, újabb vándorok érkeztek ide. Beköltöztek a megürült kunyhókba. Bőséges eső esett, jó termésünk volt. A kunyhódban már más lakik.

— Mit tanácsolsz?

A fekete szakállas egy darabig nem szól semmit.

— Nem tudok tanácsot adni — mondja aztán. — A kunyhó azé az emberé. Nem veheted el tőle. A földjét sem veheted el. Ő művelte meg.

— De hát élnünk mégiscsak kell!

A fekete szakállas vállat von.

— Hajlandó volnál megint fehér embernél dolgozni?

— Mindenre hajlandó vagyok, csak megélhessünk — feleli komoran Pandab.

— Indulj el kelet felé. Egy tóhoz érsz. Azt kerüld meg, aztán menj tovább, míg megint egy nagy erdőhöz nem érkezel. Abban az erdőben csinál ültetvényt a szahib. Állítólag minden eddiginél nagyobb lesz, és gumitermő fákkal fogják teleültetni. A szahib csak nemrég érkezett oda, és munkásokat keres. Így mondta a hírhozó.

— Miféle hírhozó?

— Aki elment a tóhoz, és megkérdezte az ott lakó embereket, hogy akarnak-e a fehér embernél dolgozni. De csak néhánynak volt hozzá kedve. Azokat el is vitte magával.

— 'S hogy találom meg az ültetvényt?

— Kérdezősködj csak Johnson szahib után a tó túlsó partján. Mindenki ismeri arrafelé. Majd megmutatják az utat.

— Asszonyokat is felvesz?

— Azt hiszem.

Pandab hosszan elgondolkodik, aztán azt mondja:

— Hát jó! Szeretném látni, hogy csapnak be ezúttal!

A Kew Gardensból Ceylonba szállított Hevea brasiliensis-palánták szolgáltatták a dél-ázsiai kaucsukültetvények alapállományát.

Ezerkilencszáztizenkilenc fiatal Hevea-fa fejlődött ki a heneratgodai növénykertben. Huszonkét fát 1877-ben a szingapuri és peraki növénykertekbe küldtek belőlük.

Ennek a huszonkét fának a magvait osztották szét 1881-ben elültetés céljából a Maláj-félsziget nyugati részén.

Az ültetvény a félszigetet nyugat felé borító erdő kellős közepén fekszik. A hatalmas irtás egészen a folyóig nyúlik, amely keskeny ívet alkotva hömpölyög a tenger felé. Az elégetett ágak és levelek hamujával borított hatalmas tisztáson kidöntött fatörzsek hevernek. A folyó partján néhány raktárépületet emeltek gerendából. Az erdő szélén állnak a hinduk viskói, tőlük némi távolságra a fehér felügyelők kunyhói meg az intéző háza.

A tisztáson egész nap bőgnek a zebu-ökrök. Az ökröket nyolcvan-százasával fogják be egy-egy óriási fatörzs elé. Az állatok a fatörzseket fújva és toporzékolva a folyóhoz vonszolják, s a hajcsárok ütlegei és harsogó kiáltozása közben begurítják a vízbe, amely magasra csap körülöttük. Gyorsan háncsköteleket hurkolnak a barázdás, mohával lepett kéreg köré, s a fatörzseket tutajokká kötözik össze.

Az ökrök addig dolgoznak, míg leszáll az este. Fölemelik vaskos fejüket, körülbámészkodnak, aztán visszacammognak az erdő szélére, hogy izzadva, nagy lánccsörömpöléssel a folyópartra vonszolják a következő fatörzset.

Dél van, s a dzsungelben fullasztó a hőség, mikor Pandab és Manahi eléri a nagy tisztást. Hetekig vándoroltak, s noha — Markeh tanácsát követve — bőségesen ellátták magukat koprával meg lisztel, az utolsó napokban már kénytelenek voltak koplalni.

A gőzölgő testű ökrök láttán megállnak. Az egyik megláncolt fatörzs csonka ágai éppen beleakadtak a bozótba. Az állatok bőgve rángatják a láncokat. Szemük kivörösödik. A hajcsárok ütései jégesőként hullanak bozontos fekete hátukra.

Nyurga, trópusi sisakos férfi közeledik Pandab és Manahi felé. Nyersen rájuk szól:

— Mit ácsorogtok itt?

— Johnson szahibot keressük.

— Én vagyok! Mit akartok tőlem?

— Uram! Munkát keresünk!

A nyurga tarkójára löki a trópusi sisakot, s alaposan szemügyre veszi őket.

— Hát igen — mondja aztán —, szükségem ván emberekre, s úgy látom, jó erőben vagytok. — Pandabhoz fordul: — Tamil nyelven beszélsz. Nem vagy idevalósi?

— Madrasziak vagyunk — feleli Pandab, s Manahira mutat: — A feleségem.

— Jó. Dolgozzatok itt — mondja végül a nyurga. — De legalább három évig itt kell maradnotok! Szerződést kötünk!

Pandab beleegyezően bólint.

A nyurga az egyik kunyhóra mutat:

— Menjetek be oda! S majd este jelentkezzetek az irodámban!

A kunyhó előtt ősz hajú hindu üldögél, s füstcsíkokat ereget egy bambusznád-szipkából. Ügyet sem vet a közeledő párra. Pandab és Manahi megáll előtte. Köszönnek. Az öreg azonban csak akkor pillant fel, mikor Pandab megkérdi, be szabad-e lépniük.

— Milyen tapasztalatlanok vagytok! Az én hazámban az a szokás, hogy mindenki előtt nyitva áll a házunk!

— Hol a te hazád?

— Asszamban — feleli szűkszavúan az öreg.

Kis karikákban fújja maga elé a füstöt, s utánuk bámul, míg szerte nem foszlanak.

— Anyám Talembának nevezett el — szólal meg egy idő múlva. — Gumigyűjtő voltam a szent Ganga erdeiben. De már öreg vagyok. Nincs többé szükség rám.

Pandab elnézi az öreg ráncos arcát, s a karjain kiduzzadó kék ereket.

— Itt maradsz? — kérdi.

— Ma este mondja meg a fehér ember, hogy maradhatok-e.

Az erdő szélén ismét kidől egy fa a barna bőrű munkások fejszecsapásai alatt. A folyóról ide hallatszik az ökrök bőgése.

Pandab és Manahi bemegy a kunyhóba, amely teljesen üres, s látszik, hogy csak nemrég épült. Manahi lerakja a hátsó sarokba a takarót, a dohánnyal és sóval teli batyut, amellyel Markeh ajándékozta meg őket, meg az üres rizses tarisznyát.

Pandab az ajtóhoz lép.

Az ajtó mellett, a deszkafalnak támaszkodva ül Talemba. Egyre csak fújja a füstkarikákat, s bámul utánuk a levegőbe.

Egy nagy kaucsukültetvény létesítésekor igen nagy költségek merülnek fel. Már maga az őserdő kiirtása is tetemes pénzébe kerül a vállalkozónak. Utána még árkokat kell ásni, és költséges csőhálózatot lefektetni, hogy lecsapolják a helyenként mocsaras talajt. Újabb pénz kell még az intéző, a felügyelők meg a munkások házainak felépítésére. Aztán súlyos összegbe kerül a gyár, amelyben feldolgozzák a gyorsan alvadó kaucsuktejet. S ugyancsak rengeteg pénzt emészt fel az első öt-tíz esztendőben a növények elültetése és a fák gondozása.

A brit-indiai és holland-indiai kaucsukültetvények mégis sok milliós hasznot hoztak tulajdonosaiknak.

Hogy honnan származott ez a hallatlan nyereség?

Az ültetvények munkásainak hallatlan kizsákmányolásából.

4

A trópusi sisakos férfi belép az intézői házba. Benyit az egyik szobába, amelynek ablakára napvédő gyékényt akasztottak.

Egy fehér vászonruhás úr ül a kis asztalnál a fal mellett. Valamivel idősebb lehet a negyvennél, halántékán már őszülni kezd a haja. Mikor ajkához emeli az előtte álló poharat, hatalmas pecsétgyűrű csillan meg az ujján.

Az ajtó nyílását hallva lecsapja az asztalra a poharat, a belépő felé fordul, s bosszúsan mondja:

— Maga az intézőm vagy nem? Az ördögbe is! Mit gondol, Mr. Johnson, csak azért jöttem ide Londonból, hogy megigyam a whiskyjét? A jó ég tudja, mi minden megbeszélnivalónk van, maga meg odakint szaladgál!

A címzett egy falipolcra teszi trópusi sisakját, s megtörli homlokát a zsebkendőjével.

— Ne vegye zokon, Sir, de azért intéző az ember, hogy utánanézzen a dolgoknak! Ma reggel érkezett meg a tégla a vízlevezető árkokhoz, s negyven új embert is küldtek az ügynökeink, Mr. Dallier!

— Köszönöm.

George Dallier felpattint egy bőrtárcát, s kivesz egy szivart.

— Ez a dolga, a technikai problémák megoldása. Például a munkaerő-toborzás — mondja, miközben rágyújt, s csúfondárosan hozzáteszi: — Láttam az imént néhány munkással beszélgetni odakünn. Ez volt az a negyven?

— Az csak három volt! Egy öregebb fickó, meg két igazán használható fiatal. Ezek maguktól jöttek ide.

— Miért vesz fel ilyen öreg embereket?

Johnson vállat von.

— Még kétszáz munkásra volna szükségünk! Amíg nem akad jobb, azzal kell beérnem, ami van.

A szemközti falnál álló íróasztalhoz lép, s rendberak rajta néhány papírlapot. Dallier elgondolkozva nézi.

— Johnson szahib — mondja. — Szóval így nevezik magát a hinduk?

— Így.

— A bizalmukat vagy a félelmüket fejezi ki ez a megszólítás?

Johnson alatt megreccsen a szék, ahogy leveti rá magát.

— A bizalmukat?... Inkább a bizalmatlanságukat. A félelmüket, a gyűlöletüket... mindent! — feleli. — Miért kérdi?

— Szóval gyűlölik?

— Nem az intézőt látják bennem, hanem a bírájukat! Önt, aki helyett intézem az ügyeket, nem gyűlölhetik, mert ön csak a hasznot söpri be, az elvégzendő munka, a bércsökkentések meg a büntetések kiszabását átengedi nekem.

— Szerződésünk nem írja elő, hogy szemrehányásokat tegyen nekem.

— Ez egyáltalán nem szemrehányás, Sir! Önt gyűlölnék elsősorban, ha rájönnének, hogy ön húz hasznot a fejszéből, az éhezésből meg a korbácsból.

Dallier egy darabig szótlanul bámul az intézőre. Aztán így szól:

— Ez csak olyan szóbeszéd.

— Téves álláspont — feleli nyersen Johnson. — Tizenöt éve ismerem a bennszülötteket. Önök igényteleneknek nevezik őket. Micsoda ostobaság! Tudnának ők is igényesek lenni, csak még nem jöttek rá erre a lehetőségre! Az isten óvjon bennünket, ha egy szép napon rájönnek!

— Elég — vág közbe Dallier. — Maradjunk csak a földön! — Kissé hosszadalmasan nyomogatja vissza a szivarjáról leváló külső dohánylevelet, aztán így folytatja: — A gumiárak emelkednek.

— S ettől gyorsabban jutunk előre?

— Mióta Viktória királynő nemesi rangra emelte szolgálataiért Sir Henry Wickham barátunkat, fontos személyiség lett belőle a gyarmaton. A kormány máris bevonja az igazgatási problémák megtárgyalásába, s számolok vele, hogy nemsokára igen nagy arányokban folyik majd a Hevea-magvak termelése.

— Azám, a magvak! Öt-hat hét múlva már annyira leszünk a talaj egy részével, hogy hozzá is kezdhetnénk az ültetéshez.

— Éppen emiatt megyek a kormányzóhoz... még ma, most rögtön! — feleli Dallier. — Kész a jacht az indulásra?

— Kiadtam az utasítást.

— Helyes. A bőröndömet itthagyom. Legkésőbb holnapután visszatérek Szingapurból. A titkárom közben átnézi magával az elszámolásokat. Nem szabad késve érkezhem a kormányzóhoz. Akad még egy korty whiskyje?

Miközben Johnson megtölti a poharat, Dallier hozzáteszi:

— Csak a jövő hónap elejére várnak vissza Londonba. Néhány napig még mindenesetre itt maradok. Egyébként, ahogy számítgattam, nagyon költségesnek látszik a vállalkozás. Nem, nem a maga hibájából. De azért mégiscsak utána kellene nézni valami részvénytársaságnak, amelyre százalékos részesedés fejében rá lehetne bízni az itteni gazdálkodást. De erről majd később!

Egyetlen hajtásra kiissza a poharat.

— *Sapada!** — kiáltja Johnson az ajtó felé fordulva.

Megjelenik egy maláji szolga.

— A kocsit Dallier tuan számára!

George Dallier rövid fél óra múlva Johnson egyfogatúján végighajtat az ültetvényen, le a folyóhoz, ahol egy tisztás mellett horgonyoz a jacht. Elég otromba, lapos jószág, amelyet az intéző a Szingapur és az ültetvény közti szállítások lebonyolítására szokott használni.

* Szolga! — *Szerk.*

Dallier felszáll a hajóra, s egy csomó újság meg néhány üveg szódavíz társaságában elhelyezkedik a kajüt mellett egy nyugágyban, a napellenző alatt.

Eloldják a hajókötéleket.

A jacht elindul lefelé a folyón.

Szingapur szigete a Maláj-félsziget déli csúcsánál fekszik, egy csatorna választja el a szárazföldtől. Területe ötszáz négyzetkilométer, földje termékeny, s a Straits Settlements nevű brit gyarmat legfontosabb része.

Mikor Sir Stamford Raffles 1819-ben partra szállt a szigeten, csak húsz halászcsalád lakott rajta. Az egész szigetet őserdő borította, s maláj kalózok menedékhelyül használták. Következő tulajdonosa a dzsahori szultán lett, akitől 1824-ben megvásárolta a Brit Kelet-Indiai Társaság. Negyvenhárom év múlva átkerült az angol korona tulajdonába.

A Kelet-Indiai Társaság kivágatta a sűrű erdőket, a fát eladta, a földet megműveltette, s a sziget déli partján kikötővárost alapított. A továbbiakat már a királyi közigazgatás végezte el.

1881-ben már az egész szigetet ültetvények borították, amelyeken rizst, borsot és ananászt termeltek, s lakosainak száma százötvenezerre emelkedett. Szingapur városa a gyarmat fővárosa lett, külön hindu, maláji és kínai lakónegyeddel és templomokkal. Az európai városrészben volt egy erődítmény, egy székesegyház, egy múzeum és könyvtár, néhány missziós épület, egy híres növénykert, néhány szálloda és klub, egy postahivatal, meg egy csomó üzletház és nagy raktár.

A szingapuri kikötő a maláji szigetvilág legjelentősebb átrakodóhelyévé fejlődött. Itt horgonyzott le minden Kelet-Ázsia vagy Ausztrália felé haladó hajó. Hatalmas szénraktáraiban angol és japán szenet tároltak. Lehetett itt látni maláji praukat, kínai dzsunkákat, arab daukat, amerikai tartályhajókat és európai tehergőzösöket. Itt halmozódtak fel Borneo, Szumátra és a Maláj-félsziget kiviteli cikkei: az ón, a bors, a kopra, a nád, a tápióka, a rizs, a petróleum, a lakk, a szágó, az arak, a cukor, a tea, a kávé, meg mindenféle bőr. A hajópallókon bálák alatt roskadozó kulik botorkáltak.

A kikötőhelyek előtt nap mint nap tömegével lebzseltek a nyomorúságos öltözékű barna meg sárga bőrű emberek. Elébeszaladtak az érkező

európaiaknak, s kiabálva, hívogatva, áruikat magasztalva, koldulva tolongtak körülöttük.

Ha beszáll az ember a rakparton várakozó tömérdek riksa valamelyikébe, s végigkocsikázott észak felé a Middle Roadon, a Wilkie Roadon és a mögöttük elterülő mangó-kerteken, eljutott a három nagy domb egyikéhez, s egy fehéren csillogó épületet pillantott meg, amelynek kapujában két szipoj állt őrt.

Ez a kapu volt a kormányzói palota bejárata.

5

George Dallier odavet a riksakulinak egy fél rupiát, s kiszáll a könnyű járműből. A kuli fejkendője alá dugja a pénzdarabot, megmarkolja a kocsirudat, s már fut is visszafelé meztelen lábaival a perzselően forró aszfalton. Dallier pedig a két szipoj őr közt belép a kapun.

Egy előcsarnokba jut. Egy tisztviselő siet eléje, rápillant a névjegyre, amelyet Dallier átnyújt neki, s azt mondja:

— Szíveskedjék várakozni egy pillanatig, Sir!

Kisvártatva visszatér, s bevezeti Dalliert a fogadószobába.

Az alacsony asztal körül álló székek egyikéből hatalmas termetű, világos ruhába öltözött férfi kel föl. Sűrű hófehér haja élesen elüt barna arcszínétől. Dalliert valósággal a padlóhoz szögezik a határozott tekintetű, keskeny, szürkészöld szemek.

Ez Sir Irvin Harvest, Straits Settlements brit gyarmat kormányzója, Malakka, Pulo-Penang és Labuan, valamint Szingapur ügyeinek intézője, hat nagy maláji állam és több szigetcsoport védnöke: tizenkétszer százezer ember ura.

Az anyaország belpolitikai változásaitól függetlenül, az Európa arculatát megváltoztató sokféle feszültséggel vajmi keveset törődve szervezi és irányítja ez az ember esztendők óta gyarmatának gazdasági feltárását, tervezi a törvényjavaslatokat, veti ki az adókat, nevezi ki a tisztviselőket: mindig a maláji nép kárára s Britannia hasznára.

Kezet nyújt Dalliernek.

— Isten hozta, uram! Sir Joseph Hooker írt nekem Kew-ból, s beajánlotta önt nálam. Hogy állnak a dolgok a wellesleyi ültetvényen?

Aztán, mikor már szemközt ülnek egymással, így folytatja:

— Végeredményben kölcsönösen elég jól ismerjük egymást. Nagy érdeklődéssel figyelem az ön vállalkozását, s Kew Gardens-szel folytatott levelezésemből ön nyilván tudja, hogy a gyarmatügyi minisztérium engem bízott meg a kaucsukfának gyarmatunkon való elterjesztésével.

Dallier bólint.

— Öccseurát személyesen is ismerem — folytatja a kormányzó. — Annak idején arról tárgyaltam vele, hogy esetleg fügefa-tenyészeteket létesít. Sajnos, lényeges pontokon nem tudtam egyetérteni elképzeléseivel, s hogy úgy mondjam, megegyezés nélkül váltunk el. — Némi szünet után még hozzáteszi: — Érdekelne, mihez kezdett időközben az öccseura.

— Az öcsémuram — feleli gúnyosan Dallier — annyira meg van győződve fügefa-elméletének egyedül üdvözítő voltáról, hogy éppen ezokból nemcsak önnel nem tudott egyezségre jutni, Sir.

— Hogy értsem ezt?

— Hiába igyekeztem meggyőzni, ebben a dologban megközelíthetetlen maradt, s végül a hollandokhoz fordult, akik — fűzi hozzá ugyanolyan gúnyosan — mindenesetre nagyobb érdeklődést tanúsítottak tervei iránt.

— Hát nem közösen vezetik a londoni gumiáru-vállalatot?

Dallier vállat von.

— Már szétváltunk.

— S az öccse?

— A hollandokkal van együtt sülve-főve, mint már említettem, Sir! Meglehetősen nagyarányú vállalkozásokba társult be Szumátrán, s már nyolc hónapja színét se láttam Londonban.

A kormányzó beható figyelemmel tanulmányozza az asztallap erezetét.

— Kár! — mondja aztán. — Olyan időket élünk, amikor takarékoskodnunk kellene az angol pénzzel, s a saját vállalkozásainkba kellene fektetnünk.

Az utcáról, a park északi oldala felől egy ananászárus éneklő hangja hallatszik fel. A kormányzó Dallier elé tolja az asztalon levő ezüst cigarettásdobozt, s maga is kivesz egy cigarettát.

— *Sapada!*

Egy maláji szolga lép be.

— Pont a mi környékünkön kell árulniuk a gyümölcsöt azoknak az embereknek ott lenn?

— Utánanézek, Sir.

Pár pillanat múlva elnémul az utcán a kiabálás. A kormányzó csak ekkor fordul ismét Dallierhez:

— Hogy van megelégedve saját vállalkozásának előrehaladásával? Vannak nehézségei?

Dallier maga elé fújja a cigarettafüstöt.

— Amiért tulajdonképpen idejöttem — feleli —, röviden a következő: az intézőm közölte, hogy körülbelül másfél hónap múlva hozzákezdhetünk az ültetéshez. Szükségem volna tehát a magvakra.

— Percnyi pontossággal meg fogja kapni! A minap beszéltem ismét a növénykert igazgatójával. Biztosított felőle, hogy rendeléseimet a legsürgősebben teljesíteni fogják. Elég ez önnek?

— Tökéletesen.

— Az én hatáskörömbe tartoznak — folytatja a kormányzó — Wellesleyn kívül a nagyon termékeny peraki, szelangori és Negri Szembilan-i területek is, no meg Pahang! Együttesen mintegy hatvanezer négyzetkilométer. Egyharmaduk termőföld, irtás, szántóföld és a többi. Az angol ültetvények területe körülbelül ötvenezer acre. Már ennyi is elég lenne ahhoz, hogy évente kereken huszonötezer tonna kaucsuktermést garantáljunk, nem számítva azokat a területeket, amelyeket további erdőirtással nyerhetnénk, meg azokat, amelyeket Borneón, Ceylon szigetén meg Elő-Indiában fognak még ezután hozzáférhetővé tenni, továbbá azokat a hatalmas területeket, amelyekhez akkor jutnánk, ha a bennszülöttek földjeinek egy részét szintén kaucsukkal ültethetnénk be egész Brit Indiában!

— A bennszülöttekét? — kérdi csodálkozva Dallier.

— Ez az én ötletem! Sajnos, a londoni gyarmatügyi miniszté-

rium pillanatnyilag még tudni sem akar róla. Szakkörökben is még mindig bizonyos kétkedéssel találkozik az ember. A derék professzorok el sem tudják képzelni, hogy mégiscsak sikerülni fog meghonosítanunk a Heveát itt a szigetvilágban. S aztán maguk az ültetvényesek! Negri Szembilanban is, Wellesleyben is, meg itt Szingapurban is, szóval mindenütt szívesen ültetnek cukornádat, kávét, teát, fűszerféléket. De kaucsukot nem! Mi az ördögért is tennék? Remekül keresnek így is, és nem hajlandók kockázatot vállalni. Anglia magasabb érdekeire, amelyeket ön, uram, felismert, csak kevesen vannak tekintettel... És mégis meglesz! Tíz-tizenöt év múlva talán hozzákezdhetünk itt a Settlementsen a kaucsukaratáshoz!

Rövid szünet után így folytatja a kormányzó:

— Látja, így képzelem én el a dolgot! Az öccse persze bizonyos értelemben szintén Anglia érdekeit képviseli, amikor Szumátrán fekteti be a pénzét: növeli a Hollandiára gyakorolt gazdasági befolyásunkat. Ez, hogy úgy mondjam, gazdasági hódítás. Egyelőre azonban mégiscsak arra kell felhasználnunk minden font sterlinget, hogy a saját gyarmatunkon csináljunk valamit. Itt kell leraknunk a jövő század gazdasági alapjait, különben a hollandok megelőznek, és később elragadják tőlünk a vevőket. A helyzet kedvező. Brazília még mindig fokozza ugyan a termelését, de meddig? Még húsz-harminc évig, aztán még emlékezni is alig fognak rá a világpiacon, hogy az Amazonas mentiek valamikor „Para hard fine"-t kínáltak eladásra!

Bólogatva magyaráz tovább:

— Ezért lett volna okosabb, ha a bátyja egyelőre velünk tart, s ezért érthetetlen ostobaság az is, hogy dél-amerikai magvakat játszanak a hollandok kezére!

Dallier meglepett mozdulatot tesz.

— Kicsoda?!

— Maga a ceyloni közigazgatás! A Hevea után áthoztak Kolumbiából néhány castilloa-magot, meg manihot-palántákat. Sikerült kicsíráztatni, s aztán azok a szamarak átadták a palántákat egy holland felvásárlónak. Azazhogy átadta egy asszisztens, aki aztán a felvásárlóval együtt el is tűnt!

— Az istenfáját neki!

— Hát igen! Tegnap kaptam a jelentést, hogy a szumátrai ültetvényeket valószínűleg csak hatvan százalékig ültetik be fügefával... — Sir Irvin Harvest szétnyomja cigarettája végét a hamutartóban. Aztán csendesen így szól: — Amint látja, egy kormányzónak is megvannak a maga gondjai. Én komolyan veszem a feladataimat, s a kaucsuk-ültetéssel kapcsolatban rengeteg számítást végeztettem, sokat elemeztem, fontolgattam a dolgot. Úgy tervezem, hogy átmenetileg minden ültetvényesnek, aki Heveát telepít, jutalmat fog fizetni a gyarmati kormányzat. Ezeknek aztán később lehetőleg szövetkezniük kellene, hogy versenyképesek maradhassanak... Az olyan embereknek azonban, mint ön... önnek azonnal meg kellene próbálnia!

— A dolognak megvannak a maga akadályai, Sir!

— Az bizonyos! Mégis Anglia érdekében állana, és önnek sem lenne éppenséggel hátrányára, ha felvenné a kapcsolatot a gyarmaton a megfelelő emberekkel.

Dallier határozatlanul néz maga elé. Még mielőtt felelhetne, kopognak az ajtón. Ismét a maláji szolga lép be, s egy névjegyet nyújt át a kormányzónak. A kormányzó megnézi.

— Kéretem... Most rögtön, azonnal! — Aztán mosolyogva mondja Dalliernek: — Remélem, meg fogja bocsátani, hogy behívom a látogatót. Legalább összeismerkedik szomszédjai egyikével, egy megcsontosodott wellesleyi kávéültetvényessel. Már meséltem neki önről. Először el se akarta hinni, hogy valaki ekkora összegeket kockáztat egy kaucsukültetvény létesítésére. Aztán olyan pofát vágott, mint az ördög, s megesküdött rá, hogy majd még elbeszélget önnel. Szóval igazán nagyszerű véletlen — mondja a kormányzó, s közben még szélesebben mosolyog —, hogy éppen ma vetődött ide.

— Szomszédom?

— Az. Emery Shouter, a Brit Malájföldi Ültetvényesszövetség tagja, a legfurcsább csodabogár a gyarmaton — feleli a kormányzó, s újból a szolgához fordul: — Megmondtam, hogy azonnal kéretem!

Kisvártatva Dallier elképedésére egy kitérdesedett pamutnad-

rágot viselő férfi toppan be. Napégette mellén nyitva az ing, a fején tarkójára tolt széles karimájú szalmakalap, a kalap alól rövid, sörteszerű ősz haj mered elő.

A kormányzó bemutatja egymásnak a két férfit.

A jövevény visszahőköl. Aztán anélkül, hogy Dallier köszöntését viszonozná, azt mondja:

— Szóval maga az a fantaszta! — Úgyet sem vet a kormányzóra, aki székkel kínálja, hanem ott marad állva, szorosan Dallier előtt. — Ne gondolja, hogy könnyen elbánik velünk! — mondja komoran.

Dallier vállat von.

— Nyilván a vállalkozásomra céloz? — S ugyanolyan higgadt hangnemben folytatja: — Fogalmam sincs róla, mivel árthatna önnek az én vállalkozásom.

Shouter elővicsorítja hosszú, sárga fogait. Nagy bajsza remeg, miközben felteszi a kérdést:

— Kaucsukot akar ültetni, igaz?

— Kétségtelenül.

— Óriásültetvényt létesít az East River mentén?

— Úgy van.

— S szeretne összeállni másokkal is, akik szintén kaucsukot ültetnének?

— Igazán nem is tudom . . .

— Mondok magának valamit, uram! Harminc éve élek itt a gyarmaton, s ismerek ültetvényeseket, akik majdnem ugyanilyen régen vannak itt. Harminc évig elboldogultunk a maga kaucsukfái nélkül is! Termeltük a kávénkat meg a teánkat, jól kerestünk vele, s ezentúl is boldogulni fogunk kaucsuk nélkül!

Dallier hűvösen feleli:

— Feltételezem, hogy valami kellemetlenség érte, azért olyan indulatos. Ugyan honnan tudja, hogy a kaucsuk nem fizetődik ki? Azonkívül egyáltalán nem is ismerem önt!

A kormányzó Shouter karjára teszi a kezét.

— Üljön már le! Wellesleyi szomszédja éppúgy meglepődött az ön idejövetelén, mint én. Valami fontos megbeszélni valója van velem?

Shouter morog valamit maga elé, s leül. Közben elnéz Dallier mellett.

— Bizonyára valami panasza van — folytatja a kormányzó. — Vagy azt kívánja, hogy újból szabályozzuk a kávéárakat?

Shouter elutasítón feleli:

— Nincs sok időm, Sir. Négyszemközt szerettem volna beszélni önnel... Majd holnapután megint eljövök.

— Üzleti ügyek miatt siet?

— Nem. Ma este ünnepli Benjamin Roberts az ötvenedik születésnapját az ültetvényén. Oda kell mennem, meghívott.

— Roberts?

— Egyik barátom.

— Roberts?... — ismétli elgondolkozva a kormányzó. — Ugyebár szintén Wellesleyben lakik, s teát meg cukornádat termel?

— Az már régen volt, Sir! Most már csak teát termel. Az utóbbi időben nagyot estek a cukorárak.

— Nem járt itt egyszer önnel együtt?

— Valamikor Szingapurban lakott, de aztán utánam jött Wellesleybe. Különben lehetséges, hogy jártunk itt együtt... — Shouter türelmetlenül néz körül. Mivel a kormányzó nem szól semmit, Dallierre mutat, s megváltozott hangnemben folytatja: — Sir! Engem nagyon érdekel ez az ember! Legyen olyan szíves, árulja el, mit jelent az, hogy most itt ül önnél?

Mivel a kormányzó nem felel azonnal, Shouter azt kérdi:

— Csak nem akarja tétlenül nézni, hogy beleüti az orrát a dolgainkba?

Sir Irvin Harvest feláll. Int Dalliernek, aki indulatosan válaszolni akar, s néhányszor végigsétál a szobán. Aztán megáll az öreg előtt.

— A brit kormánynak — mondja lassan és nyomatékosan — az az érdeke, hogy a brazíliai kaucsukfát meghonosítsuk a gyarmaton. Teljes erejéből támogat mindenkit, akinek ez a szándéka. Ültetvényeseink, sajnos, nem sok megértést tanúsítanak e nagyszabású terv iránt. Inkább csak a saját közvetlen hasznukat nézik. Nem látnak túl egyéni érdekeik szűk korlátain. Ezért szeretném,

ha megértené, hogy annál jobban meg kell becsülnünk az olyan embereket, akik, mint Dallier úr, saját érdekeiket összhangba tudják hozni hazájuk érdekeivel.

— Szóval ön... ön még támogatja is a dolgot! — hebegi Shouter.

— A kormányunk álláspontját képviselem. Talán mást várt tőlem?

— Van még ültetvényesszövetség is! — tör ki Shouterből. Leveszi szalmakalapját, amelyet egész idő alatt a fején tartott, s a kalapot ujjai közt forgatva, ingerülten folytatja: — A tagja vagyok! Sőt benne vagyok a választmányban is! Tudomásukra fogom hozni, hogyan bánik ön újabban velünk, Sir! És ennek az úrnak itt... — átpillant az asztal fölött Dallierre —, ennek az úrnak szintén felelnie kell! Majd én gondoskodom róla!

Mire Sir Irvin Harvest élesen megjegyzi:

— Nem gondolja, hogy az ültetvényesszövetség nem fog ellene szegülni a brit gyarmatügyi minisztérium határozatainak?

Shouter morog valamit, majd hirtelen feláll, s kirohan, anélkül hogy mondana valamit vagy legalább köszönne. Az ajtó bevágódik mögötte. Léptei elhalnak odakünn a folyosón.

A két férfi egymásra néz.

— Valóban furcsa csodabogár! — jegyzi meg végül Dallier.

A kormányzó megcsóválja a fejét.

— Nagyon befolyásos ember — mondja komolyan.

A brit malájföldi ültetvényeseknek a kaucsuktermeléstől való idegenkedése onnan származott, hogy a Straits Settlements a nyolcvanas években még javarészt szűz talajnak számított, amelynek feltárásához csak néhány évtizeddel előbb kezdtek hozzá. Az ültetvényesek ezért elsősorban csak kevés és jövedelmező növényt akartak termelni. Jóllehet a szingapuri, penangi és wellesleyi fűszerültetvények már régóta szállítottak a világpiacnak, s kisebb arányban már teát és cukornádat is termeltek itt, a nagy gazdasági fellendülés csak 1875 körül, a Maláj Államszövetség megalakulása után következett be, amikor terjedelmes földbirtokok kerültek a hollandoktól Anglia fennhatósága alá, s a Maláj-félsziget nyugati partján élő európai ültetvényesek fő terméke a Libéria- és Ro-

busta-kávé lett. Az újonnan szerzett területek közül Negri Szembilan, Szelangor és Perak volt a legtermékenyebb. Itt különösen jó terméseredményeket értek el az ültetvényesek. Itt rövid idő alatt nagyobb hasznot vágtak zsebre, mint a gyarmat más részein. Itt és az ugyancsak termékeny Wellesleyben szegültek ellene különösen elkeseredetten a brit kormányzat minden olyan intézkedésének, amely a Hevea brasiliensis meghonosítását célozta.

6

Emery Shouter a sziget és a szárazföld közt hetenként egyszer közlekedő postahajóval tér vissza Wellesleybe. Itt karettát bérel — így nevezik a szigetvilágban a hollandoktól átvett könnyű egyfogatút —, s a kocsi máris nagyokat zökkenve robog vele a szárazföld belseje felé. A kocsis, egy izmos burmai, a karetta hátulsó hágcsóján áll, s kiáltozva ösztökéli szakadatlan vágtára a lovat. Kétoldalt felhőkben száll fel a por. Az országút vándorai kitérnek a kocsi elől. Miközben a ló teljes sebességgel vágtázik, a burmai kocsis leugrik a hágcsóról, s könnyed, gyors futással szalad egy darabon a kocsi mellett. Futás közben le-lehajlik, köveket szed fel, aztán fürgén visszaugrik a hágcsóra, megkapaszkodik a kocsi oldaldeszkájában, s biztosan célzott dobásokkal még nagyobb sietségre készteti a lovat.

Shouter, aki harminc év alatt rég hozzászokott az utazásnak ehhez a módjához —, olyan kényelmesen helyezkedik el, amilyen kényelmesen csak lehet a kemény ülésen, az országút töméntelen gödrében zötykölődő kocsiban. Elővesz egy összerágott, kurta pipát, megtömi, s hosszú sárga fogai közé dugja szopókáját. Aztán leveszi óriási szalmakalapját, amelyről a tartomány ültetvényesei és bennszülöttei már messziről ráismernek. A délutáni nap forró sugarai az arcába sütnek. Sáljával megtörli homlokát, visszagondol a kormányzónál tett rövid látogatásra, s töprengő kifejezés jelenik meg a szemében.

Néhány óra múlva megérkezik Benjamin Roberts teaültetvényére. A ló csak úgy gőzölög. A burmai nyomban dörzsölni kezdi egy rongydarabbal.

A ház előtt már áll néhány kocsi, hajtóik bételt rágva kuporognak egymás mellett.

Shouter lekászolódik az ülésről, meghagyja a burmainak, hogy várja meg, s nehézkes léptekkel elindul az épület elülső része felé. A fedett verandán jókedvű társaság üldögél. Az új vendéget a házigazda — egy hatalmas termetű, nehézkes férfi, akinek szemmelláthatóan szűk a frakkja — pillantja meg elsőnek. Gyorsan feláll, és lesiet elébe.

— Hello, Roberts! — üdvözli Shouter. — Még nem késtem el a vacsoráról?

— Még nem, de te érkeztél utolsónak — feleli nevetve Roberts.

Shouter gyanakvón fülel a nyitott ajtó felé, ahonnan vidám, többszólamú kacagás hallatszik.

— Hölgyek is vannak?

— Parker meg van Romelaar elhozta az asszonyokat is, az anyjukom szórakoztatja őket — feleli Roberts, s mosolyogva teszi hozzá: — Bent vannak a házban, nem fognak zavarni bennünket. Nem kell udvarolnod nekik.

— Pedig most éppen megfelelő hangulatban volnék hozzá, a fene egye meg!

— Ejha!

— Átkozottul dühös vagyok! — robban ki Shouterből. — A kormányzónk! Támogatja! Ma végre átláttam rajta!

— Mi van? Mi történt? — kérdi csodálkozva Roberts.

Shouter nem felel, mire Roberts rámutat barátja öltözékére, s kedélyesen gúnyolódva teszi hozzá:

— Kitelik tőled, hogy így mentél a kormányzóhoz.

Shouter megvetően legyint.

— Talán nekem is ilyen fekete zsákba kellett volna préselnem magam, amilyenbe te? Inkább hallgass ide, mindnyájunkat érint a dolog...

Egy férfihang szakítja félbe a veranda felől:

— Hé! Roberts! Shouter! Gyökeret eresztettetek?

— Meséld el majd odafönn! — mondja Roberts. — Legalább mindenki hallja.

A verandán vidám kiabálással fogadják Shoutert. A férfiak,

akik — az ország szokásainak megfelelően — mindnyájan frakkban vannak, kezet ráznak vele. Négyen vannak: van Romelaar, egy fehér szakállas, testes hollandus, aki itt maradt azután is, hogy a gyarmat átment az angol korona tulajdonába, aztán Hopkins és Parker, a Robertsével szomszédos ültetvények tulajdonosai, végül Brown, aki a legfiatalabb köztük: barna hajú, magas, karcsú férfi; csak két éve jött át Angliából, s állandó mosoly sugárzik a szeméből.

Letelepszenek. Shouter kivesz egyet a brazil szivarokból, amelyek a könyöklő melletti kis asztalon állnak egy ládikóban, Roberts pedig így szól:

— Shouter a kormányzónál járt, híreket hozott.

A társaság elcsendesedik. Shouter leharapja a szivar végét, kiköpi, és bólint.

— A kormányzat rá akar kényszeríteni bennünket, hogy termeljünk kaucsukot.

Egy darabig néma csend van, aztán egyszerre mind összevissza kezdenek beszélni:

— Micsoda?

— Rá akar kényszeríteni?

— A kormányzat? Bennünket? Kaucsukra?... Ugyan!

— Nem csak ugratás az egész?

— *Api!** — kiált Shouter.

A maláji, aki égő kanóccal a kezében guggol a veranda sarkában, felugrik, s odatartja elébe a lángot.

Shouter hatalmas kék füstfelhőt fúj az asztal fölé.

— De bizony, hogy rá akarnak kényszeríteni! A kormányzó támogatja azt a tökfilkót, aki ott az East River mentén ültetvényt csinál.

— A kaucsukos embert?

— Azt a Dalliert, vagy hogy hívják, aki olyan istentelenül sok pénzt öl a vállalkozásába?

— Pontosan azt — mondja Shouter.

Az öt férfi összenéz.

* Tüzet! — *Szerk.*

— A többi már nyilvánvaló — folytatja emelt hangon Shouter. — A kormányzó nem mondta ugyan ki nyíltan, de világosan kiderült a szavaiból, hogy a kormányzat kaucsukot akar termeltetni az egész gyarmaton, s ehhez mi is kellünk!

— Egy pillanat! — szól közbe Roberts. — Úgy emlékszem, valami olyasmit hallottam, hogy odaát Perakban néhány ültetvényen már hozzá is kezdtek.

— Itt nem lesz olyan könnyű dolguk! — morogja Shouter.

Szívják a szivarjaikat, s szótlanul néznek maguk elé.

— A terv voltaképpen nem újság — jegyzi meg végül Hopkins. Még mondana valamit, de abbahagyja, amikor észreveszi, hogy Mrs. Roberts kilép az ajtón. Piros-kék csíkos ruha van rajta, úgy fest benne, mint egy kakadu. Szívélyesen üdvözli Shoutert, aki szokásától eltérően még fel is áll, aztán a társasághoz fordul.

— Tálalva van. Remélhetőleg nem olyan érdekes a téma, hogy az urak hagynák miatta kihűlni a vacsorát?

Mindnyájan felállnak, eldobják a füstölgő szivarokat, s Mrs. Roberts nyomában bemennek a házba, ahol Meffrouw van Romelaar, Mrs. Parker és két leánya üldögél. A hollandus nő, akinek ezüstbe foglalt fekete fokföldi gyémánt lóg a nyakláncán, rámosolyog a fiatal Brownra. A társaság helyet foglal a szoba közepén álló nagy asztal körül. Az ifjú Parker-hölgyek egymás közt kuncognak. A férfiak szemmelláthatóan szórakozottak egy kissé, s nem sok figyelmet szentelnek a lakomának. A rizses teknősbéka-leves után két maláji cselédlány nagy tálakon aguti-sültet szolgál fel hagymával és piros paprikával. A társalgás sehogy se akar megindulni. A hollandus nő rosszkedvűen bámul le fokföldi gyémántjára, Mrs. Parker pedig oldalba böki férjét, és súg neki valamit. A férfi ijedt képet vág.

— Felköszöntőt? Én?! Ki van zárva!

Lassanként mégiscsak vidámabb lesz a hangulat. A csemegénél, amely ananászból és mangó-gyümölcsből áll, Shouter hirtelen belekap sörteszerű, ősz hajába, aztán zavartan megcibálja hatalmas bajszát, s dörmögve megszólal:

— Az ördögbe is! Tulajdonképpen gratuláltam én neked, Ben?

Harsogó kacagás tölti be a szobát.

— Ajándékról szó se lehet! — kiáltja jókedvűen Parker. — Ben kifejezetten kikérte magának, hogy ajándékot hozzunk, különben hoztam volna neki egy krokodilust!

Roberts az asztalra csap.

— Poharakat ide!

A két maláji leány néhány üveg sötétvörös madeirát tesz az asztalra. Mindnyájan felállnak, s isznak a házigazda egészségére. Egy darabig megint olyan vidám hangulat uralkodik a társaságban, mint Shouter érkezése előtt. Aztán a nekibátorodott Parker mégiscsak belekezd egy felköszöntőbe, és — általános meglepetésre — egyetlenegyszer sem sül bele.

A lakoma végeztével a férfiak visszamennek a verandára. Az egyik cselédlány üvegeket és poharakat hoz utánuk, s az asztalra teszi. A társaság elhelyezkedik a recsegő fonott székeken. Megint kivesznek egy-egy szivart a ládikóból.

— *Api!... Api!...*

A szolga sorjában végigjárja őket az égő kanóccal. Bodor füstfelhők szállnak a levegőben. Aztán Roberts odaszól a lánynak:

— Csukd be az ajtót!

A hat férfi hallgatásba merül. Eleinte hozzá se nyúlnak a borospoharakhoz.

— Abból ítélve, amit eddig hallottunk az ügyről — kezdi végül Roberts —, a kormány azt tervezi, hogy elragadja a braziloktól a kaucsuk monopóliumát.

— Kétségtelenül — mondja Hopkins.

Parker hozzáteszi:

— Nem lesz könnyű dolga!

— Az ötlet mindamellett nem is olyan rossz — folytatja Roberts. — Még hallani se szeretném, mit keresett az utóbbi években Brazília a kaucsukon! Mit gondolsz, Shouter?

Az öreg indulatosan rázza a fejét.

— Mindegy, hogy mit keresett! Részünkről szó sem lehet a dologról! Te teát termelsz, Hopkins meg Parker is teát, Romelaar főleg fűszereket, Brown főleg cukornádat, én meg — *well!* — én meg kávét... — Hallgat egy kicsit, aztán így folytatja: — Eddig mindnyájan jól kerestünk, vagyis nekünk is valami monopó-

lium-félénk van ezekben. Terményeinket évtizedek óta elismerik a világpiacon, jó minőségű árut szállítunk, nem vallunk szégyent Brazília és Nigéria mellett sem, úgyszólván stabilizáltuk a terményeinket. Bizony! Eltekintve attól, hogy tiszta őrültség volna most, mikor a hasznot seperjük be, újabb költségeket venni a nyakunkba, újabb erdőket irtani, újabb munkásokat betanítani, mindenféle befektetéseket eszközölni, s végül elültetni olyan fákat, amelyekről csak az ördög tudja, hoznak-e termést a mi éghajlatunk alatt, s amelyekből — pontosan tájékozódtam felőle! — a legjobb esetben is csak hét év múlva van hasznunk... Bizony! És eltekintve attól, hogy egyes tudósok, mint olvastam, egyáltalában kétségbevonják, hogy az ültetvénykaucsuk versenyképes lehet... Hol is tartottam?... Igen! Szóval, mindettől eltekintve, van a dolognak még egy bökkenője: hátha a kormányzatnak az az ötlete támad, hogy csak azzal a feltétellel hosszabbítja meg a bérleti szerződésünket, hogy kaucsukot termelünk? Nem ez lenne az első eset, hogy megpróbálnak pórázra kötni bennünket.

— *Waarachtig!** — kiált fel van Romelaar.

— Akkor aztán jól nézünk ki! Akkor aztán vége az önállóságnak! S az az alak ott az East Rivernél... Ma beszéltem vele a kormányzónál! Szóval az az őrült...

Roberts félbeszakítja:

— Nem értelek! Miféle veszélyt jelenthet számunkra ez az egy szál ember?

— Épp azt akarom megmagyarázni! Ez az egy szál ember társakat keres, mint ahogy mi is mindnyájan társakat kerestünk magunknak, vagyis körülszimatol a gyarmaton, hogy nem tudna-e rávenni még egy-két embert a kaucsuktermelésre. Az az őrült mérhetetlen összegeket öl ugyan a tervébe, de hiába minden pazarlása, úgyse talál vevőt az árujára, míg maga a gyarmat nem talál vevőket.

— A gyarmat?

— Persze! Ha az egész gyarmaton mindenütt kaucsukot termelnek, akkor akad majd vevő is, akkor a vállalkozás már nem lesz

* Valóban! — *Szerk.*

elszigetelt, akkor már nagy tömegben aratják a kaucsukot... Akkor majd meg lehet markolni Brazíliát!

— *Waarachtig* — szólal meg újból Romelaar.

Shouter a fogát csikorgatja.

— Ezért keres az az alak társakat... hogy ne nevezzem másképp őket! Vállalkozása, föltéve, hogy szerencséje lesz, s csakugyan szerez valami pénzt a kaucsukkal, hatással lesz másokra is! Példa lesz! Sőt ha csak egyetlenegyet talál, aki vele csinálja a dolgot, utána már hamarosan akad több is, aztán a kormányzat ezekre az emberekre támaszkodva másképpen is éreztetheti velünk a felsőbbségét. S akkor az történik, amit mondtam: az egész gyarmat kényszerítve lesz kaucsukot termelni! Szóval ezért olyan mérhetetlenül hasznos az a fickó a kormányzat számára! S ezért veszélyes miránk nézve, Ben!

— Gondolod? — kérdi kétkedve Roberts.

— Ugyan! — legyint Parker. — Mit tehet ellenünk a kormányzat? Ha mi ültetvényesek egyetlen kaucsukfát se vállalunk, a terve csak terv marad! Vagy azt hiszitek, van idejük rá a hivatalnok uraknak, hogy mindnyájunkat egyenként elővegyenek?

— Hm... értem...

— Persze! — veti közbe Hopkins. — Éppen ezért támogatja a kormányzó azt az embert!

— Azt a fantasztát! — mondja dühösen Shouter.

— De hát mit tehetünk? — kérdi van Romelaar. — Én mint hollandus csak megtűrt ember vagyok itt a gyarmaton. Nem veszhetek össze a kormányzattal.

Egy darabig csend van.

— Mindnyájunknak egyformán kell eljárnunk — jelenti ki végül Hopkins. — Egyikünknek sem szabad egyetlen szem kaucsukmagot sem elültetni! Ha arra gondolok, milyen kedvező helyzetben vagyunk éppen most!... Az ültetvényünk fellendült, az áruink remekül mennek, a munkaerő olcsó... egy ilyen maláji egyetlen marék rizzsel is beéri!... S erre most másszunk bele mindenféle bonyodalmakba? Nagy butaság lenne!

A szolga, aki a könyöklő mellett kuporog az égő kanóccal, fölnéz. Roberts magához inti.

— Mit bámulsz? — kérdi tőle csodálkozva.

— Semmit, tuan . . . — feleli a maláji.

Meggyújtja a gerendákról körös-körül lecsüngő papírlampionokat. Homályos, sárgás fény árasztja el az arcokat, a bor szikrázik a poharakban. A ház mögül is halvány fény vetődik előre. A kocsisok fáklyákat gyújtottak.

Egy gamelang komor hangjai szólalnak meg a csendben.

Roberts türelmetlen mozdulatot tesz. A maláji visszalép az árnyékba a kanóccal, s megint lekuporodik a padlóra.

— Mogorva ördög! — dörmögi Roberts.

— Hopkinsnak tökéletesen igaza van — szólal meg ismét Shouter. — Annak a Dalliernek az ültetvényét mégse lehet csak úgy egyszerűen felgyújtani, noha azt is nyomban megtenném, ha . . .

Nem fejezi be.

— Holla! — biztatja Roberts — Ha . . .?

Shouter bosszúsan leinti.

— Mindenesetre össze kell tartanunk! Mindegyikünknek a végsőkig meg kell tagadnia, hogy azt az átkozott kaucsukot elültesse a földjébe, nekem pedig — *well!* — nekem pedig lesz egy-két szavam az ügyben a választmányban is! Azt szeretném csak látni, hogy a szövetség ne tudjon semmit se csinálni!

— Megegyeztünk! — kiáltja Parker.

Roberts, aki már többször is a tarkójához kapott, azt mondja:

— Gondolom, most már bemehetnénk a házba! A moszkitók mindenesetre kellemetlenebbek, mint az asszonyok.

Kiürítik poharaikat. Mikor felállnak, Shouter hangosan megkérdi:

— Szóval egyetértünk?

— Magától értetődik! — feleli Hopkins. — Nem tudom, mi tárgyalni való volna még ezen!

— *Waarachtig niet** — mondja van Romelaar.

A többiek is ugyanígy vélekednek. Csak Mr. Brown nem szól semmit. Elgondolkozó arckifejezéssel megy be a házba barátai nyomában.

* Valóban semmi. — *Szerk.*

Mint a maláji szigetvilágban mindenütt, a malakkai félszigeten is igen sok volt a bevándorolt kínai. Szűnni nem akaró áradatban özönlöttek a „Mennyei birodalomból" a hatalmas szigetvilág felé, letelepedtek városaiban és falvaiban, kunyhókat építettek, a kunyhókban a házioltár előtt mindennap elégettek egy füstölőpálcikát, s hozzáláttak valamilyen mesterséghez. Akadt köztük fafaragó, takács, fazekas, tímár, asztalos, ács... 1881-ben jóformán valamennyi kézműipar az övék volt a szigetvilágban. Teljesen kínai kézben volt a kiskereskedelem is. Ahol bennszülött kampong volt, ott feltétlenül megtelepedett egy kínai is, akit hamarosan követett a többi. Cserekereskedelemmel kezdték: csekély értékű európai árukat adtak friss terményekért. Ez azonban sose tartott sokáig, mivel a kampongban hamarosan kialakult egy üzletutca, ahol valamennyi bolt a kínai kereskedőké volt, s e boltok tetemes hasznot hoztak tulajdonosaiknak. A városokban és nagyobb falvakban kínai kereskedők tartották fenn a játékbarlangokat. Kínai kereskedők vették bérbe a kormányzattól az ópium-árusítás jogát. Kínai színházakat nyitottak, s ők küldték a rongging-leányokat szerte az országba. Akár ékszerekkel kereskedtek, akár földi mogyoróval, akár birtokot kezeltek, akár uzsorásként kopasztották meg a maláji parasztokat — mindig ugyanazzal a makacs kitartással és ugyanolyan makacs szorgalommal csinálták a dolgot. Néhányukból ily módon befolyásos kereskedő lett. Kiterjedt összeköttetéseik voltak, s mindig hajlandók voltak újabb jövedelmező üzletekbe kezdeni. Ami a vagyont meg a kapzsiságot illeti, ezek az emberek semmiben sem maradtak Brit India és Holland India európai vállalkozói mögött.

7

Néhány nap múlva Brown, a fiatal ültetvényes beszáll cukornád-ültetvényén az egylovas bendibe, s utasítja kocsisát, hogy hajtson az East Riverhez.

Még reggel van, de a nap már magasan áll a távoli hegyláncok fölött. Nyugat felől fekete esőfelhők gyülekeznek az égbolton.

A kocsis akkorát húz a sárga sörényű pónira, hogy a lovacska felnyerít fájdalmában. Kemény kis patái szaporán dobognak az országúton. Szántóföldek és facsoportok mellett haladnak el, majd

feltűnik egy kampong. A kunyhók között félmeztelen gyerekek hancúroznak. Nem sokkal később Sarrari falun haladnak keresztül, ahol negyedévenként vásárt szoktak tartani. Éppen nagyban készülődnek az aznap esti — a vásár előestéjén rendezendő — ünnepélyre. A vásártér szélére deszkaemelvényt építettek, és virágfüzérekkel díszítették fel; ezen táncolnak majd este a selyembe öltözött rongging-leányok az olajlámpák fényénél, az anklong éles, kongó hangjaira.

Éppen most érkeznek Sarrariba az első árusok. A kocsis csak nagy nehezen tud átvergődni a bendivel a gyaloghintók, kordék, bálákkal megrakott ökrök és ordítozó hajcsárok között.

A falu mögött néhány kilométerrel kezdődik az erdő. Alig jutottak előre a paratölgyek, pálmák és óriás levelű pizangbokrok közt kanyargó ösvényen, mikor eget-földet rázó mennydörgés csattan fel. S szinte a dörgéssel egy időben máris patakokban zúdul a víz a levelekről.

Aztán megint izzó fénnyel süt keresztül a nap a lombokon. A görcsös fagyökerek közt gőzölögni kezd a föld, a haraszt és sárga virágú moha. A bendi megkerül egy széltörte tisztást, amelynek peremén buja zöld növényzettel ellepett, halott fatörzsek hevernek egymáson. A tisztáson túl — erről tegnap értesült Brown — az East River menti, sokat szidott „kaucsukos ember" ösvényt töretett a dzsungelen keresztül.

A nap már majdnem delelőn áll, mikor elérik az ültetvényt, s megpillantják a kunyhókat, a láncaikat csörgető zebu-ökröket és a hatalmas farakást. Brown keresztülhajtat a tisztáson, és kiugrik a kocsiból.

Az intéző háza előtt egy nyurga férfi lép elébe.

— Bocsánat, Sir! Ön Mr. Dallier?

A nyurga végigméri, aztán hüvelykujjával hátrabök a válla fölött:

— Odabent van!

— Ugyanis . . . a nevem Brown.

— Johnson — mutatkozik be a nyurga is.

— Ó! Az intéző?

Johnson bólint. Bevezeti a látogatót a házba, s beviszi az egyik

szobába, amelynek bútorzata mindössze két tábori székből, egy asztalból meg egy könyvállványból áll.

— Rögtön szólok neki — mondja, s kimegy.

Kisvártatva belép Dallier. Láthatólag nem nagyon örül a látogatásnak, s mikor Brown megmondja a nevét, megkérdi:

— Szóval szintén szomszédom?

— Úgy van. Az ültetvényem a hegyek irányában fekszik.

— Mr. Shouter megbízásából jött?

— Hogyhogy? — Brown elhárító mozdulatot tesz, s hozzáfűzi: — Shouternek semmi köze a dologhoz. Saját ügyemben jöttem.

Dallier rámutat a tábori székek egyikére. Leülnek, s Brown beszélni kezd:

— Ma járok első ízben az ön földjén. Szóval kizárólag kaucsukfával akarja beültetni?

— Ez köztudomású.

— Sokat beszélnek önről — kezdi óvatosan Brown, s közben alaposabban szemügyre veszi Dalliert. — Én cukornádat termelek. Két esztendő óta. Az utóbbi időben erősen le kellett mennem az árakkal, talán ön is tudja, hogy a cukor árfolyama alacsony. Előbb-utóbb amúgy is át kellene térnem valami egyébre, esetleg kávéra. Csakhogy nézetem szerint nemsokára a kávé ára is esni fog. Más gyarmatok is épp oly jó kávét termelnek, mint mi. Kétségtelenül okosabb hát keresnem valami... valami olyan nyersanyagot, ami iránt kereslet mutatkozik az iparban, s nem esik le olyan könnyen az ára — mondja, mintha csak magában beszélne, s bólogat hozzá. — Aminek jövője van! Ilyesmiért habozás nélkül kockáztatnék az első esztendőkben nagyobb kiadásokat is.

Dallier felfigyel.

— Egyszóval, uram — mondja Brown keményen Dallier szemébe nézve —, szeretnék kaucsukfát is ültetni!

— Az időpont kedvező — jegyzi meg tartózkodóan Dallier. — Tudomásom szerint a kormányzat ingyen bocsát rendelkezésre magvakat is, meg asszisztenseket is.

Brown buzgón folytatja:

— Miért mondom el ezt önnek? Minden ilyenfajta vállalkozás, az öné is, meg az enyém is valószínűleg akadályokba fog ütközni.

Hiszen tudja, hogyan vélekedik róla a legtöbb ültetvényes! Okosabb hát, ha felfedjük a kártyáinkat, s kölcsönösen támogatjuk egymást.

— Ez a véleménye?

— El vagyok rá tökélve.

— És a barátai?

— Túlzás így mondani. Hopkins és Parker meglehetősen jó ismerőseim, de semmi többek. — Csodálkozva teszi hozzá: — Nehogy azt higgye, hogy bárki is utasításokat adhat nekem.

— És Mr. Shouter?

Brown arcán bosszús kifejezés jelenik meg.

— Sir! Azzal a céllal jöttem ide, hogy megbeszélhessünk néhány elvi kérdést. Ahhoz természetesen nem ragaszkodhatom, hogy elfogadhatónak találja az ajánlatomat. De arra kérem, hogy akkor ezt eleve nyíltan mondja meg!

Dallier mintha csak ezekre a szavakra várt volna:

— Helyes, Sir. Meg kell mondanom, hogy igazán örülök ... Annál is inkább, mivel látogatása bizonyos bizalom jele, hiszen még nem ismerjük egymást. Ami az ajánlatát illeti, mindenképpen elfogadhatónak tartom! Hadd bizonyítsam ezt be önnek azzal, hogy mindjárt össze is ismertetem valakivel. Ez az úr ma — véletlenül-e vagy sem — hasonló céllal keresett fel, mint ön, s még nem fejeztük be tárgyalásunkat ... Megengedi, hogy előremenjek?

S bevezeti Brownt a szemközti szobába.

Johnson az ablak mellett ül egy támlásszékben, keresztbevetett lábakkal, s egy európai ruhás kínaival társalog, aki a dohányzóasztalnál foglalt helyet.

— Mr. Tao Csaj-jüan — mutatja be Dallier a kínait.

Leülteti őket egymással szemközt, ő maga letelepszik a harmadik székre.

— Mr. Tao Csaj-jüan kitűnően beszél angolul. Tehát egészen könnyedén társaloghatunk. — Aztán a kínaihoz fordul: — Mr. Brown hasonló ajánlattal fordul hozzám, mint ön. Csináljunk esetleg hármas szövetséget?

A kínai végigméri ferdevágású fekete szemével Brownt, s mosolyogva felhúzza a vállát.

— Örömmel — feleli.

— Ön még nem fejezte be fejtegetéseit.

— Egészen egyszerű a dolog. Azt ajánlom Dallier úrnak és Brown úrnak is, hogy ültessen kétszer annyi kaucsukfát, mint amennyit tervbe vett. A csírázás időpontjától az első aratásig minden költséget magamra vállalok.

Brown gyorsan közbeszól:

— A magam részéről kénytelen vagyok elutasítani az ajánlatot! Én nem részestársat keresek. Nekem van ültetvényem, amelyen azonnal nekiláthatok a kaucsukültetésnek. S én egyes-egyedül csak önnel szeretnék, Dallier úr, valamilyen kölcsönös segítségnyújtási egyezségre lépni, ennyi az egész!

— Én sem értem, miért kellene ilyesmibe belemennem — mondja Dallier. — Ha kiirtatom itt az őserdőt, és teljesen berendezem az ültetvényemet, elültetem a magvakat, s gondozom, amíg kicsíráznak, utána már nincs semmiféle kockázat! Az ön ajánlata, Mr. Tao, számomra épp oly kevéssé előnyös, mint Mr. Brown számára. — Egészen a kínai felé fordul: — S egyáltalában! Nem abban állapodtunk meg eddig, hogy előbb mindegyikünk kiépíti a saját vállalkozását?

— Meggondoltam a dolgot.

Dallier Brownra néz, aki viszonozza pillantását.

— Van egy másik ajánlatom — mondja a kínai. — Segítek megcsinálni az ültetvényt. Azonnal részt vállalok a költségekből, mondjuk hatvan százalékot.

— Nem értem önt — feleli megütközve Dallier. Johnsonhoz fordul: — Hallott már ilyet?

Az intéző szenvtelenül bólint.

— Adja ki az útját, Sir!

Tao Csaj-jüan úgy tesz, mintha nem hallotta volna. Brownra néz, s nyájasan kérdi:

— Esetleg Brown úr még meggondolja magát?

— Először azt szerette volna, ha készen hullik az ölébe az egész, most meg egyszerre . . .?

— Egyremegy — mondja Dallier. — Ön könnyűszerrel hozzá szeretne jutni vagy a nyereséghez, vagy az ültetvényhez, Mr. Tao!

Hatvan százalékkal fő részestárs lenne, s ez majdnem ugyanaz, mintha önnek ajándékoznám az ültetvényem hatvan százalékát.

— Ahogy óhajtja, Sir. Meg fogom csinálni a saját ültetvényemet, itt Malakkán. Szabad lesz ezek után elbúcsúznom Brown úrtól és Dallier úrtól?

Tao Csaj-jüan kifejezéstelen arccal nyújt kezet a két angolnak. Johnson kikíséri.

— De komolyan, Sir! — mondja Brown, amikor kettesben maradnak az alacsony asztalka mellett. — Valóban arra gondolt, hogy valamiféle társasviszonyba lép ezzel az emberrel?

Dallier indulatosan legyint.

— Soha az életben! Ma láttam először. Azzal kezdte, hogy az ültetvényeink létrehozásában, hogy úgy mondjam, propagandaszerűen támogatnunk kellene egymást. S én értelmesnek találtam az ötletet.

— No de hát . . . mint angol . . . ezzel a sárgával?

— Élelmes üzletember, ezt ön is láthatta. S pénze van! Érdemes ilyen körülmények közt puszta előítéletek miatt tartózkodni tőle?

— Hm . . . Lehet, hogy igaza van.

Johnson jön vissza. Nagy zajjal veti bele magát az íróasztal mellett álló székbe, s nevetve mondja:

— Ha ez most olyan pofát vághatna, amilyet szeretne!

— Beszéljünk inkább arról, hogy mi a legközelebbi teendő — mondja Dallier egy kis szünet után. — Mit gondol, Mr. Brown, nem tudnánk mi ketten megkönnyíteni egymás dolgát? A kaucsukültetvényhez például gyár is kell, gépekkel meg munkásokkal. Önnek is, meg nekem is, szóval mindkettőnknek egy-egy gyárat kell építenünk, mindkettőnknek meg kell vásárolnunk a gépeket, be kell tanítanunk a munkásokat . . . mindent kétszeresen! Ért engem?

— Hm . . .

— Mindkettőnk számára csak egyféle szállítási lehetőség jöhet számításba: a hajó. Ön kerülőúton lenne kénytelen a folyóhoz leszállítani a kaucsukját.

— Ez igaż.

— Így nagyobbak lennének a költségei, mintha az én területemen szállítaná keresztül a kaucsuktejet. A folyó innen négyszáz méterre sincs, és én úgyis építek egy hajóállomást. — Jelentőségteljesen néz Brownra. — Azt hiszem, egy gyár is elég lenne kettőnknek itt, az én területemen! Mindegyikünkre a költségek fele esne. Egy gyár, egyszer kell gépeket venni, munkásokat alkalmazni, egyszeri elszállítás ... szóval minden a felébe jönne. Ért engem?

— A javaslat idáig kitűnő.

— Aggályai vannak?

— Semmi. Csak ... át kell gondolni — s elmosolyodik. — Mindenesetre látom, hogy ismeretségünk nem lesz hátrányomra. Már foglalkozom egy ideje a kaucsuktermelés gondolatával, de csak tegnap döntöttem. Már régebben eljöttem volna önhöz, de a nagy kerülő a falvakon át visszatartott. Csak tegnap értesültem róla, hogy új ösvényt vágatott a dzsungelen keresztül. S ma mindjárt fel is kerekedtem. — Egy pillantást vet zsebórájára, s azt mondja: — Sötétedés előtt szeretnék az országúton lenni. A legközelebbi napokban újra eljövök, s megadom a választ. Akkor aztán a részletekről is tárgyalhatunk.

— Ne felejtse el, hogy a mostantól számított második hét végén visszautazom Londonba — mondja Dallier, mikor felállnak.

Johnson kikíséri őket a ház elé.

A tisztáson éppen akkor vonszolják keresztül az egyik óriási fatörzset a bőgő, toporzékoló zebu-ökrök. Brown utánanéz a bambuszbotokkal hadonászó hajcsároknak, aztán a félmeztelen emberek felé tekint, akik tőlük nem messze mind mélyebbre nyomulnak fejszéikkel a dzsungelbe.

— Nem győzök bámulni, Sir. Hogy volt képes ilyen rövid idő alatt ezt a rengeteg munkást összeszedni?

— Van köztük egy csomó bevándorolt hindu is — mondja Johnson. — Részben északról hozták őket az ügynökeim.

— Sokat?

— Még mindig elkelne belőlük néhány!

Egy hindu közeledik feléjük, egy csomó fejszét cipel az erdő

széle felé. Teste fénylik a faggyútól, amelynek kellemetlen szaga állítólag távol tartja a moszkítókat. Johnson ráordít:

— Nehogy a közelünkbe gyere! Ilyen büdösen! Hogy képzeled?

A hindu ki akarja kerülni őket, megbotlik, s elejti a fejszéket.

— Csak nem sértődtél meg?

Brown elvigyorodik. Dallier is elhúzza a száját. Nevetve mennek tovább.

8

Pandab utánabámul a három fehérnek.

Mit követett el, hogy kigúnyolják? Nem értük kínlódik-e naphosszat? Nem kell-e megfeszített erővel, verejtékezve megdolgoznia minden annáért, amit Johnson szahibtól kap? Nem neki kell-e megfizetnie még ezt az átkozott faggyút is, amellyel minden reggel bemocskolja a mellét, lábszárait és karjait? S nem kell-e szinte óránként megalázkodnia a felügyelő előtt, elviselve ocsmány szitkait és szidalmait, ahelyett, hogy belevágná a tőrét?

Az erdő széle felé pillant.

Az egyik fehér kocsiba száll. A kocsi bakján barna bőrű ember ül, csúcsos, pajzsalakú szalmakalapban. A fehér hátranéz, visszainteget, aztán a kocsi eltűnik a fák közt, a másik fehér ember pedig visszamegy Johnson szahibbal a házba.

Pandab lassan felszedi a nehéz fejszecsomót. Lassú léptekkel elcipeli az erdőig. A fejszéket levágja a felügyelő lába elé. A következő pillanatban felordít.

Már késön takarja el kezével az arcát. Elkap egy lecsüngő liánt, és megkapaszkodik. Arcából kiserken a vér.

Felkap a földről egy fejszét, s mélyen belevágja a legközelebbi fatörzsbe. Előbukkan a fa kemény, fehéren csillogó húsa, a fejsze csapásai alatt lassan mélyül a seb, s Pandab közben a fehér emberek nevetésére gondol, amely élesebben, metszőbb fájdalommal hasított bele, mint a felügyelő korbácsa.

A nap fénye egyre halványul a lombokon. A fejszék éle már tompán villog. De még tovább hullanak a gyilkos csapások. Recs-

csenve hasítanak bele a törzsekbe. Súlyos, vérző sebeket ütnek az erdőn, szétszaggatják gyökereit, kivágják oszlopait és hatalmas lombkoronáit, csonkítják, pusztítják.

Munka közben napról napra egymás mellé kényszerülnek az andhraiak, travankuriak és madrasziak, az egykori földművesek, pásztorok, gyékényfonók meg a kasztokból kitaszítottak, akiket egytől egyig a nyomasztó szegénység, éhség és kétségbeesés kergetett el szülőföldjükről. Sudra kasztbeliek dolgoznak páriák szomszédságában, köztük a „kétszer születettekhez" tartozó vaisják, mellettük meg a kasztrendszeren kívül állók, akik egykor a Malabar parti erdőkben vadásztak vagy gyűjtögettek. Étkezni már egymástól elkülönülve, csoportokban étkeznek, aszerint, hogy melyik kaszthoz tartoznak vagy kasztnélküliek-e, meg aszerint, hogy honnan jöttek. Kunyhóik is külön csoportokat alkotnak, s a kunyhókban külön áldoznak Sivának, meggyújtva a linga-kő előtt a füstölőpálcikákat, amelyeket az intéző darabonként két annáért árusíttat nekik a raktárépületben. A reggeltől estig tartó munka közben azonban lehetetlen megtartaniuk az előírást, amely szerint tilos más kasztbeliek, vagy éppen kitaszítottak vagy kaszt nélküliek közelében tartózkodni.

Felharsan a felügyelő sípja.

A barnabőrűek átvágnak a tisztáson, s a szerszámraktárban leadják a fejszéket. Az ökörhajcsárok az erdő szélére, a fatörzsekből tákolt karámok felé vonszolják barmaikat. Az ökrök bőgve mennek egymás nyomában a karámokba, odatolakszanak a halomba rakott lomb köré, s zabálni kezdenek. Gazdáik fáradtan szedik le róluk az igát meg a láncokat.

Míg a felügyelők a kunyhók mellett álló kis házban telepszenek le az asztalok köré, s nagy lármával nőket, arakot meg kártyát rendelnek, Pandab meg egy csomó más hindu lemegy a folyóhoz, amelynek vizét már feketére festette a gyorsan leszálló sötétség. Ahogy minden este szokták, férfiak és nők egyaránt, csípőig a vízben állva, szótlanul mosakszanak, tenyerükből locsolva, s iszappal meg homokkal dörzsölve a tisztátalan faggyúval érintkezésbe került testrészeiket.

Pandab végigcsurgatja tarkóján a meleg folyóvizet. Meglocsolja

mellét és karjait. Letérdel a folyó puha, iszapos fenekére, s az ár körülnyaldossa nyakát és vállait. Aztán a víz alá bukik.

Szívében még mindig ott ég a fehérek csúfolódása — frissebben és izzóbban, mint arcán a seb.

Elő-India erdőségeiben már évtizedek óta folyt a fügefa-kaucsuk begyűjtése. Az olcsó árucikkek előállítására alkalmas, csekélyebb értékű anyagot angol kereskedelmi vállalatok vásárolták meg, s mindig újabb megrendeléseket küldtek asszami, ranguni és bengáliai irodáiknak. Itt is — akárcsak Brazíliában — gyűjtőállomások létesültek a dzsungelben; ezekről indultak el a hinduk az erdőbe, s hetek vagy hónapok múlva ide tértek vissza, hogy beszolgáltassák az intézőnek a begyűjtött és megfüstölt kaucsukot, amelyért olyan kevés fizetést kaptak, hogy gyakran még a puszta megélhetésükhöz sem volt elég. Ha jól akartak lakni, hitelbe kellett kérni az intézőtől, s az intéző, hogy az adósságot megfizettesse velük, újból kiküldte a hindukat az erdőbe.

Akárcsak Brazíliában, Indiában is kialakult így a munkások eladósodására épített rendszer, s a végén a dzsungel valamennyi gyűjtőállomása eszerint „dolgozott". Ez a rendszer, akárcsak Brazíliában, a vállalkozóknak bőséges hasznot hozott, számtalan kaucsukgyűjtő számára pedig maláriát, rabszolgaságot és halált.

A korabeli írásokban csak ez az egy szó emlékeztet erre: vérgumi.

9

Az öreg Talemba gyakran mesél erről esténként, mikor együtt vannak a kunyhóban, s a helyiségbe homályos fény vetődik be a bejárat előtt égő tűz felől. Talemba előregörnyedve ül. Ujjai a bambusznád-szipka köré fonódnak, szemét félig eltakarja a szemhéja, úgy bámul a tovaszálló dohányfüstbe, mintha a múltját látná benne, s lassan, szomorúan beszél.

Mesél az asszami dzsungelről, ahol az iszapos folyók partján egész erdővé terebélyesedik a banyan-fa, meg a kunyhóról, amelyet ő maga épített ágakból az egyik ilyen folyó partján, s abban lakott hosszú hetekig. A banyan-fa tejnedvét a földbe vájt gödrök-

ben gyűjtötte össze, miután megalvadt, botra kenve tűz fölé tartotta, s a füstszínű dorongokat berakta a csónakba. Így ment ez nap mint nap. Aztán vissza a táborba!

— Tisztességesen megfizettek? — kérdi Pandab.

Az öreg egy darabig csendesen néz maga elé, csak aztán meséli tovább, hogy szidta le a szahib a dorongokba került föld meg apró kavicsok miatt, mondván, hogy ezért kevesebb pénz jár, s hogyan adta tudtára, hogy Talemba fülig el van adósodva, tehát vissza kell mennie a dzsungelbe, és újabb dorongokat kell hoznia.

Talemba azonban lázasan tért vissza a dzsungelből, a betegség hosszú időre leverte a lábáról, s különös, gonosz látomásai voltak. Mire aztán legyűrte a lázat, még jobban megszaporodtak az adósságai. S mikor ismét elment az erdőbe, megint csak olyan dorongokat hozott, amelyekkel a szahib nem volt megelégedve. Így aztán Talemba kénytelen volt újra meg újra elmenni a dzsungelbe, s mikor végre sikerült letörlesztenie adósságait, az intéző elküldte a táborból, mivel Talemba időközben megöregedett és elgyengült.

— Nem kellettem már senkinek. S most ide vetődtem, ahol egyetlen honfitársam sincs.

— Mi lett a többiekkel?

— Nekik sem volt jobb soruk! Sokan belepusztultak a lázba. Mások éhen haltak az erdőkben, vagy széttépte őket a tigris. Sokat — folytatja rekedten Talemba —, sokat még meg is veretett a szahib, mert a dorongjaik nem voltak elég nagyok.

Pandab nem szól semmit.

Sokszor mesélt már az öreg az apjáról is, aki ugyancsak banyantejet gyűjtött egész életén át Asszam mocsaras erdeiben.

— Erős ember volt. Puszta kézzel szét tudott törni egy kést, s egy hajtásra kiürített egy nagy tökhéjat! Mégis egyetlen harapással megölte a Csíkos! Hárman is látták. A ruháit, meg ami még maradt belőle, elégették egy gödörben.

Hallgat egy ideig, aztán hozzáteszi:

— Bizony mégis örülök, hogy itt sikerült munkát kapnom. Napi hat annát kereshetek!

Hirtelen megint elszótlanodik. Mogorván pillant a tűzbe, amely

már csak gyengén pislákol, szívja a bambusznád-szipkát, aztán feláll, és lefekszik az egyik sarokba.

Nyugtalanul forgolódik, dünnyög egy kicsit, aztán megint elcsendesedik. Végül mély és egyenletes lesz a lélegzése.

Pandab is elnyújtózik a gyékényén. Némán szorítja homlokát a durva fonadékhoz. Ekkor egy kéz tapad a tarkójára. Meleg test simul az oldalához. Pandab kitárja karjait, s torkában feloldódik a görcs.

Utána mélységes nyugalom szállja meg.

Odahajlik Manahi füléhez, s halk, becéző szavakat suttog bele. Az asszony mozdulatlanul, behunyt szemmel fekszik. Időnként könnyű remegés fut végig a testén.

Holland Indiában is évtizedeken át termelték a vadkaucsukot a fügefa-félékből. De már 1868 körül, rögtön az első jávai fügefa-ültetvények létrehozatala után bajuk támadt a holland ültetvényeseknek.

Mijnheer du Bus, a Holland Kereskedelmi Társaság főbiztosa 1825-ben életbeléptette Holland Indiában az örökhaszonbérleti rendszert, ezenfelül hatalmas földbirtokokat adott bérbe huszonöt évi időtartamra. Ennek az lett a következménye, hogy a holland vállalkozókon kívül angol, német, francia és portugál vállalkozók is letelepedtek a gyarmaton. Batavia és Surabaja üzleti negyedei igen hamar nemzetközi jellegűvé váltak. A gyarmat terményeit özönével szállították Genovába, Hamburgba, Lisszabonba, Marseille-be, Londonba — a haszonnak azonban már csak egy része került a hollandok zsebébe.

Ezért bocsátotta ki a holland kormány 1870-ben Holland Indiára vonatkozóan azt az „agrártörvényt", amely egyrészt feljogosította az ültetvényeseket arra, hogy nagyüzemi ültetvénygazdálkodásba kezdhessenek, másrészt azt a megszorítást tartalmazta, hogy a jövőben kizárólag hollandok vagy holland-indiai bennszülöttek, illetőleg csak Hollandiában vagy Holland Indiában alapított társaságok folytathatnak a gyarmaton gazdasági tevékenységet.

De még ezzel a törvénnyel sem tudták meggátolni a külföldi befolyás érvényesülését Holland India gazdasági életében, mivel a külföldiek számára továbbra is megmaradt az a lehetőség, hogy Hollandiában vagy Holland Indiában alapítsák meg társaságaikat, vagy ilyen társaságokban

vállaljanak érdekeltséget. Ily módon csakugyan hatalmas területek jutottak főleg az angolok birtokába. Alapítottak például Amszterdamban egy „Nameloose Vennootschap"-ot, amelynek egész tőkéje egy angol „Company Limited by Shares"** kezelésében volt.*

Jellemző az ilyesfajta vállalat-alapításokra a „Java Rubber Estates Limited" tájékoztatója, amelyben szó szerint ez áll:

„A megvásárlásra kiszemelt ültetvényeket a Holland Királyság törvényeinek megfelelően örökhaszonbérbe kell adni egy holland társaságnak, amely az ottani törvények szerint alakul meg.

E társaság egész részvénytőkéjének az angol társaság kezelésében kell lennie.

A holland társaság igazgatóit az angol társaság igazgatói fogják kijelölni."

Így terjesztette ki Anglia gazdasági befolyását az idők folyamán a holland-indiai gyarmat igen nagy területére.

Ez a folyamat indult meg a XIX. század utolsó negyedében Szumátrán is.

10

Manahi kilép a kunyhóból, s mint minden reggel, elindul Johnson szahib háza felé rendet csinálni és kitakarítani, mikor egy karetta robog elő nagy ostorpattogtatással és zörgéssel az erdőből, átvág a tisztáson, s Manahitól nem messze megáll.

Manahi kíváncsian néz a kocsi felé, amelyből egy fehér ember száll ki. A fehér int neki, s hívja, hogy menjen oda. Az asszony habozva megy közelebb. A fehér meghökkenve simít végig szőke bajuszán.

Aztán két nagy lépéssel Manahi mellett terem.

— Az istenfáját! Az a fickó is itt van, akivel meglógtál? — kérdi.

Manahi megdermed. Rábámul a férfira, aki éles pillantásokkal méregeti, aztán megcsóválja a fejét, s egy türelmetlen mozdulatot tesz feléje a kezével.

* Részvénytársaság. — *Szerk.*
** Korlátolt felelősségű társaság. — *Szerk.*

Az asszony halkan felkiált, s hátrálni kezd.

— Félsz? — kérdi gúnyosan a fehér.

Az asszony hirtelen megfordul. Nagyokat szökellve elszalad, átugrál a gyökereken és elszenesedett rőzsehalmokon, s nekirohan az erdőnek.

Nem érzi, hogy az ágak az arcába csapnak. Keresztültörtet az indák szövevényén, beveszi magát egy vadcseresznye-bozótba, lélegzetét visszafojtva a földre lapul, és vár, vár...

A jövevény elindul az intéző háza felé, ahonnan éppen most lép ki Johnson. Kurtán üdvözli az intézőt, s azt kérdi:

— Itt a bátyám?

— Ki az?

— Mr. Dallier! — feleli a jövevény.

Ezzel be is lép Johnson mellett a házba, s benyit a legközelebbi ajtón, amely Johnson dolgozószobájába vezet. George Dallier az íróasztal mellett ül, s egy számlakönyvben lapozgat. Az ajtónyitás zajára fölnéz. Egy darabig szóhoz se jut, aztán felugrik.

— Robert! Te vagy az?

— Kívánok jó reggelt és kevés bosszúságot... azzal ott! — feleli Robert Dallier a könyvre mutatva, amelyet fivére félretolt.

— Hozzám jöttél? Ülj le, kérlek...

Robert szemügyre veszi az irattartót, a könyvállványokat, a karosszékeket meg a kis szekrényt, amelyben Johnson a whiskyt tartja, s bólint.

— Úgy látszik, nagy dolgokban töröd a fejed! Azok a favágók ott künn, az ökrök, az épületek, meg ez a berendezés itt...

— Ez a szoba az intézőmé — mondja George.

Robert a dohányzóasztalhoz sétál és leül. Kölcsönösen figyelik egymást, s közben mindketten kerülik egymás tekintetét.

Végül is George kezdi el a beszélgetést.

— Azt hittem, Amszterdamban vagy.

— Szumátrán! Szumátrán, kedvesem! Már hónapok óta — feleli Robert, s hasonló hangnemben teszi hozzá: — Mint társaságunk képviselője!

— Hogyhogy?

— Négyen vagyunk társtulajdonosok. Mindegyikünk köteles

fél évig a helyszínen ellenőrizni a vállalkozást. Elsőnek az én nevemet húzták ki. Sajnos! Ha a gyarmat valamelyik másik részén lenne az ültetvény, mondjuk Jáván, szállodában lakhatnék vagy házat rendezhetnék be magamnak, vagy akárhogy is, de kényelemben élhetnék. Szumátrán ez persze nem megy. De hamarosan lejár az időm. Utánam Mijnheer ten Hoorst a soros..

— De hát mit szólnak hozzá a holland hatóságok?

— Hát... alaposan megnehezítették a dolgunkat a nyavalyás hollandusai! Mindenféleképpen megpróbáltak közénk durrantani. Szerencsére maradt számunkra egy kis rés a törvényükön. A társaságunkat Amszterdamban alapítottuk meg. S ezzel kész is az ügy!

— S a többi társtulajdonos?

— Rajtam kívül még kettő angol! Vedd hozzá még, hogy ten Hoorst csak csekély összeggel társult be, s máris alkothatsz némi képet a vállalkozásról.

— Szóval kedvedre való a dolog!

— Rendkívül kedvemre való!

— De hát mit csinálsz Szumátrán?

— Utánanézek egy kicsit a dolgoknak. Akárcsak te itt! — s Robert kicsit irónikusan elmosolyodik. — Néha megnézegetem a könyveket, néha pókerezem a felügyelőkkel — mert hát mindenbe beletanul az ember! — néha meg sétálgatni megyek a mocsarakba. S tíz hét óta a változatosság kedvéért a saját intézőm is vagyok.

— Nem unalmas?

— Átkozottul unalmas.

Egy kis szünet áll be a társalgásban. Aztán George szólal meg:

— Úgy hallottam, hogy manihot-fákat akartok ültetni.

— Nyilván úgy is van.

— Meg castilloát.

— Felőlem!

— De hát akkor — kérdi kissé ingerülten George —, mi van a fügefa-elméleteddel?

— Fügefát is ültetünk.

Megint elakad a társalgás. Johnson hangja töri meg kintről a csendet.

— A fene enné meg! Már rég itt kellene lennie!

Majd egy maláji félénk hangja:

— Mindenütt kerestem, tuan! Eltűnt.

— A kunyhójában sincs?

— Eltűnt, tuan ... Takarítsam ki én a szobát?

— Épp neked való az ilyesmi! Légy szíves addig keresni, amíg megtalálod! Szólj a felügyelőnek!

Távolodó léptek hallatszanak. Aztán bosszús dörmögés:

— Lusta banda!

Robert a bátyjára néz:

— Mi ez?

George kedvetlenül vállat von.

— Akkor javasolom, hogy térjünk a tárgyra — mondja Robert.

— Van valami mondanivalód számomra?

— Azt hiszed, csak azért teszek meg ekkora utat s kockáztatom a nyakamat egy ilyen karettán, hogy jóreggelt kívánjak neked?

— Honnan tudtad meg egyáltalában, hogy itt vagyok?

— Szingapurban sok mindenről értesül az ember.

— A kormányzónál jártál?

— Eltaláltad.

— Mondott valami egyebet is?

— Nem sokat. Legfeljebb annyit, hogy az ültetvényesek akadékoskodnak, mert féltik az önállóságukat.

George egy darabig nem szól, aztán megkérdi:

— S mi a te mondanivalód?

— Egy ajánlatom van. Ismered a terveimet. Már eléggé előre is haladtam a megvalósításukkal, ugyanis a fák java részét már el is ültettük, s az üzlet jövedelmezőnek ígérkezik. Annyira jövedelmezőnek, hogy ...

— Hogy ...?

— Hogy te is betársulhatnál, és kereshetnél rajta!

George felelni se tud a meglepetéstől.

— Megfontolhatod a dolgot — mondja Robert. — Itt maradok holnapig, ha megengeded.

— Felőlem akár a jövő hétig is! De mit értesz azon, hogy betársulhatnék? Hát nem részvénytársaság vagytok?

— Még egy részvényest keresünk.

— Nem elég a tőkétek?

— Magad is tudod, hogy meglehetősen költséges az ügy. Az irtás, a lecsapolás meg a munkaerő . . .

— Te meg tudod, hogy egyáltalán nem érdekel a fügefád!

— No és a manihot? Meg a castilloa?

George indulatosan válaszolja:

— Azt is gyönyörűen csináltátok! Micsoda disznóság volt! Botanikus-asszisztenseket megvesztegetni!

— Hát a magcsempészés micsoda? — kérdi Robert.

— Nem vitázom veled.

— Ne is. Elvégre valamikor üzlettársak voltunk.

George cigarettára gyújt. Kifújja a füstöt, és azt mondja:

— Ismered az álláspontomat!

— Egy nagyszerű alkalomról van szó, George!

— Nem érdekel!

— Csak egy maroknyi részvényt kellene venned. Neked semmivel se kellene vesződnöd.

— De értsd meg hát! Még ha akarnám, se menne! Magad mondtad, hogy veszettül sokba kerül az irtás, a lecsapolás meg a . . .

Robert füttyent. Egy darabig csend van.

— Ez persze mindjárt más — szólal meg aztán. — Ha így áll a dolog . . .

Egy kis hallgatás után újból rákezdi:

— Hátha társat vennél be a gyáradba?

— Megőrültél?

— Én már rég megcsináltam.

— Az a te dolgod! Különben — folytatja George, miközben feláll, s a cigarettát kidobja a nyitott ablakon — még egyszer és utoljára kijelentem, hogy a te ötleteid kedvéért sohase lennék hajlandó a terveimre kevesebbet áldozni. A londoni vállalatomról meg különösen szó se lehet!

— Szóval végeztünk!

Robert bosszúsan nézegeti a kezeit, s hozzáteszi:

— Ilyen körülmények közt persze bizonyára megérted, hogy nem maradhatok itt. Értesítést kell küldenem az amszterdami uraknak, meg még egy csomó dolgom van a szigeten.

— Sok szerencsét kívánok.

George azt gondolja, hogy öccse most már fel fog állni.

Robert azonban ülve marad. Szemében furcsa kifejezés jelenik meg.

— Van még valami. Egy jelentéktelen kis apróság! Odakünn a szántóföldeden találkoztam egy asszonnyal. Egy hindu nővel. Ez a nő néhány héttel ezelőtt odaátról szökött meg, az én ültetvényemről.

— Néhány héttel ezelőtt? Szumátráról? Hogy került volna akkor ide, az én „szántóföldemre", ahogy nevezed?

Robert gúnyosan mosolyog.

— Nem akartalak megsérteni! Hogy hogyan került ide, az számomra is érthetetlen. Talán átúszott a tengeren. Mindenesetre odaát van a fiókomban a szerződése, ami alá odakaparta a keresztjét. Ez biztos.

George értetlenül rázza a fejét.

— Egy fickó is meglépett vele együtt — folytatja Robert. — Most jut eszembe, hogy akkor reggel, mikor ezek ketten eltűntek, az egyik felügyelő jelentette, hogy valamennyi csónakot levágták a kötélről. Magam is kimentem a partra, s meggyőződtem a dologról. A kötelek vége még ott lógott. A csónakokat persze elvitte az ár. Mit gondolsz, át lehet evezni egy ilyen dióhéjban a malakkai szoroson?

— Ki van zárva!

— A nő mégis itt van! Vagy a levegőben repült át, vagy pedig egy hajó kihalászta útközben a csónakból, és áthozta.

— S a fickó? Azt is láttad?

— Nem. Őt egyáltalán nem is akarom visszakapni. Az ilyesmi mindig vesződséggel jár a büntetés miatt. Nagyjából elég emberem van, s azt a fickót úgyis kihúztam már a listáról. A nőt azonban nem hagyom futni!

— S nem tévedsz? Ezek a barna boszorkányok mind hasonlítanak egymáshoz.

— Ez senkihez se hasonlít!

— Ó... hát így áll a dolog? — George összeráncolja a homlokát. Aztán hozzáteszi: — Magaddal viheted, semmi kifogásom ellene. Csak meg kell semmisíttetni Johnsonnal a szerződését. Semmiféle kötelezettségünk sincs vele szemben. Ha nálad már munkaviszonyban állt előzőleg, az itteni szerződése érvénytelen.

Robert oldalvást rápillant.

— Szükségtelen felizgatnod magad. Te többnyire Londonban csücsülsz, s ott vannak körülötted elegen. De Szumátrán, kedvesem... Ha az ember hónapokig azon a sivár szigeten kucorog, az ilyesmit csak természetesnek lehet nevezni.

— Felügyelők meg intézők esetében igen.

— Hát — mondja Robert, s halványan elvörösödik a homloka —, azért akad egy-kettő a hindu nők közt... Szóval értjük egymást?

— Értem, mire gondolsz.

George néhány lépést tesz fel-alá, aztán megint leül. Kényelmetlen csend támad.

Kintről zavaros hangok hallatszanak.

— Tuan...

— Te rühes! Nem megmondtam, hogy szólj a felügyelőnek?

— Minden rendben, Sir! Szólt nekem a fickó.

— Maga az, Henderson?

— Itt hozzuk a madarat!... Gyerünk!

Kinyílik az ajtó. Johnson lép a szobába, nyomában egy felügyelővel, aki Manahit tartja szorosan fogva. A maláji is be akar jönni, de Johnson visszainti. Becsukja az ajtót, s Dallierhez fordul.

— Nem zavarjuk sokáig, Sir! Csak ezt a kis ügyet szeretnénk elintézni... — s Manahira mutat, aki mozdulatlanul, dúlt arccal, szemlesütve áll előttük.

Robert feláll.

— Ez az!

— Mi?... Hm... Szóval ő! — mondja George, s gyors pillantást vet öccsére, utána meg Manahit veszi szemügyre.

— Elbújt az erdőben, a tüskék közt — mondja a felügyelő. — Alig tudtam előkaparni — s megmutatja összevissza karmolt kezét.

Johnson megcsóválja a fejét.

— Nyilván megőrült! . . . Hé, te boszorkány, miért szöktél el?

Manahi hallgat. Robert szólal meg:

— Már el van intézve az ügy, Mr. Johnson. Magammal viszem.

— Ön? — Johnson pillantása egyáltalán nem mondható barátságosnak. — Úgy látszik, azt hiszi, Sir, hogy én nagy keservesen összeszedem az embereimet, megkötöm velük a szerződést, aztán . . .

— A velem kötött szerződése — szakítja félbe Robert — korábbi keletű.

Johnson hátrál egy lépést.

— Tud ön erről, Sir? — kérdi aztán, George-ra pillantva.

George bólint.

— Semmisítse meg a szerződést, Johnson. Érvénytelen.

Az intéző ismét megcsóválja a fejét, végignéz Manahin, s keresztbe fonja mellén a karját.

— Szóval megszökött! Akkor nyilván azzal a fickóval is baj van, aki vele együtt jött ide!

— Nem, azt az embert nem ismerem — mondja gyorsan Robert. — Megegyeztünk? — s a bátyjára néz. Az megint csak bólint. — Akkor hát . . . — mondja Robert, s kezet nyújt neki.

— Minden jót, Bob — mondja George.

Robert Manahihoz fordul:

— Gyere!

A nő minden ízében remeg, arca halálsápadt.

Robert karon ragadja. Az ajtóhoz vonszolja. Keresztüllökdösi a küszöbön, s el nem ereszti a karját, miközben távozik a házból.

Az, hogy Brit Malájföld és Holland Szumátra ültetvényein idegen munkaerőket foglalkoztattak, a maláji szigetvilágban valóságos „munkaerő-vándorlási mozgalmat" idézett elő. Ez az évtizedek folyamán olyan óriási méretet öltött, hogy szükségessé vált a munkaviszonyok törvénynyel való szabályozása.

Szumátrán ki is adtak egy munkaügyi törvényt, amely két fő részre tagolódott: a munkaerő-toborzás szabályaira és az úgynevezett „kulirendeletre", amely a munkások és családtagjaik oda- és visszaszállítását,

elhelyezését, a szerződések időtartamát, a munkabéreket és a munkások élelmének vételárát szabályozta.

A kuli-rendelet legterjedelmesebb szakasza az ültetvények munkásaira kiszabható büntetésekkel foglalkozott. Az európai törvénykezéssel ellentétben Holland Indiában az ellen a munkás ellen, aki nem teljesítette a szerződésből adódó kötelezettségeit, nem magánjogi, hanem büntetőjogi úton jártak el.

Mivel mind Brit Malájföldön, mind Szumátrán igen hamar elszaporodtak az olyan esetek, amikor az ültetvények munkásai szökéssel próbáltak szabadulni az embertelen munkakörülményektől, a vállalkozók úgy látták, hogy az anyagi veszteségek elkerülése érdekében kénytelenek ebben a dologban kölcsönösen támogatni egymást.

A szökött munkást egyetlen másik ültetvényen sem alkalmazták.

11

Pandab Talembától tudja meg, hogy mi történt, mikor este belép a kunyhóba. Az öreg saját szemével látta a dolgot, méghozzá, ahogy állítja, egészen közelről. Éppen akkor vitt egy pohár szódavizet a felügyelőnek, s csak akkor ment vissza az erdőbe, mikor már lejátszódott az egész.

— Amikor védekezett, még meg is ütötte az az átkozott! Úgy vonszolta be a kocsijába, mint egy zsákot!

— Volt... volt bajusza annak az embernek? — kérdi végül rekedten Pandab. — Rövid, sárga bajusza az ajka fölött?

Talemba igent int.

Pandab félszeg mozdulattal leroskad. Felbukkannak előtte a vad, gyötrelmes képek, amelyek még mindig elevenen élnek emlékezetében a tengeren túli szigetről, s amelyektől éjszakánként néha rettegés ül ki az arcára.

— A legfőbb szahib! — mondja hangtalanul.

Aztán felugrik. A kunyhó sarkába szalad, ahol Manahi takarója hever, felkapja, összehajtogatja, a nyakába veszi, aztán megint lehajol, s összeszedi a rizses tarisznyát, a parangot, a dohánnyal és liszttel teli batyut meg a bádogfazekat.

— Mit akarsz csinálni? — kérdi Talemba, s nyugtalanul néz rá.

Pandab az öreg vállára teszi a kezét. Aztán még egyszer és utoljára lehajol, s leteszi a sarokban álló linga-kő elé azt néhány szál virágot, amelyet az erdőben szedett.

Aztán keresztülrohan a tisztáson, elszalad a kunyhók és a karámok mellett.

Izgalmában nem találja meg a dzsungelen keresztül vezető ösvényt, megáll, rettegve keresgéli, visszarohan, s beleütközik egy csapat felügyelőbe, akik éppen akkor készülnek befejezni esti ellenőrző körútjukat.

Szitkozódva veszik körül Pandabot.

A munkaerő-hiány és a legelemibb szociális törvények hiánya Brit Malájföldön is odavezetett, hogy a hindukat, malájokat és a kínai kulikat rendelettel kényszerítették rá, hogy hosszú időre szinte feltétel nélkül kiszolgáltassák magukat az ültetvényeseknek. Ennek az úgynevezett „munkaszerződési szabályzatnak" legtöbb rendelkezése megint csak az ültetvények munkásaira kiszabható büntetéseket taglalta, paragrafusai és záradékai vérrel íródtak.

Ennek a szabályzatnak értelmében az ültetvényeseknek és intézőiknek jogukban volt minden szökési kísérleten rajtakapott munkást megkorbácsoltatni.

12

Pandab összeszorítja a fogát, hogy föl ne üvöltsön. Arcát nekinyomja a fa kérgének, amelyhez odakötözték. Miközben a hátából melegen csorog a vér, látása kezd elhomályosulni.

Egész éjszaka ébren volt, s folyton ugyanazt a képet látta maga előtt: az idegen kocsit, a kocsiban a fehér embert, s a fehér ember mellett Manahit, mozdulatlanul, tehetetlenül, összekötözve. S neki ott kellett várakoznia a szűk helyiségben, ahová a felügyelők bezárták. Mikor magára hagyták, Johnson szahib még visszakiáltott neki:

— Most gondolkozhatsz rajta, mire készültél!

Elnyújtott nyögés tolul Pandab ajkára. Valahonnan a belsejé-

ből szállt fel a torkába. Még mindig nincs vége? Agyon akarják verni?

Reggel jöttek érte. Kihozták az erdő szélére, és idekötözték ehhez a fához. Előparancsolták valamennyi hindut, meg a többieket is mind, fel kellett állaniuk mögötte, és őrá kellett nézniük. Aztán . . .

Pandab belemélyeszti fogait az alsó ajkába, s vért érez a szájában. Már nem lát semmit. Hallani sem hall már egyebet, csak azt az iszonyú, elviselhetetlen zúgást, amely szétpattanással fenyegeti a dobhártyáját.

Feje oldalt bukik.

Csak akkor tér magához, mikor két hindu a kunyhó felé cipeli. Látja a távozó felügyelőket, megpillantja köztük azt is, akinél a korbács van, látja maga körül a sok barna bőrű embert — de egyetlen kép sem hatol a tudatába.

A kunyhóban a hinduk hasra fektetik a földön. Az öreg Talemba lélekszakadva érkezik meg egy marék fűvel, leguggol a földön heverő Pandab mellé, s két lapos kődarab közt morzsolgatni kezdi a füveket. Színtelen nedv szivárog ki a kövek közül. Talemba a nedvet rákeni Pandab szétmarcangolt hátára.

Eltelik jó néhány nap. A sebek égnek, akár a tűz, s csak lassan gyógyulnak.

Aztán egy éjszaka Pandab egyszer csak felkiált, felegyenesedik, s kirohan a kunyhóból az erdő felé. Rátalál arra a helyre, ahol a dzsungelbe vágott ösvény az irtásba torkollik, s belerohan a vaksötétbe.

Szinte észre sem veszi, hogy átvág a széltörte tisztáson, elrohan a kidőlt fatörzsek mellett, aztán egy másik, majd egy harmadik ösvényen szalad végig. Nem látja, hogy végül elmarad mögötte az erdő, s egy hosszú, szürkén fénylő országút tűnik föl előtte. Átszalad az országúton, aztán rohan tovább, apró szántókon keresztül, kunyhók mellett, nedves réteken át, árkok mentén.

A távoli hegyek mögött fölkel a hold. A nagy, vörös korong mintha felnyársalódott volna egy teak-fa messze kinyúló ágára, s a fénye úgy ömlik szét a tájon, mintha a vére lenne.

Pandab hirtelen megáll. Fájdalom nyilall a tüdejébe. Zavaro-

dott pillantást vet maga köré, s árnyakat lát mindenfelé ... Karcsú lombú kávéfák sötét árnyait.

Kutyaugatás üti meg a fülét. Midőn tovább vonszolja magát, megpillant egy hosszú épületet. A házban lámpa ég, s Pandab kiáltásokat, emberi hangokat hall.

Két alak jön ki a házból, nyomukban egy harmadik: egy fehér ember. Sörteszerű, ősz haja, s nagy, szürke bajusza van.

— Lázam van ... — nyögi ki még valahogy Pandab, aztán elvágódik a két maláji előtt.

A fehér közelebb lép.

— Az ördögbe is! Úgy látszik, csakugyan lázas — mondja, egy pillantást vetve a mozdulatlan testre, s fogát csikorgatva dörmögi: — Honnan kerül ide ez a fickó, éjnek idején?

Aztán ráparancsol a két malájira:

— Vigyétek be! Gyerünk!

13

Emery Shouter visszatér a szobájába, ahol Roberts és van Romelaar még mindig ugyanolyan helyzetben ülnek az asztal mellett, ahogy délután — mindjárt megérkezésük után — letelepedtek.

Kérdő pillantást vetnek Shouterre. Az öreg legyintve mondja:

— Valami barna bőrű csavargó. Az ördög tudja, hogy keveredett ide! Beteg. Bevitettem a konyhába.

Letelepszik a két ültetvényes mellé az asztalhoz, összeharapdált kurta pipája után nyúl, és megtömi. Ujjai az olajlámpa fényében óriási, gyorsan mozgó árnyékokat vetnek az asztal lapjára. Az ingaóra hangosan zakatolva ketyeg a falon. Roberts a szája elé tartja a kezét, és ásít egyet.

— S ezzel el is van intézve az ügy ... *waarachtig?* — szólal meg végre van Romelaar, olyan hanghordozással, mintha egy félbeszakított beszélgetést folytatna.

Shouter fidibusszal rágyújt az olajlámpáról, s akkorákat szív a pipán, hogy a kopott pipafej csak úgy gurgulázik belé.

— Ahogy mondom! Az ültetvényesszövetség ki fog állni az ér-

dekünkben, és jól befűt a kormányzónak. Az egész választmány dühöngött miatta. Alaposan meg fogják tépázni. Utána aztán — teszi hozzá száraz nevetéssel, egy pillanatra kivéve szájából a pipát — majd megláthatják ezek a fantaszták, hogy mire mennek!

— Hm. Az a Dallier nem fogja egykönnyen föladni a tervét!

— Három nappal ezelőtt visszautazott Londonba — feleli Shouter.

Roberts szólal meg:

— Brownnak az utóbbi időben állítólag feltűnően sokszor akadt nála dolga. Rebesgetnek róla egyet-mást.

Shouter dühösen néz maga elé.

— S állítólag Hopkins meg Parker sem tart már igazán velünk — folytatja Roberts. — Parker állítólag többek előtt ki is jelentette, hogy neki teljesen mindegy, mi történik a kaucsukügyben.

— Tehetnek nekünk egy szívességet! — mondja indulatosan Shouter.

Van Romelaar osztja a nézetét.

— Ilyen alakokra nincs is szükségünk!

— És — teszi hozzá Shouter — ha majd egyszer nekik lesz szükségük miránk, akkor visszaadjuk a kölcsönt!

Az olajlámpa burája halkan megcsörren a rézfoglalatban. Lángja lobogni kezd. Talpuk alatt meginog a föld, mintha könnyedén megemelte volna valaki. A deszkafalak megreccsennek.

Egyszerre ugranak fel mind a hárman, s egymásra meredve hallgatóznak.

— Ezek az átkozott földlökések! — szólal meg egy idő múlva Roberts, s lassan visszatér arcába a vér. — Sose lehet tudni, nem dől-e az ember fejére a ház, mint hat héttel ezelőtt odaát Szelangorban. Furcsa egy ország!

— Nem folytatódik — szól közbe Shouter. — Leülhetünk.

Roberts már nem akar visszaülni.

— Az anyjukom így is morogni fog, hogy ilyen későn megyek haza! Jössz te is, Romelaar?

— Ahogy akarjátok — mondja Shouter, látva, hogy a hollandus is indulni készül. — Kikísérlek benneteket.

A két kocsi a ház mögött várakozik. A kocsisok mellettük gug-

golva alszanak. Roberts felkelti őket. A malájok felmásznak a helyükre, s fáklyát gyújtanak. A három ültetvényes búcsút vesz egymástól.

— Mindenesetre jó, hogy értesítettél bennünket — mondja Shouternek van Romelaar.

— Legalább tudjátok a döntést — feleli Shouter.

Mikor a kocsizörgés elhal az országúton, visszamegy a házba, rendberak néhány iratot, elzárja őket, aztán belép a kis szobába, ahol aludni szokott.

A tábori ágy előtt karcsú, alig tizenhat éves maláji leányka guggol. Shouter belenéz a viaszgyertya fényénél feketén csillogó szemekbe, s lemondóan legyint.

— Mehetsz!

A leány hangtalanul távozik a szobából. Shouter utánakiált:

— Oltsd el odaát a lámpát!

Aztán kiveri az átforrósodott pipát az ablakdeszkán, félreteszi, s vetkőzni kezd.

14

Hét napig marad Pandab az ültetvényen. A hatalmas konyha egyik sarkában fekszik. Mikor behozták, a gazdasszony, egy maláji nő, rögtön alája rakott egy gyékényt, s azóta is mindennap gondoskodik róla: vizes ruhát rak a homlokára, citromlével itatja, enni ad neki, s ügyel rá, hogy senki se zavarja.

Pandab lassan lábadozik. Shouternek, aki egyszer benézett hozzá, azt mondta, hogy munkát keres. Mire Shouter bizalmatlanul végigmérte, de nem zavarta el.

A ház barnabőrű szolgái minden délben és este egybegyűlnek a konyhában, s lekuporodnak a tűzhely köré. A maláji nő rizseskondért tesz elébük. A szolgák belenyúlnak a kondérba, golyókat gyúrnak a rizsből, s lassan, hangosan csámcsogva esznek. Közben Pandab felé sandítgatnak. Pandab nem sokat törődik velük, mozdulatlanul, összefont karral fekszik az oldalán, s a falat bámulja. Éjszakánként is így fekszik, szótlanul mered bele a néma

csendbe. Csak olyankor nyög fel halkan, ha megtapogatja a hátát, s ujja hozzáér valamelyik mély sebhelyhez.

Egyik este Shouter megint betoppan a konyhába. Kiküldi a maláji nőt, s Pandabhoz fordul.

— No, mikor gyógyulsz már meg?

— Hamarosan, uram.

— Vannak még fájdalmaid?

— Már múlik a lázam, uram!

— Hát a fájdalmak?

Pandab csodálkozva néz rá.

— Fordulj csak hasra — mondja Shouter.

— Minek?

— Meg akarom nézni a hátad.

Pandab elsápad.

— Na mi lesz? — kérdi fenyegetőn Shouter.

Pandab hasra fekszik. Shouter szemügyre veszi a hátát, s fütyteyent egyet.

— Alaposan elintéztek — mondja egy idő múlva. — Ki korbácsoltatott meg, hé?

Pandab nem felel. Shouter megismétli a kérdést. Aztán váratlanul ráordít:

— Kaphatsz még egy verést!

— Johnson szahib — nyögi Pandab.

Lassan visszafordul az oldalára, és rámered a fehér emberre.

— Szóval Dallier intézője — mondja Shouter, s megint nyugodt a hangja. — Nyilván alapos okot adtál rá, mi? — Aztán inkább csak magában dünnyögi: — Gondoltam! Nem ok nélkül kerestet mindenfelé az a Johnson!

Azzal kimegy a konyhából.

Pandab még aznap éjjel elhagyja az ültetvényt. A ház hátsó falához láncolt nagy szürke kutya dühösen ugatni kezd. Pandab az országút felé rohan, s közben görcsösen szorongatja a batyut, amelyet magával hozott a konyhából.

Verejtékben úszva, kimerülten éri el az erdőt. Miután többször is eltévedt, végül rátalál az ösvényre, amely Johnson szahib ültetvényéhez vezet.

Az út sötét és fáradságos. A fák lombjai közt denevérek csapongának. Szomorúan rikoltoz egy kuvik.

Beletelik néhány óra, mire Pandab a tisztásra érkezik. A kunyhók fölött csend ül. Csak abból a házból hallatszik zűrzavaros lárma, ahol a felügyelők szoktak inni meg kártyázni. A ház nyitott ablakából fénysugár vetődik az éjszakába.

Pandab megáll a fa előtt, amelyhez hozzákötözték, s lenéz a fekete, keményre taposott földre, amely beitta vérét. Aztán elindul az intéző háza felé. Sokáig motoszkál a hátsó falnál, amelynek gerendáit és deszkáit szárazra aszalta a nap heve. Aztán odasurran ahhoz a fészerhez, ahol a szerszámokat tartják. Ezekkel a szerszámokkal kell nap mint nap az erdőt pusztítaniuk a barna embereknek, ezeknek a szerszámoknak fa- meg vasnyele horzsolja sebesre a tenyerüket, ezeknek a szerszámoknak az éle és fogai szaggatják össze mindennap a bőrt a kezükön.

Végül odaszalad ahhoz a házhoz, ahonnan a felügyelők részeg ordítozása hallatszik.

Az intéző háza felől égett szag terjeng. Pandab gyorsan felegyenesedik. Összekapkodja batyúját, s rohanva indul vissza az úton, amerre jött.

Csak akkor áll meg, amikor kiér az országútra. Körülnéz. Aztán fölemeli mindkét karját, s melléből harsogó kiáltás tör fel.

A dzsungel sötét tömege fölött, amerre az ültetvény fekszik, hatalmas, ide-oda cikázó fénynyaláb tör az ég felé.

15

A következő hetekben erről tárgyal Wellesley minden ültetvényese. Erről beszélnek a maláji falvak lakói. Erről suttognak és pusmognak a rizsföldeken, a kampongok előtt, az alacsony kunyhókban, s a hét végén a negyedévi sarrari vásáron. Az ültetvényeken dolgozó kulik suttogva adják tovább egymásnak a hírt munka közben.

A kulik vigyorognak.

A maláji földművesek komoran bólogatnak.

Az ültetvényesek szintén bólogatnak, s nem látszanak nagyon haragosnak.

Hopkins és Parker azt állítja, hogy mintha látta volna aznap éjjel a tüzet a folyó felől. Van Romelaar úgy viselkedik, mint aki sejtette, hogy „valami ilyesmi" lesz a vége. Brown mogorván néz maga elé, és messze elkerül mindenkit.

— Akárhogy is van — mondja Roberts, aki egy délután ismét ellátogat Shouterhez —, szörnyű, hogy Johnson bennégett a házban. Ha elképzelem, hogy az ember körül minden csupa füst és szikra, hogy kiugrik az ágyból, és nem tud tájékozódni . . . brrr! — Aztán hozzáteszi: — A két felügyelőt csak két nap múlva találták meg az üszkös romok közt. Szegény fickók! Nyilván többet ittak egy kissé a kelleténél.

— De hát hogy keletkezett tulajdonképpen a tűz?

— Az ördög tudja! Valami hinduról suttognak, akit Johnson megkorbácsoltatott, mert meglógott, aztán másodszor is megszökött.

Shouter felfigyel. Kortyint egyet az előtte párolgó teából, aztán leteszi a csészét, letörli a cseppeket a bajuszáról, s azt mondja:

— Ez persze badarság.

Roberts kinéz a nyitott ablakon, s végigjártatja tekintetét a ház előtt hagyott szabad területen meg a kávéfákon, amelyek — mintha csak körzővel mérték volna ki — egymástól pontosan egyforma távolságra, hosszú sorokban állnak egymás mellett. A fák közt nehéz, megrakott kosarakat cipelő malájiak tűnnek fel.

— Mégiscsak furcsa, hogyan harapózhatott el olyan gyorsan a tűz — mondja.

— Előző nap nem esett — feleli Shouter. — S az a Johnson nyilván nagy mennyiségű petróleumot tartott raktáron.

— Meglehet. Valamennyi szerszám elégett. Még a fejszék feje és a fűrészek szalagja is megolvadt.

Az ablak előtt elhalad egy maláji.

— Mintát! — ordít ki neki Shouter.

A maláji benyújt neki a kosárból egy maréknyi cseresznyéhez hasonló magvat. Shouter megnézi, aztán odatartja Roberts orra elé. Roberts elismerően bólint.

— Ez lesz aztán a termés! — mondja Shouter.

Visszaülnek az asztalhoz.

— A kormányzónak jelentették már? — kérdi Shouter.

— Még nem. Előbb be kellett szállítani a szingapuri kórházba a felügyelők jó részét. Súlyos sebesültek vannak köztük. Még ki akarják hallgatni őket. A járási felügyelő, aki úgy tudom, rokona Johnsonnak, a múlt héten kiküldte az ültetvényre az írt meg a katonáit. Persze már nemigen akadt menteni való.

— A munkások nem léptek meg?

— Még el is vittek mindent, ami még használható volt. A hajcsárok is eltűntek az ökrökkel együtt. Úgy tudom, csak a gőzbárka maradt ott. A járási felügyelő foglalta le ideiglenesen.

Roberts szórakozottan néz maga elé egy darabig.

— Sehogy se megy ki a fejemből az a megkorbácsolt ember — mondja aztán. S minden átmenet nélkül megkérdi: — Nem menekült ide hozzád egy éjszaka valaki?

— Hogy? Mi?

— Egy hindu. Van Romelaar meg én éppen akkor is itt voltunk.

Shouter a fogát csikorgatja, de nem szól semmit.

— Az a Dallier most aztán jól el van intézve — mondja egy idő múlva Roberts.

— Állítólag van egy öccse, aki Szumátrán csücsül... szintén egy ilyen kaucsukbolond.

— A hollandoknál?

— Igen... A választmányban került szóba. Egyébként a szövetség azt tervezi, hogy felvásárolja a szingapuri növénykert egész kaucsukmag-készletét, és...

Shouter olyan mozdulatot tesz, mintha kiöntene valamit.

— Kár érte — mondja Roberts.

— Megvesztél?

— Csak arra gondolok, hogy... annyi pénzt meg fáradságot öltek bele...

— Talán a mi érdekünkben?

Roberts a fejét rázza.

— Csak úgy megjegyeztem... — Aztán így folytatja: — ül-

tesse csak el az a Dallier Szumátrán a kaucsukját! Fő, hogy ne jöjjön ide vele!

— Szumátra meg... figyeld csak meg, Ben — mondja váratlanul Shouter —, az is egy olyan földdarab, ahová még elmegyünk mi, angol ültetvényesek!

A malájok Andalasnak nevezik a szigetet. Területe négyszázötvenezer négyzetkilométer. A XIII. század vége felé Marco Polo megfordult rajta, és nyolc nagy, mohamedán uralom alatt álló országot talált. A Szumátra elnevezés 1330-ban bukkant fel első ízben a pordenonei Odorico minorita szerzetes úti beszámolójában.

Mikor a hollandok kétszázhetven évvel később Cornelius Houtman vezetésével kikötöttek a szigeten, már csak három lakott övezet volt rajta: délen Batangharie, középen Menangkabau, s északon Tanah-Batta. A hollandok elsősorban a nyugati parton terjeszkedtek, s számos kereskedő-telepet létesítettek ott. Padang fejlődött közülük a legjelentősebbé.

Ezután két évszázadon keresztül a holland kereskedelmi társaságok zsákmányolták ki az országot és lakóit. E társaságokat Jan van Olden Barneveld 1602-ben Holland Kelet-Indiai Társaság néven egyesítette. Ez a társaság volt hosszú ideig a világ legnagyobb, legtőkeerősebb és legjobban vezetett gyarmati kereskedelmi vállalata. Messzeágazó katonai és diplomáciai szervezetet fejlesztett ki. Birtokait részben szerződések, részben háborúk útján állandóan gyarapította. Megszerezte a kelet-indiai szigetvilágban való kereskedés monopóliumát. A bennszülötteket bizonyos előírt növények termelésére kényszerítette, s monopóliumát felhasználta az ország teljes birtokbavételére.

A XVIII. század végén a Társaság, amelyet teljesen elgyöngített a háborúskodás, a sok adósság és alkalmazottainak megvesztegethetősége, összeomlott. A gyarmatot a holland állam vette birtokába, s közigazgatási kerületekre osztotta fel.

A nyugati partvidék évszázadokkal ezelőtt alapított kereskedő-telepei közül jó néhány nagy, gazdag kereskedő-várossá fejlődött. Városok keletkeztek az ország belsejében is. Most már a holland állam törekedett ugyanarra, amire korábban a Kelet-Indiai Társaság: a fiatal holland királyságnak pénzre volt szüksége, s a pénzt a gyarmatnak kellett előteremtenie! A hírhedt „megművelési rendszer", amelyet van den Bosch tá-

bornok 1830-ban vezetett be Holland Indiában, ugyanazokat a módszereket törvényesítette, amelyeket korábban a Társaság alkalmazott: a maláji földműveseknek az addigi földadó helyett földjük egyötöd részét át kellett engedniük az államnak, s ezt az ötödrészt meghatározott számú napon az állam számára kellett megművelniük. Igenám, de ezenkívül még a földadót is újból bevezették! A megművelési kötelezettséget pedig jóval a földterület egyötödén túl is kiterjesztették. A kényszermunka miatt végül alig maradt idejük, hogy saját kenyerüket előteremtsék. A bennszülöttek fele pusztán a robotmunkát végezte.

S mi lett a következmény?

A kínafa-kéreg, a bors, a kapok, a pálmaolaj, a kókuszdió, a kőolaj és az ón véget nem érő áradatban özönlött a kikötőkbe, megtöltötte a kereskedelmi gőzösök gyomrát, elárasztotta Európát és a többi világrészt, s gazdagsághoz és hatalomhoz juttatta a holland államot. Szumátrán azonban tönkrementek a bennszülöttek rizsföldjei. Éhínség tört ki. Tízezrével pusztultak el az emberek. Felkelések lángoltak fel. Az állam végül is kénytelen volt feladni a „megművelési rendszert", s az ország területének nagy részét magánvállalkozóknak adta bérbe. Így kezdődött meg Szumátrán a kizsákmányolás harmadik időszaka.

A magánvállalkozók először a sziget öblökben gazdag nyugati partvidékét szállták meg. Aztán a folyóvölgyek fekete földjén létesítettek ültetvényeket. Később felkapaszkodtak a hegyekbe, s a tűzhányók hamujával trágyázott lejtőkön telepítettek újabb ültetvényeket. A folyók mentén benyomultak az ország belsejébe, keresztültörtek a dzsungelen, erdőket irtottak, utakat építettek, s végül megszállták a keleti partvidéket is.

Itt ömlöttek az őserdei folyók a Maláj-szorosba. Ezen a vidéken létesítették a vállalkozók a kaucsukültetvényeket.

16

Pandab heves evezőcsapásokkal keresztülerőlteti a csónakot a hullámverésen, aztán a folyó torkolata felé fordul, amely úgy tátong a dzsungel falában, mint egy hatalmas száj.

Igyekszik erőt venni kimerültségén, hogy még sötétedés előtt

beljebb hatolhasson a szigetországba, amelyről oly nyomasztó emlékeket őriz a szívében.

Miután elmenekült Johnson ültetvényéről, napokig vándorolt, egyik kampongtól a másikig, hegyeken, völgyeken, szántókon keresztül, egyre csak a nagy országút mentén, míg csak el nem érkezett a déli partra.

Útközben koldult. Sorra benyitott a maláji földművesek kunyhóiba. Egyik darab rézpénzt a másik után dugta ágyékkötőjébe.

A csónakot a tengerparton vásárolta egy halásztól. Vett még négy tarisznya rizst és egy tarisznya lepényt.

Aztán nekivágott. S másodszor is átkelt a tengeren. Másodszor is megküzdött a széllel és az esővel, a sós levegővel és a nap tüzével meg az éjszakák hidegével... S közben nem aludt, csak rövid pihenőket tartott, amikor már nagyon fájt a karja, s valósággal eltikkadt a szomjúságtól.

Az útirányt éjszakánként állapította meg, a tűzhányók vörös fényéhez igazodva, amelyek szemközt vele, messze a nagy szigeten, tüzet és fekete füstöt okádtak az égbolt felé. Nappal aztán igyekezett ugyanabban az irányban evezni tovább.

... Nagy loccsanással fröccsen szét a víz. Világos csík húz el szorosan a csónak mellett a folyó közepe felé.

Pandab a zöld partok felé pillant. Gyökerek és sziklák állnak ki az oldalukból, szúnyograjok zsonganak körülöttük. Belefúlel a néma csendbe, s mélyet lélegzik.

Elérte hát a szigetet!

Mikor a nap elsüllyed a tengerben az erdők mögött, Pandab egy faluhoz érkezik. A falu mocskos, nyomorúságos kunyhói a folyó medrébe vert cölöpökre épültek. Az ajtónyílásokban néhány ember guggol. Pandab odakiáltja nekik, hogy egy gumifa-ültetvényt keres valahol a közelben. Az emberek csak a fejüket rázzák.

Az éjszakát az egyik kunyhóban tölti. Reggel, a fáradtságtól még mindig nehéz tagokkal, a csónakba ül és tovább evez.

Négy, cölöpökre épült falu mellett halad el a nap folyamán, de csak az utolsóban kap valami útbaigazítást.

A köréje gyűlt emberek egyike fölfelé mutogat a folyón. Beszéde furcsa és érthetetlen, mintha befelé, önmagába beszélne.

Pandab néhány szót megért, a többit kitalálja: egy folyó-elágazáshoz fog jutni, azon evezzen tovább, míg újból egy széles folyóhoz nem érkezik, aztán megint egy keskeny ág következik, amelyen egy harmadik folyóhoz jut. Annak a partján, le egészen a tengerig, ültetvények terülnek el, amelyeken fehér emberek élnek, és sok barna és sárga bőrű ember dolgozik, akik kunyhókban laknak az ültetvények szélén.

Pandab eljut az elágazáshoz. A mocsaras vízeret szinte teljesen elborítja a növényzet. Csak nagy üggyel-bajjal sikerül átküzdenie magát rajta a csónakkal. Elérkezik a másik folyóhoz, aztán a másik vízághoz, s végül a harmadik folyóhoz. Kimerülten görnyed előre, s egy darabig az árral viteti a csónakot.

Másnap eléri az ültetvényt.

Ahol valamikor buján zöldellő dzsungel borította a partot, most tisztás húzódik. A tisztás szélén egy csomó ház és kőpajta áll. Gerendákkal burkolt út vezet a partra. Egy kikötőhíd mellett gőzös horgonyoz, fehér gőz csap ki szelepein. Bálákkal megrakott barna bőrű emberek sorjáznak hosszú láncban a hajópallón, s végig az úton, a pajták és a házak felé. Az épületek mögött vékony törzsű, fiatal fák állnak egyenes sorokban, mind egyforma magas. Az ültetvényt árkok hálózzák be, amelyekbe agyagcsöveket fektettek le. A csövek szája kiáll a partból, s piszkossárga víz zuhog belőlük a folyóba. Oldalt, közvetlenül a kaucsuk-ültetvények mellett gödröt ástak, amelyben csak úgy nyüzsögnek a munkások.

A gödör szélén fehér felügyelők álldogálnak, gallérjuk kigombolva, trópusi sisakjukat a tarkójukra tolták. Fehér felügyelők járkálnak fel-alá a kikötőhídnál, s az áru kirakását ellenőrzik. Fehér felügyelők tartják szemmel az úton végigvonuló szótlan, verejtékező embereket.

Pandab elrejtőzik a csónakkal egy mangrove-fa lombjainak szövevényében: a fa kiszakadt a partból, koronájával a vízre borul. Pandab megvárja, míg besötétedik, csak akkor száll partra. Lassan lopódzik a bokrok és mohos fatörzsek közt arrafelé, amerre a sok kunyhót látta.

Álmos, zsongító csendesség uralkodik körös-körül, csak messzi-

ről hallatszik néha egy-egy kiáltás. Itt-ott sárga fények villannak fel az estében.

A kunyhók előtt tüzek pislognak, fáradt emberek hevernek mellettük a földön. Pandab sokáig figyeli őket a lombok mögül. A barna emberek nem veszik észre.

Aztán odamegy az egyik kunyhóhoz, s félrehúzza a bejáratot eltakaró gyékényt. Valósággal megretten, mikor a kunyhó egyik sarkában egy szoptató asszonyt pillant meg.

— Hol van Sohib... a kosárfonó — kérdi akadozva Pandab. — Nem itt lakott Sohib meg a felesége?

Az asszony tanácstalan mozdulatot tesz. Hirtelen félelem villan fel a szemében. Pandab felé nyújtja kezét, s izgatottan mondja:

— Menj! Menj innen!

Pandab erre a tüzek mellett heverő emberekhez fordul, s tőlük kérdezősködik, de azok is csak csodálkozva bámulnak rá. Egyik kunyhótól a másikhoz szalad. Az aggodalom egyre beljebb űzi az ültetvényre. Már ott bolyong a fehér szahibok házai mellett húzódó széles úton.

Itt találkozik végre valakivel, aki igent int a kérdésére, s az intéző háza felé mutat. Pandab elrohan. Az intéző háza előtt megáll. Megremeg.

A kőfal mellett, a térde köré font karokkal Manahi kuporog.

Az asszony pillantása először átsiklik rajta. Aztán fojtott sikollyal ugrik fel.

— Mit művelt veled? — kérdi rekedten Pandab.

Az asszony úgy emeli fel a lábát, mintha mázsás súlyú lenne, aztán hirtelen leroskad.

— Sohib velünk jött annak idején — mondja Pandab, miután az asszony megnyugodott. — Nem segített rajtad?

— A barátaid már halottak.

— Hát Talmi? Meg Marat?

— Ők is... — feleli Manahi.

Egy férfi lép ki mögöttük a házból — egy fehér. Észreveszi a két embert, visszahőköl, beharapja szőke bajusza végét, majd közelebb lép.

Manahi felkiált. Pandabnak elakad a szava.

Megfordul. Valamit kihúz az ágyékkötője alól, s nekiugrik a fehérnek. A fehér védekezésül melléhez kapja a karját, felordít, s hanyatt vágódik.

Pandab magával rántja Manahit. Visszarohan vele az úton, aztán elszaladnak a kunyhók és tűzrakások mellett, be az erdőbe.

Keresztültörnek a bozóton, lerohannak a partra, a kidőlt mangrove-fánál bemásznak a csónakba, s nyomban ki is siklanak a lustán hömpölygő, sötét folyóra. A parton közben éktelen kiáltozás támad.

Fáklyás emberek rohannak elő a házakból.

17

Robert Dallier látja, hogyan fúródik mélyen karjába a tőr.

Miközben lázasan fekszik, állandóan ez a kép van előtte. A láz másodnap tört ki rajta. A holland orvos, aki hónapok óta az ültetvényen lakik, a sebet alkohollal kimosta, s mindennap gondosan átkötözi.

Negyvennyolc óra múltán csökkenni kezd a láza. Robert Dallier sápadt, étvágytalan.

— Átkozott egy fajzat! — mondja Mijnheer ten Hoorstnak, aki egy délután megérkezik Amszterdamból a gőzössel, hogy üzlettársát felváltva, hat hónapra átvegye a felügyeletet az ültetvényen. — Hogy örültem már Londonnak, s épp az utolsó napokban kellett ilyesminek történnie velem!

— De hát miért csinálta?

— Hát tudom én? Senki se tudja megmondani! Végigkutattattam az egész folyót! Az egész erdőt! Minden egyes kunyhót! A fickó eltűnt, s vele együtt a nő is!

Észreveszi, hogy ten Hoorst kicsit gúnyosan néz rá, mire ingerülten így folytatja:

— Mesélje már el, hogy állnak a dolgok Amszterdamban, az istenfáját neki!

Ten Hoorst belepréseli vaskos testét az íróasztal mellett álló székbe, körülnéz a szobában, szemügyre veszi az iratrendezőkkel

és megsárgult újságokkal zsúfolt állványt, s elégedett mosoly jelenik meg az ajka körül.

— Két társunk, Shackett és Jefferson igen eredményesen tevékenykedett! Jefferson szerződést kötött a London City Bankkel, s ily módon sikerült tizenkétezer font hitelt szereznie. Tehát még nagyobb területet ültethetünk be, mint ahogy eredetileg terveztük. Hm . . . Különben semmi újság.

— Szóval a London City Bankkel — ismétli elgondolkozva Robert.

— S hogy állnak a dolgok itt az ültetvényen?

— Megérkezett Batáviából a két botanikus; de hiszen ezt utolsó havi jelentésemben már megemlítettem. Ügyes fickók! Törődnek a fákkal. Szerződtettem egy új intézőt is, Vangent, innen a gyarmatról. Holland ember. Két hét múlva itt lesz. A régit kirúgtam, mert állandóan részeg volt, s mindenféle nőügyei voltak.

— Olvastam annak idején a jelentésében — s ten Hoorst megint vigyorog.

Robert rosszkedvűen folytatja:

— A munka nagy részét, amit én hónapokig kénytelen voltam egymagam végezni, mindenesetre leveszik a válláról! Majd holnap megmutatom a könyveket, aztán lesz szíves ön bajlódni tovább ezzel az egész vacakkal.

Rossz hangulata még este is tart, mikor utasítja a kínai szolgát, hogy csomagolja be holmiját a bőröndökbe.

Éjszaka többször is felébred, szomjúság gyötri. Reggel kedvetlenül kotorja elő a könyveket, s tájékoztatja ten Hoorstot a következő hónapok teendőiről.

— A gyár helyét kijelöltük. Már majdnem ki is ástuk neki a gödröt.

— Tégla?

— Már megjött! Szerszám van a pajtákban. Mész a közeljövőben érkezik Szingapurból. Hullámlemez . . .

— Hát építőmunkások?

— Várja ki, amíg végigmondom, a fenébe is! Munkásokat is rendeltem Batáviában. Talán azt is tudnom kell, mikor jut eszükbe idejönni?

Odateszi ten Hoorst elé az elszámolásokat, és elmagyarázza bejegyzéseit, melyek az utóbbi időben kerültek be a naplóba.

Déltájban elhagyja a szobáját, s szótlanul, elkeseredetten bebarangolja az ültetvényt.

A folyó felől iszap- és vízszag áramlik errefelé. Az erdő fölött fehéren izzik az ég.

Robert Dallier visszagondol az itt töltött száznyolcvanhat keserves napra, s mindegyiket külön-külön elátkozza.

Két óra múlva felszáll a gőzösre, és visszaindul Londonba.

Míg Holland Indiában terjeszkedni kezdtek a kaucsuk-telepítvények, Brit Malájföldön váratlanul elakadt az ügy. A brit gyarmati kormányzat első próbálkozásai, hogy nagyban tenyésztesse a Heveát, meghiúsultak az angol ültetvényesek ellenállásán. Az angol ültetvényesek továbbra is kávét és fűszernövényeket termeltek. Számos közgazdász diadalittasan ujjongott: ők előre megjósolták, hogy így lesz! A liverpooli kereskedelmi kamara, amely jelentős összegeket bocsátott a vállalkozás céljaira, Benjamin Disraeli halála után nem volt hajlandó tovább közreműködni a gyarmati terv megvalósításában.

Minden érdeklődését elvesztette egy időre a terv iránt a brit kormány is, amelyet teljesen lekötött egy parlamenti válság, valamint az ezzel egyidejűleg kitörőfélben levő gazdasági válság.

18

London.

A napok óta tartó hófúvás fehér, kavargó fellegekkel árasztja el a várost. A nyirkos szél végigsüvölt a City utcáin, s fehér lepellel vonja be a háztetőket, s a King William Streeten álló üzletház ablaktalan, magasbanyúló oromzatát. Az üzletház bejárata fölé helyezett cégtáblán a „Para Rubber Goods Company" felírás olvasható.

A Dallier-fivérek egykori közös irodájukban ülnek. Robert, akinek még mindig kötés van a karján, idegesen cigarettázik. George egy levelet olvas, egészen közel tartva az írást a szeméhez.

Végül az asztalra dobja a levelet, s bosszúsan néz öccsére.

— Szólj már egy szót! Legalább mondd el, mi a véleményed az ügyről!

Robert szótlanul vállat von.

— Alig mentettek meg valamit! A munkások egytől egyig megléptek. A tűzvész oka persze ismeretlen! — mondja dühösen George. — S mit ír a kormányzó, ez a bölcsek bölcse? A felügyelőket kihallgatták! Állítólag egyik sem vett észre semmi feltűnőt. De az istenfáját neki! Csak úgy magától nem éghetett le az ültetvényem!

— Én mindjárt akkor megmondtam neked, hogy túl nagy nehézségekkel fog járni a dolog!

— Nehézségekkel! Ugyanolyan badarságokat beszélsz, mint a kormányzó! — s George ingerülten odábbfricskázza a levelet, — „Az ültetvényes szövetség nehézségeket támaszt!" Azelőtt fenét se kérdezett meg az ügyben! Most meg állítólag meg van kötve a keze! Most nem kap támogatást! Most csak sajnálkozik... S ezzel kész! Punktum! Mintha egyszerre tökéletesen mindegy lenne neki, hogy lesz-e kaucsukültetvény vagy sem! Csak ez hiányzott még nekem! Csak ez hiányzott! S épp most! — folytatja mély lélegzetet véve, szinte megállás nélkül. — Johnson elültette a magvakat, ezt még megírta. S most ott eszi meg a fene! Gondozás nélkül! A vizesárkokat betemeti a föld! Mindent elmos az eső! Mindent megesz a fene! A szingapuri biztosítótársaság csak teljesen elkészült ültetvények tűzkár elleni biztosítását vállalja, érted ezt? Finom kis társaság! S pont most idehaza is épp elég bajom van! Két igazgatót el kellett bocsátanom sikkasztás miatt. Honnan kerítek hirtelenjében két másikat? És odaát? Honnan kerítek egy másik intézőt? Meg felügyelőket? Honnan kerítem elő újból a rengeteg szerszámot, meg a sok száz munkást?

— Honnan keríted elő rá a pénzt? — kérdi Robert.

George egy pillanatig mozdulatlanul áll. Midőn ismét öccse felé fordul, már nyugodtabb az arca.

— Te is megkaptad a magadét — mondja, Robert bekötött karjára mutatva. — Látszik, hogy példátlanul ügyes rendőrök vannak a gyarmaton!

— S mit fogsz most csinálni? — kérdi Robert.

George nem felel.

— Lépj be a társaságunkba!

— Hogy aztán ugyanez történjék velem Szumátrán is?

— Nézd, borítsunk fátylat a régi históriákra! — folytatja zavartalanul Robert. — Ismét egyesíthetnénk a céget. Mindkettőnkön segítene a dolog.

— Bárcsak fogadtam volna el annak idején annak a kínainak a javaslatát... — mondja csendesen George.

— Miféle kínaiét?

— Tao Csaj-jüanét.

— A malakkaiét?

— Ismered?

— Hallottam, hogy mindenfelé üzletekbe fektette a pénzét. Szingapurban is, Batáviában is, meg Szumátrán is. — Egy kis szünetet tart. Aztán megkérdi: — Ajánlatot tett neked?

— Hatvan százalékos részesedést akart vállalni az ültetvényemen... a költségekből.

— De ezzel most már semmit sem érsz!

— Persze, hogy nem. Várnom kell.

— Hogy érted?

— Minden lehetőséget meg kell próbálnom.

— De hát kihez tudsz fordulni?

George felnéz.

— Sir Joseph Hookerhez — feleli. — Holnap!

19

A kew-i botanikuskert melegházait hó borítja. Fehéren csillogó hóréteg lepte el az ágyásokat, a réteket és a nagy kiterjedésű faiskolát is.

A tilbury a tisztára lapátolt főúton az intézet épülete elé gördül. A kocsis nagyokat fúj vörösre fagyott kezére. A ló lélegzete fehér párává fagy a téli levegőben.

George Dallier kiszáll a kocsiból. Felmegy a hótól síkos lép-

csőn, belép a kapun, s máris fenn van az elsőemeleti előszobában, ahol megfordult már néhányszor régebbi látogatásai alkalmával.

— Jelentsen be, James — mondja a sápadt, szeplős titkárnak.

Elég sokáig tart, amíg James visszatér a szomszéd szobából.

Mikor Dallier belép, kissé megütődve áll meg, mert ketten ülnek a kis asztalnál, a kandalló előtt. Habozva fordul az idősebbik felé, akinek komoly, barázdákkal telt arca nyugodt és magabiztos benyomást kelt.

— Bocsánat, Sir. Nem sejthettem, hogy rosszkor érkezem.

Sir Joseph Hooker kezet nyújt neki.

— Éppen ellenkezőleg! — feleli. — Örömömre szolgál, hogy megismertethetem egyik barátommal. Sir Walter Ridley botanikus, és tudomása van vállalkozásunkról. Nyíltan beszélhet előtte.

Dallier szemügyre veszi új ismerősének keskeny, energikus arcát, és azt kérdi:

— Szabad feltételeznem, hogy minden, amit mondani fogok, köztünk marad?

— Magától értetődik.

Mindhárman leülnek.

Dallier kertelés nélkül rátér arra, ami foglalkoztatja. Apróságokra nem vesztegeti az időt, tömören vázolja helyzetét.

— Minden leégett? — kérdi megdöbbenve Hooker.

— Nyilván minden.

— Ezt azért jóvá kell tenni valahogy... Nagyon kellemetlen dolog! — szólal meg egy kis szünet után Ridley.

— Hallgassák csak meg tovább!

S Dallier most részletesebben szól egy-két dologról, amiről Hookernek eddig csak a hivatalos levelezésből volt tudomása: Sir Irvin Harvestről, a Brit Malájföldi Ültetvényesszövetségről, a gyarmat gazdasági viszonyairól s a kormányzó leveléről.

— Benjamin Disraeli pótolhatatlan űrt hagyott maga után — jegyzi meg Ridley. — Anglia minden tekintetben megérzi.

Hooker bólint.

— Magam is érzem. Ceylonon hatszáz acre-t ültettünk be Hevea-fával. Én nagyobb terület beültetését terveztem, a kormány azonban, úgy látszik, nem ismeri fel a kísérlet jelentőségét. Nem

is arról van szó, hogy akadályoznak! Egyszerűen nem adnak lehetőséget a tervek megvalósítására.

Dallier már csak azért sem érti a dolgot, mert nem sejtheti, hogy William Ewart Gladstone elméleti alapon álló reformbuzgalma pillanatnyilag nemigen hagy időt a minisztériumoknak balul sikerült gyarmati tervek felújítására.

— Csak kell valami segítséget adniuk! — hajtogatja.

Hooker vállat von.

— Az India Hivatal pillanatnyilag egyéb problémákkal foglalkozik.

— És az államtitkár?

— Salisbury? Ő az ellenzék küzdelmét vezeti a miniszterelnök egyiptomi politikája ellen. Láthatja — teszi hozzá komoly mosollyal —, hogy egyelőre magunkra vagyunk utalva.

Hozzá is fognak valamilyen kiút kereséséhez.

Mindjárt az elején eltér a véleményük: Hooker úgy gondolja, hogy a gyarmaton levő növénykertek erőfeszítéseit volna ajánlatos fokozni. Dallier ezzel szemben azon az álláspon ton van, hogy több sikerrel kecsegtetne a kaucsuktermelő magánvállalkozók fokozott támogatása.

Ridley közbeveti, hogy az adott körülményekből kellene kiindulni, s felkéri Dalliert, hogy ismertesse az ültetvényesek helyzetét. Ezután kijelenti, hogy a gyarmati növénykertek fokozott támogatása ugyan az alapvető feltétel, a gazdasági problémák megoldásához azonban egyéb intézkedések is szükségesek. Be kellene kapcsolni a gyarmat kerületi közigazgatási szerveit, magvakat és palántákat kellene szétosztani köztük, kötelezni kellene őket rá, hogy a maguk részéről is igyekezzenek befolyást gyakorolni az ültetvényesekre, s ismét jutalmat kellene kitűzni — még akkor is, ha ez a jutalom, a rendelkezésre álló anyagi eszközöknek megfelelően, szerény — minden egyes olyan kaucsukfára, amely kávévagy fűszer-ültetvényen növekszik fel épségben. Ezen túlmenően a kerületi közigazgatási szervek elé kellene idézni egyes ültetvényeseket, s a jószándékúakkal már eleve össze kellene fogni.

Dallier helyesli Ridley nézeteit.

Ezek után Hooker is csatlakozik a véleményükhöz. Néhány

megjegyzése van még azokról az intézkedésekről, amelyeket a kormány annak idején az egységes, áttekinthető, összefüggő és jól irányítható gyarmati gazdálkodás érdekében hozott, de amelyek véleménye szerint nem kielégítőek, aztán Dallierhez fordul:

— Hogy rövidre fogjam, uram: Sir Walter Ridley van kiszemelve a szingapuri növénykert igazgatói tisztére. Ő előbbre lendíti majd ügyünket a gyarmaton, s megtesz mindent, amivel eddig nem törődtek, vagy amit elmulasztottak megtenni. Kapcsolatba lép majd Sir Henry Wickhammel, hogy a Heneratgodában elért eredményeket Szingapurban is felhasználhassa. Fő feladatának fogja tekinteni a Hevea brasiliensis elterjesztését, s bizonyos lehet benne, hogy Sir Walter tudása és tapasztalatai még egy olyan öntelt emberre is befolyást fognak gyakorolni, mint Sir Irvin Harvest.

— S mikor kerül sor erre? — kérdi Dallier.

— Az időpont bizonyos okok folytán még nincs meghatározva — feleli Ridley helyett Hooker.

— Szóval üdvözölhetem önt majd Szingapurban? — kérdi Ridley.

— Feltétlenül! — feleli rövid gondolkodás után Dallier. — S már tudom is, mit kell tennem!

Mikor Sir Walter Ridley 1889-ben átvette a szingapuri növénykert igazgatását, egy körülbelül ezer fából álló, teljesen elvadult kaucsukültetvényt talált ott. A fák már régen megértek a csapolásra, de senki sem törődött velük. Rögtön megmetszette a fákat, s néhány hónap múlva egy szingapuri mezőgazdasági kiállításon bemutatta kaucsukjának első mintadarabjait „ültetvénykaucsuk" elnevezéssel. Az ipar képviselői tartózkodóan viselkedtek, s azt állították, hogy az „ültetvénykaucsuk" minősége nem éri el a „Para hard fine" minőségét. Ridley azonban — aki bizonyára felfigyelt Európa és Amerika akkor még fiatal gumiabroncsiparának hatalmas iramban növekvő kaucsukszükségletére, s előre látta, hogy el fog következni a pillanat, amikor Brazília kizsákmányolt erdői ezt a szükségletet már nem tudják fedezni — mégiscsak hozzálátott a Hevea brasiliensis magvainak és palántáinak szétosztásához a gyarmat kerületi közigazgatási szervei közt. A szingapuri ültetvényt kibővítette,

s újabbakat is létesített, hogy a nyersanyaghiány várható időpontjában Brit Malájföld egész területén elkezdhessék a kaucsuktermelést.

20

Virágillattól terhes, fülledt levegő árad be a bungaló ablakain. A délutáni nap sugarai ferdén tűznek a szobába. Az asztal mellett jegesvödör áll a földön, a vödör peremén két sárga-fekete csíkos darázs mászkál. A két férfi hosszú szalmaszipkából szívja cigarettáját, s szótlanul néz maga elé.

Nyolc esztendő telt el azóta, hogy egy téli napon összeismerkedtek a kew-i növénytani intézetben, Sir Joseph Hooker dolgozószobájában.

Sok minden történt ebben a nyolc esztendőben.

Anglia végleg bekebelezte Egyiptomot, hatalmas területeket foglalt el a Nílus felső folyása mentén, birtokba vette Felső-Burmát és Nigériát, és számtalan gyarmati népét továbbra is függőségben tartja a fegyverek és a pálinka, a kölcsönök és a járványok, a szerződések és pénzügyi manőverek segítségével.

Sir Walter Ridley tanúja lett annak a szégyenteljes vereségnek, amelyet Britannia dicsőséges hadserege három évvel ezelőtt szenvedett el a fekete világrészben. A búrok győzelme, Arabi pasa felkelése, a mahdista felkelés, valamint Gordon tábornok pusztulása Szudánban olyan rossz hangulatot keltett az alsóházban, hogy William Ewart Gladstone — miután öt éven át irányította minden gátlás nélkül, ugyanakkor teljesen következetlenül Anglia külpolitikáját — egy jelentéktelen vita alkalmával, amely az italadó körül folyt, saját parlamenti reformjának áldozatává lett, s a kormány vezetését át kellett engednie Salisbury márkinak.

Britannia sorsa tehát annak az embernek a kezébe van letéve, aki Benjamin Disraeli utódjaként a Konzervatív Párt vezére, s külpolitikáját igen éleselméjűen össze tudja hangolni az angol gazdasági élet és kereskedelem érdekeivel. Az angol banktőke rövid néhány esztendő alatt ellenőrzése alá vonta a nemzetközi pénzügyi műveletek javarészét.

Anglia, amely hajdan a világ műhelye volt, a világ bankjává lett.

Európa és Amerika iparában pedig ismét számos szerződés megkötését, új vállalatok alapítását és új találmányok megszületését idézte elő az a nyersanyag, amelynek jelentősége hovatovább már a vas és a szén jelentőségével vetekszik: a kaucsuk.

— Szóval sikerült zöldágra vergődnie? — kérdi Ridley.

George Dallier igent int. Haja már szürkén fénylik, szemei azonban, amelyek körül valóságos hálót alkotnak az apró, ferde kis ráncok, éppoly határozottan és szenvedélytelenül tekintenek a világba, mint régebben.

— Ismét felépítettem ültetvényemet. S ahogy látom, Sir, ön sem ült ölbetett kézzel itt Szingapurban.

Ridley kitekint az ablakon a nagy fáradsággal megmentett kaucsukültetvényre, amelynek fasorai és öntözőcsatornái növénykertje területének majdnem kétharmadát elfoglalják.

Micsoda erőfeszítésbe került, míg sikerült megritkíttatni az érkezésekor itt talált vadont, rendet csinálni a növények képtelen zűrzavarában; míg megszabadították a tejnedvtől duzzadó fatörzseket a rájuk fonódó kúszónövényektől, s leszaggatták róluk az orchideákat, amelyek hegyes szívógyökerei úgy fúródtak bele a fák kérgébe, mint a karmok; míg újra kiásták a vízlevezető árkokat, amelyeket elmosott az eső, s lefektették az agyagcsöveket!

Több mint nyolcezer fontba került. Henry Wickham, akivel Ridley már Londonból összeköttetésbe lépett, s akinek mindig kikéri a tanácsát, valahányszor nehéz feladat elé kerül, a ceyloni növénytani intézet legjobb erőit bocsátotta a szingapuri vállalkozás rendelkezésére.

Negyven tapasztalt asszisztens ültette el az új palántákat. Ridley több mint kétmillió Hevea-magot osztatott szét a gyarmat tizenhat kerületi közigazgatási szerve közt. Levelezésben állt a londoni kormánnyal, állandó összeköttetést tartott fenn az India Hivatallal, felkereste a malakkai és dzsahori helytartókat, s szinte naponként feljárt Sir Irvin Harvesthez.

A mezőgazdasági kiállítás után, amelyre hat héten át szünet nélkül özönlöttek az ültetvényesek a szigetvilág minden részéből, s

az árubeszerzők az egész világból, végre megpihenhetett egy kissé.

Sikerült! A terv, amely iránt újból felkeltette a kormányzók és a kerületi hivatalnokok érdeklődését, kezdte önmaga egyengetni saját útjait.

Ridleynek most már jutott rá ideje, hogy délutánonként két órácskára visszavonuljon postájával és az újságokkal ebbe a bungalóba, mint ma is, röviddel azelőtt, hogy Dallier megérkezett.

— Szóval megint megcsinálta... Hm... hogy is mondjam csak... Lehet, hogy tapintatlan a kérdésem, de... nem habozott ön annak idején? Anyagi okokból...?

— Gondoljon csak a kínaira, Sir, akiről már meséltem önnek!

— Tao Csaj-jüan úrra?

— Biztosította magának a jövedelmem egy részét, vagyis, hogy úgy mondjam, üzlettársak lettünk — feleli Dallier, s önelégülten teszi hozzá: — Véleményem szerint nagy ostobaság úgy állítani be ezeket a sárgákat, mintha ők lennének a világ legokosabb üzletemberei! Még egy ilyen ajánlatot is elfogadhat az ember, ha ért hozzá, hogyan fedezze a hátát!... Különben, Mr. Brown üdvözletét küldi. A közeljövőben szintén fel akarja keresni önt.

— A szomszédja? Akivel közösen építettek gyárat? Persze, emlékszem már — mondja elgondolkozva Ridley. — Hiszen írt is nekem... De hogy visszatérjünk Tao Csaj-jüan úrra: ő is érdeklődött már a magvak iránt.

— Talán ő maga is ültetvényt akar létesíteni?

— Valószínűleg.

— Hát a kormányzó mit csinál?

— Sir Irvin Harvest? Biztosított a támogatásáról.

— Mi a mennykő?!

— Most már akadnak befolyásos emberek, akik mellénk állnak. De eltekintve az ilyenektől, meg azoktól a vállalkozóktól, akik mostanában jöttek át Angliából éppen a kaucsuk miatt, az utóbbi időben mintha a régebbi telepesek közt is volna már néhány, aki nem idegenkedik a dologtól...

— Ugyan!

Ridley lekicsinylő mozdulatot tesz.

— Sok függ attól, hogy a kerületi közigazgatási szervek mozognak-e!

A brit malájföldi kerületi közigazgatási szervek állandó unszolásának végül engedett egy csomó ültetvényes. Elfogadták a kaucsukmagvakat és kaucsukfa-csemetéket, s kezdték beültetni velük ültetvényeik egy részét.

A többi ültetvényes azonnal visszahúzódott tőlük.

Izgatott tárgyalásokra került sor.

21

— Tudtam, hogy így lesz, a fene enné meg!

— Tudtad?

— Tudtam hát! Sose szíveltem igazán azokat a csibészeket!

— Hm . . . Brownról magam is minden további nélkül feltételeztem. Ő már annak idején is rögtön bedőlt Dalliernek — mondja elgondolkozva Roberts. — De Hopkins meg Parker? Hogy már ők is képesek részt venni a dologban . . .

— Tudtam előre! — ismétli meg Shouter.

Hatalmas ősz bajsza remeg az indulattól.

Más ültetvényesek, akik annyi ideje élnek a gyarmaton, mint ő, már rég betegek. Az éghajlat elsorvasztotta testüket, tekintetük zavarossá vált. Az állandó hús- és alkoholfogyasztás, meg a hőség és a folyton kiújuló malária elgyöngítette szívizmaikat, megsűrítette vérüket, tönkretette tüdejüket.

Legtöbbjük negyven-ötven éves korában visszatér Európába, villát építtet, telezsúfolja bútorral, drága festményeket vásárol, Velencébe, Párizsba, Pétervárra utazgat. A gyarmaton az intézőjük vezeti az ültetvényüket, aki negyedévenként átutalja nekik a jövedelem egy részét. Ők pedig a vagyonukban keresnek gyógyulást, amelyet egy életen át gyűjtögettek, s olyan örömöket igyekszenek szerezni maguknak, amelyeket üres szívvel és lélekkel már élvezni se tudnak.

Emery Shouter nem tér vissza hazájába! Akárcsak Roberts, aki

körülbelül ugyanannyi esztendeje él a gyarmaton, mint ő, de az utóbbi időben már bizonyos gyöngeségről panaszkodik, még mindig maga irányítja az ültetvényén folyó munkát és a termények eladását. Dacol az éghajlattal, noha már túl van a hatvanon, erősen dohányzik, sőt — miként mindenki tudja róla a tartományban — iszik is. Részegen tántorogni azonban még soha senki se látta. Vasegészsége mindenkiben bámulatot kelt. A pletyka szerint még mindig bizalmas viszonyt tart fenn egyik maláji szolgálóleányával. Mogorva, zárkózott ember, hirtelen fortyan fel, de épp olyan hirtelen le is csillapodik, szívós és szorgalmas, barátnak megbízható, mint ellenfél kötekedő, elkeseredett és haragtartó; így ismerik néhány évtizede a tartományban.

Van Romelaar, aki Shouter után a legrégibb ültetvényes Wellesleyben, összehúzza nagy, gyerekesen kék szemét, s megszólal:

— *Waarachtig!* Dallier bolondította meg mindnyájukat!

— Nemcsak ő! A szingapuri botanikus az oka mindennek. Az piszkálta fel ellenünk a közigazgatást, az a . . .

— Ridley?

— Az hát! Az a fantaszta! — üvölti Shouter.

— Hopkins már elültette a palántákat. Azt beszélik, hogy Parker is — mondja Roberts.

Shouter jelentőségteljes pillantást vet két barátjára.

— Tennünk kell valamit!

— De hát mit? — kérdi Roberts.

— Valamit kezdenünk kell! Méghozzá a legrövidebb időn belül! A kormányzó állítólag kijelentette, hogy felül fogja vizsgáltatni azoknak az ültetvényeseknek a bérleti szerződését, akik húzódoznak a kaucsukültetéstől. Szóval csakugyan a nyakunkra fognak jönni! A legfőbb ideje cselekednünk!

— Mire gondolsz?

— Nem tudom, miért kellene bárkit is kímélnünk — mondja nyersen Shouter. — Itt most már nem babra megy a játék. Az ültetvényesszövetségnek vége, az már nem fog nekünk segíteni. Ridley már oda is beférkőzött az eszméivel!

Roberts hirtelen elsápad. Melléhez kap, és nekitámaszkodik az asztal szélének. Kövér verejtékcseppek ütnek ki a homlokán.

Van Romelaar ijedten előrehajol, támogatni akarja, de Roberts csak a fejét rázza.

— Megint ez az átkozott szúrás — nyöszörgi. — Néha úgy belémnyilall, hogy alig kapok levegőt... Mégiscsak el kell... el kell mennem Szingapurba orvoshoz... Persze... Ez az éghajlat! Harminc évig!... A fene egye meg!

Mélyet lélegzik, s lassan ismét felegyenesedik.

Shouter oldalvást figyeli.

— Ide hallgassatok! — kezdi aztán. — Elég régen ismerjük egymást, s magunk közt vagyunk. Van egy ötletem!

A három férfi közelebb húzódik egymáshoz. Shouter halkan magyaráz két barátjának. Furcsa fény lobban fel a szemében, s a hangja rekedt.

Roberts mintha ellentmondana neki egyszer-kétszer. Van Romelaar is a fejét csóválja, s egyre aggodalmasabb arcot vág.

Roberts végül hangosan felkiált:

— Ez azért mégiscsak túlzás! Gondolj a következményekre is, Emery!

— Azt akarjátok, hogy magam csináljam? Egyedül? Gyalázatos alávalóság lenne!

— Arról szó sincs! — csitítja Roberts. — Csak... igazán gondolod, hogy van értelme?

— Nyugodtak lehettek felőle!

A három barát még sokáig tárgyal. Aztán Shouter akkorát csap tenyerével az asztalra, hogy olyan nagyot csattan, mint egy ágyúlövés, s véget nem érő hahotában tör ki.

— Remek!... Pompás!... Hogy meg fognak...

Megtörli a kacagástól könnyes szemét, s így fejezi be:

— Hogy meg fognak lepődni! Hajaj!...

A dolog odáig fajult, hogy voltak ültetvények, amelyeket teljesen tönkretettek.

Eddig is ezerféle módon igyekeztek ártani azoknak az ültetvényeseknek, akik a gyarmati kormányzattal egyetértésben Hevea-fákat ültettek — de csak burkoltan. Most már be is törtek hozzájuk, amikor nem tartózkodtak az ültetvényükön, elpusztították a fiatal fákat, megsemmisí-

tették a magkészletüket, földet szórtak a vízlevezető árkokba. Pajtákat törtek föl. Összetörték a berendezést. Lerombolták a kerítést, ellopták a szerszámokat.

Wellesley tartományban fel is gyújtották néhány ültetvényes házát.

22

Brown kocsisa azt állítja, hogy azok közt az emberek közt, akik az éjjel feldúlták az ültetvényt, ráismert egy malájira, aki nyolc éve Shouter szolgálatában áll. A maláji meg a társai, erősítgeti a kocsis, a hegyek irányába menekültek, mikor meglátták őt, s néhány óra múlva kigyulladt Hopkins tuan háza.

— Mintha a nap kelt volna fel, uram! Vörös lett az egész égbolt!

Brown végigmegy az ültetvényén, megszemléli a kettéroppantott, kidöntött, földből kitépett vékony fatörzseket, a körös-körül letiport földet, az egész hatalmas területet, amelyben hosszú évek munkája fekszik, s most úgy fest, mintha forgószél pusztított volna végig rajta.

Csak az imént érkezett vissza Szingapurból. Még le sem vetette a világos színű porköpenyt. A fővárosi növénykertben megállapodott Sir Walter Ridleyvel újabb ezer palánta leszállításában, megtárgyalta vele az egyre növekvő kaucsukárakat, s hazafelé jövet nagyjából ki is számította, mekkora nyereségre számíthat, ha Hevea-ültetvényét három-négy évig megfelelően gondozza és tervszerűen bővíti.

S most ez a szörnyű meglepetés!

— Tényleg ráismertél? Az arcát is láttad? — kérdi a kocsistól.

— Egészen tisztán láttam, uram!

Brown szinte kábultan pillant végig az elpusztított fasorokon, aztán azt mondja:

— Fogj be a bendibe!

Hopkins ültetvényén ott van már Parker is. A két barát együtt vizsgálgatja az ültetvényes házának kormos falait s az elszenesedett gerendákat.

— Sarrariban voltam, hazafelé jövet vettem észre a tűzfényt — mondja Hopkins. — Ha a felügyelőim nincsenek kéznél, kő kövön nem marad itt.

Parker, akinek ültetvénye pedig mindössze néhány kilométernyire fekszik, csak reggel értesült a tűzről.

— Őrület! Őrület! — egyre csak ezt ismételgeti.

Hopkins odaszólít néhány malájit, akik a közelben álldogálnak. Húzódozva jönnek közelebb. Élesen végigméri őket.

— Ki volt közületek az első, aki észrevett valamit?

Egy fiatal legény jelentkezik.

— Mit vettél észre? — kérdi Hopkins.

— A lángokat. Égett a ház.

— És mit csináltál?

— A többiekkel együtt ideszaladtam.

— Aztán?

— A felügyelő tuanok vizet öntöttek meg földet szórtak a tűzre. Mi is segítettünk nekik.

— És?

— Semmi egyéb nem volt, tuan.

— Egyebet semmit se láttál?

— Semmit, tuan.

— Nem láttál idegent az ültetvényemen?

— Senkit, tuan.

— Ha hazudni mersz . . .!

A legény a szívére teszi a kezét. Hopkins int neki, hogy kotródjon el társaival együtt, s halkan morogja:

— Lehet, hogy még örülnek is neki! Micsoda banda!

Brown hirtelen éktelenül szidni kezdi Shoutert.

— Micsoda sátán! — hajtogatja dühösen. — Micsoda sunyi gazember!

Aztán bemennek a házba.

Néhány nap múlva Brown megint elutazik Szingapurba. Ezúttal Hopkins is vele tart.

A fővárosban felkeresik a kormányzót. Utána elmennek egy ügyvédhez. Pert indítanak Emery Shouter wellesleyi kávéültetvényes ellen.

Vizsgálat indul. Kihallgatásokat tartanak. Egy állami tisztviselő hat rendőrrel Wellesleybe utazik, s beszél az alperessel.

Brown és Hopkins ezalatt Szingapurban marad.

Hat hét múlva kerül sor az első tárgyalásra. Shouter, aki megjelent az idézésre, egykedvűen végighallgatja a vádkereset szövegét, egyetlen arcizma se rezdül meg közben. Aztán azt kérdi:

— Mit akar ez jelenteni?

— Uram! Önt vádolják a Mr. Christopher Jonathan Hopkins ültetvényén történt gyújtogatással — feleli a bíró. — Önt vádolják azzal a pusztítással is, amelyet Mr. Simon Richard Samuel Brown ültetvényén vittek véghez a június tizenkilencedikéről huszadikára virradó éjszaka!

— Nem tudok semmiről — feleli mogorván Shouter.

— A tettesek egyikében felismerték az ön szolgáját.

— Badarság!

— A kocsisom látta! — kiált közbe Brown.

A bíró megkopogtatja az asztalt, s rendreutasító pillantást vet Brownra.

— Mr. Simon Richard Samuel Brown kocsisa látta a szolgát — ismétli meg aztán ő maga, ismét Shouter felé fordulva.

Shouter nem szól rá semmit.

A bíró kérdést intéz Brownhoz:

— Mi a neve annak az embernek, akit a kocsisa felismert?

— Patani.

— Mi a megjegyezni valója ezzel kapcsolatban, Mr. Shouter?

Shouter egészen belevörösödik.

— Mutassák meg nekem azt a fickót, Sir! Nem ismerek ilyen nevű embert!

Másfél óra múlva elnapolják a tárgyalást. Brown és Hopkins a végén egészen kijött a sodrából. Szótlanul térnek vissza szállodájukba.

Hasonló perek másutt is folynak a gyarmaton. Több kaucsukültetvényen történt nagyjából ugyanabban az időpontban kisebb-nagyobb rombolás. Azokat az ültetvényeseket gyanúsítják a dologgal, akik mindeddig megtagadták, hogy Heveát ültessenek. A leggyanúsabbak azok, akik a legkonokabbak.

De azok közül a személyek közül, akiket állítólag láttak, és fel is ismertek egyik-másik gaztett elkövetése közben, egyikre se tud semmit sem rábizonyítani a rendőrség.

A Shouter ültetvényén dolgozó barna bőrű munkások, akiket szintén kihallgatnak, félénken kijelentik, hogy sose hallották Patani nevét.

Ekkor a wellesleyi kerületi közigazgatás egyik fiatal felügyelőhelyettese, akit sehogy se hagynak nyugodni az esetek, az egyik szomszéd falu lakóitól azt hallja, hogy „az öreg fehér tuan" nemrég több szolgát elbocsátott.

Mikor Shoutert is megkérdezik a dolog felől, bosszúsan feleli:

— Az egyik meglopott, a többire meg már nem volt szükségem. Hogy hová lettek? Ej, a fene enné meg, hát azt is kötelességem tudni?

Bűnügyi nyomozót küldenek ki a kerületbe. A nyomozó hol az ültetvényeken bukkan fel mint felügyelő, hol a nagyobb falvakban mint állást kereső kereskedősegéd, hol a kampongokban mint vándor mutatványos.

De ő se tud kideríteni végeredményben semmi érdemlegeset.

Két újabb tárgyalás után bizonyítékok hiányában megszüntetik az eljárást Emery Shouter ellen.

Ugyanekkor a gyarmati kormányzat halálbüntetés kiszabását helyezi kilátásba azokra, akiket a jövőben kaucsukültetvények pusztításán kapnak rajta.

Erre valamelyest nyugodtabb lesz az élet a gyarmaton. Az ellenségeskedő ültetvényesek messze elkerülik egymást.

Brown és Hopkins, akiknek száznyolcvan font sterlingjükbe került a hiábavaló pereskedés, karettába szállnak, és dühösen visszautaznak Wellesleybe.

Ellátogatnak George Dallierhez East River menti ültetvényére.

— Ezt én előre megmondhattam volna neked, Brown! Meg magának is, Hopkins! Nem olyan könnyű megfogni azt a vénembert. Agyafúrt fickó az!

Azt tanácsolja nekik, hogy forduljanak a kerületi közigazgatáshoz, kérjenek újabb palántákat és asszisztenseket, s amilyen gyorsan csak lehet, hozzák rendbe az ültetvényüket. Ugyanezt a ta-

nácsot adja nekik Sir Walter Ridley is, akitől levelet kapnak a másnapi postával. Ridley még azt is közli velük, hogy a kormányzat újból lehetővé teszi kamatmentes áruhitel felvételét olyan ültetvényesek számára, akik a kaucsuk-ültetés miatt bajba kerültek, hogy a munkát tovább folytathassák.

Brown és Hopkins neki is lát ültetvénye újjáépítésének.

Azoknak a keveseknek egyike, akik szabályszerű megrendelést adtak fel Hevea brasiliensis-magvakra és palántákra a szingapuri növénykert címére, a kínai Tao Csaj-jüan volt.

Ez 1893-ban történt.

Körülbelül ez idő tájt érkeztek Európába az első fügekaucsuk-szállítmányok a holland indiai ültetvényekről.

S körülbelül ez idő tájt értek meg a csapolásra az első Hevea-fák több brit malájföldi ültetvényen.

23

Tizenhárom esztendeig tartott a dolog.

Ennyi idő telt el az első fejszecsapás óta, amely az első rést ütötte a dzsungel tüskebozótjába, s azóta, hogy felépült az első kunyhó. Aztán következett az erdőirtás, a talaj lecsapolása, az első magvak elültetése, s a tűzvész, amely 1881-ben majdnem mindent elpusztított. Utána megint elölről kellett kezdenie mindent: új intézőt, új felügyelőket, új munkásokat szerződtetett, eltakarította a romokat, a szingapuri növénykert munkatársainak segítségével újból elvetette a magokat, hajóállomást és gyárat építtetett. Tizenhárom éven keresztül figyelte nyugtalanul, türelmetlenül és aggodalmasan George Dallier az ültetvény növekedését, aztán a fák fejlődését, virágzásukat, törzseik lassú duzzadását.

Most arat.

Kora reggeltől egészen délig, amikor perzselőn kezdenek tűzni a nap sugarai, a hosszú fasorokat járja a két asszisztens oldalán, akiket Sir Walter Ridley küldött ki hozzá. Figyelemmel kíséri minden kézmozdulatukat. Elnézi, hogy csöpög a latex — így ne-

vezik a nyúlós, fehér tejnedvet — a V-alakú bemetszésekből az alájuk helyezett bádogtégelyekbe.

Örömteli izgalom fogja el: íme, birtokában van a „fehér arany", amely milliós jövedelmekhez juttatta a brazíliai vállalkozókat!

A maláji munkások nemsokára már az asszisztensek felügyelete nélkül is fel tudják dolgozni a gyárban a kaucsukot, s megtanulják azt is, hogyan kell úgy megcsapolni a fákat, hogy ne okozzanak rajtuk komolyabb sérülést.

Az asszisztensek vissza is térnek Szingapurba.

Dallier levelet ír Londonba, s közli vállalata igazgatóságával, hogy nemsokára megérkezik.

Egy reggel aztán felül a gőzjachtra, amelyre kilenc és fél tonna Hevea-kaucsukot rakatott fel, s elhagyja ültetvényét, amelynek vezetését megint az új intézőre bízza.

Szingapurban értesül róla Ridleytől, hogy Tao Csaj-jüan Malakkán hozzáfogott egy nagy kaucsukültetvény létesítéséhez. Míg a kikötőben átrakják a kaucsukszállítmányt a jachtról egy angol kereskedelmi gőzösre, Dallier meglátogatja a kormányzót.

Aztán visszatér Londonba.

Igazgatói alapos előkészítő munkát végeztek. Négy újság is cikkezett a brit kelet-indiai ültetvénykaucsuk közeli megérkezéséről. A rakparton a Királyi Földrajzi Társaság két képviselője fogadja Dalliert. Ad nekik néhány mintadarabot a kaucsukjából, s másnap kikocsizik Kew Gardensba, ahol Sir Joseph Hooker szerencsekívánatokkal árasztja el.

Mindjárt másnap reggel meglátogatja az öccse, aki egy héttel előbb érkezett ide Amszterdamból, hogy tárgyalásokat folytasson néhány céggel a fügekaucsuk eladásáról.

Robert, aki külsőleg alig változott valamit az utóbbi években, dühösen rágja bajuszát.

— Nem megy az üzlet? — kérdi George.

Robert elmondja, hogy valóban nehezen tudja kaucsukját valamelyest is elfogadható áron eladni. Az egyik gyáros kijelentette, hogy legalább tíz évig nehéz lesz vevőt találnia erre a „pótanyagra".

— Olvasott az újságokban a te Hevea-kaucsukodról — fejezi be

beszámolóját Robert. — Téged valószínűleg tárt karokkal fogadna.

A következő hetekben hozzákezdenek George Dallier gyárában a vulkanizált ültetvénykaucsukból készült árucikkek előállításához. Riporterek keresik fel az igazgatóságot. A sajtó továbbra is foglalkozik az eseménnyel.

Mikor az áruk eladására kerül sor, George egészen csinos árakat ér el. Bebizonyosodik, hogy kaucsukja minőség szempontjából semmiben sem marad alatta a brazíliai vadkaucsuknak.

Vidám hangulatban látogat ki egyik este London nyugati külvárosába, Robert új villájába. Az inas azonban, aki ajtót nyit a csöngetésre, sajnálkozva von vállat.

Robert hirtelen visszautazott Amszterdamba.

George levelet ír Amszterdamba. Robert nem válaszol. George másodszor is ír neki. Robert megint nem válaszol.

Végül George visszautazik Szingapurba, s onnan az ültetvényére.

Ott értesül róla, hogy Tao Csaj-jüan időközben már el is készült óriás-ültetvénye felépítésével.

Brit Malájföldön még mindig tartott az ellenségeskedés a kaucsuk-ültetvényesek s a kávé-, tea-, fűszernövény- és cukornád-ültetvényesek közt, midőn 1894-ben egy rovarfajta félelmetes pusztítást okozott a gyarmaton, és ez szinte forradalmi hatással volt számtalan ültetvény gazdálkodására.

A hüvelykujj körméhez hasonló nagyságú, barna szárnyú, falánk rovarok milliói lepték el a tea- és fűszernövény-ültetvényeket, s rövid idő alatt valósággal felfalták őket. Rátelepedtek a gyökerekre és a levelekre, befúrták magukat a fák kérge alá, faltak és zabáltak, közben lerakták sárgásfehér petéiket, és ijesztő gyorsasággal szaporodtak. A fák elhullatták lombjukat, kérgük levált, a cserjék betegesen elsárgultak, és elpusztultak.

Néhány hónap múlva Brit Malájföld valamennyi tea-ültetvényén és legtöbb fűszernövény-ültetvényén már csak rothadásnak indult, beteg, haldokló vagy halott növényeket lehetett látni.

Miközben Roberts és van Romelaar kétségbeesve szemlélik reménytelenül elpusztult ültetvényeiket, s kopaszra zabált fáikat és bokraikat a földből kihuzigálva halomba rakják és elégetik, majd levelet írnak a szingapuri növénykertnek, s kérik, hogy küldjenek nekik mielőbb asszisztenseket meg kaucsukpalántákat — Robert Dallier váratlanul betoppan bátyja East River menti ültetvényére.

Alig öregedett valamit, friss, csupa lendület, de azért egy kissé zavarban van, mikor bátyja elé áll. George csodálkozva méri végig.

— Éppenséggel nem voltál valami közlékeny az utóbbi időben, kedves öcsém!

— Londonban jártam — mondja Robert.

— Csak nem rám voltál kíváncsi?

Leülnek, rágyújtanak, kölcsönösen szemügyre veszik egymást.

— Már nincs rád szükség Amszterdamban? — kérdezősködik tovább George.

— Eladtam a részesedésemet egy hollandusnak.

— Csak nem . . .?

Robert egykedvűen bólint.

— A végén már nagyon siralmas volt az üzlet. Kétségkívül siralmas! El se tudod képzelni. Elegem volt belőle.

— És most?

— Itt akarok veled dolgozni — feleli eltökélten Robert.

Egy darabig csend van.

— Hamarább is megtehetted volna — szólal meg végül George.

— Azt jelenti ez, hogy . . . — kezdi Robert.

George ingerülten vág a szavába:

— Azt jelenti, hogy természetesen nem utasítalak el! De figyelmeztetlek rá, hogy annak idején, mikor szétváltunk, ez kimondottan a te kívánságodra történt. És most . . . Na jó! Rendben van!

Húsz évig fáradozott célja megvalósításán, húsz évig puhatolódzott, számolt, s vállalt minden kockázatot. Felismerte, milyen terjeszkedési lehetőségek tárulnak fel a kaucsukipar előtt az ültetvények létesítésével. Tudatában volt, hogy a Hevea-kaucsuk jobb

minden egyéb kaucsukfajtánál. Előre látta, hogy az orvostudomány, a közlekedés, a csecsemőgondozás, a haditechnika és a sportcikkek gyártása, a fényképészet, a látszerészet, a textilipar, a kertészet, a kozmetika és a fodrászipar fejlődése milyen rendkívüli mértékben megnöveli majd a kaucsuk iránti keresletet. 1880-ban meghallotta, hogy egy John Boyd Dunlop nevű ír állatorvos levegővel töltött gumitömlővel szerelte fel egy kerékpár abroncsát, s ezzel jelentősen megkönnyítette a kerékpározást. Azóta George Dallier igen alaposan utánanézett minden újításnak az országúti közlekedés területén. Így jutott tudomására, hogy egy skót kereskedő fia, név szerint Robert William Thompson, az apja lihegő igáslovai iránti részvétből már negyven évvel ezelőtt felfújt beleket szerelt kocsijuk kerekeire, s mikor a belek szétpukkadtak, szeleppel ellátott, levegővel töltött kaucsuktömlőkkel cserélte ki őket. Aztán a kerékpár történetét kezdte tanulmányozni George Dallier. Megismerkedett a taposókarral felszerelt kétkerekűvel, amelyet Philipp Moritz Fischer schweinfurti szerszámkészítő szerkesztett 1875-ben, hogy azon keresse fel távolabb lakó vevőit, de nem ismerte fel a lehetőséget, hogy ötletét tovább is lehetne fejleszteni. Tanulmányozta a Drais-féle futógépnek azt a változatát, amelynek első kerekére a francia Michaux négy évvel később Párizsban hasonló taposókart szerelt, meg az angol Starley vasabroncsos „csontrázóját". Ez volt az a találmány, amely lehetővé tette a kerékpár nagyobbmérvű elterjedését Európában, s az angliai országutakon elkeseredett versenyekre ösztönözte a becsvágyó kerékpárosokat. A skót Shortland 1890-ben, versenytársai gúnyolódásától kísérve, gumiabroncsos kerékkel állt rajthoz egy versenyen, nem is egészen negyedóra alatt hatkörös előnyre tett szert, s ezzel a verseny feladására kényszerítette valamennyi ellenfelét. A példátlan győzelemről szóló hír éppen abban a hónapban jutott el George Dallier füléhez, amikor megtudta, hogy az osztrák Marens 1875-ben egy négykerekű, éktelen lármát csapó és büdösséget árasztó szörnyeteggel száguldozott Bécs utcáin, míg a város elöljárósága büntetés terhe mellett meg nem tiltotta a közbotrányt okozó vállalkozás folytatását. További kutatásai során megállapította, hogy tizenegy esztendővel később Daimlernek Cannstattban,

Benznek pedig Mannheimben szinte egy időben sikerült robbanómotorokat alkalmazni kocsik hajtására. Az amerikai Dureya-gyár két tömörgumi-abroncscsal felszerelt automobilja éppen mostanában aratott nagy feltűnést keltő győzelmet Angliában a konkurrens európai cégek kocsijaival szemben. Európában motorkerékpárok is közlekednek egy idő óta tömörgumi-abroncsokkal. A levegővel töltött kerékpártömlőket Shortland győzelme óta világszerte gyártják, sőt lovaskocsik számára is gyártanak már levegővel töltött tömlőket. A francia Michelin makacsul kísérletezik vele, bár egyelőre még eredménytelenül, hogy automobilokra is levegővel töltött gumiabroncsokat szereljen. Mindez igazolta George előrelátását. A közlekedésügy fejlődése az utóbbi évek során máris megsokszorozta a világ kaucsukszükségletét, s a kaucsuknak ez az újszerű felhasználása olyan magas követelményeket támaszt az anyaggal szemben, hogy csak egészen kifogástalan minőségű kaucsukot lehet felhasználni. Az ültetvénykaucsuknak, különösen a Hevea-kaucsuknak nagyon megnövekedett a jelentősége.

Sok kaucsukgyáros igyekszik ma már George példáját követni. S most Robert is eljött, hogy tizennyolc esztendei különválás után ismét csatlakozzék hozzá.

— A helyzet éppen kedvező — mondja nyugodtan George. — A gyarmaton őrült izgalom uralkodik a rovarok miatt. Még a kaucsuk megrögzött ellenzői is kezdenek Heveát ültetni — s kezet nyújt Robertnek.

— S a londoni vállalatod? — kérdi Robert. — Szeretnék ismét beszállni abba is.

— Ha kedved van hozzá!

— A feltételekről később tárgyalunk?

George elgondolkozva néz maga elé.

— Bob! — szólal meg hirtelen.

— Szóval beleegyezel?

— Másvalamit akarok mondani! Ha mi, a gyarmat, ki akarjuk szorítani egyszer a kaucsukunkkal a brazilokat a világpiacról, mozgási lehetőségre van szükségünk. Úgy értem, az anyagiak területén. Az Amazonas-társaságok amerikai pénzzel dolgoznak!

— Vagyis?

— Össze kellene fognunk a többi kaucsuktermelővel.

— Alapítsunk társaságot?

— Részvénytársaságot — feleli George. — Egy csomó olyan embert ismerek, aki számításba jöhetne. Itt van mindenekelőtt Brown, a régi társam ... Mi a véleményed?

Robert gondolkozik egy darabig.

— Ezt még jól meg kell gondolni — mondja.

— Aggályaid vannak?

— Egy csomó akadályát látom a dolognak.

— Jó — mondja George. — Gondoljuk meg!

Az összefogás és részvénytársaságok alapításának gondolata már a kaucsukültetvény-gazdálkodás kezdeti időszakában felmerült a brit-malájföldi vállalkozók agyában. Nagy angol kereskedőcégek földet vásároltak, és külön erre a célra alapított részvénytársaságoknak adták át megművelésre. Ezenkívül egyes vállalkozó-csoportok, amelyeknek az ültetvényei idejekorán termést hoztak, felvásárolták a szomszédos, csapolásra még nem érett kaucsuk-ültetvényeket. A kínai nagybirtokosok viszont megőrizték függetlenségüket. Nem csatlakoztak egyetlen társasághoz sem, s földjeiket önállóan, egymástól is elkülönülve művelték meg.

A malakkai Tao Csaj-jüan volt az egyetlen kivétel.

25

Az étterem egyik sarkában ül.

Ferde vágású fekete szemével minduntalan átpillant a két ültetvényes felé, akik az egyik közeli asztalnál ülnek, s órák óta folyton ugyanazon a témán rágódnak.

— Persze, hogy igazad van, Piet. Átkozott dolog ez az átállás — mondja épp akkor Roberts, aki észrevehetően kényelmetlenül érzi magát feszes frakkjában. — Ha meggondoljuk, hogy éveken át mit fektettünk az ültetvényünkbe! Milyen jól kerestünk, s milyen terveink voltak ... Aztán egy ilyen csapás! Hiszen igazán nem mondhatom, hogy rosszul ment nekünk! De most már ugyan mi egyebet tehetnénk, mint hogy kaucsukot ültetünk? Értsd meg,

hogy most már következeteseknek kell lennünk. Én mindenesetre nem ok nélkül jöttem Szingapurba.

Van Romelaar a fejét csóválja.

— Azért értesíthettük volna Shoutert.

— Shouter nem tud kárpótolni bennünket a veszteségünkért! Különben se vesszük már semmi hasznát — feleli Roberts. — Láthatod, hogy felsült a Hopkins-üggyel is.

— Semmit se tudtak ránk bizonyítani.

— Az igaz! De nem is volt semmi hasznunk a dologból. — Roberts egy kis szünetet tart. — Az a história feledésbe merül, nem fognak többé faggatni róla. Tudod, hogy én le akartam beszélni Shoutert a dologról. Csak... mondd, nem voltál te mostanában nála?

Van Romelaar felemeli széles tenyereit.

— Esküszöm, hogy...

Roberts bosszankodva szakítja félbe:

— Nevetséges! Mi közöm hozzá, hogy miben állapodtatok meg egymással?

— Hát akkor?

— Csak tudni szerettem volna, vajon nem emiatt húzódozol-e most.

Van Romelaar szeme élesen felvillan. Roberts gyorsan hozzáteszi:

— De komolyan, érts már meg! A helyzet nagyon előnyös számunkra. Mindenki benne van a dologban. Butaság lenne, ha nem lenne belőle semmi, mert... na, szóval amiatt a Hopkins-ügy miatt.

— Rajtam nem múlik — feleli még mindig mérgesen van Romelaar.

— Jó, jó! — s Roberts kortyint egyet az abszintjéből. Aztán azt mondja: — Hol késik ilyen sokáig az a Dallier? Meg a többi?

— Az öccse is el akart jönni — jegyzi meg van Romelaar.

— Na és?

A nyitott ablakokon beárad az utcáról a nyári hőség. A kékcsíkos napellenzők felfogják a vakító napsugarakat, s az árnyékban, a ház fala mentén fehér parafasisakos európaiak haladnak el,

barna bőrű, kéregető gyerekekkel a nyomukban. Teherhordók, tarkaruhás malájok, hinduk, hosszú copfos kínaiak bukkannak fel az ablak előtt, aztán megint európaiak. Néha egy-egy asszony is, kosárral a fején.

Egy öreg dinnyeárus reszketeg hangon kínálgatja áruját. Egy tovasiető kuli beleütközik, s dühösen rákiabál. Az öreg szitkokat ordít utána.

Kocsizörgés harsogja túl néhány pillanatra az utcai lármát. A kocsi a szálloda előtt áll meg. Két férfi száll ki belőle. Roberts kipillant az ablakon.

— Brown meg Hopkins! — mondja.

Kinyílik az ajtó. A két ültetvényes belép. Brown első kérdése:

— Dallier megjött?

Kezet szorít Robertsszel és van Romelaarral, aztán Hopkinsszal együtt letelepszik mellékük, mintha sohase történt volna semmi köztük.

— Nem tudtunk hamarabb jönni — mondja Hopkins. — Maavi fölött két hatalmas villámsújtotta fatörzs eltorlaszolta az országutat. A Dallier-fivérek is alighanem ezért késnek.

— Mi a fene! — morogja hirtelen Brown, megpillantva a kinait, aki két asztallal odább üldögél, és őket figyeli. Brown láthatólag habozik egy kicsit, aztán odabiccent neki.

A kínai csak mosolyog. Brown dühösen fordítja el a fejét.

— Mit akar ez a . . .?

Megint kocsizörgés hangzik fel az ablak alatt. Nyomban utána Parker lép az étterembe, fürkésző pillantással körülnéz az asztalok közt, s elindul a társaság felé.

— Szóval mindnyájan itt volnánk — mondja, aztán megkérdi: — A két Dalliernek még nem kellene itt lennie?

Miközben porter-sört rendel a maláji pincértől, harmadszor is kocsi gördül a szálloda elé.

Megjelennek a Dallier-fivérek. Egy sápadt, ferdevállú öregember is érkezett velük, aki gyorsan végigjártatja tekintetét az összes jelenlevő arcán.

George bemutatja: Mr. Jonathan Greene, a legelőkelőbb szingapuri ügyvédi iroda tulajdonosa.

Aztán mindnyájuk meglepetésére odalép a sarokasztalnál ülő kínaihoz, kezet fog vele, és hangosan azt mondja:

— Szabad kérnem, hogy jöjjön át a mi asztalunkhoz? — Majd a társasághoz fordul: — Üzletbarátom, Tao Csaj-jüan úr. Megkértem, hogy fáradjon el ma ide. Lennének szívesek bemutatkozni neki?

Miután a pincér felszolgálta a megrendelt italokat, George a még mindig csodálkozó ültetvényesekhez fordul:

— Tao Csaj-jüan úr azért jött el, mert helyesli terveinket. Jártunk öcsémmel a kormányzónál is, s Sir Irvin Harvest szintén osztja nézetünket ebben az ügyben. Igaz?

A kérdés öccsének szól. Robert helyeslően bólint.

— Tehát csak tőlünk függ a dolog — folytatja George, és sorban végignéz a társaság tagjain.

— Bocsánat — szólal meg Brown. — De hát... hogy értsem ezt?

— Tulajdonképpen miről van szó? — kérdi Hopkins is.

— Arról, hogy Tao Csaj-jüan úr is részesedést akar vállalni — feleli George.

— Hogyhogy? Miben?

— A mi közös vállalkozásunkban — feleli csendesen George. — A részvénytársaságban, amelyet mi, uraim, most rögtön, legalább ideiglenesen meg fogunk alapítani „Malay Rubber Estates" néven. Mr. Greene segítségünkre lesz, hogy részletesen megállapodhassunk a feltételekben! Tao Csaj-jüan úr bevételét társaságunkba, legalábbis részemről, kezdettől fogva tervbe vettem. Mint ahogy Mr. van Romelaarét, meg az önét is, Mr. Roberts... — Egy kis szünetet tart, majd csúfondárosan teszi hozzá: — Egyébként mit szól hozzá Mr. Emery Shouter, hogy be akarnak lépni?

— Nem tud róla — feleli van Romelaar.

1895-ben — tíz hónappal az óriási rovarkár után — egy hirtelen fellépő gombás megbetegedés következtében, amely villámgyorsan elterjedt az egész gyarmaton, szinte teljesen megsemmisült a brit maláj földi kávétermesztés is.

A száraz időszak elején tűntek fel néhány ültetvényen a kávélevelek

alsó oldalán a gombostűfej nagyságú, narancssárga foltok: a Hemileia vastatrix nevű levélgomba spórái és parányi, legyezőszerű micéliumai. Néhány nap múlva ugyanilyen foltok jelentek meg még egy sereg ültetvényen.

Végül már alig volt olyan kávéültetvény Brit Malájföldön, ahol ne tűntek volna fel e betegség rettegett előjelei.

S a foltok növekedtek, szaporodtak, rozsdabarna színük lett, s a kávéültetvények hamarosan olyan látványt nyújtottak, mint ősszel az európai erdők. Hullottak a levelek, a virágok, az ágak.

Ugyanekkor jelent meg a világpiacon nagy tömegű „Santos"-kávéval a braziliai konkurrencia.

Még az a néhány gyarmati ültetvény sem tudta elhelyezni „Libéria" és „Robusta" kávéját, amelyet megkímélt a betegség.

Az angol kávéültetvényesek a csőd szélére kerültek.

26

Újabb megrendelések futnak be a szingapuri növénykertbe. A szelangori és Negri Szembilan-i kávéültetvényesek kaucsukot akarnak termelni kipusztult ültetvényeiken; a peraki közigazgatás tízezer Hevea-magot kér, Dzsahorban huszonkét fűszernövény-ültetvényes szándékozik Roberts és van Romelaar példáját követni, s ugyanez a szándéka a Szungei Udzsjong-i és pahangi teaültetvényeseknek.

Hát a wellesleyi kávéültetvényesek?

Egy szép napon Emery Shouter a fővárosba érkezik. Riksába ül, kiviteti magát az északi városnegyedbe, a dombtetőn álló, fehéren csillogó palotához, belép a hűvös, kőlapokkal kirakott előcsarnokba, s bejelenteti magát Sir Irvin Harvestnek.

Néhány perc múlva leverten, zavartan, dühösen toppan be az elsőemeleti fogadószobába.

— Vége! Kénytelen vagyok veletek csinálni! — mondja minden bevezetés nélkül a meglepett kormányzónak, s dühösen teszi hozzá: — Ti fantaszták! A gomba nélkül nem értétek volna meg!

Sir Irvin Harvest felkel székéből. Az utóbbi évek kissé meg-

görnyesztették. Az Egyesült Államok, Németország, Franciaország és Nagy-Britannia közt egyre inkább élesedő gazdasági és politikai feszültség következtében, amely a gyarmatokra is kisugárzott, el van halmozva munkával és bosszúsággal.

Végigméri Shoutert.

— Ha jól értem . . . ön is . . .

— Igenis! Kaucsukpalántákat akarok! — mondja szinte kiabálva Shouter.

Sir Irvin Harvest elmosolyodik.

— Változnak az idők, s velük együtt változnak az emberek! . . . Nem Longfellow mondta ezt?

Shouter mogorván elhárítja magától a felkínált cigarettásdobozt. Előhúzza zsebéből a nagyfejű, megfeketedett pipát, amelynek kurta szárát hosszú, sárga fogaival összevissza harapdálta az idők folyamán.

Sűrű, büdös füstfelhőt pöfög ki, s ezt morogja:

— Siralmas idők!

— Bizony, nagy dolgok történnek — feleli a kormányzó. — A Dallier-fivérek megalapították a „Malay Rubber Estates"-ét.

— Roberts és van Romelaar is belépett — mondja dühösen Shouter.

— Roberts?

— Az, akiről már meséltem önnek! Akivel hetvenegyben itt jártam önnél! A rovarok őt is elintézték. Már nem is vehetem zokon tőle, hogy vállalta a kaucsukot. Én se tehetek mást! — Megint fölfortyan: — De hogy ők ketten össze is álltak azzal a fantasztával! . . .

— A brit kormánynak érdeke, hogy ilyen vállalkozások jöjjenek létre.

Shouter elképedve kérdi:

— Hát a kormány számára már nem közömbös az egész kaucsuk-ügy?

— Jelenleg minden érdekli a kormányt, ami összefügg a kaucsukkal. Főleg itt a gyarmaton. S különösen a részvénytársaságok érdeklik. Talán az ön vállalkozása számára is előnyös lenne, ha csatlakoznék valamelyik részvénytársasághoz.

— Alighanem be is fog következni — mondja komoran Shouter. — Előre látom! Az ültetvényem siralmas állapotban van. Újra kell telepítenem... Sir! Nem vagyok valami jó viszonyban a növénykert igazgatójával. Ha ön... ha lenne szíves közbenjárni... tudniillik emiatt jöttem fel...

— Nagyon szívesen!

Shouter szemmelláthatóan megkönnyebbül.

— Szóval szépen halad a dolog — folytatja a kormányzó. — S előbb-utóbb megvalósul az én tervem is! Odaát Perakban, Pulan-Penangban, meg itt Szingapur szigetén is... szóval mindenütt kaucsukkal ültettetem be a bennszülöttek földjeit is!

— A bennszülöttekét?

— Igen! Akkor lesz csak igazán gazdag Anglia!

Shouter a fejét csóválja. De aztán azt mondja:

— Hát igen! Ez már valami! — S az asztalra csap: — Pompás gondolat, Sir!

A kormányzó lassan bólogat, mintha máris megvalósulva látna maga előtt valamit a jövőből.

Néhány esztendő kellett csak hozzá, s Brit Malájföldön már két, egymástól alapjában különböző formában folyt a kaucsuktermesztés. Az angol statisztikában az egyik termelési forma „large estates" néven szerepelt — ezek voltak a száz acre-nél nagyobb területet elfoglaló, európai és kínai kézben levő óriás-ültetvények —, a másik pedig „small holdings" néven — ezek voltak a jórészt két-három acre területű kis bennszülött-ültetvények.

A large estate-ek hatalmas tőkés vállalkozások voltak, amelyek később — a kínai kézben levő óriás-ültetvények kivételével — egytől-egyig részvénytársaságok tulajdonába mentek át. Ezeken bérmunkások végezték a munkát. A small holdingok viszont egyéni tulajdonban voltak, s tulajdonosaik művelték meg őket családtagjaikkal.

Ceylon kivételével Elő-India kaucsuktermő vidékein is ezt a rendszert vezették be az angolok. A barna kezek milliói által előteremtett kaucsuk Hindosztánból és a Dekkán-fennsíkról Madraszba, Bombaybe és Kalkuttába özönlött. A szingapuri kormányzónak igaza lett: a small holdingok kimeríthetetlen aranyforrássá váltak Anglia számára...

Kelet-Ázsia többi részében csak a századforduló után kezdtek hozzá a kaucsuk államilag irányított, nagybani termeléséhez:

Ceylon szigetén 1901-ben,

Szumátrán 1903-ban,

Jáván és Brit Borneón 1906-ban,

Francia Indokínában 1907-ben.

A kaucsuk ültetvényszerű termelése azonban sehol sem fejlődött ki olyan nagy arányokban, mint Brit Malájföldön, s különösen a Malakkai-félszigeten.

27

A hindu fölegyenesedik. Csapolókése ragacsos a fák nedvétől. Elnéz a ház felé, ahol a szahibok laknak; mellette a felügyelők kunyhói látszanak, s az út, amely az ültetvény munkásainak kampongjaihoz vezet.

Reggelenként, mikor a nap felemelkedik a kéken csillogó hegyek mögül, s elárasztja izzó fényével az ültetvényt, mintha vér áztatná a lombokat és a fákat. Délben úgy égetnek sugarai, mint a tűz. A délutáni esőt elnyeli a szomjas föld, s fátyolszerű gőzként leheli ki magából az alkonyatba. Az éjszakák fülledtek. S az éjszakákra megint reggel következik, s a reggelekre megint dél, mikor fehéren lángol a nap.

A hindu letörli arcáról a verejtéket, s végignéz a fasorokon, el a messzeségbe, ahol könnyű pára lebeg a fák törzsei közt.

Hosszú, nagyon hosszú utat tett meg idáig.

Madrasz keleti partvidéke a hazája, ahol a monszun telenként rézsútos hullámokban korbácsolja a partnak a tengert. Ott lakott azoknak a nyomorúságos kunyhóknak egyikében, amelyek a jogtalan páriáknak szolgálnak otthonul, s halakat fogott, hogy éhen ne haljon. A forró nyári hónapokat a kunyhó előtt, az alacsony nádfedél alatt töltötte. A puszta földön aludt, nádból készült, törékeny tutajon evezett át naponta kétszer a hullámverésen, s a teliholdas éjszakákon, mikor a falvakban a gazdag parasztok kecskét áldoztak Sivának, üres kézzel guggolt kunyhójában a linga-kő előtt.

Oda tért vissza, miután idegen földön nem találta meg, amit keresett, miután egy ideig tűrte, hogy szidják és verjék, de aztán háromszor megszökött, ott lenn délen háromszor átevezett a tengeren, bosszút állt a fehéreken, és kiszabadította asszonyát a szégyen és gyötrelem börtönéből.

Otthon megint évekig küzdött parányi tutaján a széllel és a hullámveréssel.

A két fiú, akit asszonya szült neki, a csupasz földön feküdt. S akár a két fiú, a csupasz földön feküdt asszonya is, mikor ledöntötte lábáról a láz.

Egyszer aztán, mikor komor fellegek takarták a napot, visszavándorolt a szahibok ültetvényére. Sok esztendő eltelt, s megváltozott az arca. Megint felíratta nevét a fehérek listájára, s szótlanul nekilátott a munkának.

Négy teluguval lakik együtt a szűk kis kunyhóban. Úgy érti nyelvüket, mint a saját anyanyelvét, de csak ritkán beszél velük.

Eszi a rizsét, melyet egy kínai szatócstól szokott vásárolni. Issza a teáját, amely heti fél annájába kerül. Szívja a dohányt, amely nélkül már nem tud létezni sem, s esténként, mikor a munkától fáradtan kilép a kunyhó elé, s nyugat felé néz, bánattól felhős az arca.

A távoli partra gondol, ahol a hazája van.

Ott égette el felesége, Manahi holttestét.

Ott élnek a fiai, idegen kunyhókban, idegen emberek közt.

Vajon ők is ugyanazon az úton járnak-e majd, amelyen ő járt? Ők is kénytelenek lesznek a fehérek szolgálatába szegődni?

Vagy nekik már sikerülni fog lerázni magukról a fehérek jármát, s szabadok lesznek végre?

A gyarmat növénykertjeinek most aztán akadt dolguk elég, míg kioktatták az ültetvényeseket a Hevea-termesztésre.

Mivel a kaucsukárak egyre emelkedtek, az ültetvényesek egytől egyig kiszaggatták a földből még azokat a fűszernövényeket és kávécserjéket is, amelyek átvészelték a rovarok pusztítását, a gombásodást és a brazíliai versenyt. Az utolsó szálig kidöntötték a teafákat s kiirtották a cukornádat, s az egész eddig megművelt területet, sőt a maláji rizsföldek java

részét is kaucsukültetvénnyé alakították át. Az ültetvényeken levő gyárakat mind átállították kaucsuktej-feldolgozásra.

1900-ban már több mint hatszázezer acre volt beültetve kaucsukfával Brit Malájföldön.

S ekkor — mielőtt még hozzáfoghattak volna a nagybani aratáshoz — új nyersanyag jelent meg a világpiacon:

a Kongó-kaucsuk.

KERESKEDŐ A KIRÁLYOK KÖZT

A Kongó-folyó torkolatánál van egy falu: Pontanegra. Ez a pálmafák árnyékában meghúzódó kis település sokáig a bennszülöttek egyik kereskedelmi központja volt. Mikor véget ért az esős évszak, messze vidékekről ballagtak Pontanegra felé a háncsszőnyeggel, agyagedénnyel meg a papaya és a mangó-fa gyümölcsével megrakott, fekete szarvú ökrök. A sárkunyhók közt, a szegényesen öltözött sötétbőrűek sokaságában gyakran felbukkant egy-egy európai fehér parafasisakja is.

Itt árult első ízben kaucsukot 1867-ben egy afrikai bennszülött. A puha, sárgás színű, emberfej nagyságú gömbökké formált anyagot a Kongó erdőségében állította elő bizonyos lián-fajták tejnedvéből. Egy angol kereskedő megvásárolta és Bomába szállította, de csak nagy nehezen, ráfizetéssel tudta Európába továbbadni, mert — magas gyanta- és víztartalma következtében — gyenge volt a minősége.

Emiatt aztán a következő években csak nehezen indult meg a kaucsuk-kereskedelem a Kongó-vidék tengerparti szakaszán. Az emberfej nagyságú gömbök azonban lassanként mégis elterjedtek az európai piacon is, s a kaucsukfeldolgozó iparnak az az ága, amely játékszereket és egyéb olcsó cikkeket gyártott, rendszeresen felvásárolta ezeket a gömböket is a kelet-ázsiai fügekaucsuk mellett.

Akkoriban még senki sem sejtette, hogy ez az olcsó, sárgás színű, magas víztartalmú liánkaucsuk lesz az okozója azoknak a rendkívüli eseményeknek, amelyek harminc évvel később — midőn a brazíliai kaucsukexport már nem tudta többé fedezni a világ kaucsukszükségletét — oly nagy feszültséget idéztek elő az európai diplomáciában.

1

1898 áprilisának egyik estéjén II. Lipót bizalmas tárgyalás céljából a Rue Royale közelében levő palotába kérette Alexandre de Tiège brüsszeli bankárt.

Magánlakosztályában, ahol az utóbbi hetekben többek közt Németország és Franciaország követét, a Kongó-ügyek miniszterét, Tournai érsekét, a brit alsóház két képviselőjét és az amerikai szenátus egyik tagját is fogadta, mellőzni szokta a formaságokat.

— Monsieur! Az elmúlt esztendők megmutatták, hogy érdekeink kölcsönösen kiegészítik egymást. A kongói kereskedelemből ön jókora hasznot húz, tehát nem fogja megbánni, hogy ennek az üzletnek kiépítése során újra meg újra kockázatot vállalt. Nos: folytatni kell a vállalkozás kibővítését. El kell hárítani az utolsó akadályokat...

Tiège tíz percig csak ül és hallgat. Semmivel sem árulja el, milyen hatást keltenek benne a király szavai. A szája körüli ráncok meg az őszes szőke pofaszakáll kissé rideg, mogorva jellegűvé teszik az arcát. Amilyen céltudatosak a gondolatai, éppoly jelentéktelennek hat a külseje. Belgium leggazdagabb embere egyetlen ékszert visel: egy feketeköves briliánsgyűrűt. Kabátja egyszerű szabású, s az anyaga sem túlzottan finom: méterenként tizenkét és fél frankért gyártják a genti szövödék.

Végigjártatja tekintetét a királyon.

— Idegen beavatkozástól tart felséged?

— Esetleg.

— Nagy-Britannia részéről?

— Négymillió frank elegendő lenne a helyzet tisztázásához — feleli szárazon Lipót.

Amióta apja örökébe lépett, egyre-másra elképeszti a világot nagyszabású kereskedelmi manővereivel. Még mint fiatal trónörökös, messzi földeket beutazott, áttanulmányozott egy csomó földrajzi művet, így bepillantást nyert a nagy gazdasági összefüggésekbe, s gyarmati terjeszkedésről kezdett ábrándozni. Minden tette és becsvágya erre irányul.

József osztrák főherceg leányát, Marie Henriette-et vette nőül.

Felesége vagyonszámba menő hozománya, valamint saját királyi öröksége összesen húszmillió frankot tett ki. Ezzel a pénzzel mint magánember rendelkezhetett, s a hatalmas összeg birtokában, bár mértéktelenül kicsapongó életmódot folytatott, arra is módja volt, hogy nemzetközi méretű pénzügyi spekulációkba bocsátkozzék.

Először azt tervezte, hogy megvásárolja a spanyol kormánytól a Fülöp-szigetek kereskedelmének kizárólagos jogát. Aztán meg akarta venni a Fidzsi-szigeteket, gyarmatosítani akarta az Új-Hebridákat, meg akarta szerezni a Salamon-szigetcsoportot. Ezek a tervei meghiúsultak. De aztán elkövetkezett 1873, mikor az Egyenlítői Afrikát kutató német társaság útnak indította első felderítőit a fekete világrészbe, s 1876, mikor a felderítők visszatértek, s beszámoltak róla, hogy a Kongó őserdeiben rengeteg értékes nyersanyag terem vadon és kihasználatlanul. Lipót agyában vakmerő vállalkozás gondolata született meg.

Földrajzi konferenciát hívott össze Brüsszelbe. Az akkori idők legjelentősebb Afrika-kutatóin kívül meghívott rá egy csomó belga, német, angol, francia és holland nagykereskedőt, megtárgyaltatta velük, hogyan lehetne hasznosítani az Afrika-kutatók legújabb eredményeit, aztán megalapíttatta a Nemzetközi Afrika Társaságot, amelynek ő maga lett az elnöke.

Mikor meghallotta, hogy Henry Morton Stanley, aki három esztendeig járta a fekete világrészt, Londonba visszatérve hiábā ajánlotta fel a felfedezéseiből származó jogokat, valamint saját tapasztalatait és szolgálatait a Gladstone-kormánynak, s erre Párizsba ment, meghatalmazottat küldött hozzá a francia fővárosba. Ez azután rávette a világutazót, hogy szakítsa meg tárgyalásait a francia gyarmatügyi minisztériummal, s jöjjön Brüsszelbe.

Stanley 1878 novemberében előadást tartott a belga fővárosban a Kongó-vidék feltárására alakult bizottság előtt. A bizottságot a Nemzetközi Afrika Társaság hozta létre, szintén Lipót védnöksége alatt, s azt a feladatot tűzte maga elé, hogy felderíti, milyen lehetőségei vannak a Közép-Afrikával való állandó kereskedelemnek.

Lipót Stanleyre ruházta a bizottság vezetését, s megbízta, hogy vezessen expedíciót a Kongó-vidékre.

Az amerikai, aki egy szegényház szűk kis világából indult el, s volt hajósinas, kereskedőtanonc és katona, írói tevékenysége és kalandos utazásai révén híres Afrika-szakértővé vált, akit a négerek félelmet nem ismerő vakmerősége miatt csodáltak, erőszakossága miatt pedig rettegtek. 1884 augusztusában tért vissza az expedícióról Brüsszelbe, s négyszáz szerződést adott át Lipótnak. A szerződésekben a Kongó mentén lakó bennszülöttek állítólag kötelezték magukat, hogy feltétel nélkül kiszolgáltatják országukat a belga királynak, s alávetik magukat Lipót erős kezének és bölcsességének.

A Kongó-vidék feltárására alakult bizottság, amely Lipót magánvagyonából bőven el volt látva pénzzel, Stanley vezetésével öt esztendeig szinte mint egy szuverén gyarmatosító hatalom működött Afrikában. Utakat épített, megalapította Léopoldville városát, a Kongó mentén több mint kétezer kilométeres szakaszon hajóállomásokat és erős raktárakat épített, s az ott lakó törzsek főnökeitől pálinkáért meg selyemsapkákért olyan óriási s nyersanyagokban oly gazdag területeket vásárolt a belga uralkodó számára, hogy a brit kormánynak hirtelen eszébe jutott a portugál Diego Cão, aki már négy évszázaddal azelőtt felfedezte az egykori Kongó birodalmat. A brit kormány kijelentette, hogy Portugáliának ezen az alapon régebbi jussa van Közép-Afrikára, sőt arra is rávette a lisszaboni urakat, hogy cserébe mondjanak le Dél-Afrikában minden további területi igényükről, s adják írásban, hogy a brit kormánynak joga van részt vennie a Kongó-medence kereskedelmében, hajózásában és közigazgatásában.

Az ezt követő diplomáciai csatározásban, amely több mint egy tucat államra kiterjedt, Lipót olyan hidegvérrel hadakozott, mint egy hétpróbás tőzsdespekuláns. A Nemzetközi Afrika Társaság birtokain átengedte az elővételi jogot Franciaországnak, s ezzel biztosította magának a franciák támogatását Portugália ellen. A Togo, Kamerun, Kelet-Afrika és Délnyugat-Afrika felé kacsingató német gyarmatpolitikusokkal szintén sikerült szövetkeznie Nagy-Britanniával szemben, s számított rá, hogy további tervei megvalósításához jó segítség lesz majd Bismarck diplomáciai művészete.

Bismarcknak sikerült is meggyőznie tíz európai hatalmat arról,

hogy az volna jó számukra, ha a vitás gyarmati kérdéseket Anglia kárára tudnák rendezni. A francia kormánnyal karöltve konferenciát hívott össze Berlinbe. A konferenciának az volt a feladata, hogy tisztázza azokat a konfliktusokat, melyek az utóbbi évtizedek folyamán Afrika gazdasági feltárása körül támadtak. A konferenciára elküldte meghatalmazottait Belgium, Hollandia, Franciaország, Németország, Olaszország, Spanyolország, Ausztria—Magyarország, Oroszország, Dánia, Norvégia—Svédország, Törökország és az Egyesült Államok. E meghatalmazottak — nagykövetek, miniszterek, sőt köztársasági elnökök és királyok — máris hajlandók voltak feldarabolni a még alig ismert világrészt, hogy gazdagságán megosztozzanak.

Benjamin Disraeli és Salisbury márki, akik Nagy-Britannia érdekeit képviselték a konferencián, portugál védenceikkel együtt is csak keveset tudtak elérni ezzel a tömbbel szemben.

Kidolgoztak egy harmincnyolc cikkelyből álló egyezményt, amely a konferencián résztvevő államok számára a Kongó és torkolata vidékén, valamint a szomszédos területeken szabad kereskedelmet, vámmentességet és szabad missziós tevékenységet, a Kongón és mellékfolyóin, a tavakon, csatornákon és a Lipót által a Kongó torkolatától a Stanley Poolig* tervezett vasútvonalon pedig szabad közlekedést biztosított.

Stanley, aki mint a konferencia technikai tanácsadója, királyi megbízójának politikáját támogatta, kijelentette, hogy a Kongó szigetein — amelyek területe háromezer angol négyzetmérföld —, s még mintegy nyolcezer négyzetmérföldnyi partmenti területen egyetlen esztendő alatt annyi kaucsukot lehetne kitermelni, hogy az árából fedezni lehetne a vasútépítés összes költségeit.

Verney Lovett Cameron angol utazó pedig, aki a Kongó-vidék erdeinek legtávolabbi zugait is bebarangolta, azzal izgatta az üzletelni vágyó diplomaták fantáziáját, hogy kiszámította: a Kongó vidékén termő liánkaucsuk elég lenne az egész civilizált világ kaucsukszükségletének fedezésére.

Az 1885. február 26-án kelt egyezményt a konferencia vala-

* A Kongó folyó tószerű kiszélesedése Léopoldville-nél. — *Szerk.*

mennyi résztvevője aláírta, azzal a fenntartással, hogy az egyezményhez más államok is csatlakozhatnak. Aztán a résztvevők élénk tapsa közepette megalakították a Kongó Szabad Államot, amelyet Bismarck a közép-afrikai civilizálódás legfőbb elősegítőjének nevezett, s fellengzős szavakkal ecsetelte az új állam várható felvirágzását.

Az új állam jogi képviseletével II. Lipótot bízták meg, s megbízásához valamennyi hatalom hozzájárult, bár Anglia képviselői a konferencián mindvégig észrevehetően tartózkodó magatartást tanúsítottak iránta.

Lipótot kötelezték, hogy számolja fel a Kongó vidékén az évszázadok óta folyó rabszolgakereskedést, s juttassa szabadsághoz és jóléthez a bennszülött törzseket. A király visszatért Brüsszelbe, és összehívta a belga parlamentet. Az ülésen a parlament két háza egyhangúlag jóváhagyta a berlini egyezményt. A parlament még ugyanabban az évben felhatalmazta királyát, hogy a „Kongó Állam uralkodója" címet adományozza önmagának.

Lipót kinevezte Stanleyt Kongó kormányzójává, s felállított egy Kongó-minisztériumot, amelynek Brüsszelben volt a székhelye, és egyedül a király alá tartozott.

Az uralkodó az óriási magángyarmatot tizenöt körzetre osztotta, s egy főkormányzót bízott meg igazgatásukkal. A főkormányzó, akit egy sereg belga tisztviselő segített munkájában, Kongó fővárosában, Bomában székelt. Tizenöt körzeti biztos volt alája rendelve, akik az egyes körzetek igazgatásáért voltak felelősek. Bomában és Bananában ezenkívül egy sereg európai állam és az Egyesült Államok konzulja őrködött afölött, hogy ne csak Belgiumnak, hanem a többi gyarmati hatalomnak is elegendő haszna legyen a Kongó-vidék civilizálásából.

Stanley Angliában részvénytársaságot hozott létre a tervezett Kongó-vasút megépítésére. Lipót a belga Thys ezredest bízta meg a terv műszaki kivitelezésével. Hogy a roppant költségekből ráeső részt ne kelljen teljesen neki viselnie, törvényt adatott ki a Kongó-minisztériummal, hogy a Kongó-vidéken élő fekete alattvalóinak a begyűjtött liánkaucsukot ezentúl teljes egészében be kell szolgáltatniuk az államnak.

A Kongó Állam katonai apparátusa, amelynek gyors megszervezésére Lipót több millió frankot adott, ebben az időben már ötvenkét tisztre és két és félezer sorkatonára duzzadt fel. A katonaságot újonnan épített őrházakban és állomásokon helyezték el, s fehér tisztek parancsnoksága alatt álló fekete milíciával erősítették meg. E milícia létszáma nagyobb volt, mint az európai államok afrikai gyarmatain levő összes reguláris és irreguláris fehér és fekete csapatoké együttvéve. Fenntartása persze oly költséges volt, hogy Lipót a Kongó-minisztérium és a belga parlament két háza hozzájárulásával önhatalmúlag kiviteli vámot rótt ki a Kongó Államban a liánkaucsuk- és elefántcsont-kereskedelemre.

Az 1890-ben Brüsszelben rendezett nemzetközi rabszolgaságellenes kongresszuson, amelyre Lipót a berlini konferencián részt vett államokon kívül meghívta Perzsia és a zanzibári szultán meghatalmazottait is, s amelyen a Kongó Államot ő maga képviselte, a német császár segítségével utólagos felhatalmazást kapott valamennyi érdekelt államtól, hogy „a rabszolgaság megszüntetéséhez szükséges anyagi eszközöket" a kongói kiviteli vámok felemelésével teremtse elő magának.

De mivel ezek a vámbevételek messze nem voltak elegendőek Lipót egyre nagyobb szabású tervei költségeinek fedezésére, a belga állam — Lipót javaslatára, s a két ház újbóli hozzájárulásával — huszonöt millió frank kamatmentes kölcsönt adott pénzéhes királyának. Lipót úgy tervezte, hogy ezt az összeget majd tíz év alatt fekteti be a Kongó-vállalkozásba. A Kongó Államnak cserébe el kellett fogadnia egy királyi végrendeletet. Ugyanis miután leszögezték, hogy a Kongó-vidék most már elidegeníthetetlen, a belga kormány és a Kongó Állam kormánya közt 1890. július 1-én megállapodás jött létre, amelynek értelmében a belga államnak jogában állt tíz év múlva belga gyarmattá nyilvánítani a Kongó Államot, hacsak Lipót nem fizeti inkább vissza újabb tíz év alatt a huszonöt millió frankot. A király halála után azonban a belga állam minden körülmények közt bekebelezheti a Kongó Államot felségjogaival együtt.

S mivel a kölcsön, melyből a belga állam ötmillió fontot azonnal a király rendelkezésére bocsátott, húszmilliót pedig tíz éven át

kétmillió frankos részletekben utalt ki, még mindig nem fedezte a király spekulációinak költségeit, magánvagyona pedig ekkorra már elfogyott, egy brüsszeli bankárcsoporttól újabb kölcsönöket vett fel, összesen tizenkét millió frankot, kettőtől négy százalékig terjedő évi kamatra. Ezenkívül utasította Kongó-minisztériumát, hogy egy újabb törvényben nyilvánítson állami tulajdonná Kongóban minden olyan területet, amely nem közvetlenül a bennszülöttek lakóhelyéül szolgál.

Időközben van Kerkhove Afrika-kutató vezetésével útrakelt Bomából egy állig felfegyverzett hadoszlop, amelynek az volt a feladata, hogy észak felé megnövelje a Kongó Állam területét.

Lipót 1891-ben szerződést kötött Portugáliával. A szerződés értelmében a Kongó Állam bekebelezte Lundát, a Kwenge és a Kasai folyók közt elterülő néger országot, s ezzel déli irányban máris jelentékenyen megnövekedett.

Nyomban ezután Stairs, Delacommune és Bia Afrika-kutatók expedíciói a hatalmas és termékeny Katangát is a Kongó Állam uralma alá vetették. Ugyanekkor érkezett Brüsszelbe a hír, hogy van Kerkhove az Aruwimi folyótól északra a belga király nevében birtokba vette a monbuttuk földjeinek egy részét és több nyamnyam-törzs országát.

Mivel Lipót, akinek ezekre a területekre is katonaságot kellett küldenie, és új kereskedelmi telepeket és közlekedési állomásokat kellett építtetnie, újból pénzzavarba került, harmadszor is az európai gyarmattartó hatalmakhoz fordult, s 1893 májusában — megint csak a német császár segítségével — engedélyt is kapott tőlük, hogy a Kongó Államban ezentúl magas behozatali vámokat is szedhessen.

A belga Thys ezredes 1895-ben fejezte be a kongói vasút építését, s ebben az esztendőben kezdődött meg a Kongó Állam rendszeres kizsákmányolása. A liánkaucsuk begyűjtését részben maga az állam, részben pedig nagy nemzetközi koncessziós társaságok szervezték meg. Ezeknek a társaságoknak a befolyása három világrészre kiterjedt, s igen messzemenő hatalmi eszközökkel rendelkeztek.

Alkalmazottaik és ügynökeik valamennyien belga állami tiszt-

viselők, illetve belga katonatisztek voltak. Lipót ezeknek a társaságoknak a segítségével akarta gazdaságilag kiaknázni a nyersanyagokban bővelkedő roppant területet, s ezzel feltenni a koronát művére, amelyet ő az „Afrika kiművelésére irányuló vállalkozásnak" nevezett.

Koncessziót csak abban az esetben adott ki, ha a részvények felét mindjárt át is engedték neki. Ráadásul még azt is kieszelte, hogyan lehet gyorsan és olcsón kitermelni a kaucsukot: a Kongó Állam kormányának egyik legfontosabb törvénye kimondta, hogy ezentúl minden bennszülött köteles fizetett munkaidején túl havi negyven órát ingyen dolgozni „az ország jólétéért".

Ennek a törvénynek alapján a bennszülötteket kirendelték az őserdőbe, s minden hónapban be kellett gyűjteniük bizonyos mennyiségű liánkaucsukot.

Kétezer fehér ügynök ellenőrizte ezt a munkát. Mindegyikük alá egy több faluból álló járás tartozott, s az állam vagy a társaság, amelynek alkalmazásában álltak, jutalék fizetésével tette érdekeltté őket járásaik kaucsukkitermelésének növelésében. Az ügynökök alá tartoztak a capitáknak nevezett fegyveres bennszülöttek is, akiket legnagyobbrészt magukban a falvakban szállásoltak el, hogy a kényszermunka közben állandóan nagyobb teljesítményekre ösztökéljék a lakosságot.

A kongói királyok egykori birodalma, amelyre testvérháborúk és vallási fanatizmus vetett véres árnyékokat, s ahonnan a keresztény papok, portugál királyok, angol kalózok és arab rabszolgavadászok négy évszázadon át folytatott fékevesztett emberkereskedelme a négerek millióit ragadta el, hogy Brazília, Jamaica, Haiti és Kuba bányáiban és ültetvényein vesse őket rabszolgaságba, a szervezett tömegkizsákmányolás színterévé vált. Néhány évtizedig elterelődött róla a figyelem, s szinte el is felejtették. Most pedig új kereskedővárosok és falvak keletkeznek a folyók partján és a hegyi tavak körül, a keskenyvágányú vasút mentén, a mocsárvilágban és a sztyeppéken, a tengerparton és az őserdőben, s a sűrűn csattogó vízilóbőr-korbács meg a szerződések jóvoltából minden hónapban kétezer járási állomás raktárai telnek meg kaucsukkal.

Huszonöt esztendei szüntelen üzérkedés után az öregedő Lipót mostanában adatta ki a koncessziót a Kasai-trösztnek. Ez a nyolcadik Kongó-társaság, amely a király ellenőrzése alatt áll. Mivel a részvények nagy részét, alapelvéhez híven, előre lefoglalta magának, most már oda kellene adnia a trösztnek az ellenértéküket is. De minthogy a szükséges összegnek nincs birtokában, ma reggel átküldött egy embert Alexandre de Tiège villájába.

— Négymillió frank... — mondja elgondolkozva Tiège. — Elfogadhatónak találja felséged a szokásos kamatokat?

— Bizonyos okokból szeretném határozatlan időre felvenni a kölcsönt.

— Felséged bizalma megtiszteltetés számomra.

Lipót minden zavar nélkül tekint a bankár szemébe, akinek pénze előtt szinte maguktól tárultak ki néhány évtizeddel ezelőtt a királyi palota kapui. A számító üzletember azóta valóságos bizalmasává lett Lipótnak, s rendszeresen szokott neki kölcsönöket nyújtani.

Tiège-nek van egy aggálya:

— Nem fogják a szociáldemokraták a Kasai-társaság tervét újabb támadásra felhasználni a parlamentben? Vandervelde úr, úgy látszik, szövetkezni próbál ellenünk a liberálisokkal.

Lipót vállat von.

— Vandervelde úr — feleli — már akkor is megpróbált együttműködni ellenünk a liberálisokkal, amikor a Lomami-társaságnak adtuk ki a koncessziót. Akkor sem sikerült neki.

2

Émile Vandervelde, a belga Munkáspárt vezére, épp ez idő tájt kezd bele a brüsszeli Munkás Kultúrszövetség zsúfolásig megtelt termében Belgiumról és a világszerte jelentkező gyarmatosító törekvésekről szóló előadásába.

Az előadás kézirata, amelynek kidolgozására tizenegy éjszakát áldozott, ott fekszik előtte a szónoki emelvényen, mintha Vandervelde — aki foglalkozásából kifolyólag majd húsz éve ezt csinálja

már a brüsszeli bíróságokon — ezúttal is valamilyen szőrszálhasogató jogászi elmefuttatásra készülne. A gyakorlott ügyvéd azonban jóformán bele se pillant a kéziratba, miközben elmondja, hogy Belgiumot, amely ma fejlett ipari ország, hogyan tiporták le egykor a római légiók, s hogyan esett áldozatul a frank császárok önkényének, hogy azután meg a spanyol helytartók kapzsiságát szenvedje meg. Elmondja, hogyan rázta le magáról Belgium az osztrák császárok uralmát, kergette el francia zsarnokait s lázadt fel a holland vérszopók ellen, míg végre 1830-ban, majd kétezer évi szenvedés után kivívta önállóságát, s visszaverte az újból támadásba lendülő holland hadsereget.

A hallgatóság tapsviharban tör ki.

— S mi történt azután? Királlyá választottuk a szász-coburgi Lipótot, aki német volt, az orosz hadseregben szolgált, aztán felvette az angol állampolgárságot, később elfogadta és vissza is adta a görög királyi koronát, míg végül elfogadta és megtartotta a belgát. Bronzszobrát megcsodálhatjuk a kongresszusi emlékoszlopon. Nagy része volt abban, hogy hatalmas belga ipar, s ezáltal erős belga proletariátus jött létre. A népet azonban, amely 1830-ban szabadságot követelt az utcákon, nem szerette. Mindig a bárók, a nagykereskedők és a papok oldalán állt, s ezek ezt meg is hálálták neki. De egymást sem szerették.

S Vandervelde maró gúnnyal emlékezik meg a negyven esztendeig tartó küzdelemről, amelyet a nemesség, a nagypolgárság és a katolikus klérus folytatott egymással az államhatalomért, miután előzőleg közös erővel szétforgácsolták és elnyomták az ország demokratikus erőit. A küzdelemből végül is a klerikálisok kerültek ki győztesként, s immár tizennégy esztendeje az ő pártjuk van kormányon.

— 1865 óta II. Lipót a királyunk, az elsőnek a fia, aki inkább Afrika gyarmatosításával törődik, mint a belga néppel. Mi azonban megkérdezzük: velünk ki törődik?

Néma csend van a teremben. A zsúfolt széksorokban ülő vagy a falak mellett állva szorongó, meg az ajtóban rekedt emberek egyetlen csupafül tömeget alkotnak. Gyári munkások a külvárosból, olajfoltos, kérges tenyerű legények, aggastyánok, sebhelyes

férfiak, kézművesek, munkanélküliek, rokkantak és a polgárság soraiból kikerült párttagok, egyetemi hallgatók és kovácslegények, újságírók, kőművesek, nyomdászok, ácsok és gyémántköszörűsök —, itt vannak annak az egész városnak a szocialistái, ahonnan 1848-ban, három esztendei harc után kiutasították Marx Károlyt, s ahol hét évvel ezelőtt a II. nemzetközi munkáskongresszus keltett nyugtalanságot a gyártulajdonosokban és földbirtokosokban.

Vandervelde a proletariátus mozgalmának fellendülését, amely Belgiumban a század derekán kezdődött meg, s azóta egyre tart, a lavina növekedéséhez hasonlítja. Emlékeztet a hatvanas évek tömegakcióira, elítéli a bányászvérbe fulladt charleroi-i és seraing-i sztrájkokat, a választójogi reformot viszont, amelyet az 1893-as általános sztrájk erőszakolt ki, történelmi jelképnek nevezi, azt az ötszázkilencvennégyezer szavazatot pedig, amelyet a Munkáspárt az idei pótválasztásokon kapott, a jövő biztosítékának. Tekintélye és ékesszólása segítségével sikerül felkeltenie hallgatóiban azt a jámbor illúziót, hogy a társadalom forradalmi átalakulásának nehéz folyamata tulajdonképpen természeti törvény, amely önmagától beteljesedik. Ugyanazokkal a gondolatokkal érvel, mint néhány évvel ezelőtt, mikor éppen ezek miatt a gondolatok miatt olyan éles ellentétbe került a német szociáldemokrácia forradalmi szárnyával, hogy annak vezére, August Bebel azóta munkásárulónak nevezi.

A legelső sorban ülő hallgatók egyike, aki viselkedésével is, választékos öltözékével is elüt a környezetétől, időnként odahajol szomszédjához, a „Peuple" című napilap vöröshajú szerkesztőjéhez, s lefordíttat vele egy-egy részletet az előadásból, amelynek flamand nyelvét nyilván nem érti eléggé, aztán megint a szónokra szegezi figyelmes fekete szemeit.

A fiatal amerikai burzsoázia, folytatja Vandervelde, megindította a háborút a Csendes-óceánon a spanyol gyarmatokért. A háborúban részt vesz a német burzsoázia is, amely tavaly már hatalmába kerítette Csiau-csout. Az angol burzsoázia éppen most készül megszállni Vejhajvej kínai kikötőt, bekebelezni Szudánt s megfojtani a Mahdi híveit, a francia burzsoázia pedig, miután meghódította a kongói birodalom egy részét, magának igényli a Nílus

felső szakaszát is. A parlament útján követelni kellene, hogy egyik hatalom se éljen vissza gyarmati jogaival, s arra kellene törekedni, hogy az eddig elkövetett túlkapások értelmi szerzői belássák végre, milyen megvetésre méltó módon viselkedtek, s teremtsenek emberséges és igazságos rendet a gyarmatokon.

— Arra ugyan várhatunk! — kiált közbe valaki.

A hátsó sorokban részben egyetértő, részben rosszalló zúgás támad, s csak akkor némul el, mikor a gyűlés elnöke megkopogtatja néhányszor az asztal lapját.

— Ma — kiáltja Vandervelde —, a kapitalizmus hatalmaskodásának korában, a munkásosztálynak mindenekelőtt arra kell törekednie, hogy elkerülje a vérfürdőket! A polgárság gyűlölködő lármájával fölényes kitartását, a terrorral pedig bérköveteléseit kell szembeszegeznie!

A teremben ismét izgatott suttogás kezdődik.

— No és a belga gyarmatosítás? — kérdi a szónok. — Állítom, hogy vannak jó oldalai is! Vasutakhoz és hajókhoz juttatja a kongóiakat, ellátja őket gyógyszerekkel, technikai lehetőséget teremt nekik országuk nyersanyagforrásainak feltárásához, s milliós néger proletariátust hoz létre. A bankárok, papok és nagykereskedők nyerészkedési vágyát viszont el kell ítélnünk. Szót kell emelnünk egyes társaságok hatalmaskodásai, az Anversoise, a Kwenge-társaság és főleg a Kasai-tröszt manipulációi ellen, amelyet néhány hete alapítottak meg itt Brüsszelben, s részvényesei közt katolikus püspökök is vannak! Le fogom leplezni ezeknek az istenes embereknek a haszonleső céljait! Lesz egy-két szavam az ügyhöz a parlamentben!

A beszéd befejező fordulata nyomán felhangzó zúgó taps mutatja, milyen népszerűségnek örvend a belga munkásvezér.

Vandervelde a kétórás szónoklattól kimerülten hagyja el az emelvényt. Mihelyt beteszi maga mögött a szomszéd helyiség ajtaját, megáll, s szárítgatni kezdi a homlokát selyemzsebkendőjével.

A „Peuple" című napilap vöröshajú szerkesztője lép be. Gratulál, tisztelettel jesen elkéri a beszéd kéziratát, mert részleteket akar közölni belőle lapja reggeli kiadásában, aztán bemutatja azt

a jól öltözött fiatal férfit, aki mellette ült a teremben, s akinek tolmácsolt:

— Morel de Ville úr.

— Párizsban születtem. Jelenleg a liverpooli „Elder Dempster" hajózási vállalat nyugat-afrikai érdekeit képviselem — mondja komoly hangon a fiatalember. — Különben már Edmond Dene Morel a nevem.

Vandervelde kezet nyújt a fiatalembernek, s folyékony franciasággal válaszol:

— Az újságíró? Olvastam egy cikkét valamelyik párizsi lapban Kamerunról. S őszintén nagyra becsülöm a gyarmati hatóságoknak kiosztott pofonokért. Hogy vélekedik a belgiumi helyzetről?

— Minden tekintetben egyetértek az ön előadásával. A belga gyarmati politikát illetően azonban volna egy kérdésem önhöz, monsieur!

— Nos?

— Mi történik Kongóban?

A munkásvezér összenéz a vöröshajúval. Aztán karon fogja Morelt. Hármasban hagyják el az épületet, amely lassanként ki is ürül, felszállnak a városi kisvasútra, s kiutaznak a felsővárosba, az arisztokrácia villái, a sétányok és luxusszállodák negyedébe.

Egy pincehelyiségben levő éttermet keresnek fel, amelynek elegáns berendezése a párizsi életstílus utáni nosztalgiát testesíti meg. A főpincér egy különszobába vezeti őket. Egy darabig szótlanul ülnek.

— Hogy őszinte legyek — kezdi végül tétovázva Vandervelde —, Kongó mindnyájunk számára rejtély. Egyrészt mérhetetlen nyerészkedésre ad lehetőséget a koncessziós társaságoknak, másrészt viszont a király tizenhárom év óta töméntelen milliókat fektet a vállalkozásba, anélkül, hogy valami látható haszna származna belőle. Valami különös oka van talán a kérdés feltevésére?

Morel igent int.

— A cég, amelynél dolgozom — mondja —, nyolc esztendeje hajóösszeköttetést tart fenn Antwerpen és Kongó közt, s külön Kongó-részlege van, amelynek én vagyok a vezetője. Három év

óta gyakran jövök át Antwerpenbe és Brüsszelbe, tárgyalásokat folytatok, ellenőrzöm a hajók indulását, s felülvizsgálom a beérkező és útnak induló szállítmányokat. Mit tenne ön, monsieur, ha mint újságíró a gyarmati népek jogaiért szállt volna síkra, s vállalatának egyik kapitányától arról értesülne, hogy a független Kongó Államban belga tisztek parancsára embertelenül bánnak a négerekkel? A kapitányt szavahihető embernek ismerem. Különben ugyanilyen híreket hallottam a kikötőhelyeken a belga és francia hajók matrózaitól is. A Kongó Állam közigazgatási tisztviselői, akiket megkérdeztem itt Brüsszelben, hogy mi igaz a dologból, állítólag semmi ilyesmiről nem tudnak. Talán nem is feszegettem volna tovább az ügyet, ha a múlt héten nem vizsgálom felül a szokottnál alaposabban a „Mary Jones" rakományát. A hajó négynapi késéssel indult el Boma felé. A fuvarlevélen pamutvászon meg selyem szerepelt rakományként. A hajó raktárai viszont nyolcas kaliberű francia Lebel-puskákkal meg tölténnyel voltak telezsúfolva, s csak nyolcvan bála pamutvásznat és negyven bála selymet találtam bennük, ezzel takarták el a fegyvereket. Részlegem ügyintézője Sir Alfred Jonesra, vállalatunk főnökére hivatkozott. Táviratoztam hát Liverpoolba, ahonnan azt a választ kaptam, hogy a szállítmányt a kongói kormánnyal történt megállapodás, illetve egy kereskedelmi szerződés szerint álcázták így, amelyet Lipót király kötött a Kongó Állammal. Erre előkerestem az utóbbi esztendők fuvarleveleit, és megállapítottam, hogy társaságunk gőzösei ötvenegy útjuk közül legkevesebb harminckilenc alkalommal szállítottak állítólag vásznat vagy selymet. Erre lemondtam róla, hogy a kongói kormányhoz forduljak. Ünnek azonban, monsieur, még egyszer felteszem a kérdést: mi történik Kongóban?

Vandervelde megint kitér a válasz elől. Megpróbálja bevonni a beszélgetésbe a vöröshajút. Az azonban csak egy-két jelentéktelen megjegyzést tesz, aztán vállat von.

Morel azonban továbbhalad a gondolatsoron, ugyanolyan makacsul és logikusan, mint ahogy az utóbbi években a francia, angol és német gyarmati politika után nyomozott.

Apja a francia pénzügyminisztériumban volt szerény beosztású

tisztviselő. Megbetegedett, ott kellett hagynia állását, s felesége szeme láttára sorvadt el. Az asszony, aki angol nő volt, valamilyen örökségi ügyben összeveszett férje rokonaival, s angol nyelvoktatásból tartotta fenn magát és gyermekét. Aztán a nyolcéves fiút Eastbourne-be, majd később Bedfordba küldte egy private schoolba, hogy Angliában angolnak neveltesse. A fiú tizenhat éves korában tért vissza Párizsba. Rajongott a természetért, de a bizonyítványa, az bizony gyenge volt. Anyját betegen találta. Nehéz idők következtek: Morel kénytelen volt mint kifutófiú dolgozni egy amerikai bankház párizsi fiókjában, míg sikerült annyi pénzt megtakarítania, hogy anyjával együtt átköltözhessen Liverpoolba, ahol évi hatvan fontos állást kapott az „Elder Dempster and Company" hajózási vállalatnál. Georges Edmond Morel de Ville-nek mindeddig semmilyen közelebbi kapcsolata nem volt az újságokkal.

Szüksége volt azonban valami mellékjövedelemre, ezért, jóllehet semmi kedve nem volt hozzá, szabad idejében francia nyelvórákat adott. Anyja pedig, isten tudja miért, vakon hitt fia írói tehetségében. Ő maga eleinte erősen kételkedett ebben, de végül mégiscsak érdeklődni kezdett a nyomtatott betű iránt, s elhatározta, hogy a nyelvórák helyett megpróbálja írással megszerezni a szükséges mellékest.

A cég, amelynek alkalmazásában állt, nagyszámú hajójárata révén két évtized alatt az angol—nyugat-afrikai kereskedelem központjává fejlődött. Morel de Ville munka közben már eddig is bepillantást nyert a brit és francia gyarmati érdekekbe. Mivel úgy látta, hogy Nyugat-Afrika ezeknek az érdekeknek az összeütközése következtében gazdasági konfliktusok színterévé válhat a jövőben, tanulmányozni kezdte az ezzel a területtel foglalkozó irodalmat. Átnézett egy csomó újságot, statisztikát, hajójárat-térképet és atlaszt, mindent, ami csak található volt Nyugat-Afrikáról az angol és az európai, főleg a francia szakirodalomban, és sorjában végigtanulmányozta — módszeresen haladva területről területre — Nyugat-Afrika földrajzát, történelmét, néprajzát, természeti kincseit, kereskedelmét, növény- és állatvilágát, valamint közigazgatási problémáit.

Minél jobban lebilincselte az anyag, annál világosabban felismerte, milyen nemzetközi vetélkedésnek vannak kitéve a nyugat-afrikai gyarmatok. S mivel úgy látta, hogy az angol és a francia lapokban ugyanazzal a problémával kapcsolatban teljesen különböző állítások láttak napvilágot, köztük egy sereg tévedés, félreértés, sőt hamisítás az egymással versengő monopóliumok megbízásából, vagy azzal a szándékkal, hogy politikai célokat leplezzenek velük — a tizenkilenc éves ifjú, aki alaposabban foglalkozott az illető államok közgazdaságával, mint propaganda-anyagával, arra a meggyőződésre jutott, hogy a legtöbb szerkesztőségben bámulatosan tájékozatlanok Nyugat-Afrikát illetően.

Első cikke 1893 decemberében jelent meg a „Pall Mall Gazette"-ben. Az Aranypart elnevezésű brit gyarmat közigazgatási módszereit bírálta benne. Nemsokára újabb cikkek következtek Szenegálról, Francia Guineáról, Gabonról, az Elefántcsontpartról és Togóról; őszinte felháborodástól izzó tiltakozó cikkek, melyek révén vezető angol újságokkal került kapcsolatba, s írásai jóvoltából olyan tekintélyre tett szert a cégénél, hogy rábízták az antwerpeni kirendeltség vezetését.

Eljegyezte a liverpooli Mary Florence Richardsont és felvette az angol állampolgárságot. Nevét Edmond Dene Morelre angolosította, s ezentúl valamennyi cikkét E. D. M. betűkkel szignálta. Cikkei hamarosan mint éles elméjű, tüzes, igazságszerető, pontos, kitartó és kíméletlenül bátor embert tették közismertté a nyugateurópai sajtóban.

Az eset, amely végül a Kongó Államra irányította figyelmét, még túlságosan élénken él emlékezetében, ezért kínosan érinti Vandervelde hirtelen tartózkodóvá váló magatartása.

— Az előadásában megemlített néhány kérdést, monsieur, amelyet fel kíván tenni a parlamentben. Anélkül, hogy nagyképű akarnék lenni, meg kell mondanom, hogy nagyon általános jellegűeknek tartom ezeket a kérdéseket, s úgy gondolom, hatásosabb lenne nyíltan és egyenesen kérdést intézni a felelősökhöz bizonyos kongói eseményekre vonatkozóan.

— Persze, persze! — feleli szórakozottan Vandervelde.

Morel hozzáteszi:

— Szeretném megkérni, hogy használja fel az általam közölteket is.

— Hajlandó lenne állítását a nyilvánosság előtt is megismételni?

— Bármikor.

— Bizonyítani is?

— Természetesen.

— Hm... — mondja határozatlanul Vandervelde, s a vöröshajúra pillant, aki erre hátratolja a székét, és azt mondja:

— Pardon, uraim! Sok munkám van még. Önök még maradnak?

Vandervelde is felemelkedik.

Miközben végigmennek az éttermen, szembetalálkoznak egy nyúlánk, feketeruhás úriemberrel, aki odabólint Vanderveldenek.

A munkásvezér mélyen meghajtja magát.

— A mi legkegyelmesebb urunk, a főtisztelendő tournai-i érsek bizalmasa — jegyzi meg csípősen a vöröshajú.

Morel csodálkozó pillantására Vandervelde egy mosollyal válaszol, amelyről nem lehet megállapítani, hogy gúny vagy zavar rejlik-e mögötte.

— Őméltóságának nyilván szívesen megbocsáttatik majd, hogy kíséret és papi jelvények nélkül mutatkozik, hiszen őméltósága a főtisztelendő érsek úr megbízásából vacsorázik együtt ebben a világi jellegű intézményben bizonyos felügyelőbizottsági tagokkal — folytatja a vöröshajú.

— Az egyik Kongó-trószt felügyelőbizottsági tagjaival — mondja Vandervelde.

— Persze — feleli a vöröshajú. — Ahova a magok hullanak, összeszaladnak a tyúkok.

S halkan, hogy csak Morel hallja, megjegyzi:

— Így festenek azok az emberek, akik évtizedek óta küldözgetik a misszionáriusokat a Kongó vidékére, hogy prédikációkkal érjék el azt, amit az ön cége által szállított töltények, monsieur, nem tudnak elérni.

Bár II. Lipót 1895 óta óriási összegeket vágott zsebre a kongói vállalkozásból, az állandó részvényvásárlások miatt így se maradt elég pénze a fényűzésre és tivornyákra. Hogy előteremtse a pénzt egy kéjlak építéséhez, parkokat és hintókat, déltengeri szigeteket és festményeket vásárolhasson, nagyszámú szeretőjét elhalmozhassa brokáttal és ékszerekkel, és a belga fővárosban magának emlékművet, egy új palotát meg vagy féltucat egyéb hivalkodó épületet emeltethessen, most már igyekezett a végsőkig kizsákmányolni magángyarmatát.

A bennszülöttek által beszolgáltatandó kaucsuk mennyiségét rövid idő alatt hihetetlenül fölsrófolták — a négyszeresére, hatszorosára, sőt egyes helyeken tizenkétszeresére —, s kiterjesztették mindenkire, aki élt, akár férfi volt, akár nő, akár gyermek. A fehér ügynökök jutalékát viszont alig emelték. Ehelyett fizetési pótlékot és katonai előléptetést helyeztek kilátásba nekik, ha sikerül tovább növelniük körzeteik kaucsukhozamát. S a Kongó Állam kormánya az ehhez szükséges eszközök megválasztásában „teljes mozgási szabadságot" engedélyezett nekik.

Így hágott a kizsákmányolás első ízben tetőpontra Kongóban 1898 derekán.

3

Lothaire kapitány keresztülvág az őserdőn.

Kora reggel indult útnak két századdal a megerősített Basoko állomásról, miután a kaolói járás parancsnoki tisztét rábízta Sarreaut hadnagyra. A futár, aki az éjszaka érkezett a tábornok parancsával, csatlakozott a menethez. A haussza katonák szótlanul botorkálnak egymás nyomában a mocsáron átvezető ösvényen, csak úgy rajzanak körülöttük a moszkítók. Hátukon francia Lebelpuskák, csípőjükön a tölténytáskák degeszre tömve, s a két töltényheveder, amelyet Sarreaut hadnagy indulás előtt adott ki még mindnyájuknak tartalékul, úgy lóg le vállukról, mint két fémesen csillogó, lapos kígyóhulla.

Lothaire a menetoszlop élén halad. Csizmájával gallyakat és rothadó faleveleket tapos a talajba. Időnként visszanéz a katonákra, akiknek arcára kiült a rosszkedv az előttük álló hosszú menetelés miatt.

A hatalmas lombkoronák úgy tornyosulnak fejük fölött, mint egy irdatlan zöld hegység. S ez a hegység girbegurba oszlopokon áll, melyek mintha összenőttek volna, oly szorosan állnak egymás mellett. Fehér léggyökerek és magasba szökő hajtások fonják körül őket; ágaikat úgy tárják szét, mintha mohlepte karok volnának, s a villaszerű gallyak mint markolásra görbült ujjak nyúlnak bele a lombok szövevényébe.

Lothaire megáll, s letörli homlokáról a verejtéket. Int a nyomában lépkedő hausszának, s hagyja, hogy elvonuljon mellette a mogorva fekete katonák hosszú sora. Bevárja a menet végén haladó Broille őrmestert, akinek feketeszakállas ábrázata egy kissé felderül, mikor megpillantja Lothaire-t.

— Mennyire van ide Libokwa, kapitány?

— Legalább háromheti járóföldre — feleli Lothaire.

Szorosan egymás mellett mennek. Broille az előttük botorkáló katonákra mutat:

— Szép kis morgást fognak rendezni a capiták!

— Nem érnek vele semmit! Oda kell mennünk! A libokwai zavargásoknak véget kell vetnünk! — Morogva teszi hozzá: — Csak legalább tudnám, mi a baj ott tulajdonképpen!

— Alkalmasint fellázadtak egypáran.

— Egypáran?

— Egy-kettőre végez velük, kapitány!

Lothaire összeráncolja a homlokát.

— Maga addig csináljon rendet az itteni falvakban — szólal meg egy idő múlva.

— Igenis!

— De erélyesen! Mire visszajövök, tele legyenek kaucsukkal a raktárak!

Az őrmester fejbólintással jelzi, hogy tudomásul vette.

S a csapat lihegve vonul tovább a forró őserdőben. Méter magasan kidudorodó gyökereken másznak keresztül, iszapban gázolnak, mélyedéseken lábalnak át, amelyeket megtöltött a beszivárgó mocsárvíz, s zümmögő szúnyograjok szállnak fel belőlük.

Összeszabdalt, megcsonkított liánokat látni mindenfelé; a csonka végek és levagdalt darabok, amelyeken elszáradtak a leve-

lek, s minden nedv kicsöpögött belőlük, úgy hevernek szerteszét, teljesen beborítva a talajt, mint szétvagdalt és összetaposott tömlődarabok. Ameddig csak be tud hatolni a tekintet az ösvény két oldalán az ágak és törzsek zűrzavarába, egyetlen óriási kúszónövényt se lát, amelyet könyörtelen kezek le ne szedtek, téptek, törtek vagy vágtak volna a bokrokról és a fák koronáiról.

Az ösvény egy tisztásba torkollik, amelyen meztelen lábak nyomai láthatók. Egy mélyedésben elszenesedett fadarab áll ki egy rakás hamuból.

— Itt csinálták a labdákat — állapítja meg az őrmester.

Az emberfej nagyságú gömböket érti rajta, amelyeket sok Kongó melléki kaucsukgyűjtő úgy készít, hogy karjaira, mellére és lábszáraira keni a lián nedvét, s amikor megalvadt, csíkokban lehúzza és felgombolyítja, mint a fonalat.

— Vajon mindegyiknek együtt van az ötven? — kérdi Lothaire. S mindjárt válaszol is saját kérdésére: — Valószínűleg megint nincs! Tegnap még csak itt jártak.

— Ez az egyetlen körzet, ahol még könnyű a dolguk, mert itt a kaucsuk az orruk előtt — jegyzi meg az őrmester. — Odaát Berumóban napokig kell kutyagolniuk, hogy egyáltalán liánra találjanak.

A menet élén haladó hausszák megállnak, mert az ösvényt szegélyező bozót hirtelen szétválik. Az eléjük táruló, hosszú, nedves talajú tisztást tengerivel és sárga virágú cukornáddal ültették be. A tisztás fölött a közeli mocsarak bűze terjeng. Egy mogyorócserjés szélén alacsony, barna sárkunyhók állnak a pálmafák árnyékában. Kúp alakú nádtető fedi őket. A kunyhók körül néhány dühösen ugató, elvadult kutya szaladgál.

Egy asszony lép ki az erdőből, vízhordó edénnyel a fején. Mikor megpillantja a katonákat, nagyot kiált. A kiáltásra még egypár asszony, gyerek s néhány férfi jön elő a kunyhókból, összeszaladnak, összevissza beszélnek, s az ösvény felé mutogatnak.

Lothaire és az őrmester ismét a menetoszlop élére lép. A hausszák mozdulatlanul állanak mögöttük, annak a néhánynak a kivételével, akik nevetgélve és lökdösődve külön csoportba gyűlnek.

Lothaire rájuk mutat.

— Tíz embert itthagyok magának, Broille. Ha itt végeztek, rögtön induljanak vissza az állomásra. Egyébként mindent megértett?

— Mindent — mondja az őrmester.

Lothaire kezet fog vele, aztán a katonákhoz fordul:

— Előre!

Mialatt a hosszú emberlánc eltűnik az erdőben, a visszamaradt katonák elindulnak a kunyhók felé.

Broille őrmester letelepszik egy kókuszpálma árnyékába. Nem tartja vissza capitáit.

Elmúlik néhány perc.

Az egyik kunyhóból hatalmas termetű katona tántorog kifelé, egy férfival a nyomában, aki némán püföli a két öklével. A katona megbotlik, aztán hirtelen megfordul és felemeli puskáját. A puskatus vállon találja a férfit, aki térdre roskad, aztán arcra bukik. Broille rekedten felnevet. A katona vigyorogva pillant az őrmester felé, s már botorkál is vissza a kunyhóba, ahonnan nyomban éles asszonyi sikoly hallatszik. Utána mintha széthasadna valami, s megint egy sikoltás. Aztán csend.

Broille ügyet se vet a falu főnökére, aki ott térdel előtte, s kezét könyörgésre emelve, tört franciasággal, megállás nélkül hadarja:

— Szegény falu! Semmi hús, liszt kevés... Sok férfi meghalt... Jaj! Mit csinálnak a katonáid? Szólj rájuk, tiszt úr!

Broille indulatos mozdulatot tesz.

Az öreg lehorgasztja a fejét. Egy idő múlva a katonák felé fordítja könnyáztatta arcát, akik — kókuszdióval, fatálakkal és gyékényekkel megrakodva — lassacskán előjönnek a kunyhókból.

A falu lakói közül egy lelket se látni már.

— Hová lettek az embereid, hé?

Az öreg bemegy az erdőbe. Sokára tér vissza, nyolc férfival a nyomában, akiknek vállán és karjain korbácsütötte sebek hegei láthatók.

Mikor megszámolják az egyik kunyhóban felhalmozott „kaucsuklabdákat", kiderül, hogy az előírt mennyiségből száznál több hiányzik.

— Nyolcvanhatan vagytok a faluban! — ordítja az őrmester, na-

gyot csapva tenyerével a mellzsebéből előhúzott gyűrött névsorra. — Ki engedte meg nektek, hogy száz labdával kevesebbet csináljatok?

— Sok férfi meghalt... — dadogja megint reszketve a főnök.

— Büntetést fogsz kapni!

Broille a falubeliek felé fordul, s kiadja az utasítást:

— Gyerünk!

Egymás után bemennek a kunyhóba. A sárga kaucsuklabdákat bedobálják az ott álló kosarakba, a kosarakat hátukra emelik, s a teher alatt roskadozva megint egymás után kilépnek a szabadba.

A főnök erőtlenül leroskad egy kőre. Broille futólag végigméri, aztán rákiált a teherhordókra, s az oszlop nyomában lassan elindul az erdő széle felé. Eszébe se jut szitkozódni miatta, hogy három katonája visszamarad.

Ezek hárman megvárják, míg az őrmester bajtársaikkal meg a teherhordókkal eltűnik az erdőben. Aztán egyikük háncszsineget húz elő, másikuk meg karon ragadja a főnököt. Az öreg lassan feláll.

Aztán hirtelen leveti magát a földre. Kapálózni kezd, s mikor az egyik capita lefogja, beleharap a kezébe.

A capita fölordít. A másik kettő röhögve rángatja fel a földről az öreget, s odahurcolja egy pálmafához. Annak, amelyik mindkét karjával átfogva tartja, kidagadnak halántékán az erei az erőlködéstől. Meg is tántorodik. Csak nagy sokára sikerül a főnök jobbját a rostos fatörzshöz kötözni a zsineggel.

A megharapott capita odalép melléje.

Az öreg kínlódva, kimerülten rángatózik. Persze nem tud kiszabadulni. Most már mozdulatlanul áll. Ágyékkötője alól kicsorog a vizelete, s végigfolyik sovány lábszárán.

A megharapott capita meglóbálja a cserjevágó kést. Az öreg visszarándul, s rámered a pálmafa törzsére, amelyen a kötél szorításában ott lóg a keze.

Felordít és összeesik.

A megharapott leoldja a kötelet, s a vérző, összerándult kezet zsebrevágja.

S a három capita élénken fecsegve elindul bajtársai után.

A Kongó-medence északkeleti részét számos folyó szeli keresztül. A folyók közt mocsarak és sötét, nehezen megközelíthető erdők terülnek el.

Évtizedeken keresztül csak arab rabszolgavadászok tették a lábukat erre a területre: megrohanták hordáikkal a kis őserdei falvakat, s gyújtogatva, gyilkolva vonultak egyik településtől a másikig, mindig több és több kongóit hurcolva magukkal.

A századfordulót megelőző évtizedekben sokat emlegettek egy fehér kereskedőt, aki teherhordó csapataival a Kongótól keletre és északra fekvő erdőkben szokott felbukkanni, s áruit az ott lakó négerekkel cserélte el.

Röviddel a századforduló előtt jelentek meg ezen a területen a kongói milícia első járőrei.

4

Lothaire hat napig menetel csapatával a keskeny őserdei ösvényen a hőségben és hirtelen kitörő, de gyorsan el is álló esőkben, s hat fülledt éjszakát tölt a moszkítóháló és a dohos pokróc alatt. Hetednap hajnalban a szomjas és poros csapat egy karavánnal találkozik egy széltörte tisztás szélén. A teherhordó balolók monoton énekszóval közelednek. A karaván élén haladó fehér ember láttán a belga káromkodik egyet. Katonáival együtt lehasal, és elrejtőzik a bokrok mögé, s le nem veszi tekintetét a körszakállas férfiról, aki rövid, nehézkes léptekkel halad emberei élén.

A közeledő karaván olyan, mint valami százfejű kígyó. Egyre több teherhordó bukkan elő az erdőből a tisztás túloldalán. Vezetőjük vörösre sült, verejtékes arcát már tisztán ki lehet venni, amikor Lothaire valami parancsot ad a mellette fekvő katonának. Az utasítást szájról szájra adják tovább. A hausszák elvigyorodnak. A rosszkedv hirtelen eltűnik az arcukról.

A körszakállas férfi megáll, s hátrakiált valamit a nyomában lépkedő teherhordóknak. A teherhordók visszakiáltanak. A körszakállas továbbindul. Lothaire — foga közt a fekete jelzősíppal — a hausszák során végigvonuló halk fémes csörgést figyeli. A körszakállas már egyvonalba került vele, s elhalad előtte. Lothaire gyorsan feláll, s éleset füttyent.

A két sortűz durranásai szabálytalan időközökben követik egymást. Itt-ott egy-egy sikoltás hasít a puskarapogás közé. Lothaire a lőpor füstjén át látja, hogy a teherhordók terhükkel együtt elvágódnak. Némelyik összegörnyed, úgy zuhan a földre, mások ugranak egyet, vagy mereven előrenyújtott karral rogynak le a mohára.

Egy hatalmas termetű balolo, akinek melléből vér folyik, a sértetlenül maradt körszakállas felé tántorog. Aztán hirtelen összeroskad. A harmadik sortűz már csak leveleket és ágakat sodor le a szemközti erdő széléről. A golyók tompán csapódnak a fatörzsekbe.

Lothaire megint füttyent egyet. Néhány lövés még eldördül, s messze visszhangzik az erdőben, aztán csend lesz. A guru-pálmák csúcsai fölött rémülten röpködnek a madarak.

Lothaire már ott is van a körszakállas mellett, aki két kézzel rángatja az övén függő pisztolytáskát.

— Sose fáradjon vele, Mr. Stokes — szólítja meg Lothaire angolul.

A körszakállas hátrál egy lépést.

— Megismer? — kérdi Lothaire. Nevetése hamisan cseng. Megnyalja kicserepesedett ajkát, s hangosan hozzáteszi: — Letartóztatom!

Az angol szemügyre veszi a bokrokból kilépő katonákat, aztán teherhordóira pillant, akik mozdulatlanul hevernek a földön: a lekaszált, összegörnyedt, dermedt testek lánca egész az erdő széléig ér. Vállak, megmerevült végtagok emelkednek ki belőle, s itt-ott nagy keservesen megmozdul még egy fej vagy egy kéz.

Az angol Lothaire felé fordul.

— Milyen címen tartóztat le? — kiáltja.

— Fegyvercsempészés miatt!

— Fegyvercsempészés?

— Húsz éve csinálja! Ez itt belga kincstári terület, Mr. Stokes! Már régóta szerettem volna újból találkozni magával!

— Sikerült! — mondja az angol. Rámutat a szerteszét heverő bálákra és csomagokra: — Ezeket nevezi fegyvereknek?

Néhány bála kibomlott, amikor lezuhant a földre. Üveggyön-

gyök, bádog burnótszelencék, rézgyűrűk csillannak meg a napfényben.

— Az árui le vannak foglalva! — jelenti ki Lothaire.

Int a hívására köréjegyűlt hausszáknak. A katonák szétszaladnak, letérdelnek a mozdulatlan fekete testek közé, s ügyet sem vetve a sebesültek nyögésére, mohón felszakítják és szétbontják a bálákat, letépik róluk a védőburkolatot, s ámuldozó és elragadtatott kiáltások közben mindenféle tarkabarka holmit ráncigálnak elő belőlük.

Az angol dühös mozdulatot tesz.

— Uram! Ezért még felelnie kell!

Lothaire vállat von.

Néhány csomagból töltények és ócska, zsinórral összekötözött kovás puskák kerülnek elő. Két katona odacipeli őket Lothairehez, és lerakja eléje a földre.

— Ezek talán nem fegyverek? — kiáltja Lothaire úgy, hogy egészen belepirul az arca.

Henry Stokes nem felel.

— Hozzatok kötelet! — mondja franciául Lothaire. Aztán ismét az angolhoz fordul: — Remélem, nem fog okoskodni...

— Csak nem akar megkötöztetni? — kérdi megvetően Stokes. S felkacag. — Csak nem fél, hogy megszököm? Élelem nélkül?

Lothaire végigméri.

— Rendben van — mondja aztán nyomatékosan. — De maga viseli a felelősséget.

Elveszi az angol pisztolyát, aztán parancsot ad a katonáknak, hogy üssenek tábort. Letelepszik egy takaróra, szemközt a szakállas, komoran hallgató angollal, akit le egészen a zanzibári partokig úgy emlegetnek, hogy az utolsó „trader". Áruit nem a Kongó kikötőin és állomásain keresztül hozza be, hanem Német Kelet-Afrikán át, s ezzel elüti a kongói kormányt a tízszázalékos behozatali vámtól. Tíz éve figyelik a bomai hivatalnokok rosszindulatú gyanakvással és mellesleg irigykedve ezt a ravasz manipulálást.

Stokes kifejezéstelen arccal ül. Világosbarna szemének közömbös pillantása nem árulja el, hogy nyugtalanítja-e a helyzet, amelybe került.

A körös-körül guggoló katonák izgatottan fecsegnek. Fülüket, csuklójukat, meztelen bokájukat teleaggatták a rablott üvegékszerekkel, nyakuk köré színes kendőket csavartak, olcsó német dohánnyal tömött fapipákat szívnak, egyenruhájuk zsebeit degeszre tömték. A bálákban talált zsákmány olyan gazdag volt, hogy a capiták lemondtak a legyilkolt vagy megsebesült teherhordók kifosztásáról.

Lothaire gyűrött csomagocskát húz elő a zsebéből, s odatartja az angol elé. Stokes mogorván megköszöni, de nem nyúl hozzá. Lothaire kivesz egy cigarettát, az ajkai közé dugja, s nagy nehezen lángra lobbant egy átnedvesedett gyufaszálat. Szippant egyet-kettőt, s miközben kifújja a füstöt, alaposan szemügyre veszi az angolt. Szív még egyet a cigarettán, aztán eldobja.

— Furcsa alak maga, Stokes! — mondja. — Bomában találkoztunk már néhány éve, igaz? Az új vámrendeletek miatt járt ott, ha jól emlékszem. Megvolt a véleménye a törvényeinkről... Nem megmondtam magának már akkor, hogy nincs értelme folytatnia a dolgot? — Egy kis szünetet tart. — Nem hitt nekem?

— Magának?

Lothaire úgy tesz, mintha nem hallotta volna a kérdést:

— Nem megmondtam, hogy itt, a kaolói járásban is felállítunk majd vámőrségeket? Vámőrségek még nincsenek ugyan, de vannak járőreink. Itt vagyok én. És rajta is kaptam magát, Stokes!

Az angol felnéz:

— Ez még nem jelenti azt, hogy ez itt — mutat a holttestekre — nem kerül még sokba magának, uram! Ugyan hová visz majd? Bomába. Helyes. Bomában van angol konzul. Hozzá fogok fordulni. Azt magának előbb még be kell bizonyítania, hogy a fegyvereket a négereknek akartam szállítani!

— Maga a konzuljában bízik? — kérdi gúnyosan Lothaire.

Stokes kicsinylően elhúzza a száját. Ahogy belélegzi a forró levegőt, érzi, hogy még ott lebeg benne az ellövöldözött puskapor szaga.

Eltelik néhány óra. Stokes pillantása időnként az erdő széle felé siklik. Aztán lassan visszatér Lothaire-re, egy kis időre megállapodik rajta, majd közömbösen végigsiklik a halottakon, s megint

vissza az erdő szélére. Ahogy múlik az idő, az angol egyre sűrűbben pillantgat arrafelé. Végül közelebb csúszik egy kicsit a takarón, és megkérdi:

— Meddig maradunk itt?

Lothaire egy zsebkönyvbe jegyezget valamit. Föl se néz, úgy válaszol:

— Csak türelem!

Stokes maga elé bámul a földre.

Lothaire csak este adja ki a parancsot.

A hausszák elálmosodtak a hosszú pihenőnap alatt. Most hirtelen felélénkülnek, izgatottan szaladgálnak ide-oda, aztán félkörben fehér kapitányuk fekvőhelye köré tolonganak. Néhányan hátrakötik a meglepett angol kezét. Két katona leveti a zubbonyt, vállukon megcsillan a lobogó tűz vörös fénye. Az erdő szélére szaladnak, s ügyesen felkúsznak egy virágbaborult magas akácfa törzsén. Mikor a fatörzs kettéágazásához érnek, meztelen lábukkal fogózkodva, fürgén kimásznak a legmesszebb kinyúló ágra, s a fogukkal meg a kezükkel háncskötelet kötnek rá. A kötél másik vége hurokformában lóg le az ágról.

Lothaire odalép az angolhoz:

— Van még valami kívánsága?

Stokes előrenyújtja a fejét. Nyakából vastag zsinórként dagadnak ki az erek, állkapcsa úgy mozog, mintha rágna valamit.

Lothaire jelt ad a katonáknak, mire azok újból karon ragadják Stokest. Az angol leszegett fejjel, rövid, nehézkes léptekkel követi őket. Közben néhány haussza egy fatönköt gurít a lelógó hurok alá. Mikor Stokes odaér, visszafordul Lothaire felé:

— Te nyomorult gazember . . .

Aztán felüvölt:

— Neee!!!

Két katona feltaszigálja a fatönkre. Egyikük utánamászik, gyorsan ráhúzza a hurkot a fehér ember fejére, s megszorítja a nyakán. Közben többen lefogják az őrjöngő ember lábait. Néhány katona égő fáklyákat hoz, s magasra tartja. A haussza leugrik a fatönkről. Bajtársai gyorsan visszahúzódnak. Ketten segítenek elrugdosni a fatönköt a fehér ember alól.

Stokes ordítása rekedt hörgésbe fullad, mikor az akácfa ága nagyot rándul és meghajlik. A hirtelen elernyedő test — mint valami idomtalan, fokozatosan megnyugvó inga — leng egy darabig, néhányszor összerándul, kétszer megfordul maga körül, aztán mozdulatlanul függve marad.

A hausszák szétoszlanak.

Lothaire tábort bontat.

Még az éjszaka tovább vonul katonáival az erdőn át vezető hosszú ösvényen. Az ösvény fölött ragyogó fehéren süt a hold.

A Kongóban üzleti tevékenységet folytató államokból az utóbbi két évtizedben több száz misszionárius érkezett Közép-Afrikába. Megbízásuk értelmében arról kellett meggyőzniük a Kongó-medence lakóit, hogy a fehér emberek rájuk erőszakolt uralma isten akaratából való és áldásos dolog. Ahhoz, hogy valaki annak az elképesztő nyomornak a láttán is eleget tudjon tenni e megbízásnak, amelyben a bennszülöttek a Lipót-féle rendszerben éltek, igen nagyfokú képmutatásra volt szükség.

Egyes misszionáriusok viszont, akik azzal az őszinte szándékkal jöttek Kongóba, hogy a szeretetet hirdessék és segítsenek, tapasztalataik alapján ellentétbe kerültek egyházuk praktikáival, vagy meginogtak hitükben.

5

Másnap Joseph Clark lelkész missziós állomására érkezik a csapat.

A fehérre meszelt ház egy tisztáson áll. Néhány pajta s egy csomó bennszülött kunyhó veszi körül. A kunyhók mögött kertek és tengeriföldek terülnek el; olyanok, mint egy csomó takarosan kiteregetett nagy kendő. Észak felé dinnyefa-erdő határolja a tisztást. Dél felé, a bozóton keresztül ösvény vezet le a Kongóhoz, amelynek iszapszaga úgy ül a telep fölött, mint valami láthatatlan felhő.

A kunyhók közt disznók szaladgálnak, s gyermekek játszadoznak színes kavicsokkal. Néhány ajtónyílásban fekete arcok jelen-

nek meg, s aggodalmasan pillantanak az erdőből kilépő katonák felé.

A misszionárius háza cölöpökön nyugszik, melyek mintha egy elefánt megkövesedett lábai lennének. A kertet mangófa árnyékolja be legyezőszerű zöld leveleivel. A háztól nem messze áll a vas-kereszttel díszített kápolna. A Jesaia-telep fekete keresztényei itt szoktak imádkozni minden reggel és este a viaszgyertyák fényénél az idegen istenhez, akinek szavát egy fehér ember hozta el hozzájuk a távoli tengeren túlról.

Joseph Clark amerikai. A bostoni Baptista Missziós Szövetség küldötteként jött Afrikába majd harminc esztendeje, behatolt a fekete világrész legbelsejébe, tizenkilenc missziós állomást alapított, s több bennszülött törzset megkeresztelt. Kis gőzhajóján bejárta a Kongó csatornáit és mellékágait, s az első angol misszionáriusokkal, a Svéd Missziós Egylet lelkészeivel, valamint a később Afrikába érkezett angol baptista atyákkal együtt kivette részét a rejtelmes óriásfolyó és iszapos, sötét erdőinek felderítéséből. Később összeköttetésbe lépett az Evangélikus Szövetség buzgó misszionáriusaival is, a Kongó alsó folyásánál nemrég alapított római katolikus püspöki helynökséggel azonban, amely a scheuti „Mária Szeplőtelen Szíve" kongregációhoz tartozik, nem vette fel a kapcsolatot.

A bostoni missziós központ bőséges anyagi támogatásával építette fel az utóbbi években a Jesaia-telepet, ahol most — ötvenegy éves korában — írni, olvasni és angolul tanítja fekete növendékeit, megtanítja őket a földművelésre, igyekszik megmagyarázni nekik, milyen a saját országuk, s mennyi sokféle nép él a földjén. Emellett még növénytermesztési kísérleteket is folytat kis kertjében, esténként pedig azoknak, akik nem gyűjtenek éppen kaucsukot az erdőben, egyenletes mély hangján részleteket olvas fel a Szentírásból. Időnként sorba látogatja az általa alapított missziós állomásokat, szentbeszédeket mond, részt vesz egy-egy antilop- vagy vízilóvadászaton, aztán fáradtan és megelégedetten tér vissza telepére.

A magas termetű, erős csontú, ősz hajú, izmos Joseph Clarkból hallgatag ember lett az utóbbi években. Sápadtfehér arcából,

amelyet nem fogott a trópusi nap, izzó parázsként villan elő áthatható, fürkésző tekintete. Némelykor azonban — ha a Kongó Állam ügynökei végigvonulnak katonáikkal az erdőkön, s nyomukban újabb falvak kiirtásáról érkezik hír a telepre — ez a tekintet hirtelen elerőtlenedik. Aztán ismét fellobban, zaklatottan röpköd, majd megint ernyedten, kétségbeesetten pislákol tovább.

Joseph Clark fáradt léptekkel jön ki házából. Üdvözli Lothaire-t, s közben igyekszik kerülni a kapitány fáradt s mégis gunyoros tekintetét.

— Akad egy kis harapni valója meg egy korty bora számomra, tiszteletes úr?

Clark némán bólint. Két mély barázda vésődött a szája köré.

— S az embereim számára? — kérdi Lothaire.

Clark végignéz a hausszákon, akik tépett egyenruhában, áthatható izzadságszagot árasztva állják körül őket, s mohón vigyorogva bámulnak a kunyhók felé.

— Ne féljen! Megértetem velük, hogy itt nem szabad semmiféle disznóságot művelniük — mondja Lothaire, s egy pillanatra se veszi le szemét a misszionáriusról.

— Nekik is jut — feleli Clark.

Lothaire vezényszavára szétoszlik az izzadt, nyugtalan csapat. A katonák csoportokba verődve elindulnak a telep széle felé, rendetlenül ledobálják a földre a felszerelésüket meg fehér kapitányuk sátrát, amit bálába kötve cipeltek keresztül az őserdőn, s puskáikat csövükkel egymásnak támasztják. Aztán leheverednek a fák alá, az árnyékba.

Lothaire követi a misszionáriust a házba.

Clark bevezeti egy szobába, amelynek ablakát fehér kendőkkel függönyözte el. A kendőkön átsüt az izzó napfény. Az ablak előtt álló asztalon néhány megsárgult papírlap s egy-két levél hever. A falon sebesen ketyeg egy kis falióra.

Lothaire leveti magát egy székre. A misszionárius bort meg egy tál húst hozat egy fiatal bennszülött leánnyal. A leány félénken pillant a fehér tisztre, aki lecsatolja bőrövét meg a pisztolytáskát, kigombolja mellén a zubbonyt, s már nyúl is a pohár után.

A leány kimegy. Lothaire mocskos ujjai közt fürgén mozog a

villa. Időnként abbahagyja az evést, iszik, újratölti a poharat, s mohón fal tovább.

— Gyalázatos egy vidék ez — mondja rágás közben. — Csupa szúnyog... A munkások meg lusták... Egyszer már elő kéne venni a négereit, Clark! Mi a véleménye?

A misszionárius nem szól rá semmit.

— Túl kevés kaucsukot szolgáltatott be a faluja a múlt hónapban! Húsz százalékkal kevesebbet! Meg kell magyarázni a fickóknak, hogy milyen következményekkel jár az ilyesmi... — Cigányútra megy a falat a torkán, s köhögni kezd. — Vagy magam értessem meg velük? Hát csak hívja össze őket!

Clark elfordítja a fejét.

— A négereim nincsenek itt — mondja kis idő múlva.

— Hát hol vannak?

— Elmentek...

— Hová?

A misszionárius olyan lassan felel, mintha minden egyes szó kiejtése külön erőfeszítésébe kerülne.

— Két menekült balolo törzsbeli érkezett tegnap a faluba. Egy karaván hoz tartoztak... Szörnyű dolgot meséltek... Egy belga tiszt... minden ok nélkül... megtámadta őket a katonáival. S az a szörnyeteg... — Hangja elcsuklik. Indulatos mozdulatot tesz, majd folytatja: — mindnyájukat lelövette. Ott fekszenek az erdőben. Van köztük olyan is, aki nem halt meg, csak megsebesült. Ezeken segíteni kell... Ezért küldtem el a négereimet.

Hallgat egy darabig, aztán újból kezdi:

— S az angolt...

Lothaire kezében megremeg a villa. Még a rágást is abbahagyja, úgy mered a misszionáriusra, aki most szorosan elébe állva folytatja:

— ... még csak el se temettette!

Elnyújtott vadmacska-üvöltés hallatszik a folyó felől. Ágak recsccsennek. Rikácsolni kezd egy kakadu. Aztán csobban a víz, s megint néma csend lesz.

Joseph Clark maga elé meredve, fojtott hangon beszél. A szavak úgy szakadnak ki belőle, mintha a mélyen a szívébe zárt sötét

gondolatok csak nagy nehezen tudnának szabadulni bilincseikből.

— S nekem mindezt tehetetlenül kell néznem! Évek óta... O, istenem!... Amióta itt vagyok, folyton a felabaráti szeretetet és a megbocsátást prédikálom... Azt, hogy isten előtt minden ember egyenlő... Sok négert meg is kereszteltem a szentek nevében. S a négerek bíztak bennünk... Mi meg..?

Elakad a szava.

— Megverték, letiporták, legyilkolták őket... Asszonyaikat az erdőbe hurcolták és meggyötörték, csak azért, mert ártatlan volt az arcuk... Bűntelen embereket csonkítottak meg, s hagytak elvérezni amiatt az átkozott kaucsuk miatt... S kik művelték mindezt? Belga tisztek! Európaiak! Keresztény fehér emberek!... S még mindig csinálják! Erőszakoskodnak, fosztogatnak... Roszszabbak a farkasoknál!

Letörli homlokáról a verejtéket.

— S a négereim eljönnek hozzám... és faggatnak... Tudni akarják, hogy van-e hát isten? S ha van, miért engedi meg az ilyesmit?... Már nem bíznak bennem... Hogy is magyarázzam meg nekik?... Van, persze hogy van isten. S az isten jó. Valamennyi gyermekét szereti. Megengedi, hogy az erősek bántalmazzák a gyengéket, s megköveteli, hogy a gyengék azért továbbra is szeressék őt...

Egy darabig megint hallgat.

— Tízezrek pusztultak már el... S most Henry Stokes is! Jól ismertem... Ez megint olyasmi, hogy... Egész éjszaka csak ültem és gondolkoztam... és nem találtam rá magyarázatot! Nem látok semmiféle kiutat ebből a vértengerből...

Lothaire felemeli a fejét.

— Ez azért van — mondja rekedten —, mert maga misszionárius... — Elakad a szava. — Igen... — kezd bele újból, s megint csak elakad. — Az én szüleim szegény emberek voltak — mondja végül. — Maga pedig misszionárius. Másképp ítéli meg a dolgokat...

Visszagondol arra az időre, amikor még mint fiatal hadnagy átjött a hatalmas, számára még ismeretlen világrészbe. Évekig egy

négy faluból álló járást igazgatott a Kongó középső szakasza mentén az „Anversoise du Commerce au Congo" nevű kaucsuktröszt megbízásából. Kiküldte a capitákat a falvakba, magához rendelte a bennszülötteket, s a lelkükre kötötte, hogy a kormány utasítása szerint is, meg a saját érdekükben is legyenek „szorgalmasak". Ha kevésnek találta a beszolgáltatott kaucsukot, megbüntettette őket a capitákkal. A bennszülöttek kezdtek rettegni tőle. Az „Anversoise" igazgatósága viszont elismerését fejezte ki, s felemelte a fizetését. Bomai felettesei hamarosan előléptették. Fizetéséből, a negyedévenként kapott jutalékból, meg az igyekezetével és kegyetlenségével kiérdemelt külön jutalmakból szinte az utolsó fillérig részvényeket vásárolt a tröszttől. Két év múlva már ötvenötszörös pénzt kaphatott volna a részvényeiért. De nem adta el őket, sőt újabbakat vásárolt. Aztán megint előléptették. A társaság megbízta a keleten elterülő kaolói járás igazgatásával, a kongói kormány pedig kinevezte a megerősített Basoko állomás parancsnokává s nyolc fekete századot rendelt alája. Segédtisztnek beosztották melléje az ősz hajú Sarreaut hadnagyot, Broille altiszt pedig a járás falvaiban állomásozó capiták vezetője lett... S ma? Ma Lothaire a kongói milícia kapitánya, az állam keleti határvidékének parancsnoka, s az „Anversoise du Commerce au Congo" egyik főrészvényese!

— A szüleimtől bizony — ismétli — sose kaptam sokat. A brüsszeli tiszti iskolán a vasárnapi kimenők alkalmával, mikor a bajtársaim mind eltávoztak, nekem a szobában kellett maradnom, mert egy vasam se volt. A legolcsóbb cigarettákat szívtam, a legvacakabb kávét ittam... Most, huszonnyolc éves koromban kapitány vagyok, s egy nagy járást igazgatok... — Előrehajol, s szinte kiáltja: — Tudni akarom végre, milyen az, ha pénze van az embernek!

Clark ráemeli félelmet nem ismerő tekintetét:

— Ezért gyilkol?

Lothaire bosszankodva harap az ajkába. Aztán kirobban:

— Ne felejtse el, kérem, hogy kormányom megbízottja vagyok. Kongó Állam Lipót belga király őfelsége fennhatósága alá tartozik, maga pedig... maga pedig csak egy megtűrt külföldi itt!

Clark elfordul. Szemében ismét gyötrelem és tehetetlen harag tükröződik.

— Persze! A pénz! — morogja. S undorodva teszi hozzá: — Meg a nők!

— Ohó! Nem hinném, hogy a maga fekete kisasszonya csak azért van itt, hogy felszolgáljon — mondja Lothaire.

Clark nem szól semmit.

Lothaire feláll, s végigsétál néhányszor a szobán. Gondolatai sebesen ugrálnak egyik tárgyról a másikra. Vajon rendesen igazgatja-e Sarreaut a körzetet, amíg ő távol van? Nem adta-e megint ivásnak a fejét, mint néhány hónappal ezelőtt, s nem bízza-e sorsukra a capitákat is, meg a gyűjtőket is? Hát Broille? Behajtotta-e a kaucsukot?

Hirtelen megáll a misszionárius előtt:

— Ismeri a libokwai erődbe vezető utat? Tud vezetőt adni mellém?

— Libokwába megy?

— Oda. Egy csomó disznóság történik arrafelé. Zavarognak a négerek. A lehető legrövidebb úton kell mennem!

— Az már a rubi—uellei körzet — mondja elgondolkozva Clark.

— Úgy van! Tud vezetőt adni? — Hirtelen eszébe jut még valami: — Hol az a két balolo a karaván ból? Beszélnem kell a fickókkal!

— Ők is elmentek a többiekkel — feleli Clark. — Ők vezetik el a négereimet oda, ahol... — Feláll. — Nem. Nem tudok vezetőt adni. Még egy se járt Libokwában az embereim közül.

Lothaire káromkodik egyet magában.

— Még ma folytatni akarja az útját? — kérdi Clark.

— Igen! Még ma!

— Már attól tartottam, hogy...

— Mitől?

A misszionárius csak akkor felel, mikor Lothaire türelmetlenül megismétli a kérdést, de akkor sem néz fel:

— Úgyis megtalálja az utat.

1898-ban Kongó északi részén a Rubi és az Uelle folyó közt lakó nagy abu-bua törzs fellázadt a kaucsukbeszolgáltatás ellen. A körzet egy belga biztos, Tilkens kapitány parancsnoksága alatt állt, aki nyolcvan fekete katonával tartotta megszállva a libokwai erődöt.

Az abu-buák sokáig nem mertek fellázadni a körzeti biztos és zsákmányra éhes katonái ellen. Tilkens kapitány még 1896-ban is ezt írta Brüsszelbe egyik levelében:

„Verstraeten parancsnok meglátogatott állomáshelyemen és nagyon melegen gratulált. Közölte, hogy mindig aszerint tesz majd jelentést, hogy mennyi kaucsukot tudok előteremteni. Jutalékom a szeptemberi háromszázhatvan kilogrammról októberre ezerötszáz kilogrammra emelkedett, januártól pedig havi négyezer kilogramm lesz, ami azt jelenti, hogy a fizetésemen felül még havi ötszáz frankot keresek... Hát nem vagyok szerencsés ember?"

A bomai főkormányzó magánlevélben fejezte ki elismerését. De nem sok idő kellett hozzá, s Tilkens egyre nehezebben tudta rákényszeríteni az abu-buákat az előírt kaucsukmennyiség beszolgáltatására és a teherhordó csapatok kiállítására. Egyes falvakban már nyíltan ellenszegültek parancsainak. Ekkor kapott utasítást Bomából, hogy bármi áron teremtsen elő egy ezerötszáz főből álló újabb teherhordó csapatot, fokozza tovább körzetében a kaucsuktermelést, s szükség esetén alkalmazzon erőszakot is. Erre Tilkens azoknak a falvaknak a főnökeit, amelyeknek lakói ellenszegültek vagy akárcsak elégedetlenkedtek, egytől egyig bilincsbe verette, az asszonyokat és a gyerekeket fogolyként az erődbe hurcoltatta, az abu-buákkal ellenséges viszonyban álló szomszédos törzsek köréből segédcsapatokat toborzott, s büntető expedíciót indított az Uelle folyó középső szakasza mentén fekvő falvak ellen. Hat falut lerombolt, lakosaikat megkínoztatta és agyonverette, s több hónapos hadjárat után tért vissza az erődbe. Az útközben erőszakkal behajtott kaucsuk után járó „jutalék" címén minden katona kapott egy asszonyt az abu-buák törzséből.

Erre kitört a lázadás a Rubi folyó mentén fekvő falvakban is. Bambara, az abu-buák királya maga köré gyűjtött egy sereg elkeseredett embert, s megtámadott egy katonai állomást az erőd közelében. Tilkens száz főnyi katonasággal indult ellene, de ugyanakkor arról értesült, hogy északon újabb zavargások törtek ki. Rájött, hogy a rendelkezésére álló

erő túlságosan csekély ahhoz, hogy az óriási körzet egész területét állandó ellenőrzés alatt tarthassa. Ugyanakkor Bomából újabb nyomatékos felszólítást kapott, hogy még jobban fokozza a kaucsuktermelést, s járjon el kérlelhetetlenül a lázadó falvak ellen. Tilkens ezt írta válaszul:

„Általános lázadás kitörésétől tartok. Úgy emlékszem, legutóbbi levelemben már figyelmeztettem erre önöket. Az ok mindig ugyanaz. A bennszülöttek megelégelték a „rezsimet", a teherhordást, a kaucsukbegyűjtést, meg azt, hogy annyi élelmiszert teremtsenek elő és halmozzanak fel a fehér és fekete katonaság számára. Ismét három hónapig kellett harcolnom egyfolytában, s közben csak tíz napig pihentem. Százötvenkét foglyom van. Két éve viselek már hadat ezen a vidéken. Mégsem állíthatom, hogy sikerült az embereket behódolásra kényszerítenem. Inkább meghalnak... Mit tehetek?"

6

Az erőd a folyó egyik kanyarulatában fekszik.

A kettős cölöpsánc mögött fehérre meszelt falak csillannak meg. A kapu mellett faköpönyeg; a fekete őrszemek egykedvűen maguk elé meredve strázsálnak előtte. A napsütötte háztetők fölött magasló zászlórúdról mozdulatlanul csüng le Kongó Állam zászlaja.

Tilkens kapitány a szobájából figyeli Lothaire csapatának felvonulását. Megszámolja a capitákat, akiknek egyenruhája kérges a mocsoktól, sietve az ajtóhoz lép, s lebotorkál a keskeny falépcsőn a szabadba.

— Végre! — kiáltja felszabadult mosollyal az arcán, és mindkét kezét Lothaire felé nyújtja.

Lothaire leveszi a parafasisakot, végigsimít izzadságtól nedves fekete haján, amelyet leszorított a sisak pereme, s fáradtan mosolyog vissza Tilkensre.

— Nem késtem el?

— Nem... de épp az utolsó pillanatban érkeztél — feleli Tilkens. — El se tudod képzelni, hogy állnak itt a dolgok. Már egy hete várom az érkezésedet.

— Nem kaptam vezetőt — mondja Lothaire. — Egy fekete gaz-

ember, akit magammal hoztam az egyik faluból, még tévútra is vezetett. Harmadnap aztán kénytelen voltam a fickót...

S fáradtan legyint.

— Magamtól kellett idetalálnom — teszi hozzá.

Bemennek a házba, a hausszák pedig zajongva vegyülnek el az erőd katonái közt, akik összecsődültek a laktanya-épületek közti szabad térségen.

A szobát szinte teljesen betölti a két szék, a szekrény, a függőágy meg a térképekkel borított asztal. Lothaire alaposan szemügyre veszi bajtársát, akivel oly sok tréfát eszelt ki valamikor a brüsszeli tiszti iskolában. Fáradtan letelepszik az egyik székre.

— Alig változtál valamit, Paul — mondja.

— Csakugyan? — kérdi Tilkens, s mosolya hirtelen oly fáradtnak tűnik. Ő is leül, s ránt egyet a zubbonyán, amely a háta mögött lóg a szék támláján.

Lothaire meghökken. Ősz szálakat vesz észre Tilkens hajában. Az arca is keskenyebbnek tűnik, mint régen.

Hat esztendeje nem látták egymást. Utoljára véletlenül akadtak össze Bomában. Mindkettőjüknek valami jelentést kellett leadniuk a főkormányzó házában. Utána elmentek egy angol szállodába, s késő éjszakáig ott maradtak. Azóta — Lothaire legnagyobb sajnálatára — nem találkoztak. A brüsszeli tiszti iskolán mindig jól megvoltak egymással, s az utolsó időben össze is barátkoztak.

— Szóval nehézségeid vannak a feketékkel? — kérdi Lothaire, félbeszakítva gondolatait.

— Nehézségeim? Hát... ahogy vesszük...

— A tábornok üzent, hogy azonnal indítsak útnak hozzád két századot. Gondoltam, eljövök magam is.

— Köszönöm! — mondja őszinte hálával Tilkens. — Örülök, hogy megjöttetek. Itt bizony elég cifra a helyzet. A négerek lázonganak. Seholse mutatkozhatsz anélkül, hogy rád ne lőjenek ócska flintáikkal... Az ördög tudja, honnan szerezték!

— De hát hogy került sor ilyesmire?

Tilkens vállat von. Hallgat egy kicsit, aztán rákezdi:

— A társaságnak semmi se elég! Két-három havonként emel-

nem kell a beszolgáltatott kaucsuk mennyiségét, ha azt akarom, hogy ne csökkenjen a fizetésem. Ettől persze a legostobábbaknak is elfogy egyszer a türelmük. Kaucsukot sz.. ni még ők sem tudnak...

— No de megbocsáss! — Lothaire csodálkozva pillant barátja felhevült arcába. — Hiszen ez mindenütt így van! Csak nem az „Anversoise"-t akarod felelőssé tenni?

— Hát ki mást?

— A társaság kénytelen azon lenni, hogy kihozzon valamit a kaucsukból, különben a magunkfajta embernek igazán semmi se marad.

— Azért még maradna éppen valami! Csak az kellene, hogy... — Tilkens hirtelen félbeszakítja önmagát, s bűntudatosan elmosolyodik. — Bocsáss meg, öregem, hiszen még meg se kínáltalak egy kis pálinkával!

Lothaire fejcsóválva néz Tilkens után, aki feláll, elővesz a szekrényből egy üveget meg két poharat, s félresöpörve az ott heverő térképeket, az asztalra állítja őket. Közben nem néz Lothaire-re.

— Nagyon felizgatott a lázadás? — kérdi csendesen Lothaire.

Tilkensnek remeg a keze töltés közben. Néhány csepp az asztalra is csöppen, amikor sietve leteszi az üveget, s újból beszélni kezd:

— Csak bele kell képzelnie magát az embernek a négerek helyzetébe! Rendben van, bánjanak csak erélyesen velük, kényszerítsék őket, hogy erőltessék meg egy kicsit magukat, még büntessék is meg őket, ha túl keveset szolgáltatnak be! De ne kívánjanak tőlük lehetetlent! Ki tud egy kézzel kétszer annyit dolgozni, mint kettővel? Ki kívánhatja egy halott négertől, hogy ezentúl is rendszeresen beszolgáltassa a havi ötven font kaucsukot, mi? Nekem pedig ugyanannyit kell kipréselnem ma is a falvakból, mint régen, pedig fele annyi lakosuk sincs... Dehogyis ugyanannyit! Többet! Kétszer, háromszor annyit!

Lothaire összeráncolja a homlokát.

— Úgy látszik, vagy nem helyesen fogtad fel, hogy miről van szó, vagy elfelejtetted, kedves barátom! A társaság...

— A társaság rajtunk akar keresni! Meg a négereken! Csak arra valók vagyunk, hogy végigverjünk ezeken a szegény ördögökön, hogy újra meg újra kényszerítsük őket, hogy végső erejüket megfeszítve dolgozzanak. S miért? Azért, hogy a felügyelőbizottsági urak frankokkal tömhessék degeszre a hasukat!

— S erre csak most jöttél rá?

Tilkens rábámul a barátjára. Aztán félresimítja homlokából a haját, s kimondhatatlanul fáradtan feleli:

— Az utóbbi hónapokban majdnem négyszáz embert ölettem meg.

— Csak négyszázat?

Tilkens felfortyan:

— Mészároljam le talán az egész törzset? Küldjek minden hónapban egy egész hajórakomány négerfejet Bomába?

Lothaire a még mindig érintetlenül álló poharakra pillant.

— Ide figyelj! — mondja bosszúsan. — Ez mind hülyeség! Errefelé jövet útbaejtettem a missziót. Ismered Clarket, ugye? Nos, az a vén bolond valóságos prédikációt tartott nekem . . .

— Képzelem! . . . — nevet fel rekedten Tilkens. — Azok után, ahogy elbántál azzal az angollal . . .

— Ejha! Már te is tudod?

— A rossz hír szárnyakon jár. Nemsokára Bomában is tudni fogják.

— Szóval — folytatja Lothaire, aki egy kicsit kijött a sodrából — egész prédikációt tartott nekem az a vén bolond. Csakhogy rajta nem csodálkozom . . . De rajtad! . . .

Tilkens feláll. Nagy léptekkel végigmegy a szobán. Aztán megáll Lothaire előtt.

— Lehet, hogy igazad van. Már jó ideje érzem, hogy nincsenek rendben az idegeim. Valószínűleg a hőség az oka meg a pálinka . . . De az is lehet, hogy nincs igazad. Ne vitatkozzunk rajta. — Hallgat egy darabig. — Ugyan mit számítunk mi ketten? Különben is, mi egyebet tehetek, minthogy igénybeveszem a segítségedet, s folytatom a háborút?

— Kettesben majd szépen rendbehozzuk a dolgot — jelenti ki meggyőződéssel Lothaire.

Tilkens a fejét csóválja.

— Ne hidd, hogy olyan könnyű lesz! Itt nem a szokásos incidensek egyikéről van szó.

Felveszi az asztalról az egyik poharat, s egy hajtásra leönti torkán a pálinkát. Aztán az ablakhoz lép, s sokáig bámul kifelé a napfényben izzó gyakorlótérre.

Este elviszi Lothaire-t a fészerhez, amelyben a foglyokat tartják.

Százharmincnégy embert zsúfoltak a forró bádoglemezfalak közé. Legtöbbjük nő; a capiták hurcolták ide őket a környező falvakból. A fészerből olyan förtelmes bűz árad, hogy a két katona, aki puskával őrzi a zárt ajtót, a szemközti épülethez húzódott. Mikor Tilkens utasítást ad nekik, hogy nyissák ki a fészert, elvigyorodnak. Nagy üggyel-bajjal leszedik az ajtóról a vastag keresztgerendát.

— Pfüj! Hisz ezek valóságos csontvázak — sziszegi Lothaire halkan a foga közt, mikor megpillantja a félelemtől és a bűztől szinte kábult embereket, akik mohón tolakszanak az ajtónyílásba, hogy szippanthassanak egyet az esti levegőből. — Minek kellett ezeket a nyakadba venned?

Tilkens vállat von.

— Ha megkapom a kaucsukot, amivel a falujuk tartozik, szabadon engedem őket. Különben sohasem jutok hozzá. Egy bomai ezredes ajánlotta ezt a módszert. — Rövid szünet után hozzáteszi: — Tizennyolcan már meghaltak.

— Semmit se adsz nekik?

— Napjában egyszer vizet, meg egy pár kukoricamálét. Különben egymást falnák fel.

Fojtott, elcsukló zokogás hallatszik a fészerből. Panaszosan jajgat egy gyerek. Az ajtónyílásban összetorlódnak az egymást taszigáló emberi testek.

— Nana! Csak lassan, lassan — mondja Tilkens.

Szól az őröknek. A két őr odalép a foglyokhoz, és közéjük vág a puskatussal. Jajgatva, nyöszörögve húzódnak vissza a nyílásból a foglyok. Egy asszonyt, aki vérbeborulva maradt a földön, lassan beráncigálnak a bódé belsejébe.

Tilkens a nyíláshoz lép. Lothaire kelletlenül követi, s igyekszik lehetőleg ritkán venni lélegzetet.

Egy férfi fekszik a fészer falánál. Bokái egymáshoz vannak láncolva, teste meztelen. Mellén kiállnak a bordák. Hasa besüppedt. Vállcsontjai alatt mély üregek képződtek, végtagjai pálcavékonyra aszottak, s az ízületek förtelmes csomókként állnak ki belőlük.

Lothaire az árnyékban fekvő arcot keresi. Csak a fehéren villogó szemeket tudja kivenni.

— Na? Megfontoltad a dolgot? — kérdi Tilkens jó hangosan, abu-bua nyelvjárásban. — Akarsz hazamenni a faludba? Hajlandó vagy nyugton maradni? Mi?

A két szem fehér foltja eltűnik, s most a fogak villannak fel. Tilkens figyel egy ideig, aztán megkérdi:

— Hallod?

A fészer fala mellől nem jön válasz.

— Ki ez? — kérdi Lothaire.

Tilkens undorodó arccal lép vissza.

— Bezárni!

A két tiszt visszaindul a ház felé.

— Ez Bambara. A királyuk. Ő csinálta a lázadást!

— Ne mondd!

— Ez a gazember bujtotta fel mindnyájukat!

— Miért nem fogsz hát egy kötelet, s miért nem kötteted fel?

Tilkens elhárító mozdulatot tesz.

— Előbb legyen vége a zendülésnek! Ha most felköttetem, két nap múlva a körzet összes falvai fellázadnak.

— Hát még nem lázadt fel mind?

— Délen még nyugalom van. De ez nem jelent semmit. Lehet, hogy holnap már ott se lesz.

Leszáll az éj.

A szállásokon nagy a lárma. A két jó barát késő éjszakáig fennmarad Tilkens szobájában az olajlámpa fényénél.

Másnap reggel az egyik visszatérő járőr négy bangala katona holttestét cipeli be az erődbe.

Megmerevült, porral és sebekkel borított arcukról Tilkens csak nehezen ismeri fel azt a négy embert, akit a Libokwától délre el-

terülő erdőkben végzett legutóbbi felderítő útja alkalmából hagyott hátra őrségnek egy Lunda nevű faluban.

A járőr vezetője, egy fényesfekete bőrű őrmester jelentésében elmondja, hogy a falut üresen találta, de mikor tovább nyomult embereivel, az erdőből rájuk lőttek.

Tilkens karon ragadja Lothaire-t.

— Nem megmondtam?! Már ott lenn is kezdik!

A gyakorlótérre csődült katonák, akik ott tolonganak az élettelen testek körül, Lothaire vezényszavára sietve indulnak a fészerek felé fegyvereikért, Tilkens meg Lothaire pedig visszamegy a házba, s előkészületeket tesz az azonnali indulásra.

Félóra múlva egy nagy gőzbárka bukkan fel a Rubin, és hamarosan ki is köt a parton. Tatján a Kongó Állam kék zászlaja virít. Tilkens meglepődve pillant a tiszta öltözetű, halvány arcú hadnagy felé, aki a hajó kikötése után pár perccel már be is lép az erődbe. Kurtán üdvözlik egymást, néhány szót váltanak, s már indulnak is be a házba.

— Nevem Lacroix — mutatkozik be a hadnagy feszes meghajlással Lothaire-nek. — Monsieur Tilkens közölte, hogy itt találom önt, kapitány úr.

Lothaire végigméri.

A hadnagy fiatal — mint Tilkens magában megállapítja, szokatlanul fiatal —, alig lehet idősebb tizenkilenc évesnél. S hozzá valószínűtlenül karcsú, szinte törékeny az alakja. Felsőajka fölött feketén pelyhedzik a bajusza. Szeme szelíd, majdnem lányos kifejezésű.

— Micsoda? Engem keres? — kérdi Lothaire.

A hadnagy egy borítékot húz elő. Lothaire tétovázva bontja fel, széthajtogatja a benne levő levelet, amelyen nem minden csodálkozás nélkül pillantja meg a kongói kormány pecsétjét, s olvasni kezdi.

Tilkens kíváncsian figyeli.

— A főkormányzó küldte — szólal meg végül Lothaire, s mintha nyugtalan fény lobbanna fel a szemében.

— Valami kellemetlen újság? — kérdi Tilkens.

— Stokesról van szó . . .

— Aha... Szóval ön Bomából jött? — fordul Tilkens a hadnagyhoz.

— Egyenesen. Oda kell kísérnem a kapitány urat.

Tilkens megint Lothaire-re néz.

— Most mit csinálunk? — kérdi.

— Elmegyek. Neked kell egyedül elintézned itt a dolgot — feleli Lothaire, gyorsan összeszedve magát. — A hausszáimat persze itt hagyom... Hm... De azért mégiscsak szeretném tudni... — Hatalmas markában összegyűri a levelet, s megcsóválja a fejét. — Lacroix úr! Olvasta ön ezt a levelet?

A hadnagy elképedve néz rá.

— Úgy értem, hogy... ismeri a tartalmát?

— De kapitány úr! — mondja sértődötten Lacroix.

— No de hát csak kellett kapnia valamilyen parancsot, valami utasítást!

— Azt a parancsot kaptam, hogy kísérjem önt Bomába. Más semmit.

Tilkens közbeszól:

— A gőzössel? De hisz akkor elvihetne egy század katonát is a hajóval! Tudniillik épp egy büntetőexpedícióra készülünk arrafelé délen, hadnagy úr, már indulni is akartunk.

— Készséggel állok rendelkezésére — feleli Lacroix.

Nem telik bele egy óra sem, s a gőzös, amelynek fedélzetén csak úgy nyüzsögnek a katonák, sebesen siklik visszafelé a Rubi folyón. A part fekete iszapjából úgy állnak ki az ondu-fák támasztógyökerei, mintha megkövesedett óriásmedúzák lennének. Ibolyaszín pára lebeg a víz fölött.

A három tiszt visszavonul a kormányosfülke melletti kabinba.

— Mit akarhat tőled a főkormányzó? — kérdi Tilkens a barátjától.

— Nem érdekes! Jegyzőkönyvet vettem fel Stokesról.

— Gondolod, hogy elfogadható?

Lothaire vállat von. Egy idő múlva — halkan, hogy Lacroix ne érthesse, amit mond — megjegyzi:

— Nekem mindenesetre több pénzem fekszik az „Anversoise" részvényeiben, mint neki.

Mikor Lunda magasságába érnek, a bárka lelassít, és a part felé fordul. Lapos feneke alatt homok és kagyló csikordul. A fedélzetmester valamilyen vezényszót kiált a hajó tatján felbukkanó két matróz felé. A matrózok biztos célzással kötelet dobnak egy paraszilfa vastag, görbe törzsére, amely a parti bozótból messze benyúlik a víz fölé. Nyomban utána a hajó orrából is kidobnak egy kötelet, s ez egy mangrove-fa csomós gyökerére hurkolódik. A szilfatörzs és a mangrove reccsenve· görbül meg, ahogy a hajó megrántja. Deszkapallót tolnak ki a partra. A katonák lármásan, nagy dobogással hagyják el a hajót. A három tiszt a korlátnál áll.

— Ne hagyd magad legyűrni — mondja Tilkens, s megrázza barátja kezét. — Remélem, hamarosan látjuk egymást.

— Te meg addig térítsd észre a négereidet!

— Abban nem lesz hiba.

Tilkens elköszön a hadnagytól is, aztán követi a katonáit.

A matrózok bevonják a pallót, s eloldozzák a köteleket. A bárka lassan sodródni kezd lefelé a folyón. Működésbe lépnek a dugatyúk, s a hajó faránál sárga tajtékot kavar a propeller.

Lothaire végignézi, hogy tűnnek el a sűrűben az utolsó katonák is, egyik a másik után. Aztán Tilkens fehér parafasisakja is elvész a szeme elől a páfránylevelek és rikító színű virágok közt.

A távoli Boma felé igyekvő hajó tovább halad a Rubi iszapos, párás kanyarulatain. Lothaire még be se csukta maga mögött a kabinajtót, amikor Lunda felől máris felhangzik néhány lövés. Hosszan elnyújtott sikolyok és sortüzek tompa ropogása követi őket.

Az augusztus 9-éről 10-ére virradó éjszaka a zendülők megrohanták Libokwa erődjét. A cölöpsáncokat ledöntötték, a deszkafészereket meg a házakat felgyújtották és százhetvenkét katonát agyonvertek. Bambarát, az abu-buák királyát kiszabadították a fogságból, s vele együtt száznál több asszonyt és gyermeket, akiket a capiták túszként hurcoltak az erődbe. Az abu-buák körülbelül ötvenezer töltényt és nagy csomó puskát zsákmányoltak.

Tilkens kapitány, aki maga is megsebesült, a sötétség leple alatt az er-

dőbe menekült egy csoport katonával, s ott védekezett üldözői ellen. Napfelkelte előtt két órával sikerült áttörnie embereivel a zendülők gyűrűjét, s déli irányban elmenekült.

Az erőd elfoglalásának és a fehér körzeti biztos szökésének híre országszerte elterjedt: éjjel-nappal szóltak az erdei dobok, szálltak a füstjelek az ég felé. Bambara hírnökei végighordozták az agyonvert katonák egyenruháját a Mbima folyó felső szakasza mentén fekvő falvakban. Néhány óra múlva már itt is szóltak a dobok, itt is füstcsóvák szálltak az erdő fölé, s válaszul dél felől is, a keleti mocsarak felől is, a bateketörzs nyugatra fekvő falvaiból is felhangzott a bambusztülkök búgása.

A rubi—uellei körzet valamennyi törzse fellázadt.

7

Lothaire tizenkétnapi egyhangú hajóút után érkezik meg Bomába.

A várostól északra elterülő, sivár vörösagyag-sztyeppét — amelyről szárazság idején vörös por száll át a dombok láncolatán, s elborítja a partot és az öblöt —, az esőzés feláztatta, fellazította, s valóságos mocsárrá változtatta. A mocsárból itt-ott egy-egy termeszhangya-raj kúp alakú építménye emelkedik ki.

Lothaire elhalad egy cukornád-ültetvény mellett, s a magasabban fekvő városrész felé tart, amerre a konzulátusok épületei fehérlenek.

Lacroix szótlanul, gondolataiba merülve lépked mellette. Szürke, lányosan szelíd szeme időnként Lothaire-re pillant.

A főkormányzó háza egy széles, fasorszerű utca végén áll. A kapu előtt tisztelegnek az őrszemek.

Lothaire és Lacroix felmennek az első emeletre, s belépnek egy szobába, amely zsúfolva van cigarettázva várakozó tisztekkel. Lothaire régebbi látogatásai alkalmával már járt itt.

Az egyik tisztviselő rögtön bejelenti őket.

A főkormányzó feláll, mikor a két tiszt belép a szobájába. Szemmelláthatóan izgatott. Ujjaival idegesen babrálja zubbonyának aranyfényű gombjait, s cvikkere kerekre csiszolt üvegén át

nyugtalan pillantásokat vet maga köré. Egy kézmozdulattal helylyel kínálja a két tisztet. Ő maga állva marad.

— Nos, hadnagy? Sikerrel járt? Végrehajtotta feladatát? — Aztán máris Lothaire-hez fordul: — Ez aztán a kínos meglepetés, kapitány! A maga Tilkens barátja gondoskodott róla, hogy legyen dolgunk! Csak ez ne történt volna... Az ördögbe is, már azt se tudom, hol áll a fejem!

— Miért? Mi történt? — kérdi értetlenül Lothaire.

— Megtámadták és kirabolták az erődöt!

— Mi-cso-da?!

— Egyetlen épület se maradt épen! A katonái megszöktek!

— Nem értem — mondja szorongva Lothaire. — Azt akarja mondani, hogy Libokwa... az erőd megsemmisült?

A főkormányzó fáradtan leül. Elbeszéli, mit mondott néhány nappal ezelőtt a Lulongo katonai állomásról útnak indított gyorsfutár.

— Azóta jóformán aludni sincs időm — fejezi be elbeszélését.

— De tiszt uraim! — hallatszik be a szomszéd szobából. — Legyenek nyugodtak, kérem! Őexcellenciájának most nagyon fontos tárgyalása van, utána azonban sorjában fogadja majd mindnyájukat...

— Ez így megy nap mint nap — mondja a főkormányzó. — Csapatokat kell küldenem a rubi—uellei körzetbe... Utasításokat kell kiadnom... Vizsgálatot kell indítanom... Jelentéseket írnom... Az ördög vinné el! Mi vagyok én, robotember? Nekem nincs szükségem pihenésre?

— Excellenciád...

— A brüsszeli urak oly egyszerűnek képzelik a dolgot! A zendülést leverni! Büntetőexpedíciót indítani! A legkíméletlenebbül eljárni! Mintha nem tenném meg amúgy is, amit tudok! Meg aztán tekintettel is kell lennem bizonyos dolgokra! Egy sereg néger fejedelem van az országban, akinek Lipót király őfelsége védelmet és függetlenséget ígért! Tekintsem egyszerűen levegőnek ezeket az ígéreteket?

— Mi történt Tilkensszel? — kérdi Lothaire.

A főkormányzó vállat von.

— Még semmi biztosat nem lehet tudni. Csak attól az amerikaitól érkezett megint levél, Jesaiából . . .

— Clarktől?

— Igen, Joseph Clarktől. Ez az ember, úgy látszik, alaposan nyitva tartja a szemét.

— Mit ír? Megint visszaélések . . .?

— Azok hát. Erőszakoskodás, kínzás, gyilkosság . . . meg a jó ég tudja, mi minden! — feleli a főkormányzó.

Végigméri Lothaire-t, s úgy látszik, hirtelen eszébe jut, miért rendelte Bomába. Lacroix-hoz fordul:

— Köszönöm, hadnagy úr! Most már négyszemközt szeretnék tárgyalni a kapitánnyal.

Lacroix távozik.

A főkormányzó körülményesen megigazgatja cvikkerét. Nyilván azon gondolkozik, hogy fogjon hozzá mondanivalójához. Végül belekezd:

— Ugyan mit vétett magának az a Stokes nevű kereskedő, az istenfáját neki?! Hadd halljam!

— Azt hiszem, jól értettem annak idején excellenciádat . . . Az az ember az utunkban volt, igaz?

— No és? Mi köze ennek a dologhoz?

— Tudtam, hogy Stokes fegyvercsempészést folytat. Tetten értem, amint egy szállítmány puskával a mi területünkre lépett, s a királyom nevében eljártam ellene. Ennyi az egész.

— Jegyzőkönyvet vett fel az esetről?

Lothaire előhúzza a zsebéből az írást, melyet a missziós állomáson fogalmazott meg Joseph Clark kaparós tollával, s átnyújtja a főkormányzónak. A főkormányzó kétszer is végigolvassa, tanácstalanul leteszi maga elé az asztalra, s egy kis gondolkodás után azt kérdi:

— Itt csak a maga neve áll . . . Kik voltak az eset tanúi?

— Senki. Csak a katonáim.

— Hm . . . — A főkormányzó összeráncolja homlokát, s megint odapillant az írásra. — Hm . . . — dünnyögi még egyszer. Tűnődik egy darabig, aztán így folytatja: — Az . . . eljárás során megmenekült néhány néger . . . Ért engem? Az angol konzul már járt

is itt néhányszor, s Londonban is jelentette az esetet. Átkozottul sok bajunk lesz belőle. Clarken kívül még egy svéd misszionárius is értesült az esetről... Nisco bárót, a főügyészt már fel is szólították, hogy tartóztassa le magát. Benne volt a kenyai és a Dar esz-Szalaami újságokban. Nem hiszem — mondja nyomatékosan, s közben Lothaire-re pillant, — hogy meg lehetne akadályozni a következményeket.

— A... pert?

A főkormányzó bólint.

— Jelentést kell tennem Brüsszelbe. Magának itt kell maradnia Bomában, hogy bármikor elérhető legyen... Minden tőlünk telhetőt meg fogunk próbálni, kedves kapitány. De... ahogy mondtam... — karját kételkedőn széttárva fejezi be a mondatot: — A bírói eljárás, nyomozás meg az újságcikkek elkerülhetetlenek. Undorító dolog!

— Számíthatok excellenciád támogatására?

— Hát... ameddig a hatásköröm kiterjed... Az angol alsóházat, sajnos, nem fújhatom el.

— Hálás köszönetem!

— Szálljon meg egyelőre az „Hôtel du Belge"-ben. S ne felejtsen el mindennap jelentkezni nálam.

Lothaire feláll, néhány lépést tesz az ajtó felé, aztán megfordul, és félszegen meghajtja magát:

— A holnapi viszontlátásra, excellenciás uram!

S ügyet sem vetve a szomszéd szobában türelmetlenül cigarettázó tisztekre, elhagyja a házat.

A főkormányzó utasításának megfelelően az „Hôtel du Belge"-ben bérel szobát. Az ablakból, amelyen át nedves földszag áramlik be, a város alacsonyabban fekvő részének agyag- és sárkunyhóira, meg a Kongó fekete, gőzösök-barázdálta vizére lehet látni.

Lothaire nyugtalanul tölti az első éjszakát.

— Képtelenség! — kiáltja bele többször is a sötétségbe. — Képtelenség az egész!

Gyötrelmes bizonytalanságban telik el néhány hét. Lothaire a nap javarészét szobájában tölti, fásultan és kedvetlenül. Érzi,

hogy fogoly. S attól, hogy ajtaja előtt nem áll őr, csak még idegesebb lesz.

Szokásától eltérően, még csak meg sem próbálja levenni lábáról a fekete szobalányt.

Egyik délután, amikor éppen arról értesül a főkormányzótól, hogy jelentésére még mindig nem érkezett válasz a brüsszeli Kongó-minisztériumtól, kinyílik az ajtó, s a szomszéd szobában szolgálatot teljesítő tisztviselő jelenik meg a küszöbön, sűrű bocsánatkérések közben.

— Joseph Clark úr van itt Jesaiából, s szeretne sürgősen beszélni önnel, excellenciás uram! Kértem, hogy várjon, de ragaszkodik hozzá, hogy azonnal bejöhessen. Semmiképpen sem hajlandó várni...

A főkormányzó gyámoltalan mozdulatot tesz.

— Clark... itt?

— Ismételten elnézést kérek, excellenciás uram — mondja zavartan a tisztviselő.

S nyomban be is lép a szobába a misszionárius. Arca halvány és izzadt, hosszú fekete kabátját vörös por lepte be, egész tartásán látni, hogy messzi útról érkezett.

Midőn Lothaire-et megpillantja, valósággal visszahőköl.

A főkormányzó bemutatja őket egymásnak.

— Ó, már ismerjük egymást — mondja kimérten Clark.

Aztán leül. A főkormányzó megkérdi:

— Nos? Mit óhajt tőlem?

— Írtam önnek...

— És?

— A válasza valószínűleg elveszett útközben, excellenciás uram.

A főkormányzó idegesen igazítja meg a cvikkerét. Clark nyugodtan folytatja:

— Ezért eljöttem hát magam.

— A négereiről akar tárgyalni velem?

— A büntető különítményekről szeretnék beszélni, excellenciás uram, azokról a bizonyos „expedíciókról", ahogy önök nevezik őket.

— Mit akar ezzel mondani?

— Azt, hogy ezek az iszonyat seregei! Hogy pusztulás és szenvedés jár a nyomukban, hogy tömérdek vérbe kerülnek! Ki vállalja a felelősséget ezekért a mészárlásokért?

— Meglep, amit mond, uram! — feleli némi hallgatás után a főkormányzó. — Talán nincs tudomása róla, hogy az ön körzetében hadiállapot van, hogy a négerei fellázadtak ellenem, a belga királyi kormány ellen?

— Én csak arról tudok — feleli szárazon Clark —, hogy a négereim védekezni kénytelenek néhány tiszt erőszakoskodása ellen. Arról, hogy ön ellen lázadtak volna fel, excellenciás uram, nincs tudomásom, noha most érkezem onnan.

— Ne vitatkozzunk! Vizsgálatot indítottam, s majd kiderül, ki a felelős az eseményekért.

— Addig pedig csak irtsák ki a körzet egész lakosságát a katonái?

— Uram . . .!

Clark félbeszakítja:

— Nem térek vissza a telepemre . . . mert nem térhetek vissza! Ott most ölnek és gyújtogatnak! Fekete testvéreink — mondja fájdalommal — elszakadtak Jézusunk tanításától. Bemenekültek az erdőbe, és hadat viselnek, még az asszonyok is! Szántóföldjeiket feldúlták, kunyhóikat felégették, őket magukat kirabolták és megkínozták . . . Nem hagytam volna el őket, de a szavamnak már nincs hatalma fölöttük. Azt hiszik, hogy a kínzóikat akarom védelmembe venni, mentegetni . . . Kényszerhelyzetükben ragadozó vadakká váltak, s én sem maradhatok mellettük . . . Megölnének . . . Vagy lázadóvá kellene lennem, és velük együtt kellene harcolnom . . . De még akkor is megölnének.

— Akkor hát mit akar tenni? — kérdi kíváncsian a főkormányzó.

— Elmegyek Isokóba. Az az első telep, amelyet én alapítottam. Megpróbálom az ottaniakat megerősíteni hitükben . . . ha már segíteni nem tudok rajtuk!

Egy darabig csend van.

— Előbb azonban — szólal meg hirtelen Clark, a főkormányzóra szegezve nyugtalan fekete szemét —, mielőtt elhagynám Bomát,

kénytelen vagyok megismételni, excellenciás uram, hogy szörnyű az, ami az országában történik! Iszonyú dolgokat láttam a saját szememmel! Az ön katonái ördögök!

— Ezt már a levelében is megírta — feleli ingerülten a főkormányzó. — Ha vége lesz az akciónak, kivizsgáltatom a dolgot.

— Azonnal ki kell vizsgálni! Nem szabad aludni, miközben mások meghalnak! Nem szabad hagyni, hogy beszennyeződjék és megszakadjon az emberek szíve! Ha ezt nem akadályozzuk meg, az olyan, mintha magunk is elkövetnénk a bűnt!

A szerény, hitétől megszállott embert mintha újból az a féktelen hév ragadná el, amely hajdan eltöltötte. Izgatottan, hangosan beszél. Arca halálsápadt.

— S ön mit szándékszik tenni ellene? — kérdi közömbösen a főkormányzó.

— Tiltakozom az emberiesség nevében! — feleli Clark, az indulattól remegve. — Igenis, tiltakozom!

A főkormányzó Lothaire-re néz. A tiszt váratlanul beleavatkozik a vitába:

— Teljesen feleslegesen izgatja fel magát, Clark úr! Ha jól értettem, az iránt érdeklődött, hogy mindezért ki a felelős. Nos, mindezért őfelsége Lipót belga király a felelős. S felelősségét vállalni is tudja bárkivel szemben. Vagy ön talán kételkedik ebben?

— Az ön királya nem akarhatja, hogy eltiporják a világban a hitet és a szeretetet! — feleli mély lélegzetet véve Clark. — Keresztény kormánya van! Ő maga is keresztény! Esténként imára kulcsolja a kezét, s ugyanakkor tehetetlen embereket gyilkolnak meg az ő nevében!

Hirtelen csend támad.

— De tiszteletes úr! — tiltakozik Lothaire.

A főkormányzó pedig felugrik.

— Uram! Én becsülöm az ön aggódását a négerekért! Valóban becsülöm! De nem tűrhetem el, hogy a belga királyt és tisztjeit sértegesse! Kérem, távozzék! Szükségtelen volt ideutaznia!

Clark feláll. Kimegy, s közben rájuk se néz.

— Őrület! Tiszta őrület! — ismétli el többször is a főkormányzó. Alig tud lecsillapodni.

— Ma is csak azt mondhatom, amit máskor, kapitány uram! — szólal meg azután. — Sajnos, még mindig nem tudok semmi újat sem közölni az ügyével kapcsolatban. A brüsszeli urak, úgy látszik, hirtelen nagyon kényelmesek lettek. Szóval tovább kell várnunk!

Egyszer csak Tilkens kapitány váratlanul megjelenik Bomában. A nagy feltűnést keltő eseményt egy csomó izgatott tárgyalás követi, sürgősen értesítik az „Anversoise" képviselőit, táviratokat küldenek Brüsszelbe. Hat nappal később befut a bomai kikötőbe a „Lüttich" postahajó, fedélzetén a Kongó-minisztérium meghatalmazottjával. A meghatalmazottnak az az utasítása, hogy Lothaire-et kísérje Brüsszelbe, s meglepődik, mikor a főkormányzó közli vele az újabb eseményeket. Elhatározza, hogy addig nem indul vissza Brüsszelbe, míg onnan válasz nem érkezik a főkormányzó táviratira.

Tilkens, akinek még mindig fehér kötés van a karján, szintén az „Hôtel du Belge"-ben lakik. Szobája szomszédos Lothaire-ével.

Egyik este a főkormányzó futárt meneszt Lothaire-hez, és sürgősen magához kéreti.

— Kedves kapitányom — mondja, mikor végére érnek hosszú titkos megbeszélésüknek —, én megtettem, ami módomban állt. Nem lesznek könnyű napjai Brüsszelben. Anglia megbízottai, valamint a német birodalmi gyűlés egyik képviselője már ott is vannak. Lesz szíves átvenni a minisztérium idézését, amelyet a meghatalmazott adott ide. S még valamim van itt önnek. Fogja csak!

S két lepecsételt levelet nyújt át Lothaire-nek.

— A másik egy ajánlólevél de Tiège úrhoz. Jó barátom, s a felügyelő bizottság elnöke az ön részvénytársaságában. Megérkezése után azonnal keresse fel! Azt hiszem — teszi hozzá mosolyogva —, hogy de Tiège úr nagy hasznára lesz.

— Tudja excellenciád, hogy mit kockáztatok . . .

— Még jobban tudom, mint ön. Menjen, kapitány! Kívánom, hogy aludjon jól!

A szállodában Lothaire felkeresi barátját, aki Bomába érkezése óta szótlan, szinte mogorva. Lothaire alig ismer rá. Tilkens szem-

mel láthatóan nem keresi a társaságát, de nem is kerüli készakarva. Van valami különös, valami meghatározhatatlan ridegség a magatartásában. Mikor Lothaire faggatni kezdte az erőd megtámadásáról meg a meneküléséről, csak ímmel-ámmal felelt. Lothaire csodálkozását vagy nem veszi észre, vagy nem is törődik vele. Látszik rajta, hogy nagyon foglalkoztatja valami, valamilyen ötlet vagy terv, amelyről senkinek se beszél.

— Megint reménykedem! — mondja Lothaire, mikor belép barátja szobájába.

Tilkens az ablaknál ül egy nádszéken, cigarettázik, s kedvetlenül fújja ki a füstöt a sötét utcára. Még csak meg se fordul.

— Lehet, hogy velem kell jönnöd Brüsszelbe, Paul!

Tilkens erre sem szól semmit. Lothaire kissé ingerülten mondja:

— Sőt igen valószínű!

— Micsoda?

— Hogy velem kell jönnöd. A főkormányzónál voltam. Hosszasan tárgyaltunk. — Majdnem gorombán teszi hozzá: — Még mindig fáj a sebed?

— Miből gondolod?

— Hát... abból, hogy nem vagy valami barátságos.

Tilkens utánanéz egy szentjánosbogárnak, amely zöld szikraként táncol el az ablak előtt, s nyugodtan feleli:

— Fáradt vagyok.

— Kérlek! Világért sem akarlak zavarni. Jó éjt!

Lothaire bemegy a szobájába, s dühösen nekilát a gabonapálinkának, melyet a fekete szobalány, mint minden este, ma is az asztalára tett.

Rossz kedve fokozatosan elszáll. Mikor arra gondol, hogy mi vár rá, észreveszi, hogy már korántsem érzi magát olyan bizonytalannak, mint eddig.

Vajon a levél teszi? — tűnődik mosolyogva.

Tizennégy nap múlva érkezik meg a válasz Brüsszelből a főkormányzó távirataira. A Kongó-minisztérium meghatalmazottja, aki szintén az „Hôtel du Belge"-ben szállt meg, s mostanában már napról napra türelmetlenebb volt, utasítást kap, hogy mindkét urat — Lothaire-et is, meg Tilkenst is — kísérje a belga fővárosba.

Lothaire még egyszer köszönetet mond a főkormányzónak, aki elégedetten mosolyog:

— Jó hírek a rubi—uellei körzetből! A zendülést levertük! Bambara lóg! Jó utat, kapitány úr!

Rögtön a független Kongó Állam megalapítása után több mint száz belga, angol, holland, amerikai, német, francia és portugál részvénytársaság alakult azzal a céllal, hogy minél gyorsabban kifossza Afrika nyersanyagokban gazdag szívét. Ezek a részvénytársaságok lassanként nyolc trösztben egyesültek, a trösztök pedig felosztották egymás közt a kizsákmányolásra szánt területet. Nyolcszor hat felügyelőbizottsági tag őrködött Európában afölött, hogy a trösztök üzleti tevékenysége zavartalanul folyjon a fekete kontinensen.

E trösztök közül az „Anversoise du Commerce au Congo" volt a legnagyobb. Kongó északi részén a mongalai és a rubi—uellei körzet állt az uralma alatt, s ezek területe Belgium területének többszöröse volt. Ügynökeinek könyörtelen munkája következtében a tröszt tiszta nyeresége az 1897-es százhúszezer frankról 1898-ig évi négymillió frankra növekedett.

Az óriáströszt háromezer-négyszáz elsőbbségi részvénye közül százhetvenöt volt Lothaire-nek, a kongói milícia kapitányának a tulajdonában. Körülbelül száz részvénye volt Kongó főkormányzójának, további százhúsz részvény különböző brüsszeli és bomai részvényesek közt oszlott meg. Ezernégyszáz részvény a belga király kezében volt.

Az „Anversoise" főrészvényese nem kevesebb, mint ezerhatszáz részvénnyel Alexandre de Tiège brüsszeli nagybankár volt.

8

Amint Lothaire Brüsszelbe érkezik, azonnal felkeresi az „Anversoise" irodáját.

Megérkezése nem kelt különösebb feltűnést, de nem is fogadják barátságtalanul. Az iroda vezetője, egy karcsú, idősebb úriember, akit tavaly beválasztottak a felügyelő bizottságba is, rövid tárgyalásuk során megnyugtatja Lothaire-et, hogy a küszöbön

álló perben Vernen bíró lesz az elnök, aki szintén tagja a társaság felügyelő bizottságának. A kapitány úr „munkájával" különben mindig meg voltak elégedve.

Lothaire megnyugodva tér vissza az „Hôtel Royal"-ba: egyelőre itt szállt meg Tilkensszel együtt. A Kongó-minisztérium meghatalmazottja a fővárosba való megérkezésük után magukra hagyta őket.

Lothaire megfürdik, megvacsorázik, s másnap reggel elküldi egy hordárral a főkormányzó ajánlólevelét a város nyugati részébe, Alexandre de Tiége bankár villájába. A hordár átadja a levelet, s még a délelőtt folyamán meghozza a választ: Lothaire-et este kilenc körül várják a villában.

A villa hatalmas park közepén áll, néhány száz méterre a külső Boulevard Léopoldtól. Egy lakáj nyit ajtót, s a tágas előcsarnokon keresztül egy sárga selyemtapétás szobába vezeti Lothaire-et.

Lothaire éppen egy parányi rézmetszetet nézeget, mikor hallja, hogy nyílik az ajtó. Megfordul.

Alexandre de Tiège áll az ajtóban.

— Bocsásson meg, kapitány úr — mondja, miközben kezet ráz Lothaire-rel —, hogy ilyen szokatlan időpontban kérettem ide. Sokféle tennivalóm van, s ebben a városban még akkor se igen lenne ideje a magamfajta embernek, ha nem történnének olyan izgalmas dolgok a minisztériumban is, meg a társaságnál is, mint mostanában. Erre tessék!

Átvezeti Lothaire-et a szomszédos kis szalonba, s becsukja maguk mögött a kettős ajtót.

— Szivart? — kérdi, majd odalép egy sötét, diófából készült faliszekrényhez. — Likőrt?

Felhajtanak egy pohárkával a kesernyés, erős folyadékból, aztán a bankár letelepszik a vendégével szemközti karosszékbe, s ugyanolyan vizsgálódó pillantást vet Lothaire-re, amilyennel a tiszt a ládikóból kiválasztott fekete szivart méregeti.

— Régóta ismeri a főkormányzót?

— Hat éve.

— Zavartalan volt az együttműködésük?

— Igen.

— Mostanában is?

— Mostanában is.

Lothaire kényelmesen hátradől a puha karosszékben. Elfogja a biztonság érzése. Belenéz a bankár szürkészöld szemébe, s ezzel kezdi:

— Nem tudom, informálódott-e ön az ügyről . . .

Tiège belevág a szavába:

— Magától értetődik! Átkérettem az irodától az anyagot. Eszerint ön az utóbbi két évben keleti állomásaink parancsnoka volt, s meg kell mondanom, hogy többi ügynökünkkel összehasonlítva derekas munkát végzett! Igen derekas munkát! A termelés fokozása érdekében hozott intézkedései átgondolt, épkézláb, eredményes intézkedések voltak! Az „Anversoise" hálával tartozik értük . . . — Egy kis szünetet tart. Majd így folytatja: — Már rég szerettem volna személyesen is megismerkedni önnel, kapitány úr. A felügyelő bizottságban mindig nagy érdeklődéssel olvastuk a jelentéseit. Nos, most belekeveredett egy igen súlyos következményekkel járó ügybe, amelynek számunkra, a társaság számára is könnyen súlyos következményei lehetnek. Sajnálatos ügy! Sejthette volna, hogy mi lesz belőle, s kénytelen vagyok szemrehányást tenni önnek, amiért elhamarkodva cselekedett.

Lothaire sűrű fehér füstfelhőt fúj maga elé.

— Miért nem hagyta futni azt az embert? — kérdi Tiège.

— Hm . . . Boma nagyon fente már a fogát Stokesra.

Tiège megcsóválja kicsit a fejét.

— Ön egyenruhát visel, vagyis kötelességei vannak az állammal szemben. Helyes. Ugyanakkor azonban körzeti biztos is a társaságunknál. Erről nem lett volna szabad megfeledkeznie. Mint ahogy annak a bajtársának sem, aki önnel együtt érkezett tegnap délután Brüsszelbe, s azóta egyre a várost járja, és ellenünk uszít.

— Tilkens? — kérdi zavartan Lothaire.

A bankár közömbösen legyint egyet.

— Ma közölték vele az irodán, hogy elbocsátják, mert az ő ügyetlensége okozta körzetében a zendülést, aminek következtében termelésünknek egy jelentékeny része kiesett. Különben — teszi hozzá egészen más hangon —, mindez már megtörtént, s

nem lehet visszacsinálni. Ami minket, azaz a társaságot illeti, azon kell lennünk, hogy a lehető leggyorsabban, s a lehető legkisebb veszteséggel essünk túl a dolgon. Az ön esetében is! — Végigsimítja őszes-szőke pofaszakállát, töpreng egy kicsit, aztán kutató pillantást vet Lothaire-re. — Figyeljen csak ide! Annak idején Lipót királytól kaptuk a koncessziónkat, s ön is tudja, hogy Őfelsége a szokásosnál nagyobb érdeklődéssel kíséri társaságunk fejlődését. Ha segítséget nem is várhatunk a küszöbön álló perben a minisztérium és a királyi palota részéről, arra mindenesetre számíthatunk, hogy nehézségeket sem támasztanak. Érti? Szóval nyugodtan csinálhatunk terveket a jövőre, s hadd áruljam el önnek, hogy csakugyan tervbe is vettünk már a társaságon belül bizonyos változtatásokat. Lényeges változtatásokat! Mégpedig nem utolsósorban éppen a királyi palotától eredő javaslatok alapján, hiszen Őfelsége nemcsak forma szerint a második főrészvényesünk... Szóval: sok vezető beosztásban levő emberünk van, de ezek közt — azt kell mondanom, hogy sajnos! — kevés az igazán rátermett. Épp ezért azt tervezzük, hogy új vezetőséget választunk, s a középszerű emberek helyébe jobbakat állítunk. Azt akarjuk, hogy valamennyi elsőrendűen fontos posztra feltétlenül megbízható ember kerüljön. Például Afrikába. S a jelöltek közt, akiket mint a felügyelő bizottság elnöke javasolni szándékszom, ön is szerepelni fog, kapitány úr! Egész egyszerűen azért, mert meggyőződésem szerint ön olyan ember, aki körültekintően tud betölteni bármilyen állást.

— S mi lesz a perrel? — mormogja izgatottan Lothaire.

— Most akarok rátérni. Tény az, hogy itt Brüsszelben óriási az izgalom! Ön valószínűleg nem is tudja még, hogy Anglián kívül Németország is ragaszkodik hozzá, hogy tisztázzuk a Stokes-ügyet. Különben ami a dolog elintézését illeti, egyáltalán nem olyan nehéz az ügy. Azt akarják, hogy állítsuk önt bíróság elé, a vádlottak padjára! Ezt az óhajukat nyugodtan teljesíthetjük. Önnek még jobb is — nem szólva a társaságról —, ha az ügy nyilvánosan, bíróság előtt, Anglia és Németország képviselőinek jelenlétében intéződik el. Csak egyről nem szabad megfeledkeznie: önnek tanúi vannak!

Lothaire csodálkozva bámul rá, mire a bankár így folytatja:

— A jegyzőkönyvet aláírta a kongói milícia három tisztjelöltje és egyik hadnagya. Tudja, melyik jegyzőkönyvre gondolok?

Lothaire bólint.

— Ez a négy ember ott lesz a tárgyaláson. Ott ülnek majd a tanúk padjában... persze, mint régi ismerősök, igaz? Beszámolnak majd róla, hogyan vonult Libokwa felé a felmentő sereg, önnel meg ezzel a négy úrral az élén. Helyes?

— De hát...

— Várjon! Ezeket az urakat természetesen be fogják mutatni önnek, mondjuk holnapután... majd megtudja, hogy hol. A többi — fejezi be elégedett mosollyal Tiège — hadd legyen aztán már az én gondom, kapitány úr.

Lothaire szinte kábultan ül.

— Van valami, amit még nem egészen ért?

— Nincs... semmi...

Tiège felemeli poharát:

— Akkor hát: a gyors sikerre!

Aztán még egyszer megtölti a poharakat, s Lothaire, akin hirtelen erőt vesz a bizakodás, ezzel emeli fel a magáét:

— A Kongó-kaucsukra!

Mikor a bankár néhány perc múlva kikíséri Lothaire-et, ezekkel a szavakkal vesz búcsút tőle:

— Nézzen elébe bátran a dolgoknak! Ne jöjjön semmitől se zavarba! Számolnia kell még néhány kellemetlenséggel, de legyen nyugodt, a társaság mindent megtesz önért. Szóval: nyugalom! Teljes nyugalom! Bármi történik is, ön menjen csak egyenesen előre, s ne aggódjon. Bármi történik is! Érti?

Lothaire megint csak bólint, noha az igazság az, hogy nem érti.

Aztán kilép a park kapuján az éjszakába.

Mikor visszaérkezik a szállodába, két rendőrtisztviselő letartóztatja.

Még két óriáströszt nevéhez fűződik a bennszülöttek véres kizsákmányolása. Ezeknek a trösztöknek a székhelye is — mint a többié — Brüsszelben volt, Afrikában csak képviseletük. Az egyiket, az „Anglo—

Belgian India Rubber Company"-t 1892-ben alapították, s ABIR néven vált közismertté. Több mint kétezer-négyszáz elsőbbségi részvényt bocsátott ki. A másik, a Thys-tröszt, a Kongó déli részén elterülő Katanga nevű hatalmas és termékeny országrészt tartotta uralma alatt, s a vasútépítési koncessziók juttatták hatalomhoz. Ez a tröszt 1896-ban már több mint százhúszezer fekete teherhordót dolgoztatott. Alapítójának, a belga Thys ezredesnek irányításával több mint ötven társaságból álló tömörüléssé fejlődött, s összes tőkéje meghaladta a háromszázmillió frankot.

Mindkét tröszt főrészvényeseinek rangsorában a belga király állt a második helyen.

Az első számú főrészvényes pedig ennél a két trösztnél is Alexandre da Tiège volt, a brüsszeli nagybankár.

9

A felmentést január 19-én délután három órakor mondják ki.

A brit külügyminisztérium képviselői, akik megfigyelői minőségben voltak jelen a határás tárgyaláson, fel vannak háborodva. Azt a hetekkel azelőtt bejelentett követelésüket, hogy a vizsgálati eljárást a kongói ügyészség folytassa le, a Kongó-minisztérium elutasította azzal a megjegyzéssel, hogy a belga királyi igazságszolgáltatás semmi esetre se hozhat téves ítéletet. Mel Waversnek, az angol alsóház tagjának óvása felett agyafúrt indokolással tértek napirendre.

A „tanúvallomások" hitelességében egyetlen bíró sem kételkedett a legcsekélyebb mértékben sem, René Jacques Lothaire kapitányt tehát felmentik.

Mr. Waversnek, a brit megfigyelők szóvivőjének kivételesen megengedik ugyan, hogy rövid nyilatkozatot tegyen, s a nyilatkozatban sikerül is néhány csípős célzást elejtenie a bírósággal kapcsolatban, de választ nem kap rájuk. Vernen bíró Isten és a belga király nevében befejezettnek nyilvánítja a tárgyalást.

A négy „tanú" Lothaire-hez lép, és gratulál.

Lothaire egyáltalán nem szégyenkezik, de feltűnően sápadt. A per folyamán civilruhát kellett hordania, s ez láthatóan feszé-

lyezi. Letörli homlokát egy zsebkendővel, megköszöni a gratulációkat, aztán az „Anversoise" urai kikísérik a teremből.

Nagy-Britannia képviselői azonnal elhagyják Brüsszelt.

A német követ, aki a harmincnégy napig tartó per során minden határozott állásfoglalástól tartózkodott, nem látszik elégedetlennek az ítélet miatt.

A négy országból a belga fővárosba gyűlt újságírók közt, akik elejétől végéig figyelemmel kísérték a visszataszító bírósági komédiát, s most visszatérnek szerkesztőségeikbe, ott van az „Elder Dempster" hajózási vállalat tisztviselője, Edmond Dene Morel is.

Ő is sápadt, s csak egy csésze feketét iszik meg az étteremben.

A fashodai brit—francia incidens idején sajtókampányt folytatott az emberi értelem nevében. Cége segítségével mozgalmat indított a brit kereskedelmi kamarák körében, s az eredmény az lett, hogy a francia és az angol külügyminisztérium megállapodást kötött a szabadkereskedelemre vonatkozólag, s ezzel harminc évvel elodázták a gyarmati háború veszélyét. Beleavatkozott a párizsi Dreyfus-ügybe is, aztán meghalt az anyja, a hajózási vállalat megbízásából pedig — amelynek afrikai érdekeit még most is ő képviseli — sokat kellett utaznia. A sok munka megtámadta az egészségét.

A sok esemény és elfoglaltság abban is megakadályozta, hogy folytassa a kongói helyzet tanulmányozását, amihez a múlt évben kezdett hozzá. Csak a brit sajtó felháborodása fordította figyelmét újból Kongó felé.

Jelenleg ez a kérdés foglalkoztatja: ki rejtőzik Lothaire mögött?

A hajón, amellyel Londonon keresztül visszatérőben van Liverpoolba, beszélgetésbe kezd Mel Waversszel. A képviselőt, úgy látszik, megsebezte a belgiumi vereség, s igen barátságtalanul viselkedik.

— Szentesítették a nemzetközi jog durva megsértését — jegyzi meg Morel.

— A Stokes-ügyre gondol? — kérdi Wavers, mintha Stokes neve a legközömbösebb szó lenne, melyet a per folyamán kiejtettek.

— Klasszikus eset volt. Fontos az üzlet.

— Kétségtelenül. Kiszámította már, mibe kerül Nagy-Britanniának csak úgy hozzávetőlegesen a kongói kereskedelem évenként?

— Kerek számmal kétszázezer fontba.

Wavers megrázza a fejét.

— Milliókba! Egész pontosan: annyi fontba, ahány frank a belga részvényekben fekszik.

— Vagy még többe, Sir!

— Hogy érti?

— Úgy, hogy ennek a Stokesnak például az életébe került a kongói kereskedelem.

Wavers futó pillantást vet Morelre.

— Kétségtelenül — feleli ismét, aztán megfordul, és bemegy a kabinjába.

Sajtóhadjáratai során Morel nagyon is mélyen belátott a nemzetközi politika kulisszái mögé. Így aztán sejti, hogy Wavers tartózkodó magatartása mögött is egy maroknyi profitéhes bankár és diplomata áll lesben.

Mihelyt Liverpoolba érkezik, azonnal felkeresi a hajózási vállalat irodáját. Sir Alfred Jones, a cég főnöke kifürkészhetetlen arccal hallgatja végig Morel beszámolóját a per kimeneteléről.

— Más részvényes neve nem került szóba? Csak Lothaire? — kérdi.

— Épp itt a bökkenő! Nem látni a dolog mögé! Nem tudni, kitől ered az egész!

— Nyilván elszigetelt eset volt.

Morel a fejét rázza. Amiről annak idején Kongó Állammal és közigazgatásával kapcsolatban értesült, azt a per csak megerősítette. Kezd kialakulni benne az a vélemény, hogy a jogfosztás átgondolt rendszeréről van szó, eddig azonban még nem sikerült kézzelfogható bizonyítékot találnia véleménye igazolására.

Mikor néhány hónap múlva megint Brüsszelbe utazik, újabb per tanúja lesz.

Az „Anversoise" vezetősége a társaság felügyelő bizottsága elé idézi elbocsátott ügynökét, Tilkenst, majd feljelenti. Kilenc napig folyik a nyomozás Tilkens ügyében, aztán a brüsszeli bíróság a „rubi—uellei körzet szabályellenes igazgatása" miatt arra ítéli az

egykori körzeti biztost, hogy fizessen kártérítést az „Anversoise"-nak.

Tilkens fellebbez, de hiába. Erre eltűnik Brüsszelből, a bíróság pedig elrendeli a kártérítés kényszerbehajtását; a tetemes összeget levonatja Tilkens folyószámlájáról, s átutaltatja az „Anversoise"-nak.

Morel végigjárja a brüsszeli liberális lapok szerkesztőségeit, hazafelé menet felkeres néhány londoni szerkesztőséget is, átkutat néhány levéltárat, s minden cikket összeszed Kongóról, amihez csak hozzá tud jutni.

Így talál rá két, 1896-ból, illetve 1897-ből származó cikkre, amelyben a Bennszülötteket Védő Liga és Sir Charles Dilke, az alsóház tagja bélyegzi meg a kongói borzalmakat. Elolvassa egy Hinde nevű brit gyarmati tiszt „The Fall on the Congo Arabs"* című röpiratát, E. J. Glave, utazó, Stanley egykori barátja naplóját, amely 1896-ban jelent meg a „Century Magazine"-ban, továbbá H. R. Fox-Burne-nek, a Bennszülötteket Védő Liga titkárának írásait.

Aztán felfedezi egy svéd meg két amerikai misszionárius leleplező cikkeit, s végül áttanulmányozza a Stokes-per Fehér Könyvét, melyet nemrég adott ki a brit parlament.

Megállapítja, hogy Kongó Állam kormánya az említett írásokban foglalt vádakat egytől egyig alaptalanoknak minősítette és visszautasította. Curzon, a brit külügyminisztérium helyettes államtitkára pedig az alsóházban védelmébe vette Sir Charles Dilke-kel szemben a fekete Szabad Állam közigazgatását.

Liverpoolba visszatérve Morel a kereskedelmi statisztikát kezdi tanulmányozni, s arra a meglepő felfedezésre jut, hogy Kongó Állam nem igazodik a fiatal gyarmatok fejlődését jellemző törvényszerűségekhez: 1896 óta átlag egymilliófontos évi behozatalával szemben hétszer nagyobb a kivitele — s ennek a kivitelnek kilencven százaléka kaucsuk.

Aztán arról értesül, hogy a Kongó-részvények Londonban, Brüsszelben, Párizsban, Amszterdamban és Berlinben olyan áron

* „A kongói arab incidens". — *Szerk.*

kerülnek forgalomba, amely névértékük ötvenszeresének felel meg. A Kongó-társaságok nyolcszáz százalékos osztalékokat fizetnek részvényeseiknek. S a Bomába visszatérő gőzhajók még mindig puskával és lőszerrel vannak megrakva.

Végül alkalma nyílik betekinteni néhány hivatalos dokumentumba is, s megtudja, hogy a belga országgyűlés semmiféle ellenőrzést sem gyakorol Kongó Állam igazgatása fölött. II. Lipót saját tetszése szerint szab törvényeket a gyarmat számára, sőt a Kongó-minisztérium is pusztán csak a bólogató-gép szerepét játssza: ráüti a törvényesség pecsétjét őfelsége üzleti óhajaira és zsarolási módszereire.

Így jön rá Morel, hogy a fegyverszállítás és Stokes meggyilkolása, a rubi—uellei körzetben kitört zendülés, valamint Tilkens elítélése és Lothaire felmentése éppúgy a Lipót-féle „termelési rezsim" következménye, mint a gyilkosságok és erőszakoskodások, a szüntelen rablás és pusztítás, a tömérdek bebörtönzés és éhhalál, a hétszeres kivitel és a kongóiak tízezreinek lemészárlása.

Egy reggel aztán betoppan Sir Alfred Jones irodájába.

— Szeretném tudtára adni, Sir, milyen körülményeknek köszönhető cége profitja — kezdi, s részletesen beszámol főnökének arról, hogy mit derített ki hetekig tartó kutatása során.

— Sir! El tudom képzelni, hogy ha síkraszáll ezeknek az állapotoknak a megszüntetéséért, az „Elder Dempster" cég nyeresége esetleg csökkenni fog. Mégis arra kérem, hogy tegye meg!

Sir Alfred Jones szótlanul hallgatja végig, komoly arckifejezéssel s elgondolkozva simogatja őszes körszakállát.

— Bizonyos benne, hogy állításának minden pontja megfelel a valóságnak?

— Feltétlenül.

— Gyakran megpróbáltak már politikai okokból hírbe hozni bizonyos gyarmati üzletágakat.

— Politika vagy nem politika: ha egy rendszer abból húz hasznot, hogy emberek millióit dönti rabszolgaságba, emberi szempontból nem fogadható el.

Sir Jones bólint.

— A jövő hónapban személyesen utazom Brüsszelbe. Bár jó-

magam közel sem vagyok olyan tájékozott a kongói viszonyokat illetően, mint ön, Mr. Morel, megteszem, ami tőlem telik.

Morel, aki meg van győződve róla, hogy befolyásos főnöke megtartja szavát, újból a munkakörével kapcsolatos teendőkkel kezd foglalkozni.

Mikor Sir Jones visszaérkezik Brüsszelből, magához kéreti Morelt.

— A király reformokat ígért — közli minden bevezetés nélkül. — Túl messze vezetne, ha minden lépést felsorolnék, amit az ügyben tettem. Megnyugtattak felőle, hogy módosítani fognak bizonyos dolgokat, például a vámrendelkezéseket, a hadügyi törvényt...

— Mikor? — kérdi Morel.

A hajózási vállalkozó vállat von.

— Időt kell adni a királynak. Ilyen fontos döntéseket nem lehet egyik napról a másikra hozni.

— S mi lesz a kényszermunkával? A bebörtönzésekkel?

— Türelemmel kell lennünk.

— Elég türelmesek voltunk mostanáig, Sir! A kongói gyalázatosságokat csak egyféleképpen lehet megszüntetni: teljes rendszerváltozással!

— De hisz mondom — ismétli ingerülten Jones —, hogy a király megígérte...

— Persze! Hogy ne kerüljön szorongatott helyzetbe, kisebb vámokat szedet majd, s német konzervgyárosokra bízza milíciája élelmezését. Kiknek lesz hasznuk ebből? Talán a négereknek?

— Nem értem önt — feleli tartózkodóan Sir Alfred Jones.

Morel azonban érti főnökét. Az ősz hajú kalmár nem hajlandó egyetlen fillér haszonról sem lemondani a bennszülöttek kedvéért. Edmond Dene Morelnek, a vagyontalan, összeköttetésekkel és befolyásos barátokkal nem rendelkező újságírónak, aki egymaga áll magános őrhelyén, se címe, se rangja, egyedül kell megindítania a harcot egy király ellen, aki sokszoros milliomos, húsz európai uralkodóházzal van sógorságban, gyakorlott cselszövő, egyházfejedelmek és bankárok támogatják, s minden eszköz rendelkezésére áll a közvélemény befolyásolására.

Morel tisztában van a helyzettel. Rendezi anyagát: az irodalmat, jegyzeteit, a térképeket és táblázatokat, s még egyszer egybeveti a főbb adatokat.

S miközben Dél-Afrikában Cecil Rhodes, a sokszoros milliomos, Fokföld egykori miniszterelnöke, fekete gyémántok után kutat az ő kezdeményezésére meghódított s róla elnevezett terület homokjában, Lord Kitchener tábornagy, Khartum grófja a brit gyarmatpolitika érdekeinek megfelelően ezrével mészároltatja le a búrokat, a német császár pedig vérszomjas beszédet intéz a kínai „boxerlázadás" leverésére felajánlott csapataihoz, egy liverpooli újságíró, aki a megélhetéséhez szükséges anyagiakat kénytelen egy hajózási vállalat irodájában megkeresni, s az írásra csak éjszakánként marad néhány órája, keresztes hadjáratot indít egy józanabb és emberségesebb világért.

Cikksorozata „A kongói botrány" címmel névtelenül jelenik meg a londoni „Speaker"-ben, s nagy feltűnést kelt. Mel Wavers és Sir Charles Dilke alsóházi tagok bizalmas tárgyalásra ülnek össze Morellel.

— Mi az ön célja tulajdonképpen? — kérdi Sir Charles Dilke.

— Kongóban nem elég megszüntetni a jelenlegi állapotokat.

— Új közigazgatási rendszert kell bevezetni, amely a gyarmati gazdálkodás korszerű elvén alapszik — feleli meggyőződéssel Morel.

— Milyen rendszerre gondol?

— Szívesen elmondom. Sir, hogy mit értek a gyarmati gazdálkodás korszerű elvén.

S Morel előadja, milyen következtetésre jutott a probléma több éves tanulmányozása során, megfigyeléseinek összehasonlítása alapján:

A nyersanyagkitermelésnek azzal a rendszerével szemben, amelyet jelenleg alkalmaz egy csomó európai hatalom a forró égövi Közép-Afrikában — hogy tudniillik a gyarmatot az illető európai állam vagy valamelyik pénzcsoport tulajdonának nyilvánítja, a bennszülötteket rabszolgaként vagy rosszul fizetett munkásként alkalmazza, s ezzel módszeresen tönkreteszi az országot — van egy másik rendszer is, amely a földet a bennszülöttek tulajdonában

hagyja, szabad embereknek tekinti őket, s kormányintézkedésekkel segíti hozzá, hogy hazájuk természeti kincseit kiaknázhassák, s gazdasági életét ily módon fokozatosan felvirágoztassák.

— Ezt a módszert lehetne bevezetni Kongóban is.

— Az ABIR részvényesei aligha osztják majd a nézetét — feleli mosolyogva Dilke.

— Miért ne ismerhetnék fel, hogy számukra is előnyösebb lenne az így biztosítható szerényebb, de állandó nyereség a maximális, de csak korlátozott ideig tartó nyereségnél?

— Ez csak a való élettől elvonatkoztatott humanizmus — mondja mosolyogva Dilke.

— Számomra az ember a fontos, Sir! Persze számolni kell azoknak az ösztöneivel, akik egyedül vannak abban a helyzetben, hogy meg is valósíthassanak egy ilyen elméletet.

A két képviselő összenéz.

— Szeretnénk — mondja Dilke —, ha szövetségeseit látná bennünk, akik érdeklődéssel figyelik az ön törekvéseit, s a kellő időben támogatni is fogják.

Azóta, hogy Morel győzelmet aratott Joseph Chamberlain fölött, és harcos cikkeivel megakadályozta, hogy a franciagyűlölő gyarmatügyi miniszter átdobjon Szudánba egy brit hadsereget, ez az első eset, hogy liberális oldalról szövetséget kínálnak fel neki.

A hajózási vállalatnál viszont egyre tartózkodóbban kezelik.

Sir Alfred Jones egy szót sem veszteget ugyan a cikksorozatra, a következő hetekben azonban mind jobban korlátozza Morel hatáskörét.

Morel tisztában van vele, hogy nem maradhat a végtelenségig egy olyan cég alkalmazásában, amely a kongóiak vérén gazdagszik meg.

Bemegy az irodába, s ő maga mondja fel az állását.

Lothaire 1900 elején tér vissza Bomába.

Meghízott. Hatalmas termetén erősen megfeszül a fehér zubbony, amelyen már őrnagyi rangjelzést visel. Arca a tizenkéthónapos pihenő alatt petyhüdtté, betegesen halvánnyá vált, s az ajka körül mély árok képződött. Régebben oly dús fekete haja, melyet előléptetése óta egészen rövidre nyírva visel, kezd hullani.

Titkára kíséretében vonul végig a napfényben izzó, poros utcákon; a titkárt az „Anversoise" felügyelő bizottsága az új vezetőség röviddel ezelőtt történt megválasztása után osztotta be mellé.

A gyümölcsösbódék meg a limonádé-árusok asztalai körül, amelyek fölé kendőt feszítettek a nap ellen, szegényesen öltözött feketék ácsorognak. Félénken térnek ki Lothaire elől, aki ügyet se vet rájuk. A főutca végén álló kőépület felé tart, amelynek bejáratát néger katonák őrzik, s tetején Kongó Szabad Állam zászlaja virít.

A főkormányzó hangsúlyozott udvariassággal fogadja. Ő is észrevehetően megváltozott ez alatt az egy év alatt: kékesvörös hajszálerek hálózzák be arcbőrét, halántéka beesett, s hangja sem olyan éles már, mint régen. Türelmetlen mozdulattal visszaparancsolja a szomszéd szobába a tisztviselőt, aki valami sürgős iratot akar átadni, aztán ismét látogatója felé fordul. Mozdulatain némi fáradtság, kimerültség érzik, amit erőltetett vidámsággal és élénkséggel igyekszik leplezni.

— Remek! Nagyszerű! — lelkendezik, mikor Lothaire tájékoztatja a legújabb brüsszeli eseményekről. — Nagyon is ideje volt, hogy valami változás történjék! A régi, lehetetlen állapotok mellett nem sokáig ment volna már a dolog... Hm... Úgy terveztem, hogy ön veszi át a parancsnokságot az itteni reguláris milícia fölött. Most rögtön, azonnal! Közvetlen rendelkezése alá az északi körzetek csapatai kerülnek. Természetesen csak akkor — teszi hozzá —, ha önnek ez megfelel...

S kicsit zavartan pillant a termetes, sápadt emberre, aki őrnagyi minőségében alárendeltje, ugyanakkor mint az „Anversoise" újonnan megválasztott igazgatója, felettese is.

— Magától értetődik, hogy megfelel — mondja Lothaire.

A főkormányzó hátrateszi a kezét, s szokása szerint némán járkál egy darabig fel-alá a szobában.

— Helyes — mondja aztán. — Itt marad Bomában, vagy máshová készül?

— Előbb itt szándékozom maradni egy kicsit, excellenciás uram. Mármint az itteni kirendeltségünkön, ahol feltétlenül felül kell vizsgálni és rendezni egyet-mást. Bizonyos megbízásokat is el kell intéznem, szóval egy ideig itt van dolgom. Aztán Léopoldville-be megyek, onnan pedig Mongalába. Az a főkörzetünk, tehát ott a helyem. Utána akarok nézni, nem lehetne-e jobban emelni a kaucsukhozamot. Ön majd rendszeresen tudósít engem az itteni üzleti ügyekről. Értjük egymást?

— Igen... hogyne... — feleli a főkormányzó, ideges rángással a szája körül. — Ön meg... ön meg engem tájékoztat a tervezett csapatmozdulatokról.

— Tudassa parancsban, excellenciás uram, hogy én vagyok a milícia parancsnoka! Nem szeretnék semmi huzavonát a dolog körül.

A főkormányzó némán bólint. Nem is néz Lothaire-re.

Lothaire — kicsit hirtelen — el is búcsúzik, s titkárával együtt megszáll az „Hôtel du Belge"-ben. A titkár elküld a kikötőbe egy fekete hordárt, aki hamarosan meg is érkezik a szállodába bőröndjeikkel.

Lothaire kilenc napig marad Bomában.

Az irodában, melyet az „Anversoise" korábbi vezetősége a brit konzulátus közelében rendezett be egy kétemeletes épületben, hamarosan kezdenek félni az új igazgatótól. Az alkalmazottak aggodalmas pillantásokat vetnek rá, mikor reggelenként megérkezik, s titkára segítségével nekilát az üzleti könyvek átvizsgálásának.

Két alkalmazottnak azonnali hatállyal felmond, két másikat pedig figyelmeztetésben részesít.

Közben napiparancsban közzé teszik a kongói milícia parancsnokává történt kinevezését.

Lothaire még egy utolsó megbeszélést folytat a főkormányzóval. Nem sokat törődik vele, hogy vállveregető modora szemmel lát-

hatóan bosszantja a fekete Szabad Állam kormányzóját, s mikor búcsút vesznek egymástól, még a lelkére is köti, hogy tartsa különösen szem előtt az „Anversoise" érdekeit.

A titkár Bomában marad, hogy egyelőre ő vezesse tovább az irodát. Lothaire visszatér a szállodába, s a kikötőbe viteti poggyászát.

Még aznap délután útrakel egy gőzösön Léopoldville felé.

Léopoldville-ben első dolga felkeresni a társaság fiókirodáját.

A város húszesztendős fennállása alatt jelentős kereskedelmi központtá fejlődött. Tele van fekete teherhordókkal, akik kisebb-nagyobb karavánokban egyesülve nagy mennyiségű árut cipelnek ide a körülbelül háromszáz kilométerre fekvő Matadiból. Tizennyolc napig tart, míg a karavánok Matadiból Léopoldville-be érkeznek. Itt hajóra rakják az árut, s így szállítják tovább részint a Kongó felső folyása, részint a távoli, Kasai menti állomások felé.

A Stanley Pool feketén csillogó víztükre messze elnyúlik északnyugat felé, ahol — ha jók a látási viszonyok — tisztán ki lehet venni a tó partjának sötét szegélye fölött Brazzaville, a francia kereskedőváros házainak parányi fehér foltjait. A tó délnyugati partján fekszik Kindzsassza kikötője és hajógyára, s közelében, egy vörösagyag-dombon, Arthington baptista missziós állomás házai fehérlenek elő a pálmafák közül.

A fülledt levegőjű irodában csak néhány alkalmazott dolgozik. Lothaire átnézi az üzleti könyveket, s a személyzet itt is hamarosan kezd félni tőle haragos indulatkitörései és hamisan csengő nevetése miatt.

Lothaire az egyik alkalmazottat, mert valami eltérés mutatkozik a folyószámlán, sikkasztás gyanújával elbocsátja.

Másnap reggel részletes jelentést ír a felügyelő bizottságnak, a postakezelő gondjaira bízza, aztán ellátogat a város szélén levő laktanyába. Az őrök feszes vigyázzba vágják magukat a kapu két oldalán. Lothaire belép a laktanyaudvarba, s azonnal a figyelem központjába kerül. A parancsnok — egy főhadnagy, akinek olyan vörös szakálla van, mint a róka farka — felsorakoztatja századát a kerítés elé. Vezényszavai úgy csattannak, mint a mennydörgés. A fekete katonák üdvlövést adnak le újonnan kinevezett főparancsnokuk tiszteletére. Lothaire közömbösen halad el előttük. Le-

töröl egy porszemet a zubbonyáról, s már indul is a hosszú, lapos laktanyaépület felé.

Hirtelen megtorpan.

Az épület nyitott ajtaján kilép egy másik tiszt: egy hadnagy. Karcsú, középtermetű, szemmelláthatóan nagyon fiatal ember. Tiszteletteljesen köszön, aztán zavartan bámul szürke, leányosan szelíd szemével Lothaire arcába.

— Nicsak!... Lacroix úr?!

A hadnagy feszesen meghajtja magát.

Lothaire tétovázva nyújt kezet neki.

— Szóval már nincs Bomában? — kérdi közben. — Áthelyezték ide?

Alaposan szemügyre veszi a hadnagy keskeny arcát, mely alig változott ez alatt az egy év alatt, puha, kicsit poros haját, meg az izgalomtól a homlokára gyűlő ráncokat.

— Szóval most itt teljesít szolgálatot? — ismétli meg a kérdést. — Tudja mit? Velem jön! Mongalába tartok, mindjárt jön is velem. Maga éppen nekem való ember.

Lacroix engedelmesen bólint.

Időközben a laktanyaparancsnok is melléjük lépett. Vörös szakállát simogatva tekint hol Lothaire-re, hol Lacroix-ra, s szemmel láthatóan arra vár, hogy a főparancsnok nyilatkozzék a század díszelgéséről.

— Lacroix hadnagy velem jön Mongalába — fordul Lothaire a laktanyaparancsnokhoz. — Önnek itt úgy sincs szüksége rá.

— Parancsára, őrnagy úr.

— Egyébként minden rendben?

— Igenis!

— Nem történt semmi különös?

— Nem.

— Helyes. Készülődjön, hadnagy úr. Két óra múlva indulunk.

Kongó Szabad Állam északnyugati részén, a Kongo és a Mobangi közt hatalmas, szavannákkal tarkított mocsaras erdőség terül el. A mocsarak és az iszapos patakmedrek mentén buján tenyészik a mahagónifa, a banán, a kókuszpálma, a raffia-pálma, az ébenfa és a batáta; óriási

oszlopokként magaslanak föléjük a gyapotfák, a fák közt sűrű bozót nő, a vadon valósággal feketéllik a rovaroktól, s melegágya a maláriának, az elefánt-kórnak, a leprának és a himlőnek.

Ez a mongalai körzet.

Fügefa és kaucsuk-lián is bőven akad a két folyó közében.

Ez a terület volt az „Anversoise du Commerce au Congo" aranybányája.

11

Lothaire nyolc hónapja él már ebben a körzetben.

Sokat szenved a fülledt, esőben gazdag éghajlattól, kénytelen állandóan forralt és skót whiskyvel kevert folyóvizet inni, s az undorítóan langyos és ízetlen folyadék valósággal a kétségbeesésbe kergeti. S az állomás fölött terjengő állandó mocsárbűztől majdnem megfullad.

Éjszakánként, mikor vihar közeledik, s a forró levegő beözönlik a nyitott ablakon, sokszor hirtelen elfogja a légszomj. Ilyenkor tapogatva megkeresi a szívcseppeket tartalmazó üvegcsét, s bevesz egy adagot az orvosságból, melyet az itteni orvos — egy angol — írt fel neki. Aztán tágra nyílt szemmel mered a sötétbe, míg álomba nem zuhan. Álmában gyötrelmes látomásai vannak.

Mint az itt élő európaiak valamennyien, Lothaire is rengeteget szenved a moszkitóktól. Ijesztően sok van belőlük, s olyan vérszomjasak, hogy még a legsűrűbb háló sem véd meg tőlük teljesen. Némán szitkozódva kényszeríti magát, hogy kitartson, s ha alantasaival beszélget, néha még a jóindulat némi nyomát is fel lehet fedezni mosolyában.

Az állomás neve Mobeka. A Mongala partján fekszik, harminc kilométerre attól a ponttól, ahol a folyó a Kongóba torkollik. Gőzösök rajai szállítják ide minden hónapban a kaucsukot, amelyet a bennszülöttek a mérhetetlen vadon belsejében gyűjtöttek össze.

Mobekának, a körzeti biztos és még néhány ügynök székhelye lévén, kórháza és erődje is van. Az erődben negyven katona állomásozik, s az erdő felé eső keleti oldalát két könnyű ágyú biztosítja. A fehérek kőházai a folyóhoz vezető széles utat szegélyezik,

a bennszülöttek falva pedig, amelyről az állomás a nevét kapta, ennek az útnak a másik végén terül el. A falu egy csomó nyitott kunyhóból, meg egy szabad térségből áll, ahol a bennszülöttek táncolni szoktak, s maniókával beültetett, apró földek veszik körül.

Lothaire az út alsó végén lakik. A meredek háztető fölé hajló fa kérgéből mélyvörös, ajak formájú, rövid szárú levelek nőttek ki, s szinte teljesen beborítják a törzsét. Délutánonként, mikor az égre tolulnak a fekete viharfellegek, az első esőcseppek akkorákat koppannak a kemény leveleken, mintha kavicsok lennének. Aztán mintha sok ezer fakereplő lármája harsanna fel az erdőben, s legalább ilyenkor elnémul a papagájok utálatos rikácsolása.

Lothaire a ház elülső részében rendezte be irodáját. Itt írja meg jelentéseit a brüsszeli központ számára. Innen levelez a bomai főkormányzóval, a brüsszeli felügyelő bizottsággal, valamint a társaság elnökével, Alexandre de Tiège bankárral. Itt szokott tárgyalni a körzeti biztossal, itt veszi át az ügynököknek a különböző falvakból érkező jelentéseit, innen küldi utasításait a postahajóval Libokwába, a rubi—uellei körzet új biztosának, akinek kinevezésére nemrég beszélte rá a főkormányzót, s aki igyekszik sürgősen újjáépíttetni a lerombolt erődöt. Ebből az irodából rendel el, ellenőriz és irányít Lothaire minden mozdulatot az „Anversoise" két óriáskörzetében.

Sikerült elérnie, hogy a havonkénti kaucsukküldeménnyel együtt valamennyi járásból pontos jelentést küldjenek a bennszülöttek magatartásáról, „munkakedvéről", az esetleges zavargásokról és a hozzávetőleges kaucsuklián-állományról. Ugyanilyen jelentéseket kap az északi és északkeleti határvidék katonai állomásairól és előőrseitől. Így állandóan képet tud alkotni magának területének állapotáról, a zendüléssel fenyegető járásokba katonai erősítést tud küldeni a folyó menti állomásokról, s szükség esetén bevetheti a mobekai erőd helyőrségét is, amelynek parancsnokává megérkezésük után rögtön kinevezte Lacroix hadnagyot.

Lothaire határozott, erélyes irányításával megbízhatóan és gyorsan forog az „Anversoise" igazgatásának gépezete. Titkára, akit négy hónappal ezelőtt maga után rendelt Bomából, szinte belefullad a feldolgozandó aktákba, elszámolásokba és jelentésekbe,

a megválaszolandó levelek véget nem érő áradatába. Lothaire öt és fél millió frankra emelte a társaság évi nyereségét. Csak néhány napja, hogy levelet kapott Brüsszelből: a társaság köszönetét fejezte ki benne afrikai igazgatójának.

Lothaire csak mosolygott. Az a terve, hogy még magasabbra tornázza fel a társaság bevételét. Ma reggel ki is küldte már az erőd parancsnokát húsz katonával az egyik közeli faluba, amely az utóbbi hónapokban egyre kevesebb és egyre gyengébb minőségű kaucsukot szolgáltatott be.

Csak estére várja vissza Lacroix-t. Annál inkább meglepődik, mikor a hadnagy már déltájban bebotorkál az irodahelyiségbe. Csurog róla a verejték, szürke árkok húzódnak a szeme alatt, s csupa mocsok.

— Hogy meg tudja ijeszteni az embert! A fene enné meg! — mondja nyugtalanul Lothaire. — Ember! Hiszen maga úgy fest, mintha épp most gyilkolt volna meg valakit!

— Igen! — tör ki Lacroix. — Meg is gyilkoltam!

Heves mozdulattal homlokához kap, s leroskad egy székre.

— De hát mi történt tulajdonképpen? — kérdi Lothaire. — Megint ellenszegültek a barátaink?

Mivel nem kap választ, behívja titkárát:

— Porrant! Nézze csak, ez az ember teljesen kikészült!

A titkár whiskyt hoz. Lacroix szinte rémülten hárítja el magától:

— Nincs semmi bajom! Csak fojtogat a . . .

S megint elakad.

— Mondja már el, mi történt? — biztatja Lothaire nyugalmat erőltetve magára.

— Védekeztek . . . Megérkeztünk a faluba . . . A katonáim három embernek levágták a kezét . . . Egy asszony is volt köztük . . . Erre a többiek doronggal támadtak ránk . . .

— Micsoda? Hogy merészelték?

— Egy asszony is volt köztük . . . — ismétli tompán Lacroix.

— S mi történt aztán?

— Leöldöstük őket . . . sokat . . .

Lothaire rövid gondolkodás után a titkárhoz fordul:

— Hagyjon magunkra!

Mikor az ajtó becsukódik, a hadnagy ismét megszólal:

— Én magam is... én is lelőttem egy asszonyt meg egy férfit...

— S a kunyhók?

Lacroix felvonja a vállát. Egy verejtékcsepp hullik homlokáról az egyenruhájára.

— Nem égette fel? — kérdi Lothaire.

A hadnagy gyámoltalan mozdulatot tesz.

— Én... — szólal meg végül, nagy erőfeszítéssel összeszedve magát — én agyonvágtam a kardommal egy katonát. Meg akart erőszakolni egy kislányt... egy gyereket...

Lothaire még lélegzeni is elfelejt.

— Mi-it?... A... a... saját emberét?... — kérdi szinte dadogva. — A saját katonáját? Hol vannak a katonái?

— Nem tudom...

A hadnagy szeméből eltűnt a korábbi szelíd kifejezés. Mióta Lothaire őt bízta meg a büntető akciókkal, nem jött mosoly az ajkára, még csak halvány nyoma sincs rajta a derűnek. Lothaire saját szemével látta néhány héttel ezelőtt a kikötőben, hogy Lacroix összeborzadt egy gőzös szirénájának a hangjára, ami úgy hangzott, mint egy emberi sikoly.

— Az utóbbi hónapokban egyik faluból a másikba küld, őrnagy úr — mondja a hadnagy, mintha csak kitalálta volna felettese gondolatait. — Úgy hajszol, mint egy kutyát... És mindenütt ugyanaz történik... — Hirtelen elcsuklik a hangja: — Nem... nem bírom tovább...

Lothaire a homlokát ráncolva végigméri. Aztán előhúz egy csomag cigarettát. A hadnagy elhárítja magától. Lothaire rágyújt, néhány lépést tesz föl s alá, aztán megáll, s váratlanul nyugodtan mondja:

— Ide figyeljen! Ismerek valakit, aki pontosan így mondott csődöt. Szintén tiszt volt. Oda jutott, hogy súlyos mulasztásokat követett el szolgálat közben. Egykori barátomra, Tilkens kapitányra gondolok. Maga is ismeri. — Felemeli a hangját: — Az ember sose engedjen az idegeinek. Mindig a józan észre kell hall-

gatni... Tudja, mi történt Tilkensszel? Az „Anversoise"-ból kirúgták. Bíróság elé állították. Le kellett vetnie az egyenruhát... Ide figyeljen! Nekem az a véleményem, hogy az ember legyen könyörtelen önmagával szemben!

Közelebb lép a hadnagyhoz.

— Maga cserbenhagyta a csapatát. Úgy látom, pihenésre van szüksége. Esetleg át is fogom helyezni egy másik járásba. De csak később. Négy-öt hónap múlva. Egyelőre itt van szükségem magára.

— De hát ez bűn... — tör ki Lacroix.

— Most indul és visszamegy a katonáihoz. Estére felégeti a falut!

— De őrnagy úr...!

— Ez parancs! — üvölti Lothaire, akit most már elhagy az önuralma.

Mióta Mobekában vannak, Lacroix még nem vetett ilyen pillantást az őrnagyra, mint most.

— Mi az...? Hogy merészel...? — hebegi Lothaire.

Lacroix szó nélkül elhagyja a szobát.

Mikor kiér az útra, megáll. Megkeresi tekintetével az ablakot, amelyik mögött keresztbefont karral áll Lothaire.

— Nem megy... — mormogja. — De miért nem? — Tenyerébe vájja a körmét. — Mert gyáva vagyok! Gyáva kutya!

1901. április 3-án megjelent egy cikk az antwerpeni „Nieuwe Gazet" című újságban, amelynek a szerzője — a brüsszeli kaucsukmágnások előtt addig ismeretlen Lacroix hadnagy — leleplezte az „Anversoise" kizsákmányoló módszereit, s azzal vádolta meg magát, hogy 1900 novemberében felettese parancsára legyilkolta egy kongói falu összes lakóit: a védtelen bennszülötteket keresztre feszítette, elégettette és vízbe fojtatta. Követelte, hogy állítsák bíróság elé, amiért parancsra százötven embert meggyilkolt és hatvanat megcsonkított, a levágott testrészeket a falu sövényére tűzette, s öt asszonyt halálra éheztetett.

A cikk nagy izgalmat keltett a belga fővárosban.

Az „Anversoise du Commerce au Congo" felügyelő bizottságát sürgősen összehívták április 4-e délutánjára.

A társaság hatalmas üzletházának üléstermében már ég a villany, mikor az urak négy óra körül megérkeznek. Hűvös, szürke, komor nap van. Vernen bíró, aki az irodafőnök társaságában elsőnek lépett a terembe, összehúzza az ablakokon a függönyöket. Aztán egymás után megjön a többi felügyelőbizottsági tag is. Valamennyiük arcán látszik, hogy harminchat órája nincs egy nyugodt pillanatuk sem. Észrevehetően ideges a társaság brüsszeli ügyviteléért felelős két igazgató is, akiket szintén meghívtak az ülésre.

Alexandre de Tiège emelkedik fel elsőnek székéből:

— Uraim! Egy rendkívüli eset miatt kellett ma összejönnünk. Egy elképesztő és sajnálatos eset miatt! Engedjék meg, hogy rövidre fogjam. Mindnyájan olvasták azt a cikket a „Nieuwe Gazet"-ben. Mindnyájan szó szerint ismerik a gyalázatos vádakat, amelyeket — s ezért is nevezem sajnálatosnak az esetet — éppen társaságunk egyik alkalmazottja emelt ellenünk. Épp most, mikor bevételeink rendkívül örvendetes mértékben növekszenek, mikor afrikai igazgatónk minden erejét és ügyességét latbaveti, hogy két kongói körzetünkben újjászervezze a munkát; épp most ér bennünket ilyen minősíthetetlen, becsületbevágó támadás. S nemcsak bennünket, hanem afrikai igazgatónkat, Lothaire őrnagy urat is, méghozzá saját alárendeltje részéről. Ez az, amiért elképesztő, sőt szégyenletes az eset! Mondanom se kell, milyen végzetes következmények származhatnak ebből a szerencsétlen esetből üzleti tevékenységünkre nézve. Azt hiszem, nem is kell többet mondanom bevezetőül. Azért kellett összejönnünk, hogy megtárgyaljuk, hogyan akadályozhatjuk meg az efféle következményeket... Monsieur Marcelle!

Az ősz jegyzőkönyvvezető föltekint.

— Felvette a jegyzőkönyvbe a jelenlevő urak nevét?

— Igenis, monsieur!

— Helyes! Semmi egyebet ne írjon, míg az ülés véget nem

ér... Uraim! Kérem, hallgassák meg, és vegyék fontolóra indítványomat. Ez a következő: ha meg akarjuk óvni társaságunk jó hírét, nincs más választásunk, mint hogy ezt az embert, ezt a Lacroix-t, a nyilvánosság előtt megtagadjuk, mint olyan embert, aki tudtunk nélkül furakodott közénk, visszaélt a bizalmunkkal, s most megpróbálja felettesének, Lothaire őrnagynak állítólagos parancsaival fedezni azt a nyilván jelentékeny számú gyilkosságot és egyéb förtelmet, amelyet ő, tehát Lacroix követett el saját hatáskörében, s amelyért egyedül csak ő, azaz Lacroix a felelős! Úgy vélem, uraim, ily módon el lehetne kerülni a közelebbi összefüggések kutatását, ami semmi esetre se állna érdekünkben, hiszen már pusztán az a tény is, hogy magunkra vesszük az ellenünk felhozott vádakat, a közvélemény szemében feltétlenül a bizonytalanság, sőt a bűntudat látszatát keltené! Ezért terjesztettem elő indítványomat, amelyet lehet, hogy önök kissé túlságosan is egyszerűnek találnak. Mégis arra kérem önöket, fontolják meg alaposan.

Másodiknak Vernen bíró jelentkezik szólásra.

— Uraim! — kezdi olyan ünnepélyes komolysággal, mintha a tárgyalóteremben szólna az esküdtekhez. — Tisztelt felügyelőbizottsági tagok! Nem lehet kétség afelől, hogy Lacroix urat meg kell tagadnunk, éspedig sürgősen! Már maga a hangnem, amelyben a cikk íródott, de egyes pszichológiai árnyalatai, bizonyos fordulatai is arra engednek következtetni, hogy a szerző nem ép elméjű. Egy olyan ember, aki efféle szörnyűségeket követ el, aztán szinte azt mondhatnám, hogy szemérmetlenül kérkedik velük — egy ilyen ember nem nevezhető normálisnak! Nem! Ennek az embernek a részéről, amennyiben nem cselekszünk azonnal, még sokféle kellemetlenségre számíthatunk. Váratlan támadásokra! Hatásvadászó leleplezésekre! Hátha legközelebb már azt állítja, hogy mi magunk adtunk neki ilyen képtelen parancsokat? Hátha az jut eszébe, hogy bennünket vádoljon meg erőszakoskodással, zsarolással, emberkereskedéssel? Nem sok kell hozzá! Ezenkívül, szerintem, ki kell állnunk a megrágalmazott őrnagy úr mellett!

Az egyik felügyelőbizottsági tag azt a határozott óhaját fejezi ki, hogy derítsék ki az eset sajátos okait. Az irodafőnök erre azt feleli, hogy balgaság lenne átfogó vizsgálatot felidézni.

Vernen bíró kér ismét szót. Fejtegetéseivel azonban nem éri el a kellő hatást. Egy másik felügyelőbizottsági tag, aki ugyancsak magyarázatot követel, végül félbe is szakítja.

Tiège megpróbál úrrá lenni a helyzeten.

— Uraim! — kiáltja. — Semmi szükség vitára! Ki ne fogadhatná el habozás nélkül javaslatomat? Melyikünk tétovázhat olyankor, mikor a milliós nyereségnél is több... esetleg társaságunk jövője forog kockán? Gondoljunk a közvéleményre!... Uraim! Kérem, értsenek meg!... Engedjék, hogy végigmondjam!... Uraim!... Uraim!...

Ketten ülnek Tiège mellett, akik eddig egy szót se szóltak, s látszólagos tartózkodással figyelték a többiek nyilatkozatait és közbeszólásait. E két úr: báró Marveau és báró Suligny, mindketten királyi kamarások, a tröszt részvényesei, s már négy éve felügyelőbizottsági tagok.

Eddig csak össze-összenéztek, s időnként egy-egy alig észrevehető fejmozdulattal értekeztek egymással. Most, hogy jóformán az egész felügyelő bizottság indulatba jött, Marveau feláll.

— *Messieurs* — kezdi fagyosan —, a veszekedés plebejusokhoz illő dolog! Azt képzelik talán, hogy ezzel közelebb jutnak a célhoz? *Mon Dieu!* Nemcsak a társaságunkról van szó. Minden kockán forog, ami drága kell hogy legyen számunkra: a Kongó-vidék, egész gazdasági életünk, a belga állam! Őfelsége nevében állítom önöknek, hogy Belgium becsülete forog kockán! Azt senki se vonja közülünk kétségbe, hogy adott esetben mindent el kell követnünk, hogy elkerüljük a tartós feltűnést! A kérdés csak az: hogy állíthat rólunk ilyesmiket egy közönséges hadnagy? Hogy követhet el büntetlenül ilyen szörnyűségeket mint társaságunk alkalmazottja? Mit szól ehhez majd a nép? — A két igazgató felé fordul, aki eddig szintén hallgatott: — Önök, uraim, akik szintén tagjai az „Anversoise" igazgatóságának, ugyancsak felelősek ezekért a dolgokért. Önöknek mindenkor tudniuk kell, mi történik afrikai területünkön! Őfelsége nevében magyarázatot követelek önöktől!

— Össze kell majd hívni a taggyűlést is — veszi át a szót Suligny báró. — Ott azt mondhatnak amit csak tetszik. Itt, magunk közt azonban mégiscsak tisztáznunk kell a dolgokat.

A két igazgató, akinek a felhívás szólt, összenéz. Tiège a segítségükre siet:

— Hogy valóban úgy állnak-e a dolgok, ahogy ez a Lacroix előadja — mondja nyugodtan —, vagy másként, az számunkra lényegében mindegy. A báró urak azt kérdik, mit szól majd hozzá a nép? Épp ez indított arra, hogy javaslatommal előálljak. Közös malomban őrlünk! Épp ezért kell arra vigyáznunk, hogy ne akarjunk többet tudni, mint amennyit feltétlenül szükséges. A nép nem tud majd meg semmit, uraim, amit pedig e cikkben olvasott, azt hamar elfelejti. Bizonyos Lacroix hadnagy ügynöki minőségében önkényesen túllépte hatáskörét. Nyúzta a négereket, tömeggyilkos lett belőle, tehát kivetjük őt magunk közül. Mi kell még?

A két báró nem hajlandó ennyivel beérni. A vita megint elfajul. Tiège szótlanul, tartózkodóan, fagyosan figyeli.

Aztán lassan alábbhagynak az indulatok. Már csak néha hangzik el egy-egy éles megjegyzés. Aztán — mindkét részről elégedetlenül — megállapodnak abban, hogy a társaságnak Lacroix hadnaggyal szemben tanúsítandó további magatartását Lothaire őrnagy véleményétől teszik függővé, s április 14-ére taggyűlést hívnak össze.

— Ez szilárd elhatározásuk? — kérdi Tiège. — Ragaszkodnak hozzá? — Senkitől nem kap választ, mire így folytatja: — Jól gondolják meg! Nagyon könnyen előfordulhat, hogy olyasmi történik, ami miatt aztán megbánjuk, hogy ilyen határozatlanok voltunk. A külügyminiszter úr, aki sajnos különben sem viseltetik valami nagy jóindulattal irányunkban, máris érdeklődik az ügy iránt. Jól gondolják meg! Különösen azok után, amik régebben történtek... Bizonyára emlékeznek még a Stokes-ügyre. Akkor is csak határozott fellépésünkkel sikerült elhárítanunk a társaság feje felől a kínos következményeket. Aztán gondolják meg azt is, hogy már lefolytattak ellenünk egy nagy pert, s hogy abban is Lothaire őrnagy volt a főszereplő. Eltekintve attól, hogy vannak ellenségeink külföldön, akik nagyon szívesen látnák, ha a per megismétlődne, itt, Brüsszelben is van ellenségünk épp elég! Hadd emlékeztessem önöket azokra az urakra, akiknek orra elől kilenc évvel ezelőtt megkaparintottuk a mongalai körzet koncesszióját!

Hadd emlékeztessem önöket a Szabadelvű Párt bizonyos képviselőire, a liberális sajtóra, a minden zugban ott lapuló szemtelen liberális firkászokra! Uraim! Önök is nagyon jól tudják, hogy saját tagjaink közt is egyeseknek igen érzékeny az orruk! Kérdem hát önöket: mindnyájan kitartanak elhatározásuk mellett? — Mivel megint csak nem kap választ, odaszól a jegyzőnek: — Monsieur Marcelle! Írja! Az „Anversoise du Commerce au Congo" felügyelő bizottsága április 4-én tartott ülésén úgy határozott, hogy a társaság Lacroix úrral szemben tanúsítandó további magatartását Lothaire őrnagy véleményétől teszi függővé, s április 14-ére taggyűlést hív össze.

A jegyző csodálkozva néz föl:

— Semmi egyebet ne írjak, monsieur?

— Semmi egyebet — feleli ridegen Tiège.

Az „Anversoise" taggyűlésén is vitákra került sor. A brüsszeli igazgatók beszámoltak a részvényesek előtt az utolsó tizenkét hónap ügyviteléről, s közben ügyesen eltitkolták, hogy tudtak a kongói körzetekben történt gazságokról. A taggyűlés végül is úgy határozott, hogy a közvélemény megnyugtatására nyilatkozatot kell közzétenni a sajtóban, amelyben be kell jelenteni, hogy meg fognak bízni néhány tisztviselőt a „Lacroix-ügy" kivizsgálásával.

Alexandre de Tiège április 6-án este sajátkezűleg írt levelet a társaság afrikai igazgatójának.

13

Mikor Lothaire megkapja a levelet, valóságos dühroham fogja el. Rekedt hangon utasítja titkárát, hogy kerítse elő Lacroix-t.

A hadnagy belép az irodába. Izgalomnak nyoma sincs rajta.

— Tessék! — üvölti Lothaire, s egy újságkivágást tart a hadnagy elé.

Lacroix végignéz a sűrűn nyomtatott sorokon.

— Ember! Hogy merészelte ezt? — támad neki Lothaire. — Újsághoz fordul a hátam mögött! S miért?! Hogy megrágalmaz-

zon! Hogy elárulja a társaságot! S éppen maga, akit én hoztam ide! Akiből parancsnokot csináltam! Miért nem nyitja ki már a száját?!

— Minden igaz! — jelenti ki habozás nélkül Lacroix.

— Micsoda?!

— Az, hogy mindenki ártatlan volt, akit megöltem! S hogy ön kényszerített rá! Nem vonok vissza semmit!

Lothaire-ből kitör az indulat:

— Szedje le a váll-lapjait! Lefokozom! El van bocsátva!

Lacroix végigméri.

— Köszönöm! — mondja fagyosan.

Lothaire két nap múlva eltávozik az állomásról. Eszébe se jut már a hadnagy, aki — azzal a szándékkal, hogy visszatér Brüsszelbe — már el is utazott Bomába a postagőzössel. Elutazása előtt azonban még írást kért róla, hogy Lothaire megfosztotta őt a kongói milíciában viselt tiszti rangjától és azonnali hatállyal elbocsátotta az „Anversoise" alkalmazásából.

Lothaire, aki szintén gőzhajón utazik el, felviteti poggyászát a hajó napfényben izzó fedélzetére.

Az utolsó két éjszakát azzal töltötte, hogy rendezte a dolgait: elégetett egy csomó feljegyzést és levelet — köztük Tiège utolsó levelét is —, s összecsomagolt. Az állomás pénztárából tetemes összegű készpénzt vett ki és vágott zsebre azzal, hogy a társaság érdekében üzleti útra indul. Ugyanilyen indoklással vett búcsút a körzeti biztostól is, akit megbízott a társaság főirodájának ideiglenes vezetésével is. Az erőd parancsnokságát Voelaar hadnagyra, a társaság egyik mobekai ügynökére ruházta. Titkárának meghagyta, hogy munkáját a lehető legnagyobb gonddal végezze a jövőben is, s az elindulása előtti éjszaka két levelet írt. Az egyikben a rubi—uellei körzet biztosának adta tudtára a megdöbbentő eseményt, a másikban pedig megbízta és felhatalmazta az egyik brüsszeli igazgatót, hogy azonnali hatállyal szabadítsa fel és utaltassa át a portugál-angolai São Salvador bankjába minden részvényekbe fektetett pénzét.

Mobeka kikötője és fehér házai eltűnnek a folyó fölött lebegő párában. Lothaire bemegy a kabinjába, és ismét bevesz néhány

csepp orvosságot. Egészségi állapota az utóbbi hetekben rosszabbodott, szíve összevissza ver, hol elakad, hol meg vadul dobog: a malária meg a kinin alaposan tönkretette.

Komolyan beteg vagyok, hogy a fene enné meg! Pihennem kell! — állapítja meg magában, miközben összehúzott szemmel kifelé bámul a kabinablakon, s az utóbbi napok eseményein töpreng.

A széles, fekete vízű Mongala beleömlik a Kongóba. Bennszülött falvak, katonai állomások, elszórt kereskedő-telepek és apró kikötők maradnak el a hajó mellett. A táj tarka és változatos; néha esőfüggöny mögé rejtőzik, máskor ködfátyol burkolja be, aztán megint elárasztja az izzó napfény.

Hajóállomás bukkan fel a zöld színek tengeréből: Tatoko. A gőzös egy széles palló mellé kanyarodik, s horgonyt vet. Lothaire partra száll; három bateke-törzsbeli néger cipeli utána a poggyászát.

Keskeny erdei ösvényeken megkerüli az óriási folyó vadul morajló zuhogóit, aztán kenuba ülve utazik tovább, egy teljes héten át a folyó iszapos mellékágain, majd ismét gőzhajón folytatja útját délnyugat felé. Huszonkilenc nap múlva érkezik meg Bomába.

Ezúttal esze ágában sincs felkeresni a főkormányzót. Csatlakozik egy karavánhoz, s másnap reggel délkeleti irányban átlépi Portugál Angola határát.

Kínlódva, verejtékezve, meg-megújuló szívrohamok közben gázol át a mocsaras erdőségeken.

Fáradtan, nyúzottan, félig érzéketlenül érkezik a karavánnal húsz nap múlva a Jellala folyóhoz. A parton emelkedő dombon néhány kereskedelmi telep, csűr meg fészer, egy csomó bennszülött kunyhó s egy missziós kápolna áll. Innen kezdve már hegyes a vidék. A bafiote-törzs karámjai a bozótos terepen, tavak közt fekszenek. A levegő tisztább, s nem olyan forró, mint a Kongó lapályain. Északi irányban zöld szálerdővel borított, lapos hegyek emelkednek, fekete viharfelhő gomolyog fölöttük, s a hegyek lábánál egy portugál város széles utcákkal és fasorokkal átszelt háztömbjei fehérlenek.

Az a város ott São Salvador, a hajdani Kongó-birodalom fővárosa, Lothaire menekülésének célpontja és jövőbeli lakhelye.

Alexandre de Tiège, a brüsszeli nagybankár 1901 júniusában az „Anversoise" részvényeseinek legnagyobb irigységére és bámulatára megvásárolta Lothaire őrnagy valamennyi részvényét. A mongalai körzet biztosa pedig éppoly kegyetlen módszerekkel s ugyanolyan pénzsóváran igazgatta a társaság afrikai birtokait, mint hirtelen eltűnt igazgatója tette.

A bennszülöttek nyomorúsága nagyobb volt, mint élniakarásuk: sokan követtek el öngyilkosságot. Sokan pedig megszöktek szülőföldjükről, s útnak indultak észak, kelet és dél felé. Csapatostul özönlöttek a menekülők a sötét erdőkből a határok irányába. Ha a katonai őrjáratok utolérték őket, az asszonyok megölték gyermeküket, hogy megkíméljék a kínzások borzalmaitól. Az asszonyokat a férfiak gyilkolták le, hogy megmentsék őket a kínzástól és megbecstelenítéstől. A férfiakat pedig a katonák lőtték agyon, vágták le vagy nyársalták fel, s a holttesteket feldaraboltak.

Augusztus elején két cikk látott napvilágot az antwerpeni „Le petit Bleu" című újság két egymást követő számában. E cikkek — két tiszt leleplezései a rubi—uellei körzetből — ismét izgalomba hozták a brüsszeli kaucsukmágnások még alig lecsillapodott kedélyét. A brüsszeli liberális sajtó és a „Peuple", a belga szocialista munkásmozgalom lapja azonnal lecsapott az ügyre. Hat nagy napilap kíméletlen kérdéseket intézett délutáni különkiadásaiban az „Anversoise" felügyelő bizottságához. A belga király bizalmas tárgyalásra palotájába kérette Alexandre de Tiège-t. A társaság részvényesei türelmetlenül várták, hogy elnökük nyilatkozzék valamit. A lüttichi és genti napilapok is foglalkoztak az üggyel, s kommentárjaik nem is egészen két óra múlva már országszerte közismertek voltak.

Alexandre de Tiège a királytól visszatérve táviratilag összehívta a társaság felügyelőbizottsági tagjait. A bizottság ülését augusztus 6-án este félbeszakították és augusztus 7-én reggel folytatták.

Ezen az augusztus 7-i ülésen a társaság egyik alkalmazottja átnyújtotta az elnöknek a lüttichi „Gazet" különkiadását, amelyben újabb „beküldött közlemény" jelent meg. Egy Voelaar nevű hadnagy, aki azt

állította, hogy közvetlenül a mongalai körzet biztosának parancsnoksága alatt dolgozott, azt írta a Mongala partján fekvő Mobeka állomásról, hogy egy egész bennszülött törzset lemészároltak, mert el akarta hagyni falvait s a capiták elől Francia Kongóba akart menekülni. Három másik falut pedig azért pusztítottak el, mert lakosságuk túl kevés kaucsukot szolgáltatott be; közben megkínoztak egy csomó asszonyt, s megerőszakoltak egy négyéves kislányt.

Az „Anversoise" számára — hogy legalább a látszatot mentse — nem maradt más hátra, mint hogy maga kérje a bírósági vizsgálat megindítását.

14

Az első nagy Kongó-per azzal kezdődik, hogy kihirdetik az „Anversoise" huszonhét képviselőjének és ügynökének letartóztatását. Kongó Szabad Állam Legfelső Bírósága teljes létszámban ül össze. Nisco báró, a főügyész, aki elvállalta a tárgyalás vezetését, köszönti az „Anversoise" elnökségének három Bomába érkezett tagját, s a Kongó-minisztérium kiküldött képviselőit. Köszönti a társaság felügyelő bizottságának megbízásából jelenlevő kedves kollégáit, valamint a főkormányzót, aki személyesen vesz részt a tárgyaláson.

Nisco báró csak néhány napja tért vissza a belga fővárosból, s így megnyitó beszédében arra az anyagra támaszkodik, amelyet a helyettes főügyész gyűjtött össze többhónapi munkával, — ugyanakkor a legpontosabban igazodik azokhoz az utasításokhoz, amelyeket Alexandre de Tiège-től kapott Brüsszelben folytatott bizalmas tárgyalásaik során.

A bíróság mindenekelőtt a legújabban megjelent leleplező cikkek szerzőit hallgatja ki. Voelaar hadnagy, aki már hat hete vizsgálati fogságban van, eskü alatt megismétli a cikkében foglalt állításokat. Vallomását alátámasztja a két rubi—uellei körzeti ügynök, akik szintén esküt tesznek rá, hogy augusztus 4-i, illetve 5-i cikkük állításai megfelelnek a valóságnak.

A három kihallgatás után a törvényszék kétórás tanácskozásra vonul vissza, délután pedig csupán a jegyzőkönyv felolvastatására

szorítkozik. A jegyzőkönyvet a három kihallgatott aláírja, s a vizsgálóbíró ellenjegyzi.

Három nap múlva a törvényszék egy sereg irat szó szerinti szövegét ismerteti. Az iratok a mongalai és a rubi—uellei körzetek ügynökeinek levelei, számadásai és havi jelentései; az „Anversoise", illetve a főkormányzó irodája terjesztette be őket. Íróik elismeréssel nyilatkoznak az „Anversoise" gondoskodásáról alkalmazottai iránt, a járások példaszerű igazgatásáról, arról az emberséges, mondhatni elnéző bánásmódról, amelyben a bennszülötteknek részük van, az ügynökök és a négerek előzékeny, sőt barátságos viszonyáról, s a társaság gondjaiba vett falvak „felvirágzásáról".

E „bizonyító iratok" nyilvános taglalása és hitelességük ellenőrzése tizenegy napot vesz igénybe. A főügyész és a főkormányzó minden este titkos megbeszélésre ül össze a tárgyalás után. E megbeszéléseken részt vesznek a Kongó-minisztérium képviselői és az „Anversoise" elnökségi és felügyelőbizottsági tagjai is, s mindennap előre megállapodnak a kongói vezetőkkel arra nézve, hogyan fog lefolyni a következő napi tárgyalás. Egyébként a tárgyalás alatt ezek az urak meg se mukkannak, nehogy gyanakvásra adjanak okot a tömérdek bel- és külföldi riporternek.

Kongó Állam brüsszeli sajtóirodája megerősített személyzettel és kilencszeresére növekedett költségekkel dolgozik. A Kongó-minisztérium cenzúrát vezet be minden olyan tudósításra, amely a sajtóirodából külföldre kerül.

A Legfelső Bíróság harmadszor is megszakítja, majd december 12-én folytatja a tárgyalást. Nisco báró kihallgattat néhányat a legutoljára letartóztatott vádlottak közül. Egy Sarreaut nevű hadnagy a kaolói járásból mogorván kijelenti, hogy az ő területén nincs tudomása semmiféle gaztettről. Ekkor váratlanul szót kér egy ugyanabból a járásból való altiszt, Sarreaut alárendeltje, aki legutóbb a megerősített Basoko állomás fekete csapatainak parancsnoka volt.

— Van valami észrevétele? — kérdi a bíró.

Az altiszt int, hogy igen.

— Neve?

— Broille!

Valamennyi jelenlevő tekintete az altiszt felé irányul, akit utólag tartóztattak le az egyik rubi—uellei tiszt vallomása alapján.

Felteszik neki a kérdést, hogy tud-e olyan vagy hasonló esetekről, amilyeneket más járásokból jelentettek.

— De mennyire! — vágja rá.

— Miféle esetekről tud?

— Hát éppen ilyenekről! Kezek lecsapásáról, gyújtogatásokról, s más effélékről.

— S hol történtek ilyen dolgok?

— Kaolóban!

— Lecsapták négerek kezét?

— Lecsaptuk bizony!

— A katonáit érti ezen?

— Nem! Magamat is! A capitákat is persze! Néha nagyon cifra dolgokat műveltek, különösen ha asszonyok kerültek a kezük közé! De én is csináltam, akárcsak ők!

A bíró gondolkozik egy kicsit, aztán azt kérdi:

— Maga ilyen parancsokat adott a katonáinak?

— Persze, ha egyszer én is ilyeneket kaptam!

— Kitől kapott ilyen parancsokat?

Broille Sarreaut-ra mutat. A hadnagy felfortyan. A bíró nyugalomra inti, aztán folytatja Broille kihallgatását:

— Biztosan tudja, hogy nem valaki más adta magának a parancsokat?

— Biztosan!

— Van még valami mondani valója?

— Azaz hogy ... az első időben ... — mondja szinte kiabálva Broille —, az első időben egy másik tiszt adta a parancsokat! Még a hadnagynak is ő parancsolt!

— Belga ember volt?

— Igen. Egy kapitány.

— Mi a neve?

— Lothaire! Lothaire kapitány!

Az „Anversoise" urai összenéznek.

— Egy pillanat, kérem ...

Nisco báró menti meg a helyzetet. Megvonja a szót Broille-tól, s kijelenti, hogy az eljárásra már az is elég indokot ad, ami eddig kiderült a per folyamán. Kongó Állam Legfelső Bírósága elfogadja a főkormányzó javaslatát, kiküld néhány hivatalnokot a szóban forgó területekre, hogy a helyszínen vizsgálják ki, megfelelnek-e a vallomások a valóságnak.

Ezzel a bíróság negyedszer is elnapolja a tárgyalást.

Január első hetében váratlan esemény történik: a mobekai erőd egykori parancsnoka, Lacroix hadnagy, aki után eddig hiába nyomoztak a kongói hatóságok, megjelenik a belga fővárosban, s jelentkezik a bíróságon. Mielőtt még őrizet alatt útnak indítanák vissza Bomába, oly elkeseredetten kezdi vádolni egykori igazgatóját, Lothaire-et, valamint a két körzeti biztost, hogy Nisco báró, aki erről értesül, jobbnak látja úgy intézni a dolgokat, hogy a hadnagy a hajón egy romlott konzervtől húsmérgezést kapjon. Lacroix megérkezik ugyan Bomába, de a tárgyalás folytatása előtt négy nappal meghal cellájában.

A zárótárgyalás április 23-án kezdődik meg.

Nisco báró meghallgatja az „Anversoise" elnökségének és felügyelő bizottságának nyilatkozatát.

Aztán még egyszer és utoljára megkérdezik a vádlottakat, miért viselkedtek olyan embertelenül a bennszülöttekkel szemben. S a vádlottak megint csak feletteseikre, azok meg a körzeti biztosokra, s Lothaire-re, az igazgatójukra hivatkoznak.

A főkormányzó, akiről pedig mindenki tudja, milyen szoros kapcsolatban állt ezekkel az emberekkel, nem hajlandó az ügyben állást foglalni, mivel ő Kongó igazgatásáért egyedül a belga királynak tartozik felelősséggel. A Kongó-minisztérium képviselői ezt megerősítik, s utasításuknak megfelelően szintén tartózkodnak minden közelebbi állásfoglalástól.

A vádlottak közül Broille altiszt kap szót utolsónak.

— Nem élek vele! — jelenti ki.

— Nincs semmi mondani valója? — kérdi elképedve a bíró.

— Nincs!

— Nem akarja megragadni ezt az utolsó lehetőséget, hogy legalább megpróbálja megindokolni gonosztetteit?

— Mindennek Lothaire kapitány az oka! — üvölt fel hirtelen Broille.

A bíró megdorgálja:

— Nem hajlandó tetteit megindokolni. Akkor maradjon legalább nyugodtan! A főügyész úré a szó!

Nisco báró felkel székéről, s Kongó Állam kormánya nevében kijelenti, hogy a társaság afrikai képviseletét kétségtelenül mulasztás terheli bizonyos szabálytalanságok miatt, de most már nincs sok értelme efölött elmélkedni. A mongalai és a rubi—uellei körzet biztosai követték Lothaire őrnagy példáját, s megszöktek a felelősségre vonás elől.

A főkormányzó és a felügyelőbizottsági tagok egykedvűen mérednek maguk elé.

A törvényszék visszavonul a végső tanácskozásra.

A két antwerpeni lap, a „Nieuwe Gazet" és a „Le petit Bleu", amely annak idején helyet adott a bűnbánó gyilkosok vallomásainak, s a lüttichi „Gazet", amely követte példájukat, az utóbbi hetekben elnémult. Kiadóik, akiket Tiège egyik bizalmas embere megvesztegetett, mindent megtesznek, hogy méltónak bizonyuljanak a bankár kegyeire; a három liberális lap, amely nemrég még annyira fel volt háborodva, a Kongó-tröszt szócsövévé válik, s azt kezdi bizonygatni olvasóinak, hogy gúnyt űztek belőlük, hogy bolonddá tették és becsapták őket, hogy a leleplező cikkek szerzői elvetemült gazfickók, emberi alakot öltött vadállatok, akiket a félelem és az önutálat arra ragadtatott, hogy őrült állításaikkal megpróbáljanak „becsületes, az ország érdekében tevékenykedő embereket" is bemocskolni — akikre azonban ki fogják szabni a gyilkosságaikkal és képmutatásukkal kiérdemelt büntetést.

S ez még mind semmi! Az egyik belga ügyvéd, aki vállalta a vádlottak védelmét Bomában, utolsó felszólalásában az „Anversoise" urai mellett mond védőbeszédet. Jogosnak találja utasításaik értelmetlen szigorát, ravaszul igyekszik palástolni bűneiket és kapzsiságukat, felrója a vádlottaknak, hogy agyafúrtan kiforgatták a dolgokat, s azért nincs ellentmondás vallomásaik közt, mert előzőleg gondosan megegyeztek egymással.

Április 26-án délután kerül sor az ítélethirdetésre:

Tizenkét vádlottat felmentenek, tizenegyet pedig hat hónaptól három évig terjedő börtönbüntetésre ítélnek.

A két rubi—uellei tisztet, akiknek cikkei a „Le petit Bleu"-ben jelentek meg kilenc hónappal ezelőtt, halálra ítélik.

Voelaar hadnagyot halálra ítélik.

Broille őrmestert halálra ítélik.

Sarreaut hadnagyot felmentik.

A belga liberális sajtó néma. Csupán a szociáldemokrata „Peuple"-ben jelenik meg egy dühös cikk, amely azt állítja, hogy Kongó Állam Legfelső Bírósága szándékosan a kisebb bűnösöket ítéli halálra, a „közepesen súlyos eseteket" börtönbe dugja, a legnagyobb csirkefogókat felmenti, az igazi gyilkosok személye pedig egyáltalán nem is érdekli a bíróságot.

A halálos ítéleteket április 30-án végre is hajtják Bomában.

A börtönbüntetésre ítélteket Brüsszelbe szállítják.

A felmentettek pedig visszatérnek állomáshelyeikre.

Kongó Állam központi kormánya nyilatkozatot adott ki:

„Igen csodálkoztunk a belga sajtóban annak idején megjelent tudósításokon, s ma sem tehetünk egyebet, mint hogy azokra a tisztviselőinkre hivatkozunk tanúként, akik csak nemrég jártak szemleúton a szóban forgó területeken. Mindent a legnagyobb rendben találtak, s éppen a bennszülöttekkel folytatott beszélgetéseik alapján az volt a benyomásuk, hogy kitűnően igazgatják azokat, hogy azok jól is érzik magukat s méltányolni is tudják, hogy igyekszünk hozzáférhetővé tenni számukra kultúránkat. Az persze sajnálatos, hogy emellett néhány lelkiismeretlen ügynök részéről kisiklások is történtek, no de szabad-e fontosságot tulajdonítani efféle szórványos jelenségeknek? Hatóságaink már kivizsgálták és igen határozottan tisztázták is ezeket az eseteket..."

•

„E. D. Morelnek köszönhető, hogy a Lipót-féle rezsim borzalmai az egész világ tudomására jutottak... Morel a sajtó útján a nemzetközi közvéleményhez fordult, s a társadalom haladó részének támogatásával leleplező hadjáratot szervezett. A misszionáriusoktól és a gyarmati köz-

igazgatás alkalmazottaitól elképesztő mennyiségű bizonyító anyagot szedett össze Lipót hivatalnokainak bestialitásáról, s az összegyűjtött anyagot igen kíméletlenül megszövegezett könyvek sorában tárta a világ elé . . ."

(D. A. Olderogge: Afrika népei. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadása. Moszkva 1954. 494. old.)

15

Edmond Dene Morel az „Elder Dempster" hajózási vállalattól történt kilépése után egy falusi házba költözött Wales határán.

Új otthonának nyomorúságos a berendezése, s az is bizonytalan, hogy miből fog élni a legközelebbi hónapokban. Mégis habozás nélkül áldozza minden idejét arra, hogy folytassa a harcot a barbár gyarmatosító módszerek ellen, amelyekkel egy tőkésekből és politikusokból álló nemzetközi csoport a végsőkig kiuzsorázza a fekete világrészt.

Legutóbbi tanulmányai során megtudta, hogy 1898 óta — a belga kaucsuktrösztök szinte valószínűtlenül magas profitjának csábítására, s egy sereg belga spekuláns közreműködésével — Franciaország is bevezette a Lipót-féle rezsimet Francia Kongóban. A franciák ezzel egyrészt megszilárdították Lipót helyzetét Nagy-Britanniával szemben, másrészt lehetővé tették maguknak, hogy gyarmatuk kereskedelmét, amely kilenctized részben brit kézben van, mindenféle korlátozásoknak vessék alá. Ez különösen két nagy angol társaságot érint érzékenyen. Az egyiknek John Holt, egy liverpooli üzletember az elnöke. Morel levelezésbe kezd vele, s levélváltásuknak az lesz az eredménye, hogy Holt a liverpooli kereskedelmi kamarához fordul, s a kereskedelmi törvényszék, valamint üzletbarátai támogatásával kiharcolja, hogy kilenc angol város kereskedelmi kamarája közös emlékiratot intézzen lord Lansdowne-hoz, a liberális külügyminiszterhez, s felhívja a figyelmét arra, hogy az 1885-ös Kongó-egyezményt nyíltan megsértik.

Ugyanekkor jelenik meg Liverpoolban Morel „Trading Mono-

polies in West Africa"* című tanulmánya, amelyben tiltakozik a Kongóban bevezetett koncessziós rendszer ellen, s követeli, hogy szüntessék meg Lipót magángyarmatát, és helyezzék a fekete Szabad Államot a belga országgyűlés ellenőrzése alá.

Mikor látja, hogyan végződik a Kongó-per, s hogy a per lezajlása után a tehetetlen országgyűlés szó nélkül jóváhagyja Lipót újabb „civilizálási terveit", az „Anversoise" pedig ismét biztosokat küld a mongalai és rubi—uellei körzetbe, rájön, hogy Őfelsége képmutató reformígéreteit a legkevésbé sem lehet komolyan venni.

Morel tanulmánya — franciára lefordítva — nemsokára megjelenik egy gyarmati problémákkal foglalkozó francia folyóiratban is, és Európa-szerte nagy érdeklődést kelt. E tanulmány révén kerül kapcsolatba s kezd levelezni Savorgnan de Brazzával, Francia Kongó egykori főbiztosával és Ballay-vel, Francia Nyugat-Afrika jelenlegi főkormányzójával. Mindketten többször is szembefordultak már a gyarmati rablógazdálkodás politikájával, s most újabb közlésekkel igyekeznek a maguk részéről támogatni Morel törekvéseit. Morel címére pedig — aki több mint nyolc hónapig különféle cikkek írásával tartotta fönn úgy-ahogy magát — ugyancsak ez idő tájt nagyobb összegű pénzküldemény érkezik névtelenül. Morel gyanítja, hogy a pénzt, amely úgyszólván a teljes anyagi összeomlástól menti meg, Sir Charles Dilke-tól kapta.

Eddigi sikerein felbuzdulva 1902 májusában Londonba utazik, s a Bennszülötteket Védő Ligában megtartja élete első nyilvános előadását „A Kongó menti zsarnokság" címmel.

Előadását viharos tetszéssel fogadják.

Dilke és Wavers, a két alsóházi tag bemutatja Ward szobrászművésznek és a Liga még néhány nevezetes tagjának, s részletesen megtárgyalják vele, mihez kezdjenek ezután. Morel felkeresi Heinemannt, a liberális érzelmű kiadót, s átad neki egy terjedelmes kéziratot, amellyel az utóbbi hónapokban készült el. Heinemann nyomban el is olvassa, aztán kijelenti, hogy hajlandó kiadni.

* „Kereskedelmi monopóliumok Nyugat-Afrikában". — *Szerk.*

Maga az előadás élénk visszhangot kelt a liberális sajtóban, a Bennszülötteket Védő Liga pedig beadványt intéz a brit kormányhoz.

Morel könyve, amely behatóan elemzi a francia nyugat-afrikai gyarmati politikát, s hevesen támadja a kaucsuktrösztöktől átvett módszerek bevezetését, az év vége felé jelenik meg „Affairs of West Africa"* címmel, s azonnal óriási sikert arat. A legnagyobb angol lapok: a „Times", a „Morning Post" és a „Daily Chronicle", elismerően nyilatkoznak róla; Sir Charles Dilke magasztaló cikket ír; Mel Wavers és Ward, a szobrász gratulál a szerzőnek. Még a Konzervatív Párt hívei is okos, célbataláló műnek tartják. A francia gyarmatügyi miniszter pedig megbízza minisztériuma afrikai ügyosztályának vezetőjét, Alfred Duchène-t, hogy fordíttassa le franciára a könyvet.

Morel levelet kap Sir Charles Dilke-tól:

„Hadjáratunk sikerre vezetett. Lord Cromer hajlandó összehívni az alsóházat a kongói üzelmek megvitatására. Azt ajánljuk tehát, hogy készítsen egy javaslatot az ön által követelt reformokról . . ."

Az alsóház 1903. május 20-án ül össze. A liberálisoknak sikerül legyűrniük azt a konzervatív párti üzletemberekből álló csoportot, amelynek Kongó-részvényekben fekszik a pénze. A vita végén a határozati javaslatot Sir Charles Dilke terjeszti elő. A javaslatot elfogadják. Közben többször is elhangzik Morel neve, s mindannyiszor meg is tapsolják.

Az alsóház ülése után az angol kormány jegyzéket intéz a nagyhatalmakhoz, s javasolja, hogy a közép-afrikai problémák rendezése céljából ismét hívjanak össze egy konferenciát. A belga parlament három napig tartó vitát rendez a Kongó-ügyről. Morel pedig elhatározza, hogy hetilapot fog kiadni, amely az afrikai gyarmatok gazdasági fejlődésével, társadalmi szerkezetével, népének problémáival, munkaviszonyaival és ellentmondásokban bővelkedő politikai helyzetével foglalkozik.

Azonnal hozzá is kezdene terve megvalósításához, de kénytelen megállapítani, hogy az a két tízpennys, melyet az íróasztalán he-

* „Nyugat-afrikai incidensek". — *Szerk.*

verő kazettában talál, nem hogy lap-alapításra, de még arra sem elég, hogy egy-két napig megéljen belőle.

Felesége, aki hűségesen megosztotta vele az utóbbi két esztendő harcait és nélkülözéseit, a nyomorúságos háztartás vezetése mellett kiterjedt levelezése lebonyolításában is segített neki, s a lehetőség szerint igyekezett mindent távol tartani tőle, ami munkájában zavarhatta volna, mindaddig elhallgatta előtte szorult helyzetüket.

Most aztán Morel is tudomást szerez róla, és őszintén bevallja, attól tart, hogy a tervezett hetilapból aligha lesz valami.

— Kérd meg Mr. Wardot, hogy segítsen — tanácsolja a felesége.

Morel meglepődve néz rá, s észreveszi, hogy felesége arca feltűnően sápadt. Odalép hozzá, megfogja a kezét, s belenéz a szemébe, melyet halvány karika árnyékol.

— Florence! — Az asszony megérzi, hogy férje aggódik érte, s mosolyt erőltet az arcára.

— Néha nagyon nehéz a dolgod, ugye?

— S neked talán könnyű?

Morel nem felel. Az asszony megsimogatja férje haját.

— Törődj te csak a folyóiratoddal!

Morel olyan szorosan fogja az asszony ujjait, hogy beleforrósodnak.

— Igazad van — mondja kis idő múlva. — Írok Wardnak.

A szobrász rögtön hajlandó támogatni Morel tervét.

Így alapítják meg Liverpoolban, a rabszolgakereskedők egykori metropolisában az „African Mail" című, alacsony példányszámú lapocskát, amelyre az a feladat vár, hogy segítsen megszüntetni a gyarmatokon a rabszolgaságot.

„A leleplezések sorozata, amelyet Morel indított el, a felháborodás és tiltakozás viharát idézte fel az egész civilizált világban. Minden becsületes és haladó gondolkodású ember megbotránkozott a hallatlan gaztetteken. Még tőkések és egyes európai hatalmak kormányai is tiltakoztak — igaz, hogy ők más okból. Ők Lipót monopóliumának megszüntetését szerették volna . . ."

(D. A. Olderogge idézett műve, 494. old.)

Morel újabb tanulmányon dolgozik. Címe: „Kongó, a rabszolgaállam". Ezúttal az amerikai kormányhoz fordul. Az Egyesült Államok kormányára — írja — különös felelősség hárul a Kongóügyben, hiszen elsőnek ismerte el 1884. április 22-én azt a zsákmányra éhes tőkéscsoportot, amely Nemzetközi Afrika Társaságnak nevezte magát, s ezzel példát mutatott a többi hatalomnak. Herbert Ward újabb száz fontot bocsát Morel rendelkezésére, aki egyebek közt arra használja fel a pénzt, hogy elküldi tanulmányát a felső- és alsóház valamennyi tagjának, a lapoknak, sőt még Amerikába is.

Mikor a belga király ezt megtudja, azonnal előadókörútra küld az Egyesült Államokba egy lepénzelt tudóst.

Időközben a brit kormány, amely rájött, hogy pompás lehetőség kínálkozik arra, hogy diplomáciai úton hódítson meg gazdaságilag egy újabb területet, utasítást adott bomai konzuljának, Roger Casementnek, hogy utazzon a Kongó felső szakaszának vidékére, és vizsgálja meg az ott élő bennszülöttek helyzetét.

Az ír születésű Roger Casement, aki húsz esztendő alatt rendkívül alaposan megismerte a fekete világrészt, vizsgálata eredményéről hivatalos jelentést küld Londonba. A jelentés, amelyet a brit kormány 1904 februárjában lord Cromer éles megjegyzéseivel kiegészítve ki is ad, és eljuttatja a berlini konferencia valamennyi részvevőjének, a vérontás és az elnyomás, az állati durvaság, az önkényeskedés és a gyilkosságok, a nyomor véget nem érő statisztikája.

Miközben Lipót király megbízottja huszonhetedik előadását tartja a New York-i City Hallban, Morel levelet ír Roger Casementnek.

A konzul válaszában megnyugtatja, hogy támogatni fogja a Lipót-féle rezsim elleni harcban. Morel azonban, aki termetes testalkata ellenére hajlamos a betegségekre, sápadt és agyondolgozta magát, s összeesik az íróasztala mellett.

Számtalan csapást kell még elviselnie. Hosszú évekig kell még sovány tiszteletdíjakból élnie, sokszor kell még fájó fejét tenye-

rébe fektetnie, s jóhiszeműségében nemegyszer tévednie, míg rájön, hogy nem mindenki a barátja, aki harcát igazságosnak nevezi; hogy a legtöbben csak arra használják fel elképzeléseit, hogy a világot a maguk kénye-kedvére hajtsák rabigába.

Felgyógyulása után kétszeres energiával szenteli magát feladatának.

Kihasználja a Lipót-ellenes hangulatot, melyet Roger Casement jelentése idézett elő a közvéleményben, s Sir Charles Dilke, Alfred Emmott, Mel Wavers, Herbert Ward, John Holt, H. R. Fox-Burne és még néhány befolyásos liberális társaságában március 23-án megalapítja Liverpoolban a Kongó Reform Társaságot, amely azt a célt tűzi maga elé, hogy kierőszakolja a kongói közigazgatási rendszer átalakítását.

A társaság elnöke Beauchamp gróf, az alsóház egyik liberális képviselője lesz. Morelt titkárrá választják, s megbízzák egy havi szemle kiadásával.

Egy egész sereg felső- és alsóházi tag, bíró, polgármester, püspök és érsek, minisztériumi tisztviselő és kereskedő, katonatiszt, tudós és művész, kutató és újságíró lép be a társaságba. De Morel Anglia határain kívül is szeretne barátokat szerezni a társaságnak, s elutazik Brüsszelbe.

Ekkor találkozik másodízben a belga munkásvezérrel, Émile Vanderveldével.

— Őszintén szólva — jegyzi meg Morel a hosszú beszélgetés során, amelyet ugyanabban az étteremben folytatnak, ahol hat évvel ezelőtt ültek együtt a vöröshajú szerkesztő társaságában — csodálkozom, hogy az ön pártja nem lép fel erélyesebben a király gyarmati politikája ellen.

— A parlament nyolcvanötben olyan jogokkal ruházta fel Őfelségét, amelyek felett nem gyakorolhat ellenőrzést — feleli szárazon Vandervelde.

— Az ön pártja kilencvenháromban választási reformot erőszakolt ki. Igaz?

— És?

— Nem tudna egy parlamenti reformot is kierőszakolni?

Vandervelde vállat von.

— Az ember magatartása nincs mindig összhangban a politikai felfogásával — jelenti ki aztán.

— Hogy érti ezt?

— Olvastam az ön „Affairs of West Africa" című könyvének francia fordítását. Ebben szó szerint ez áll: „Ami erkölcsi szempontból nem fogadható el, az politikai szempontból is ritkán bizonyul okosnak!" Eszerint ön politikai szempontból okosnak ismer el egy bűncselekményt, ha sikerül azt a látszatot kelteni, hogy erkölcsi szempontból elfogadható?

Morel meghökken.

— A király igyekszik megfogadni e tanácsát — folytatja Vandervelde. — Időnként reformokat jelent be, ugyanakkor a minisztériuma minden megbízható forrásból származó anyagot eltüntet. A legtöbbször még a sajtó se tudja, mi történik Kongóban. Mit tehet a pártom megbízható anyag nélkül?

Morel aznap este sokáig tűnődik a szállodai szobában. Japán és Oroszország már egy hónapja marcangolja egymást Távol-Keleten imperialista érdekeik ütközése miatt. Franciaország, Nagy-Britannia, Németország, Belgium és az Egyesült Államok huszonnégy éve verseng a Kongó-medencéből húzható haszonért, egyelőre háború nélkül. Németország a lázadó hererókon próbálja ki a gyújtószeges puskát, Franciaország pedig a szudániakon az új gépfegyvereket. Anglia Oroszország ellen Japánnal kötött szövetséget, Németország ellen pedig Franciaországgal lépett egyezségre. Az Egyesült Államok csapatai Mexikó ellen készülődnek.

— Hol az az erő — töpreng Morel —, amellyel ki lehetne irtani a világból ezeket a feszültségeket, a nyílt és rejtett ellentéteket, a vérontást, a kölcsönös fenyegetéseket, a kapzsiságot és a képmutatást, a gyűlöletet és az erőszakot? Hol az az erő, amely józan, emberséges rendet tudna teremteni?

Morel még nem ismeri fel, hogy a forradalmi munkásmozgalom személyében már növekvőben van éppen ez az erő.

Pedig már vannak látható jelei.

August Bebel, a nemzetközi szociáldemokrácia nagy szervezője, aki a szocialista eszmét milliók mozgalmává fejlesztette Németországban és Európában, odalép a német birodalmi gyűlés elé, s

odakiáltja az iparbáróknak, a gyarmati hadvezéreknek, a monoklis katonatiszteknek:

— Uraim! Hallják a halálharangot? Önöknek szól!

Leipzigben forradalmi érzelmű egyetemi hallgatók röplapokat osztogatnak az utcákon. Pétervárott az „Iszkra" szerkesztője, Vlagyimir Iljics Lenin már a bolsevik pártba szervezi az orosz marxistákat. Manchesterben, Birminghamben, Calais-ban sztrájkok robbannak ki. Londonban a munkások újonnan alapított választási bizottsága harcba száll a Labour Party megalakításáért. San Franciscóban Jack London, az író minden áldott héten meghirdeti a szocialista forradalmat.

S mi történik Brüsszelben?

Brüsszelben Vandervelde, a ravasz jogász elsősorban a saját népszerűségét igyekszik növelni szónoklataival és hencegő cikkeivel a munkásszervezetek nyolcszázezer tagja előtt, s önelégültségbe, tunyaságba, fásultságba ringatni őket, választott képviselőiket megpróbálja féltékennyé tenni és összeveszíteni egymással, igyekszik bizalmatlanságot és titkos ellenzékieskedést, marakodást kelteni köztük, és szétforgácsolódási törekvéseket oltani beléjük, lebeszéli őket arról, hogy követelésekkel lépjenek fel a kormánnyal szemben, szüntelenül csillapítja és békíti őket, nehogy e tömérdek ember viharos áradattá egyesüljön, s elsöpörje a királyt és kabinetjét.

Morel ezt nem veszi észre.

Liverpoolban egy csomó levél várja. Feladóik közt van Roger Casement s egy kongói misszionárius, Joseph Clark, akivel Morel a konzul útján került összeköttetésbe, továbbá több angol és amerikai újságíró, aki Casement jelentésének közzététele után utazott a fekete Szabad Államba, s szintén gaztettekről tudósít, statisztikai anyagokat, sőt képeket is küld.

Az anyagot Morel azonnal nyilvánosságra hozza, részben az „African Mail"-ben, részben pedig a Kongó Reform Társaság havi szemléjében, aminek az lesz a következménye, hogy az alsóház június 9-én másodszor is összeül a Kongó-probléma megvitatására.

Lipót erre néhány helybeli tisztviselővel „vizsgálatot" indíttat

magángyarmatán. Ezeknek jelentéséből oly leplezetlenül kiderül, hogy az egész vizsgálatnak csupán az volt a célja, hogy Casement vádjainak elvegyék az élét, hogy lord Lansdowne kénytelen a következő megjegyzést tenni:

— Van a diplomáciának egy olyan formája is, amikor az ember kivételesen azt mondja ki, amit gondol. Ez azonban csak ritkán alkalmazható.

Morel időközben lázas buzgalommal értékeli ki azt a tömén-telen anyagot, amely még mindig egyre árad — misszionáriusoktól és katonatisztektől, a kaucsuktrösztök alkalmazottaitól és újságíróktól. Kideríti belőlük, hogy a mongalai és a rubi—uellei körzet új biztosai minden eddiginél agyafúrtabb kínzásokkal igyekeznek pótolni a veszteséget, amit az 1901-es és 1902-es események okoztak az „Anversoise"-nak. Kideríti, hogy a kaucsukügynökök — a fölösleges kiadások elkerülése céljából — még most is a meggyilkolt ember levágott jobbját vagy nemiszervét szokták megkövetelni bizonyítékképpen a capitáktól minden egyes kilőtt töltényért, s hogy Kongó északi részében másodszor is tetőpontra hágott a bennszülöttek kizsákmányolása. Tucatjával mondja tollba feleségének a leveleket, táviratokat vált Sir Charles Dilke-kel, a worcesteri püspökkel és Waversszel, értesíti a kiadóját, Heinemannt, hogy újabb könyvön dolgozik, szerkeszti a két folyóiratot, intézi a Kongó Reform Társaság ügyeit, s egymás után öt cikket tesz közzé Kongóról.

Novemberben jelenik meg Londonban harmadik könyve, a „Lipót király uralma Afrikában".

A könyvet megcsonkított bennszülötteket ábrázoló fényképek illusztrálják.

„... Azt mondtam az utamba eső legnagyobb falu öreg főnökének, hogy úgy látom, sok embere van. — Ó, az én embereim majdnem mind halottak — felelte. — Ahányat itt lát, az nagyon kevés ahhoz képest, amennyi valamikor volt. — S valóban szemmel látható nyomai voltak, hogy a falu valamikor nagy kiterjedésű, fontos helység lehetett. A legcsekélyebb kétség sem fér hozzá, hogy elnéptelenedésében közvetlenül az állam a bűnös. Akármerre jártam, mindenütt csak a katonaság gyil-

kos hadjáratairól beszéltek. Rengeteg bennszülöttet lőhettek le vagy kínozhattak halálra. S azoknak, akik megmenekültek a puskagolyótól, legalább a fele éhen halt. Több teherhordóm is mesélte, hogyan rohanták meg a falvaikat, s hogyan sikerült éppen csak a puszta életüket megmenteniük. Errefelé a bennszülöttek egyáltalán nem valami harcias népek, s egyetlen olyan esetről sem hallottam, hogy akárcsak meg is kísérelték volna az ellenállást. Pontosan az a fajta népség, amelyikkel a legkönnyebb elbánnia a katonaságnak. Inkább elmenekülnek, mint hogy harcoljanak. Meg aztán nincs is más fegyverük, csak nyíl meg íj. Próbáltam megállapítani, körülbelül hányan maradhattak életben. Azt hiszem, legföljebb ötezerre rúgott a számuk, pedig néhány esztendővel ezelőtt még föltétlenül négyszer ennyi ember lakhatott ezen a vidéken. Visszafelé jövet szerettem volna felkeresni Mbelót, M. hadnagy állomását, ahol olyan elképesztő gaztetteket vitt végbe ez az ember. Kérdezősködésemre kiderült, hogy Mbelóban már egyáltalán nem laknak emberek, s hogy az odavezető utak „halottak", azaz benőtte őket a bozót. Mikor rábukkantam egyik ilyen útra, csakugyan kiderült, hogy hosszú idő óta nem használták. S később a saját szememmel győződhettem meg róla, hogy a járás, amelyben régebben nagy falvak voltak, most csakugyan teljesen néptelen.

Néhány ember kivételével mindenki, akivel csak találkoztam, kötelezve volt a kaucsukbeszolgáltatásra. A kaucsukadó elviselhetetlen teher, nem is hittem volna, hogy ennyire elviselhetetlen, ha nem látom a saját szememmel. Nehéz dolog hidegvérrel írni róla. Az adó havonként húsz-huszonöt napi munkateljesítménynek felel meg. A király birtokában levő területen sohasem került sor annak a törvénynek az érvényesítésére, amelyik havonta csak negyven óra kényszermunkát ír elő. S ezt a törvényt — legalábbis ott, ahol én jártam — már nem is lehetne soha többé életbe léptetni. Mert akkor egyáltalán nem termelnének ki, de nem is termelhetnének ki kaucsukot azon egyszerű oknál fogva, hogy a királyi birtok területén már egyáltalán nem nő kaucsuk. Utazásom során tömegével találkoztam olyan emberekkel, akik kaucsukot kerestek, s csodálkozva hallottam, milyen távolságokat tettek meg. Az ön állításai oly hihetetleneknek tűntek, hogy kissé kétkedve is fogadtam őket. De annyiszor és egymástól annyira távol eső helyeken hallottam ilyesmit, hogy végül el kellett hinnem. Visszafelé jövet aztán

utánanyomoztam a dolognak, s megállapítottam, hogy az elbeszélések teljes egészükben tényeken alapszanak. Gondos számítást végeztem arra vonatkozólag, hogy mekkora távolságokat kell megtenniük, s kiderült, hogy oda-vissza nem kevesebbet, mint háromszáz mérföldet. De nem is a gyűjtőhelyre és vissza való gyaloglás vesz igénybe húsz-huszonöt napot. Háromszáz mérföldet a négerek tíz-tizenkét nap alatt is megtesznek. A többi idő a liánok megkeresésére, levágására és a kaucsuk elkészítésére kell. Találkoztam egy csapat bennszülöttel, akik már hazafelé cipelték a begyűjtött kaucsukot, s hat éjszakát töltöttek az erdőben. De ez volt még a legrövidebb idő. Jobbára tíz, néha tizenöt éjszakát is el kell tölteniük az erdőben. Két nappal azután, hogy a királyi birtok területét elhagytam, találkoztam néhány emberrel, akik üres kézzel igyekeztek hazafelé, noha több mint nyolc napot töltöttek el a keresgéléssel. Egyszerűen el se tudtam képzelni, mihez kezdenek majd ezek a szegény ördögök, hiszen ha nem tudják felmutatni a megszabott határidőre az előírt mennyiségű kaucsukot, a legjobb esetben is börtön vár rájuk..."

(Cassie Murdoch jelentéséből)

17

ÚJABB GAZTETT KONGÓBAN! HULLÁK ÉS ARANYAK! GYILKOSOK ÉS GONOSZTEVŐK! EDMOND D. MOREL LELEPLEZI A LUKAFUI ERDŐBEN VÉGHEZVITT VÉRENGZÉST!

Végre felébred a brüsszeli liberális sajtó. A napilapok és folyóiratok szerkesztőségeinek asztalán halomba gyűlnek a táviratok. Roger Casement jelentése, Morel egyre határozottabb fellépése, a Kongó Reform Társaság, az „African Mail", a Lansdowne-jegyzék, s az angol lapokban tucatjával megjelenő, válogatott borzalmakról szóló hírek olyan helyzetet teremtettek, hogy a parlamenti középpárt vezetői alkalmasnak látják arra, hogy propagandavihart keltsenek az ultramontánok* uralkodó pozíciója ellen, s visszahódítsák a húsz esztendővel ezelőtt elvesztett hatalmat.

* A katolikus jobboldal. — *Szerk.*

A Saint-Jean téri kormánypalotában ülést tart a kabinet. A miniszterek nem egykönnyen tudnak megegyezni a szükséges intézkedésekben. A külügyminiszter a Nagy-Britanniával való viszony kiéleződésében látja a legfőbb veszélyt. A miniszterelnök a liberálisoktól fél. A pénzügyminiszter pedig ekként vélekedik:

— Tény, hogy a kölcsön révén, amelyet kilencvenben adtunk Őfelségének, jogunk van beleszólni Kongó Állam sorsába, éspedig 1901 óta. Ez volt az első törlesztés határideje, tavaly és tavalyelőtt a másodiké és a harmadiké, idén a negyediké. De kaptunk akár csak egyetlen frankot is? Nagyon jól tudják, uraim, hogy a szerződés értelmében most már jogunk volna bekebelezni Kongót. Persze nem tesszük meg. Kétségtelen, hogy a király meg fogja fizetni tartozását az államnak. Huszonöt milló frank azonban nem csekélység! Ezt a pénzt elő is kell teremteni valahogy! Mit akarok ezzel mondani? Azt, hogy rendkívül körültekintően és tapintatosan kell eljárnunk. A legcsekélyebb nehézséget sem szabad okoznunk Őfelségének; ezt a szerencsétlen jegyzéket semmi esetre sem szabad a világ közvéleménye előtt tudomásul vennünk, nem szaban megengednünk Nagy-Britanniának, hogy kioktasson bennünket! Kongó Állam, uraim, a belga állam pénzén épült fel, s gazdasági fejlődésében ilyenformán mi is érdekeltek vagyunk. Ezt önnek is el kell ismernie, külügyminiszter úr.

Közben azok a liberális szerkesztőségek, amelyeket nem fűznek anyagi kötelékek a kaucsuktrösztökhöz, tovább folytatják hadjáratukat a hit pénzéhes bajnokai ellen:

KIIRTOTTÁK A NÉGEREKET BASOKÓBAN!
EGYENRUHÁS VADEMBEREK!
VÉRES ARANYAK!
MIT SZÓL EHHEZ A BELGA KIRÁLY?

Lipót a kis szalonban fogadja Alexandre de Tiège-t. Itt szokta lebonyolítani bizalmas tárgyalásait.

— Kezd komollyá válni a helyzet — állapítja meg Tiège.

Egy bankár és egy király ül egymással szemközt. A bankár elnöksége alatt álló részvénytársaságnak mintegy hétszáz belga és külföldi bankra, több mint egymillió-kétszázezer folyószámlára és összesen tizenhat milliárd franknyi tőkére kiterjedő befolyása van; ezenkívül még hét nemzetközi tröszt felügyelő bizottságának és harminchét részvénytársaság elnökségének a tagja, felső- és alsóházi tag, s a katolikus párt egyik oszlopa, — a király pedig egy Belgiumnál sokszorta nagyobb magángyarmat tulajdonosa, egy magánminisztérium diktátora, korlátlan egyeduralkodó, aki tetszése szerint nevezi ki és váltja le Belgium miniszterei, oszlatja fel a parlamentet, jelöli ki a szenátorokat, bírákat és képviselőket, bocsát ki törvényeket, hoz kegyelmi határozatokat, s hajtat végre ítéleteket.

— Valamennyi Kongó-tröszt felügyelő bizottsága összeült — folytatja Tiège. — A liberálisok úgy érzik, hogy felvirradt a napjuk. Valaminek történnie kell, Felség, különben elveszítjük a kormányrudat.

— Ön mit tenne a helyemben?

Tiège meglepődve veszi szemügyre a hatvankilenc éves uralkodót, akinek arca igen sápadtnak tűnik, s aki éjszakánként mint egy megszállott, még mindig a tőzsde-árfolyamokat tanulmányozza.

Vajon mit forgat az agyában ez az aggastyán? — tűnődik gyanakodva Tiège. Aztán így felel:

— Tudnék egy megoldást.

— Nos?

— A világ szemében Felséged ennek a vállalkozásnak az atyja, s Felséged felelős mindenért, ami Kongóban történik. Csak két lehetőség van! Vagy engedni, azaz lemondani minden haszonról, csökkenteni az igényeket, ugyanakkor viselni az összes költségeket...

— Vagy?

— Vagy megragadni a kedvező alkalmat!

— Miféle alkalmat?

— Felséged tudja jól, hogy pénzem van bőven. Felséged tisztában van vele, hogy amikor három évvel ezelőtt ajánlatot tet-

tem Kongó megvásárlására, én azt komolyan gondoltam. S Felséged azt is tudja, hogy szorult helyzetben van.

— Vagyis engedjem át önnek a részvényeimet? Meg az adósságaimat, az egész országot és a jövőbeli hasznot? — Nevetni kezd. — Ez a vállalkozás az enyém! Harminc vesződséges, kockázatokkal teli évem van benne!

Tiège arca mozdulatlan marad.

— Fájdalmas dolog egy becsületes belga számára, ha kénytelen királyát adósának tekinteni. Felséged nagyon jól tudja, hogy becsületes belga vagyok, s nem vagyok rászorulva öt-hatmillió frankra. Büszke lennék rá, ha széttéphetnék néhány papírdarabot, amelyen ekkora összeg szerepel királyom aláírása fölött.

Lipót ügyet sem vet az ajánlatra, amely egy Fuggerhez is méltó lenne: pazar, és számítóan nagyvonalú.

— Más megoldás is van — feleli. — Már gondolkoztam is rajta. Nem lesz könnyű.

A bankár hátradől karosszékében. Szája körül elmélyülnek a ráncok.

— Vizsgáló bizottságot nevezek ki — folytatja Lipót. — Kiküldöm Kongóba, s a jelentését közzététetem a „Gazette"-ben.

Alexandre de Tiège felugrik.

— De hisz ez . . . ez . . .

— Ez az egyetlen helyes megoldás, monsieur.

— Hát nem volt már egyszer vizsgálat?

— De volt. Csakhogy azt a helyi hatóságok végezték.

— Csak nem azt tervezi Felséged, hogy ezúttal . . . neves közéleti személyiségeket bíz meg a vizsgálattal?

— Miért ne? — Lipót gyönyörködik egy pillanatig a bankár elképedt arckifejezésében, aztán mosolyogva teszi hozzá: — Persze gondoskodni fogok róla, hogy a bizottságnak legfeljebb egy pártatlan tagja legyen.

Háromszázhatvan év telt el azóta, hogy a kaucsukot a spanyol hódítók felfedezték.

Aztán vagy kétszáz esztendőre feledésbe merült, majd egy francia kutató másodszor is felfedezte a dél-amerikai őserdőben. S újabb száz

évbe telt, míg az európai vegyészeknek sikerült a különös nyersanyagot az iparban felhasználható anyaggá nemesíteniük.

A kapitalista kaucsukgazdálkodás aztán néhány évtized alatt új iparágakat hozott létre, messze szétágazó kizsákmányolási rendszert szervezett, gazdasági fellendülést és gazdasági válságokat, árfolyamzuhanásokat és gyarmati rablóhadjáratokat okozott. A kaucsuk meghódította a piacot, s sok ezer különféle gyártmány alapanyaga lett.

Negyedmilliárd civilizált ember el se tudta többé képzelni nélküle mindennapi életét.

S néhány tucat politikus sem a maga terveit.

18

Morel 1904 augusztusában meghívást kap az Egyesült Államokból, hogy a küszöbön álló bostoni nemzetközi békekongresszuson tartson előadást a kongói kérdésről.

A belga király, akivel amerikai sajtólakájai tudatják a dolgot, egy sereg jól felkészült előadót küld át az Atlanti-óceánon, s sietve koncessziót adat Kongó Állam területére egy amerikai kereskedelmi társaságnak. Ennek eredményeként az a két sajtóügynökség, amelyet ugyanez a tőkéscsoport tart fenn, nyomtatott dicshimnuszokkal árasztja el New York államot „Lipót afrikai emberbaráti művéről".

Morel épp azon a szeptemberi napon érkezik a Hudson menti óriásvárosba, mikor a „New York American" leleplezi ezt a szélhámosságot, s mikor belép a „Waldorf Astoria" szállóba, még éppen meghallgathatja annak a több órás előadásnak az utolsó szavait, amelyet „Kongó Állam: a fekete kontinens történetének ragyogó fejezete" címmel tartott egy úriember az étteremben összegyűlt külföldi vendégek előtt.

A sajtónak az a része, amely nincs lekötelezve a Kongó-milliomosoknak, jóindulatúan fogadja Morelt. New Yorkból tovább utazik Washingtonba. Odaérkezése után két nappal Theodore Roosevelt fogadja a Fehér Házban.

Morel a Kongó Reform Társaság, a Bennszülötteket Védő Liga,

a Rabszolgaságellenes Társaság és a Nemzetközi Béke-Társaság nevében emlékiratot nyújt át az elnöknek. Felhívja a figyelmét arra, hogy sok olyan ember is várakozással tekint az Egyesült Államok felé, aki nem tagja egyik egyesületnek sem, de becsületessége és bátor fellépése révén közmegbecsülésnek örvend. Ezek is érdeklődéssel várják, vajon tud-e befolyást gyakorolni az Egyesült Államok Lipót királyra a szükségessé vált reformok érdekében.

— S a szükséges intézkedéseket illetően azonos véleményen vannak önnel?

— Teljesen azonos véleményen, Sir!

— Fel van rá hatalmazva, hogy egy névvel is szemléltesse ezeknek az uraknak a feddhetetlenségét?

— Megnevezhetem például Francia Kongó egykori főbiztosát, monsieur de Brazzát.

Theodore Roosevelt buzgón igyekszik lepipálni a brit politikusokat, akik túlságosan is átlátszó okokból keltettek pánikot Kongó körül, meg a francia tőkéseket, akik szintén hasznot akarnak húzni a liberálisok hadjáratából. Tizennégy nap múlva Hay külügyminiszter útján — aki huszonöt percig tárgyal Morellel — tudatja az újságíróval, hogy az emlékirat — minthogy aláírói közt egy sereg tekintélyes férfiú szerepel — kedvező benyomást tett, az elnök nem kételkedik az aláírók emberbaráti indítékaiban, s az ügyet gondosan fontolóra veszi.

Időközben Morel megismerkedett Mark Twainnel. Már a hetvenedik életévéhez közeledik, hosszú élete során mint nyomdász, Mississippi-révkalauz, újságszerkesztő, riporter, utazó, író és kiadó küzdött a mindennapi kenyérért, behatóan tanulmányozta az emberi butaságot, mégis leküzdötte pesszimizmusát, s huszonhat éve támadja szatíráival a polgári társadalmat, most pedig valósággal gyilkos szatírát ír a belga királyról.

Október 7-én Morel a bostoni békekongresszus kétezer részvevőjét szinte felgyújtja tüzes szónoklatával.

Nem is gyanítja, hogy a kongói kormány csapatai szinte ugyanabban az órában dúlják fel a mongalai körzetet. Egész falvak égnek porrá, százával verik agyon a fellázadt kaucsukgyűjtőket, fojtják meg a nőket, ölik vízbe az aggokat.

A felkelés, amely egyszerre lángol fel húsz faluban, s ha itt-ott leverik is, újból kirobban, s ugyanakkor másutt is elkezdődik, három nagy körzetre terjed ki.

A Kongóban működő konzulátusok tisztviselői közül többen jelentéseket küldenek országuk kormányának, s a liberális lapokban tucatjával jelennek meg a megkínzott, felakasztott, halálra éheztetett embereket ábrázoló fényképek. A belga király most már kénytelen kinevezni a hónapok óta ígérgetett vizsgáló bizottságot. Camille Jansent, Kongó korábbi főkormányzóját, Nisco bárót, Kongó főügyészét, és dr. Schumacher svájci államtanácsost kéri fel a vizsgálatra.

A brit külügyminisztérium a bizottság rendelkezésére bocsátja Roger Casement jelentésének másolatát — amelyben benne vannak a nyomtatott és nyilvánosságra hozott példányokból kihagyott nevek, dátumok és helymegjelölések is —, ugyanakkor azt javasolja, hogy a bizottság ülésein vegyen részt egy brit képviselő is. Ezt Lipót előbb elutasítja, aztán egy idő múlva úgy játssza ki, hogy a bizottság negyedik tagjaként elismeri az angol Mackie-t, aki hosszú évek óta az ABIR részvényese.

A bizottság decemberben érkezik meg a Kongó felső szakaszához. Három hónapig időzik ott, s a három hónapból hat hetet a kaucsuk-járásokban tölt. Felkeresi a falvakat, kihallgatja a lakosságot és a katonákat, kikérdez egy sereg ügynököt és misszionáriust, meglátogat néhány börtönt, biztosokat és törzsfőnököket idéz maga elé, majd 1905 márciusában visszatér Brüsszelbe.

Ez idő tájt küldözgeti jelentéseit Francia Kongóból Savorgnan de Brazza is, akit a francia kormány volt kénytelen hasonló vizsgálattal megbízni. Jelentései felperzselt szántóföldekről, elhajtott csordákról, lerombolt településekről, lefejezett emberekről, öngyilkosságokról és járványokról, éhenhalt, kiherélt, halálra korbácsolt bennszülöttekről és elnéptelenedett járásokról számolnak be.

A Kongó-minisztérium a belga bizottság által összegyűjtött anyagot nem adja ki, s csak novemberben tesz közzé egy jelentést, melyben az összes gaztettet — amelyek elhallgatását maga Nisco báró is lehetetlennek érzi — helyi kilengéseknek tünteti fel. A francia kormánynak viszont kellemetlenségei támadnak: de

Brazza meghal ugyan Párizsba jövet, írásait azonban nem sikerül teljesen eltitkolni a nyilvánosság elől.

Hogy a hajdani főbiztos leleplezései hogy kerülnek hol itt, hol ott nyilvánosságra, annak csak a francia gyarmatügyi miniszter a megmondhatója, aki politikailag szemben áll azzal a pénzcsoporttal, amely bőséges hasznot húz a Francia Kongóban is bevezetett Lipót-féle rezsimből.

Ugyanakkor Morel, akinek mióta visszatért Liverpoolba, alig van ideje aludni, hírt ad róla az „African Mail"-ben, hogyan bántalmazták az ügynökök a vizsgáló bizottság elutazása után a tanúkat; a lap egy másik tudósítása pedig arról számol be, hogyan próbálták a misszionáriusokat is megfenyíteni.

A Kongó Reform Társaság öt angol városban tiltakozó gyűlést szervez, s mikor Lansdowne külügyminiszter novemberben Liverpoolba látogat, tiltakozó iratot nyújt át neki, amelyen kétezernél több brit polgár aláírása szerepel.

Összeül a belga és a francia nemzetgyűlés. A háromnapos szócsatában azonban a kaucsuktrösztök hívei mindkét parlamentben győzelmet aratnak liberális vetélytársaik fölött.

Sir Edward Grey, aki Balfour konzervatív kormányának bukása után kerül a brit külügyminisztérium élére, okosnak látja követni Morel írásbeli javaslatát, s megpróbál „nyomást gyakorolni a kongói kormányra, hogy hiánytalanul hozza nyilvánosságra a saját bizottsága által beterjesztett bizonyító anyagot".

A kongói kormány a brüsszeli brit követ, Sir Hardings útján április 6-án a következőképpen válaszol:

„Morel úr valószínűleg azért javasolta ezt, mert azt reméli, hogy újabb propagandaanyagot fedezhet fel a jelentésben a független Kongó Állam tisztviselői ellen . . ."

Morel azonban időközben felkérte a Kongóban működő misszionáriusok közül mindazokat, akikkel levelezni szokott, hogy küldjék el neki a bizottság előtt tett vallomásuk másolatát.

1906 júliusában a Kongó Reform Társaság nyilvánosságra is hozza a Lipót által elsikkasztott anyagot.

„Véráztatta kaucsukkereskedelem ez! A négerek tehetetlenül ki vannak szolgáltatva az ügynököknek, akik újra meg újra felpiszkálják ellenük a szolgálatukba szegődött fekete hóhérokat. A megkínzott emberek számára az egyetlen védekezési lehetőség az öngyilkosság! Az utolsó tizenkét hónapban több emberélet pusztult el, mint amennyibe a bennszülöttek egymás ellen folytatott háborúi és babonás szertartásai húsz év alatt kerültek. Azoknak a jeleneteknek a láttán, amelyeket végig kellett itt néznem, anélkül hogy segíteni tudtam volna, szinte bennem is feltámadt a vágy a halál után . . ."

(Joseph Clark levele E. D. Morelhez)

19

Haja megőszült az isokói kaucsukpokolban töltött évek alatt. Szemei mélyen ülnek gödreikben, s zavarosak a sok iszonyú látványtól.

Szava pusztába kiáltó szó maradt, s vágya, hogy vigasztalást nyújtson, tehetetlennek bizonyult a sötétséggel és elvakultsággal szemben.

Mikor missziója írásbeli felszólításának engedelmeskedve augusztus 4-én Brüsszelbe érkezik, a Palais de la Nation-ban éppen véget ér a szenátus ülése.

Tournai érseke, a szenátus tagja, akit a római pápa őszentsége megbízott, hogy a közelgő ünnepeken szentelje püspökké a Szent Gudula-székesegyházban a káptalan két tagját, teljes főpapi díszben fogadja.

— A scheuti fővikárius beajánlotta önt nálam, fiam — szólítja meg a hatvanéves hittérítőt —, s bár az ön bostoni missziója nem hajlandó síkraszállni az egyházunkon belüli régi rend helyreállításáért, én kész vagyok meghallgatni önt.

Joseph Clark azért utazott a Kongó felső szakasza mentén levő állomásáról a belga fővárosba, hogy itt, az oroszlán barlangjában álljon ki még egyszer azért, amit a fekete Szabad Állam kaucsukjárásaiban harminc éven át nem sikerült elérnie. Ezzel a szándékkal vállalkozott baptista létére a katolikus főpappal való kényel-

metlen beszélgetésre is, noha teljesen tudatában volt annak, hogy missziós testvérei nem helyeselnék azt, amit cselekszik.

— Azt javasolja, hogy a belga kormány kebelezze be Kongót? — kérdi vontatott hangon az érsek.

— A kaucsuk-járásokban uralkodó állapotokat ismerve, bizonyosnak hiszem, kegyelmes uram, hogy ha még egyáltalán lehetséges segítség, akkor csak az állam részéről várható.

Az érsek, aki — igen furcsán értelmezve a szegénységi fogadalmat — jelentékeny vagyonát idegen nevek alatt szintén kaucsuk-részvényekbe fektette, s kilenc katolikus egyházkerület fölötti hivatalos hatalmát a székesegyház káptalanjának és a püspöki hivatalnak támogatásával évek óta arra használja fel, hogy másfélmillió hivő alamizsnafilléreit a Kongó-trösztök forgótőkéjéhez csapja, egy darabig szótlanul néz Clarkre.

— Annyiban igaza van — feleli azután —, hogy itt Belgiumban csakugyan sikerült egyházunknak megtartania az államhatalmat, amelytől Franciaországban tavaly a radikális-liberális mesterkedések megfosztották. Ami azonban további fejtegetéseit illeti...

— Bűntényekről van szó!

— Hogy érti ezt?

— Egész körzetek lakosságát lemészárolták, kegyelmes uram. Hihetetlen, hogy Belgium keresztény kormánya elől ezt tizenegy éven át el lehetett titkolni.

Az érsek összeráncolja a homlokát.

— Honnan veszi, hogy semmit se tettünk?

— Kongóból jövök. Harminchét éve ismerem az ottani viszonyokat.

— Ily hosszú ideig elkerülte volna figyelmét, hogy misszionáriusaink mindenütt igyekszenek győzelemre segíteni az igaz hitet?

— Sokukat ismerem, és nagyra is becsülöm, kegyelmes uram! De mire mehetnek a szeretet vallásával a gyilkolni vágyó ördögökkel és a főkormányzó úr őexcellenciájának parancsaival szemben?

— Már látom, hogy az ön missziójának meg kellene vizsgálnia, mennyire szilárd az ön hite Isten igéjének mindenhatóságában, fiam — feleli mosolyogva az érsek. — A megbocsátás elve Ofel-

sége legmagasabb rangú hivatalnokaival szemben is érvényes, akik épp úgy nem mentesek a vétkektől, mint ahogy senki sincs bűn nélkül közülünk.

Negyven percig harcol Joseph Clark az érsek képmutatása, jobban mondva az ellen a ravasz politika ellen, amelyet a gyóntatószék és a csengettyűs persely juttatott hatalomhoz, amely elviszi a keresztet a bennszülöttekhez, s a keresztvíz és a tömjénfüst, a zsoltárok és a rózsafüzér segítségével ráveszi őket, hogy a jobb életet a mennyországban keressék, itt a földön pedig fásultan vállalják az igavonó barmok kínlódását.

Az érsek áldásra emeli a kezét. Clark elköszön.

Három nap múlva hajóra száll Antwerpenben, s elindul Liverpoolba Edmond Dene Morelhez, mert tudja, hogy máshova már nem mehet.

20

II. Lipót, aki tavasszal, a liberális sajtóban támadt vihar hatása alatt még úgy látta, hogy kénytelen lesz valamilyen reformbizottságot alakítani, később nyilatkozatot juttat el a berlini konferencián részt vett államokhoz, amelyek huszonegy évvel ezelőtt őt bízták meg közép-afrikai érdekeik képviseletével. Ebben kijelenti, hogy a Kongóra vonatkozó jogai oszthatatlanok. Kongó kormányának tevékenységébe való mindennemű beavatkozás egyenlő a jogbitorlással.

A Kongó Reform Társaság erre újból mozgósítja a brit közvéleményt.

Az uralkodó úgy védekezik a vádak ellen, amelyeket egyfelől a Rabszolgaságellenes Társaság, a Nemzetközi Béketársaság és a Bennszülötteket Védő Liga, másfelől pedig a brit felső- és alsóház, lord Lansdowne, a canterburyi érsek és a belga parlament liberális frakciója emelt ellene, hogy működésbe hozza az ultramontán sajtó gépezetét, ellentámadásba viszi a Kongó-minisztériumot és a belga kormányt, arcátlan gyanúsításokkal illeti ellenfeleit, s azzal a kijelentésével, hogy a reformmozgalom a katolikus missziók ellen irányul, megszerzi magának a pápa támogatását is.

Edmond Dene Morel Londonba utazik, Birminghamben szónokol, előadásokat tart a liverpooli üzletembereknek, s Manchesterben, Sheffieldben, és Birkenheadben gyűléseken követeli, hogy Kongót kebelezze be a belga kormány, — X. Pius pápa őszentsége viszont utasítást ad száz magas egyházi méltóságnak, hogy szóban és írásban egyaránt tevékenyen lépjen fel a „gonosz" Kongó-reformerek ellen.

Morel Sir Edward Grey-hez fordul.

A liberális külügyminiszter azonban erősen számol egy francia—német háború lehetőségével, ezért diplomáciai megfontolásból elutasítja Morelnek azt a javaslatát, hogy intézzen tiltakozó jegyzéket Lipóthoz.

Mindössze arra szorítkozik, hogy az alsóházban kijelenti: a brit kormány a Kongó-ügyben várakozó álláspontra helyezkedik ugyan, de nem örök időkre.

A gyarmatügyi miniszterrel folytatott tárgyalásának viszont az a következménye, hogy Roger Casementet, aki továbbra is a kongói statisztikát böngészi, s újabb leleplezésekre készül, bomai állomáshelyéről — elismerő szavak kíséretében — áthelyezik Rio de Janeiróba, és brazíliai brit főkonzullá nevezik ki.

Morel, aki értetlenül látja, hogy a kabinet ilyen hirtelen tartózkodóvá vált, novemberben kiadja negyedik könyvét, a „Red Rubber"-t.* A könyv okmányszerűen összefoglalja mindazt a Kongó Szabad Államban eddig elkövetett gaztettet, amelynek hat esztendő alatt nyomára tudott jutni, ugyanakkor részletes statisztikával, levélkivonatokkal, a kaucsuktrösztök bűnösségét és mesés profitját szemléltető adatokkal alátámasztva, módszeresen ábrázolja a Lipót-féle koncessziós rendszert. Ilyen megcáfolhatatlanul még egyetlen írás sem leplezte le egy, az állam és az egyház által egyaránt szentesített gyarmatosítási elv embertelenségét.

Ez a könyv, amely gyors egymásutánban öt kiadást ér meg, bizonyítja, hogy Morel tévedései ellenére is a korszak egyik nagy humanista vádlója.

* „Vörös gumi". — *Szerk.*

A belga király a közvélemény nyomására 1907 áprilisában kénytelen volt újabb vizsgáló bizottságot kinevezni. Ennek már tizennégy tagja volt, s az „Anversoise" és az ABIR területeire vonult ki Bomából.

E bizottság jelentése megsemmisítette Lipótnak azt a reményét, hogy a Kongó körüli vitát el lehet altatni.

Az erőltetett frázisok mögött, melyeket Nisco báró, a bizottság vezetője azzal a szándékkal agyalt ki, hogy enyhítse a jegyzőkönyvek szövegét, oly tisztán kivehető volt Kongó lakosságának nyomorúságos helyzete, hogy a liberális sajtónak egyebet se kellett csinálnia, mint újra meg újra idézni a jelentés szövegét.

Lipót belátta, hogy ezúttal nem háríthatja el a következményeket.

21

A második nagy Kongó-per is a kaucsukrészvényesek győzelmével végződött.

A perben a belga állam lépett fel vádlóként, miután előzőleg alaposan felkészült a nehéz szerepre.

Az „Anversoise"-on és az ABIR-on kívül bevádolta a Kasai-társaságot és a Katanga-csoportot, amelyeknek körzeteiben a bizottság értesülése szerint ugyancsak megdöbbentő állapotok uralkodtak, továbbá a Grand Lacs-trösztöt, amely az előző évben több mint ezerszázalékos osztalékot fizetett, valamint a Lomami-társaságot, a Kwenge-trösztöt és a Mongala-csoportot. Tehát mind a nyolc pénzcsoport-szörnyeteget, amely tizenöt éven át fosztogatta a legsötétebb Afrikát.

Lipót a vád képviselőjévé Vernen bírót nevezte ki, aki a legutóbbi tizenkét hónap alatt megsokszorozta tőkebefektetését az „Anversoise"-nál. A védelem irányításával E. Nys urat bízta meg, aki a Mongala-csoport jogtanácsosa és a Kongó-minisztérium jogi tanácsadója volt. Az elnök Nisco báró lett. E három ember a per első percétől fogva összejátszott annak érdekében, hogy minden úton-módon megcáfolja azt a tömérdek vádat, amit a külföld képviselői, a liberális parlamenti csoport és a trösztök alkalmazottai emeltek.

Az esküdtek közt ugyancsak megnyugtató volt a Kongó-részvényesek aránya. Többségük — mintha csak előre begyakorolta volna — valamennyi tanácskozáson a trösztök urai mellett szavazott.

Végül is tizenkilenc ügynököt, egy kis írnokot és négy felügyelőt ítéltek börtönbüntetésre — megbízóik gátlástalan nyerészkedési vágya miatt. Az ítélet kihirdetése után még végig kellett hallgatniuk Nisco báró zárszavát, amely valóságos remekműve volt az ékesszólásnak és képmutatásnak.

Ekkor váratlan dolog történik: a „La Dernière Heure" című liberális lapban megjelenik egy cikk Edmond Dene Morel tollából. Ez a cikk részletesen kimutatja, mennyi jövedelmet húzott Lipót 1895 óta — osztalékok formájában — a Kongó-vállalkozásból. Az áttekinthetően tagolt profit-táblázatból kiderül, hogy a számok bűvöletében élő uralkodó sokkal buzgóbban foglalkozott bankügyletekkel, mint a kormányzás ügyeivel.

A cikk címe: KERESKEDŐ A KIRÁLYOK KÖZT.

Alexandre de Tiège még aznap megjelenik a palotában.

Gratulál a királynak a közösen kivívott győzelemhez, aztán rátér a világgazdasági helyzetre.

— Nyilván megérti Felséged, hogy aggódom.

— Persze.

— Kongót a történtek után állandóan a lehető legnagyobb figyelemmel fogják kísérni ellenségeink, már csak azért is, mert e cikk révén napvilágra kerültek bizonyos összefüggések. Hogy is mondjam? . . . Meg kell akadályoznunk, hogy még nagyobb botrány legyen. El kell szigetelnünk ettől az ügytől Angliát és Németországot.

— Hogy érti? Hallgassunk róla?

— Nem. Hanem úgy, hogy önmagunkat szigeteljük el tőle.

Lipót gyanakodva pillant látogatójára. A bankár mosolyogva folytatja:

— Felséged eddig valamennyi érdekelt fél megelégedésére kormányozta Kongót. Semmi kétség, hogy ugyanilyen bölcsességgel és nem csökkenő gondoskodással kormányozná továbbra is. De a jövőre is gondolni kell. A legutóbbi események feszültséget fognak előidézni Belgium és jó néhány állam közt. Ebben a helyzet-

ben minden erőre szükség lesz. Ugyanakkor egyikünk sincs már abban a korban, hogy ne fordulhatna elő, hogy egy hirtelen megbetegedés vagy a kimerültség megakadályoz a munkában.

— Egyelőre eszembe se jut, hogy átengedjem a Kongó-vidéket az államnak.

— Talán elkerüli Felséged figyelmét, hogy van egy harmadik lehetőség is.

Lipót farkasszemet néz a bankárral, akinek tizenhét éve adósa, méghozzá majdnem akkora összeggel, mint összes többi hitelezőjének együttvéve.

— Fölöttébb sajnálom, Felség, de be kell vallanom, hogy meglehetősen nagy összegű pénzre van szükségem néhány sürgős tervem megvalósításához, méghozzá azonnal, s pillanatnyilag nem áll teljes egészében a rendelkezésemre. Ez azonban még nem volna baj. Sokkal fájdalmasabb lenne számomra, ha Felséged arra kényszerítene, hogy mondjak fel néhány váltót, amelyet — bízva királyomban — kifizettem néhány türelmetlen úrnak.

— Csak nem vásárolta meg a váltóimat?

— De igen.

— Valamennyit?

— A váltók értéke valamivel több, mint huszonnégy millió frank — feleli ősz pofaszakállát simogatva Tiège.

— Mennyi kell? Nekem sincs sok pénzem. Még a saját államomtól is kénytelen vagyok haladékot kérni.

— Mondtam, hogy a pénz hiánya nem volna baj, Felség. Hajlandó volnék lemondani az említett tervekről, ha az összeg egy részét, mondjuk háromnegyedét el lehetne számolni bizonyos jogok vételáraként. A fennmaradó váltókat pedig azonnal átadnám Felségednek, hogy semmisítse meg őket.

— Szóval megint csak ide lyukad ki! — hajlik előre ültében Lipót. — Nem! Az istenfáját! — tör ki váratlanul. — Azt hiszi, azért építek fel egy államot s verekszem meg érte az egész világgal, azért áldozom rá fél életemet, hogy a végén maga zsebelje be a részvényeimet? Csak nem gondolja komolyan?

— Felséged arra kényszerít, ami a lehető legfájdalmasabb számomra.

Lipót pillantása ráesik a bankár kezére — hétszáz bank anyagi ereje egyesül ebben a fakóbőrű, szőrös kézben —, s fojtottan feleli:

— Várjon! Hajlandó vagyok hat százalék kamatot adni! Négy éven belül előteremtem az összeget!

— De Felség!

— Hetet adok!

— Ó! Csak nem gondolja Felséged, hogy a kamatot keveslem?

Lipót hallgat egy ideig, aztán kijelenti:

— Magának ez a játszma úgyis pattal végződik!

— Felséged sokkal jelentékenyebb figura Európa sakktábláján, mint én — feleli nyugodtan Tiège. — Sose merészelnék többet igényelni magamnak, mint amennyi megillet. — S ezzel fel is áll. — Felségedet most nyilván erősen igénybeveszik majd azok a döntések, amelyekhez egy királynak gyakran hosszú időre van szüksége. Én megelégszem vele, ha, mondjuk, hat hét múlva értesülök róluk. Akkor majd lesz oly kegyes egyértelmű választ adni Felséged. Most pedig engedje meg, hogy távozzam.

Lipót sokáig néz utána.

1908-ban a belga állam kénytelen volt az utolsó fillérig visszafizetni Lipót helyett azokat a kölcsönöket, amelyeket Alexandre de Tiège adott a királynak. Mert mindenképpen meg kellett akadályoznia, hogy az óriási területű Kongó Állam egy magánember kezébe kerüljön.

S mivel II. Lipót nem tudott megfelelő biztosítékot nyújtani kormányának arra nézve, hogy most már majdnem ötven millió frankot kitevő adósságát rövid időn belül visszafizeti az államnak, Belgium még abban az esztendőben bekebelezte Kongót, s az így létrejött új gyarmatot Belga Kongónak nevezte el.

Az átengedésre vonatkozó megállapodás azonban — melyet a katolikus kabinet már 1907 decemberében nyilvánosságra hozott — a Kongóvidék átvételén kívül azt is kilátásba helyezte, hogy a gyarmaton továbbra is fenntartják a Lipót-féle rezsimet, a kényszermunkával és egyéb borzalmakkal együtt.

1909 februárjában Morel ismét átkel a Csatornán, mert újabb híveket akar szerezni a kontinensen a Kongó Reform Társaság számára. Először Párizsba látogat, ahol maga Clémenceau miniszterelnök fogadja.

Clémenceau egy teljes órát áldoz Morelre, aki a beszélgetés folyamán egyre világosabban látja, hogy a miniszterelnök — udvarias bizonykodása és szüntelen biztató mosolya ellenére — sokkal nagyobb megértéssel viseltetik a belga kormány érdekei, mint a reformmozgalom iránt.

Másnap a miniszterelnökségi palotában díszebédet rendeznek tiszteletére. Ezen az ebéden ismerkedik meg számos francia képviselőn, Pierre Mille gyarmatügyi miniszteren és államtitkárain kívül Anatole France-szal, a neves íróval. Az ősz szkeptikus figyelmesen hallgatja Morel szavait, néha közbevet egy-egy mondatot. Bár szavait sohasem közvetlenül valakihez intézi, azok, akik elég közel ülnek hozzá, s értik, amit mond, úgy érzik, hogy a gyakran kétértelmű megjegyzések személyesen nekik szólnak. Morel is felfigyel rájuk. Végül meg is kérdi:

— Nem ért velem egyet, monsieur?

— Milyen vonatkozásban?

— Abban, hogy rá kell kényszeríteni Lipót híveit, hogy változtassanak Kongó igazgatási rendszerén.

— Kinek a segítségével akarja ezt elérni? — kérdi France. S Morel csodálkozó pillantását látva, újabb kérdést tesz fel: — Vajon jobb rendszert hoznak majd a régi helyébe azok, akiknek a helyeslése olyan örömmel tölti el önt?

— Hát persze!

Az író hitetlenül csóválja a fejét.

— Csodálnám, ha így lenne — mondja.

— Ön olyan kiváló férfiak őszinteségében kételkedik, mint Sir Charles Dilke és monsieur Mille?

— Én abban kételkedem, hogy azok az erők, amelyek kihasználják Sir Charles Dilke és monsieur Mille őszinte igyekezetét, a négerek kedvéért teszik azt, amit tesznek.

— Meg fogják szüntetni Kongóban a kényszermunkát, monsieur!

— Hát még?

— A kereskedelmi korlátozásokat is.

— S mit állítanak a helyükbe?

— Elismerik a négerek függetlenségét.

— Meg a szabadkereskedelmet, igaz?

— Önnek ez semmi? — kérdi csodálkozva Morel.

— Ó, dehogynem! Sőt! De kinek lesz haszna belőle?

— Nem értem önt, monsieur.

— Lássuk például az első pontot! Csakugyan függetlenek lesznek a négerek? Nem kell többé kaucsukot gyűjteniük?

— De hisz ez a foglalkozásuk! Ebből élnek!

— S kié a haszon?

Morel nem szól rá semmit.

— A Kongó-részvényeseké! — felel helyette maga az író. — A profit továbbra is a Kongó-részvényeseké lesz. Vagyis: a négerek továbbra is függő helyzetben lesznek! Most pedig lássuk a második pontot: kinek van haszna a szabadkereskedelemből?

— Csökkenti a fegyveres konfliktusok veszélyét.

— Kik közt?

— Az európai gyarmati hatalmak közt.

— Szóval a tőkéscsoportok közt?

— Igen.

— Mennyiben érdekük ez a négereknek?

— Feltétlenül egzisztenciális érdekük, hiszen az ilyen konfliktusok a létüket veszélyeztetnék.

Az író a fejét rázva, erélyesen mondja:

— A négereknek emberi megítélés szerint csak egyetlen érdekük lehet: önmaguknak dolgozni, nem pedig azoknak a haszonleső köröknek, amelyek ma uralmon vannak Európában.

— Nem tudok egyetérteni önnel, monsieur! Tekintetbe kell venni a gazdasági adottságokat is, meg kell alaposan gondolni, hogy milyen változtatásokra van meg a reális lehetőség.

— Milyen haszon származik abból, ha ráveszi az ultramontánokat, hogy a korlátlan rablógazdálkodás rendszere helyett alkal-

mazzák a korlátozott rablógazdálkodás rendszerét, vagy ha konzervatív vagy liberális profithajhászokat segít az ultramontánok helyére?

— De hát uram! Akkor az ön nézete szerint milyen legyen az a változás, amelynek szükségességéről ön nyilván éppúgy meg van győződve, mint mi? S kinek a segítségével kellene megvalósítani?

Az író, akinek pedig senki sem súgta meg, hogy hetvenöt éves korában majd a Clarté-bizottságban* fog újból találkozni — több más forradalmi gondolkozású értelmiségi társaságában — fiatal vitapartnerével, kezet nyújt Morelnek:

— Derék ember ön, monsieur! Önzetlen erőfeszítése nagyrabecsülésre késztet, bár nem vagyok bizonyos benne, hogy erőfeszítésének azok látják majd hasznát, akikért fáradozik. Igaza van! Oly szilárdan meg vagyok győződve róla, hogy a változásra szükség van, hogy magam is keresem a feleletet a kérdésre, hogy milyen legyen. Úgy látom, ha azt akarjuk, hogy valóban hasznára legyen azoknak, akiknek a kedvéért történik, nem is szabad csupán Kongóra korlátozódnia. S előre látom, monsieur, hogy ön egyike lesz azoknak az embereknek, akik arra hivatottak, hogy ezt a változást keresztülvigyék!

— Feltételezi, hogy hiába aratunk győzelmet a Lipót-féle rezsim képviselői fölött, azután majd a jogtalanság új formái jönnek létre?

— Attól tartok, hogy azok az urak, akik mostanában jelentős összegeket fektetnek be az ön Kongó-hadjáratába, egy szép napon majd be óhajtják vasalni a kamatokat.

Morel elgondolkozva néz maga elé.

— Igaza van, monsieur — feleli hosszas hallgatás után. — A harcunknak ezzel nem lesz vége.

A Kongó-reformmozgalom végül is sikerre vezetett: 1910-ben és 1911-ben a belga kormány kénytelen volt lépésről lépésre megszüntetni

* Clarté — Fény; haladó gondolkodású nyugati írók nemzetközi csoportosulása. Barbusse alapította 1919-ben az imperialista háborúk és a Szovjet-Oroszország elleni intervenció megakadályozására. — *Szerk.*

a Kongó-vidéken a Lipót-féle korszak örökségét: a kényszermunkarendszert.

Az ország lakosainak száma azonban tizenhét esztendő alatt húszmillióról nyolc és félmillióra csökkent.

S mi történt a világ más részein?

A maláj földi brit ültetvények 1906-ban már ezer tonna kaucsukot szállítottak Európának. Ezzel az ültetvénykaucsukkal — amelynek minőségét a „best crepe" elnevezéssel jelölték — sikerült olyan árat elérni, amely még felül is múlta a braziliai „Para hard fine" árát.

Brazília fenyegetve érezte uralkodó helyzetét a kaucsukpiacon. A brazil kormány úgy próbált szembeszállni ezzel a veszéllyel, hogy számos rendelettel igyekezett némileg enyhíteni a gyűjtőterületeken az embertelen munkaviszonyokat, korlátozni a kaucsukfákkal folytatott rablógazdálkodást, s szorgalmazni az ültetvények létesítését.

1913-ban a délkelet-ázsiai ültetvények negyvennyolcezer tonna kaucsukot dobtak piacra.

Első ízben múlta felül a világpiacon az ültetvénykaucsuk mennyisége a vadkaucsukét. A termelés meghaladta a fogyasztó országok szükségletét, amelyek hirtelen jóval kisebb érdeklődést kezdtek tanúsítani a braziliai, mint a délkelet-ázsiai fajták iránt. A gumiipar telítődött, s a kaucsukfölösleg visszaözönlött a dél-amerikai termelőkhöz.

Annak idején a magas osztalékok láttára túl sokat fektettek be a kaucsuk-részvényekbe, s az osztalék-lázat katasztrofális áresés követte.

Belga-Kongó kaucsukgazdasága összeomlott. A Kongó-trösztök feloszlottak.

Aztán Dél-Amerikában is bekövetkezett a csőd.

Az ültetvénykaucsuk mennyisége a következő évben már hetvenezer tonnára emelkedett, teljesen fedezte a világszükségletet, s teljesen tönkretette a vadkaucsuk hazáját. A parai és manausi mammuttársaságok összeomlottak. Iquitosban a kaucsukkereskedelem forgalma százhuszonötmillió solról kilencmillióra zuhant. Az aranyfolyam, amely hosszú évtizedeken át valósággal elárasztotta Dél-Amerikát, egyszer csak a keleti félteke felé kanyarodott...

Az angol ültetvényesek diadalába azonban hamarosan aggodalom vegyült: az utóbbi években ugrásszerűen megnőtt a holland-indiai kaucsukültetvények száma, s mivel a jávai gyarmati közigazgatás tovább

szándékozott növelni az ültetvények számát, előreláthatő volt, hogy nem is olyan sokára újra fellángol — ezúttal az angol és a holland ültetvénykaucsuk közt — a harc a piacokért.

1914 tavaszán, amikor Németország és a vele szemben álló szövetséges hatalmak — Franciaország, Oroszország és Nagy-Britannia — közt rendkívüli mértékben kiéleződött a feszültség, s már előrevetette az árnyékát annak a háborús katasztrófának, amelyben Európa ifjúsága elvérzett, három monopoltőkés csoport állt egymással szemben a világpiacon:

a brit kaucsuktársaságok,

a holland kaucsuktársaságok

és az Egyesült Államok tőkéseinek tömörülése.

Az amerikai tőke azt tervezte, hogy fölösleges dollármilliárdjain megszerzi magának Dél-Amerika még szabad erdeit, szintén Hevea-ültetvényeket létesít, s egyszer majd mint hatalmas vetélytárs jelenik meg a világpiacon.

TARTALOM

Első rész

A FOLYÉKONY FA 5

Második rész

A FELFEDEZŐ, A TERMÉSZETBÚVÁR ÉS AZ ÜZLETEMBER 36

Harmadik rész

KAUCSUK ÉS KÉN 80

Negyedik rész

FEHÉR ARANY A FEKETE FOLYÓ MENTÉN 113

Ötödik rész

A HALÁLBÜNTETÉS ÁRNYÉKÁBAN 158

Hatodik rész

A GYARMAT 218

Hetedik rész

KERESKEDŐ A KIRÁLYOK KÖZT 317

60.5561 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató.
Szerkesztette: Szabó Mária. A borító és kötésterv Nagy Béla munkája. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő: Rudas László. A szedést 1960. XII. 16-án kezdték meg. Megjelent 1961. III. 31-én 10 000 példányban. Tartalmaz 27½ (A/5) ívet.

MANFRED KÜNNE

KAUCSUK

Évszázadok óta a gyermekek kedvenc játéka a labda. De vajon melyikük tudta, hogy levegő helyett akár vérrel és verejtékkel is megtölthették volna? Melyikük tudta, hány indián, néger és hindu életébe került nyersanyaga, a kaucsuk, azóta, hogy fölfedezték a furcsa, ismeretlen nedvet adó fát a brazil őserdőkben? Hány szerencsétlen indián esett áldozatul a Kolumbusz nyomában járó aranyra éhes spanyol konkvisztádorok gyilkos lándzsáinak — s hány néger esett áldozatul a XX. században a belga, francia és angol bankárok ügynökeinek, akik egyre több és több hasznot akarnak?

Világhódító kalandorok, szerényen és csendben kutató tudósok, merész vállalkozók, barbár katonák és finommodorú, de nem kevésbé barbár arisz-

tokraták és bankárok elevenednek meg e rendkívül érdekes, újszerű regény lapjain; egyikük mesés gazdagságra tett szert a fehér nedv révén, a másikat — akár a labdát — hol fel, hol ledobta a forgandó szerencse, a harmadikat felőrölte mardosó lelkiismerete. S mellettük egy-egy tragikus sors a sok millióból: szerencsétlen hindu páriák, sorsüldözte indián szerelmesek, néger rabszolgák tragédiája.

Manfred Künne óriási történelmi anyagot dolgozott fel ebben az egészen újszerű, szinte balladai hangvételű, izgalmas regényben, amely olyan sok titokról rántja le a leplet, és emléket állít a gyarmatok szabadságáért küzdő politikusok és tömegek sok-sok millió szerencsétlen elődjének.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ